

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

***КОНФЛІКТИ ЯК СКЛАДОВА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН***

УДК 327.5(100)(082)

ББК 66.4я43 А-43

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут
всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 11 від 30 грудня 2013 року)*

За повного або часткового відтворення тексту наукових статей **посилання на
автора і видання обов'язкове**

Рецензенти:

Гончар Б.М. - доктор історичних наук, професор

Дудко І.Д. - доктор політичних наук, професор

Хижняк І.А. - доктор історичних наук, професор

Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова міжнародних відносин. Збірник наукових праць / За редакцією доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченка; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» - К.: Фенікс, 2014. -310 с.

ISBN 978-966-136-196-5

Редакційна колегія:

Лакішик Д.М. (*відповідальний редактор*), Кононенко С.В.,
Розумюк В.М., Шморгун О.О., Ялі М.Х.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова міжнародних відносин», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у травні 2013 року.

Авторами проаналізовано широке коло питань теоретичного дискурсу у царині дослідження міжнародних відносин, висвітлено роль і значення конфліктів як складової розвитку суспільно-політичного життя країн і народів світу, з'ясовано причини, сутність та наслідки глобальних і регіональних конфліктів в історії людства, визначена роль системи міжнародної безпеки для подальшого сталого розвитку людської цивілізації.

УДК 327.5(100)(082)

ББК 66.4я43

ISBN 978-966-136-196-5

**Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»**

ЗМІСТ

ВСТУП

6

ЧАСТИНА I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

<i>Кононенко С.В.</i> Крайнощі світової політики: вічний мир і тотальна війна	8
<i>Метельова Т.О.</i> Конфліктогенний потенціал політики мультікультуралізму: ідеологеми і реальність	18
<i>Піляєв І. С.</i> Конфліктогенний потенціал російського консервативного дискурсу в контексті викликів демократизації та глобалізації	34
<i>Розумюк В.М.</i> Ідейне протистояння і соціальний конфлікт: марксистська інтерпретація	41
<i>Хонин В.Н.</i> Глобалізація: етноцентризм и динамика международных этногенных взаимодействий	49
<i>Шморгун О.О.</i> Системно-цивілізаційна типологія військових конфліктів у масштабі всесвітньої історії	59
<i>Миклашук І.М.</i> Історична пам'ять як інструментарій політичних конфліктів в Україні	67
<i>Зайцева ЗІ.</i> Український вимір Першої світової війни	73
<i>Stanke J.</i> Ideology resurgents?: an examination of the recent Cold War historiography	82

ЧАСТИНА ІІІ

МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ: ДОСВІД, УРОКИ, ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

<i>Кудряченко А.І.</i> Берлінська криза 1948-1949 років - балансування на межі війни	88
<i>Лакішич Д.М.</i> Німецьке питання наприкінці Другої світової війни та у повоєнні роки у зовнішній політиці США	99
<i>Солошенко В.В.</i> Падение Берлинской стены и объединение Германии: внутривполитические проблемы нового немецкого единства	114
<i>Бессонова М.М.</i> «Стратегії національної безпеки» як джерела з вивчення актуальних питань зовнішньої політики США	124
<i>Василенко В. В.</i> Политика администрации Гарри С. Трумэна в польском вопросе в апреле 1945 г.: жесткая линия или непоследовательность?	132
<i>Kos-Stanisic L.</i> Conflicts between the countries of Latin America during the Cold War and the role of the O AS	140
<i>Якименко Л.М.</i> Вплив нагірно-карабахського конфлікту на американсько-азербайджанські відносини (кінець ХХ ст.)	150
<i>Беляев М.П.</i> «Дюссельдорфская коровья война» и Вестфальский мир	158
<i>Ткаченко І.В.</i> Релігійні конфлікти в Європі: загроза ісламського екстремізму і ісламізації Європи	165
<i>Шреффель М.Ю.</i> Военно-транспортные трибуналы в Украине во время гражданской войны и иностранной интервенции	176
<i>Третяк В.Л.</i> «Польська кампанія» СРСР 1939 року у відображенні армійської преси	182
<i>Фрольцов В.В.</i> «Цветные революции» в Украине, Грузии и Кыргызстане: позиция правительства Г. Шрёдера	190

ЧАСТИНА ІІІ

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

<i>Ялі М.Х.</i> Військові кампанії США постбіполярної доби як чинник трансформації міжнародної системи	196
<i>Врадій О. С.</i> Антитерористична стратегія як важлива складова політики ЄС	203
<i>Богданович І.І.</i> Економічна безпека пострадянських республік	211
<i>Бульвінський А.Г.</i> Позиція Росії щодо європейського вектору модернізації України	222
<i>Васильєв О.А.</i> Електроенергетичний комплекс України як основа економізації зовнішньої політики	233
<i>Пугачова Д.В.</i> Позиція нейтральної Швеції у сучасних міжнародних відносинах	240
<i>Чубрикоєа О.О.</i> Посередницька діяльність у врегулюванні конфліктів у концепції сучасної зовнішньої політики Туреччини	248
<i>Княздвірська К.О.</i> Природні ресурси як джерело конфліктів у Субсахарській Африці	255
<i>Лоссовский И.Е.</i> «Корейская проблема» как главная угроза региональной безопасности в Восточной Азии и перспективы её разрешения	264
<i>Жеребчук С.В.</i> Роль та місце Індонезії у військово-морській стратегії КНР: сутність політики «острівних оборонних ланцюгів»	273
<i>Щербатюк Д.В.</i> Деятельность «Шанхайской пятерки» в сфере безопасности в 1996-2001 гг.	281
<i>Ціватий В.Г., Чекаленко Л.Д.</i> Сприяння розв'язанню конфліктів на Європейському континенті - одне з найважливіших завдань головування України в ОБСЄ	287
<i>Фурса А.А.</i> Роль України в урегулюванні конфліктов на постсоветском пространстве: исторический анализ и перспективы в контексте председательства Украины в ОБСЕ в 2013 году	298
<i>Чорногор Я.О.</i> Наслідки придністровського конфлікту: регіональний контекст	305

ВСТУП

Конфлікти відігравали й відіграють ключову роль в історії міжнародних відносин та й всесвітній історії загалом. Причому, роль ця подвійна - водночас і творча, і руйнівна. Війнами, революціями, кризами ознаменовані як падіння цивілізацій, суспільств, держав, так і початок їх піднесення. Насильство не лише нищить, але й творить і його не слід сприймати в абсолютистських морально-етичних термінах, адже йдеться про елемент суспільно-політичного життя, котрий позначений відносністю, подібно решті явищ політики. Безперечно, чимало здобутків людської цивілізації згоріло у вогні воєн, однак чимало з цього вогню й виникло чи, принаймні, у ньому загартувалося. Тому говорити варто про творчо-руйнівну роль конфліктів чи радше про їх «очищувальну» роль - звільнення історичного місця для паростків нового й знищення старих соціальних форм, що перешкоджали цим паросткам прорости й розвинути. Водночас, слід зауважити, - конфліктна ситуація не може бути цілковито конструктивною. Вона завжди міститиме елемент руйнації та марної трати людських сил і ресурсів. Тож існують конфлікти руйнівні й творчо-руйнівні, натомість, винятково творчих конфліктів не існує, оскільки конфліктна ситуація завжди призводить до втрат, навіть якщо її історична роль цілком позитивна. Будь-яке насильство, як невід'ємна складова конфлікту, тягне за собою низку негативних побічних наслідків - руїни, збитки, страх і прагнення помсти.

Боротьба, протистояння, конкуренція віддавна вважалися не лише соціальними лихами, але й джерелами розвитку чи навіть фактором прогресу, котрий може відбуватися і в цілком брутальних та насильницьких формах. Безперечно, подібні форми прогресу не викликають захоплення, врешті-решт, як і сам прогрес, котрий зруйнував вже чимало «старого й доброго» та «звичного й надійного». Поступ може вважатися втіленням ідеалів у геополітичному просторі й історичному часі, а отже й боротьбою за ці ідеали, що передбачає неминучі конфлікти між тими, хто самовизначається як прихильник прогресу або ж як його супротивник (реакціонер чи консерватор). Подібно й еволюція, в разі використання цієї концепції для опису соціальної динаміки, включає селекцію як свій базовий механізм, а отже передбачає перманентний конфлікт між конкуруючими видами та індивідами.

Таким чином, знову йдеться про боротьбу - боротьбу за виживання й самозбереження (видове та індивідуальне), засобом якої й відбувається добір. Відмова від концептів «прогресу» й «еволюції», як засобів розуміння суспільних відносин, аж ніяк не робить ці відносини менш конфліктними, оскільки такими вони є навіть на позір. Врешті-решт, будь-яка суспільствознавча парадигма має містити й конфліктологічну складову, тобто бути, в тому числі, формою інтерпретації й аналізу соціальних конфліктів, які постають одним із ключових факторів суспільного життя.

Конфлікти є творцями суспільних відносин, оскільки вони визначають структуру цих відносин та ідентичність учасників, тобто роль їх подвійна - структуро-творча та ідентифікуюча. Більшість ліній поділів локальних, національних, регіональних і міжнародного суспільств можуть вважатися наслідками конфліктних ситуацій, а класові, цивілізаційні, міждержавні структури, і навіть структура державної влади, сформувалися в результаті політичної боротьби, як структурні ефекти цієї боротьби. Тож суспільство розгортається під дією внутрішніх і зовнішніх суперечностей, під дією цих же суперечностей формується ідентичність суб'єктів (колективних та індивідуальних) суспільних відносин, котрі доходять

самоусвідомлення й співвідносять себе із власним соціокультурним середовищем шляхом конфлікту й протистояння.

Отже, структура соціуму та структура особистості витинаються конфліктами. І ця соціологічна істина знаходить своє відображення й підтвердження в історіях народів та біографіях особистостей. Уявлення більшості суспільств про власний історичний шлях розгортаються навколо воєн, криз, революцій, котрі постають рубіжними подіями, що ці суспільства й витворюють. Досвід (особистісно-біографічний чи колективно-історичний) переживання насильства й протистояння - справді незабутній, тобто такий, що карбується в колективній та індивідуальній політичній свідомості й культурі. Саме тому національні історії переповнені образами героїв, подвигів, звитяг і героїчних поразок.

Міжнародні відносини відзначаються особливою конфліктогенністю, яка може вважатися ідентифікуючою ознакою цього сегменту соціальної реальності. Структуро-творча й ідентифікуюча роль конфліктів особливо очевидна саме в цій царині. Сучасні системи міжнародних відносин започатковувалися й структурувалися відповідними великими війнами та наступними мирними конференціями. Тому й історія цих відносин зазвичай твориться та пишеться навколо зазначених рубіжних подій. В міжнародних відносинах навіть «боротьба за мир» доволі часто відбувалася збройними засобами, а мир і безпека цими ж засобами й підтримується. Змагання миролюбності й агресивності є одвічним і наскрізним для світового політичного й історичного процесів, яке (змагання) формує не лише об'єктивні суспільні структури, але й кожен окрему особистість. Тому й цілковито усунути діалектику війни і миру з соціальної практики навряд чи можливо. Мова може йти лише про встановлення більш-менш ефективних механізмів контролю за спалахами насильства, що трапляються в контексті різних конфліктних ситуацій. Через те абсолютний пацифізм є безпідставним мрійництвом, а нестримна войовничість - соціальною патологією.

Наближаються столітні роковини Першої світової війни і найкращою відповіддю на цю трагічну дату буде спроба всебічного аналізу й інтерпретації ролі конфліктів у суспільному житті й міжнародних відносинах. Йдеться про неупереджений та комплексний погляд, який поєднуватиме підходи й бачення різних суспільних наук - історії, політології, соціології, філософії. Зазначені сумні роковини є також слушною нагодою поставити ключове запитання: «Чому століття, в якому «боротьба за мир» була найінтенсивнішою, а засудження зброї як засобу зовнішньополітичної діяльності набуло широкого поширення й підтримки, виявилось найкривавішим в історії людства?!»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 327

Кононенко С.В.

КРАЙНОЩІ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ: ВІЧНИЙ МИР І ТОТАЛЬНА ВІЙНА

Статтю присвячено вічній діалектиці війни й миру в міжнародних відносинах. Війна

тлумачиться як природне для цієї суспільної царини явище, зумовлене природою людини, природою суспільства, природою міжсуспільної взаємодії. Вона виникає внаслідок порушення рівноваги в кожній з цих «природ» та між ними. Обґрунтовуються збройні сили як природний засіб зовнішньої політики, а стратегія «оборонної самодостатності» як найоптимальніша для нових незалежних держав.

Ключові слова: мир, війна, зовнішня політика, міжнародна політика, безпека.

Кононенко С.В. Крайности мировой политики: вечный мир и тотальная война.

Статья посвящена вечной диалектике войны и мира в международных отношениях. Война трактуется в качестве естественного для этой сферы общественных отношений явления, обусловленного природой человека, природой общества, природой межобщественных отношений. Она возникает вследствие нарушения равновесия в каждой из этих «природ» и между ними. Обосновывается роль вооруженных сил как естественного инструмента внешнеполитической деятельности, а стратегия «оборонной самодостаточности» как наиболее оптимальная для новых независимых государств.

Ключевые слова: мир, война, внешняя политика, мировая политика, безопасность.

Kononenko S. World politics' extremes: eternal peace and total war.

This article deals with eternal dialectic of world and peace. War is treated to be natural phenomenon for the field of international politics, determined by human nature, nature of society and nature of inter-societal relations. It is caused by misbalance in each of these natures and among them. The role of armed forces as a natural instrument of foreign policy is reaffirmed. The strategy of "defense self-sufficiency" is treated to be the best for new independent states.

Keywords: war, peace, foreign policy, world politics, security.

В теорії, практиці, історії міжнародних відносин навряд чи знайдеться більш болюче, більш провокаційне, й водночас більш важливе, питання, ніж питання співвідношення війни і миру. Йдеться про одну з наріжних бінарних опозицій політичного мислення та визначальних орієнтирів політичної практики. Дуальність війни і миру є окремим проявом дуальності Всесвіту людського побутування, що знайшло своє відображення як в найдавніших міфологічних системах - образах світлих і темних сил та їх протистояння, так і сучасних наукових уявленнях - зокрема, поняттях матерії й антиматерії.

Війна є всеосяжною формою владного розподілу та перерозподілу і таким різновидом конфлікту, в якому ставки найвищі, а наслідки структурно- радикальні. Кількісна відмінність війни від простого конфлікту призводить до відмінностей якісних - війна постає не лише надпотужним конфліктом, але й, певною мірою, його запереченням - інструментом (остаточного та радикального) вирішення і припинення конфліктної ситуації. Певною мірою, війна є «самопоглинанням» конфлікту; вона ж - «матір» конфліктів нових. Демонізація війни й обоження миру, тобто сприйняття та тлумачення їх дуальності винятково в морально-релігійних термінах, є досить хибним шляхом, адже доволі часто роль війни цілком позитивна - визвольна або ж творчо-руйнівна.

Мир існує в багатьох історичних формах. Зокрема, він може бути імперським, освячуючи та створюючи умови для винищення й асиміляції цілих народів. З іншого боку, існують справедливі війни, завдяки яким значна частина народів сучасного світу отримала незалежність та утвердилась в міжнародних відносинах. Мир - як один із соціальних станів міжнародних відносин - буває різним. Справедливий мир самостійних держав є миром «балансу сил». Він якісно відрізняється від миру імперського чи гегемоністського. Держава, котра розумно й відповідально нарощує свій незалежний оборонний потенціал, а не прагне якнайшвидше долучитися до того

чи іншого військово-політичного блоку, якраз і робить реальний внесок у справу підтримання глобального та регіонального миру.

Війна є найнебезпечнішим різновидом конфлікту - кульмінацією конфліктної ситуації. Водночас, вона є цілком природним явищем та інститутом, постаючи структурним ефектом соціальної взаємодії чи радше трьох основних елементів цієї взаємодії - людини, людського суспільства і відносин між цими суспільствами [1, с. 80, 125, 186, 238]. Інакше кажучи, війна є природним явищем та інститутом, оскільки вона випливає з природи людини, природи суспільства і природи відносин між суспільствами. Кожен із зазначених елементів суспільного життя й сегментів соціальної системи компонується протилежностями, живиться суперечностями та породжує конфлікти.

Людська природа містить у собі потенціал агресії й насильства. Йдеться про схильності, що спонукають людську істоту до війни, - страх, жадоба, самолюбство, зневіра. Однак їй так само властиві й протилежні схильності - альтруїзм, солідарність, співчуття. В політико-філософському сенсі, людська природа може визначатись як дуальна - добра і зла, праведна і гріховна, велична і нікчемна. Людина однаково спроможна як на моральний подвиг, так і на ниці й жорстокі вчинки, перевершуючи в останніх найлютіших хижаків тваринного світу. Вона розпинається між крайнощами власної природи, перебуваючи в стані внутрішньої духовної та емоційної напруженості. Війна передбачає агресивні моделі поведінки. Власне ж агресія слугує зняття внутрішніх суперечностей і нейтралізації внутрішніх конфліктів, зумовлених дуальністю людської природи, шляхом проєкції цих суперечностей і конфліктів на зовні - у соціальне середовище. Людина політична завжди генеруватиме більшу чи меншу частку агресії, створюючи на індивідуальному рівні передумови для виникнення конфліктів і воєн.

Людське суспільство, як і внутрішній світ людини політичної, також має поляризовану структуру. Суспільний устрій та суспільний порядок постають ієрархіями домінування, в яких одні суспільні верстви переважають інші за обсягом ресурсів, влади, культурного впливу. Тому поляризація та зумовлена нею соціальна напруженість присутні навіть у найбільш процвітаючих і стабільних соціумах, що особливо проявляється за часів економічних та політичних криз. Кожне окреме суспільство містить у собі потенційну загрозу заколоту, революції, громадянської війни. Внутрішня ж соціальна напруженість і конфлікти можуть спонукати до зовнішньої агресії як засобу їх нейтралізації та переорієнтації на зовні - у міжнародне середовище. З іншого боку, соціально розколоті й поляризовані соціуми самі провокують агресорів, надаючи підстави зовнішнім силам для втручання. Відомою також є зовнішньополітична специфіка революційних суспільств, які не лише здійснюють активну зовнішню політику, але й створюють навколо себе гостру й напружену міжнародну ситуацію. Таким чином, найменшу агресивність виявляють внутрішньо стабільні суспільства, в яких соціальна рівновага суттєво не порушена.

Людські суспільства взаємодіють між собою в рамках окремої соціальної сфери - сфери міжнародних відносин. Цій суспільній царині також притаманна внутрішня, тобто зумовлена її будовою, конфліктогенність. Йдеться про анархічно-поліцентричні відносини між більш-менш автономними центрами сил, якими є держави та відповідні їм суспільства. Подібні відносини вкрай змагальні, що суттєво ускладнюється

наявністю збройних сил в якості одного з основних інструментів зовнішньополітичної діяльності. Таким чином, конкуренція між державами постійно генерує загрозу війни. Причому ця загроза ще більш поглиблюється структурними властивостями власне міжнародних відносин. Ці відносини також мають поляризовану й ієрархічну структуру, вершину якої обіймають держави та їх союзи, що на даний історичний момент домінують у світовій політиці.

Нерівномірний розподіл владних ресурсів, нестійкий і мінливий баланс сил, постійне міждержавне змагання за виживання, вищий статус і домінування - все це робить міжнародні відносини доволі конфліктогенною сферою, в якій загроза виникнення війни є вкрай актуальною [2, с. 33]. Водночас, йдеться саме про постійну загрозу спалаху війни, тобто про високий конфліктогенний потенціал, а не реальні й постійні бойові дії. Інакше кажучи, міжнародні відносини лише існують «в тіні» війни і їх не слід уявляти таким собі полем постійної битви [3, с. 95-96]. Крім того, слід зауважити, що революції та громадянські війни можуть виявитися набагато кривавішими, ніж війни міждержавні. Загалом, найбільш мирними і найменш конфліктогенними будуть ті міжнародні відносини, в яких склався максимально стабільний баланс сил і максимально рівний розподіл влади.

Війна є природним явищем, оскільки випливає з природи людини, природи людських суспільств, природи відносин між цими суспільствами, містяться в цих трьох елементах соціальної системи як структурна можливість. Реалізація цієї можливості відбувається внаслідок порушення рівноваги, тому й причиною війни слід вважати дисбаланс в структурі особистості (людській природі), структурі суспільства, структурі відносин між суспільствами. Натомість, мир потребує рівноваги, як у кожному з цих трьох елементів, так і між ними. Проте, сама ця рівновага є станом відносним, тимчасовим і малодосяжним. Суспільні відносини, і міжнародні зокрема, завжди будуть позначені нерівністю й асиметрією, а «баланс сил», досягнутий на певний історичний момент, неминуче зруйнується, спричиняючи нові конфлікти й суперечки.

Вічність війни - її іманентність міжнародним відносинам - якраз і пояснюється неможливістю досягнути стану «абсолютної рівноваги». Подібний стан є лише «категоричним імперативом», тобто морально-політичною установкою для кожного тверезо мислячого політика й миролюбної держави - до якого належить прагнути, але якого досягнути неможливо. Так само й питання співвідношення війни і миру має винятково діалектичне вирішення, котре й вирішенням назвати важко. Ідея «абсолютної рівноваги», як і «вічного миру», містить у собі елемент самозаперечення, адже подібна рівновага можлива лише в утопічних суспільствах, позбавлених структурних асиметрій, ресурсних поділів, політичних антагонізмів. Інакше кажучи, така рівновага можлива лише в тих соціумах, зокрема міжнародних, котрі, через свою гомогенність і безконфліктність, не потребують будь-якої рівноваги.

Природність війни, а отже неминучість її спалаху у тій чи іншій історичній формі, спонукатиме до пошуків радикального вирішення питання війни і миру. Йдеться про спроби досягнення стану вічного миру засобом тотальної війни, що здійснювалися в контексті тоталітарних практик минулого століття. Страх перед війною віддавна спонукав до пошуків шляхів її цілковитого усунення з міжнародних відносин. Натомість, тотальна війна є доволі нещодавнім історичним явищем та

вважається такою, тобто тотальною, з огляду на багаторазово більші від попередніх воєн обсяги задіяних ресурсів, кількість учасників та постраждалих, руйнівний потенціал військових технологій [4]. В епоху тоталітаризму вічний мир і тотальна війна припинили бути елементами бінарної опозиції, поєднавшись як мета й засіб та створивши новий різновид війни - війну тоталітарну, котру також можна вважати війною революційною, спрямованою на глобальне поширення певної ідеології та відповідного їй суспільного устрою.

Тоталітаризм передбачає докорінну зміну природи соціального світу, а отже й трьох її елементів: природи людини, природи суспільства, природи відносин між суспільствами. Таким чином, внаслідок втілення тоталітарної Утопії та гомогенізації суспільних відносин на основі якоїсь однієї ідеології має виникнути абсолютно новий соціальний світ, котрий щодо попереднього вважатиметься постісторичним. У цьому новому постісторичному світі зникнуть всі, включно з війною, соціальні лиха. Отже, вічний мир є елементом постісторичного стану, а шляхом до цього стану є революційна війна за вищі цінності та світова революція як процес глобального втілення цих цінностей. Тоталітарна війна — це революційна війна за припинення всіх воєн і досягнення вічного миру в постісторичному стані. Вона є також різновидом релігійних воєн, оскільки спрямована проти єретиків і невірних. Тоталітарна війна має винятково руйнівний характер, оскільки стосується всіх і не стримується нічим. Вона є вічною війною, позаяк вічного миру досягти неможливо. Боротьба за абсолютні цінності «вічного миру» передбачає звернення до так само абсолютних форм такої боротьби - тотальної (насправді - тоталітарної) війни.

Політика в реальному історичному світі була і залишається мистецтвом можливого й мистецтвом компромісів, вона оперує відносним і не прагне абсолютів, примирює крайнощі, а не ототожнюється з ними. Політична діяльність є діяльністю відповідно до природи - людини, суспільства, міжсуспільних відносин - а не всупереч їй. Тому й реальна, на відміну від тоталітарно-утопічної, політика прагнути не вічного миру засобом тотальної війни, а максимально тривалого миру і максимально обмеженої війни. Ключем до такого рівноваженого політичного стану є практика і принцип «балансу сил». Проте, навіть за часів найтривалішого і найкомфортнішого миру слід завжди пам'ятати, що політичну рівновагу рано чи пізно буде порушено і прийде війна. Подібно, за часів найжорстокіших і найжахливіших воєн слід завжди пам'ятати, що політичну рівновагу буде відновлено й мир повернеться. Головним в обох випадках є установка на максимально швидке відновлення балансу сил і його максимально тривале збереження.

Заперечення природності війни тоталітарними практиками, котрі прагнуть «вічного миру» засобом тотальної (насправді - тоталітарної) війни за «визволення людства» від усього, що цим практикам суперечить, знайшло своє відображення в спробах заперечити і збройні сили як один з інструментів зовнішньополітичної діяльності. Найприметнішим є те, що зазначені спроби припадають на ХХ століття - найкривавіше в історії людства. Доволі часто, залежність між «висотою» намірів і «брутальністю» практики є оберненою, зокрема, коли прагнення цілковито позбутись воєн робить їх особливо руйнівними. Збройні сили, разом із дипломатією й пропагандою, залишаються природним засобом зовнішньополітичної діяльності, так само як і війна залишається природною формою міжнародної взаємодії.

Таким чином, усі намагання зректися зброї як інструменту зовнішньої політики виявилися марними. Нині, більшість держав зберігають збройні сили, а ефективних наднаціональних ціннісно-інституційних механізмів контролю над ними все ще не існує. Нині, як і завжди, прерогатива звернення до зброї належить великим і сильним та їх об'єднанням. Нині, як і завжди, малі й слабкі покладаються на чужу милість та ненасильницькі принципи, а їх відмова від збройних сил у зовнішній політиці нічого не змінить в політиці міжнародній. Нині, як і завжди, у цій політиці панує принцип «самодопомоги», який передбачає першочергову спроможність країни захистити себе й втілити свої національні інтереси, в тому числі, зброєю. Жодна система колективної безпеки, інтеграційна спільнота, міжнародна організація не компенсує брак боездатності й відсутність оборонного потенціалу кожної окремої національної держави - великої чи малої, потужної чи слабкої. Крім того, всі ці міжнародні об'єднання якраз і постають сферами домінування великих і потужних чи, навіть, утворюються задля такого домінування. Нарешті, зречення зброї унеможливить мир, адже останній доволі часто підтримується збройними силами - війнами миротворчими, превентивними, визвольними. На сьогодні, більшість агресорів і завойовників зупинялись зброєю, оскільки дипломатія й пропаганда подібної зупиняючої сили позбавлені.

Війна є соціалізованим насильством - насильством включеним до певного історичного й політичного контексту. Виокремлюються три основні фактори такої соціалізації та складові суспільного контексту - технологія, організація, культура. Тож насильство перетворюється на війну через технологічні засоби насильства; через організацію насильства; через цінності, якими керуються його суб'єкти й об'єкти. Тут також простежується зв'язок явища й інституту війни з питанням соціальної рівноваги і балансу сил, адже найменш руйнівною, тобто найбільш соціалізованою та раціоналізованою буде та війна, в якій всі три фактори соціалізації та складові соціального контексту будуть врівноважені. Війна, у котрій переважає технологічний елемент, а культурний та організаційний не відіграють належної соціалізуючої ролі - найближча до насильства в його «оголеній», позасоціальній формі.

Технологізоване насильство є особливо небезпечним, оскільки в ньому людські сили багаторазово перемножуються силами технології, не стримуючись силами організації та не обмежуючись силами культури. Таким чином, можна навіть сконструювати теоретичну модель міжнародних відносин, в яких війна буде найменш руйнівною і найбільш політично контрольованою, тобто всі три її елементи (технологічний, організаційний, культурний) будуть збалансовані. Йдеться про світ незалежних держав, котрі керуються культурними нормами, спрямованими на максимальну інструменталізацію й раціоналізацію насильства політикою та мінімізацію жертв, а також мають приблизно рівні потенціали чи, принаймні, спроможні до жорсткого опору й ефективної відплати. Саме в цьому світі найкраще спрацьовують постулати теорії Клаузевіца щодо узалежнення й підпорядкування зброї політикою [5, p. 102-109].

Війна призводить до втрати або набуття владних ресурсів та встановлення певного розподілу влади. Війни, що спричиняють радикальні владно-силові реконфігурації доволі часто постають руйнівниками старих і творцями нових міжнародних систем. Власне, йдеться про циклічну послідовність двох великих воєн:

перша руйнує попередню й окреслює наступну систему міжнародних відносин; друга - визначає внутрішню структуру й принципи функціонування цієї наступної системи. Такими були Тридцятилітня війна і Наполеонівські війни для системи «балансу сил» та Перша й Друга світові війни для системи біполярної.-

Існує й зворотній зв'язок: кожна система міжнародних відносин мала «власні війни», надаючи цьому вічному явищу системної специфіки. Війни системи «балансу сил» - гнучкі, обмежені, ціннісно-нейтральні інструменти підтримання рівноваги між (насамперед, великими) державами. Війни часів «біполярності» - масові, вбивчоруйнівні (потенційно ядерні), ідеологічно-фанатичні, високотехнологічні (механізовані), з абсолютними ставками (цілковита перемога) та жахливими наслідками (масове знищення). Тут йдеться про внутрішньо-системні війни, які слід відрізнити від воєн системотворчих і системо-руйнівних.

Сучасні («постбіполярні») війни - це або в'язкі, тривалі, криваві, органічні конфлікти; або ж високотехнологічні каральні операції розвинених держав «зі встановлення миру», поліційні військові заходи «з підтримання миру» та рятувальні «гуманітарні інтервенції». На театрах бойових дій сучасного і майбутнього всепереважаючому військово-технологічному потенціалу глобального «центру сил» - «світовому жандарму» чи «глобокопу»

- протистоять та протистоятимуть локальний партизан і глобальний терорист. Світовий «центр сил», оточений осередками партизанських воєн, - «високі» технології проти іррегулярної мобільності; жорсткі структури та універсалістська ідеологія світового порядку проти локальної самоорганізації та партикулярних ідентичностей; місцеве підпілля проти космічної зброї, - ось один з вимірів сучасних і майбутніх воєн.

Військово-політична ситуація «постбіполярного» світу містить у собі перспективу «нового Середньовіччя» не меншою мірою, ніж перспективу «світової імперії». Перша перспектива передбачає ослаблення інституту держави та появу різноманітних соціальних організацій з подальшим виникненням між ними різноманітних конфліктів низької інтенсивності. Проте, лише менша частина цих конфліктів нагадуватиме шляхетні лицарські змагання, а інша частина цілком може, відбуватися із залученням ядерної зброї. Перспектива «світової імперії» є самозапереченням інституту державності, адже держава існує лише у світі держав. Можливо, цей глобальний квазідержавний інститут («світова імперія») і врятує від поширення ядерної зброї, однак жодним чином не врятує від конфліктів низької інтенсивності, котрі постійно виникатимуть (лише частково згасаючи) як осередки глобальної ж громадянської війни. Слід також мати на увазі, що наближення, внаслідок поглиблення й інтенсифікації глобальних інтеграційних процесів, міжнародних відносин до моделі «світового суспільства», усуваючи загрозу міждержавних конфліктів, актуалізує загрозу глобальної громадянської війни, котра може виявитися набагато кривавішою, ніж будь-яка війна між державами.

При витоках сучасної (постбіполярної) системи міжнародних відносин, на відміну від попередніх історичних систем, перебуває «Холодна війна», що породжує певні ілюзії стосовно якоїсь особливої «миролюбності» цієї системи. Однак, достатньо згадати основні риси зазначеної війни - панування тоталітаризму, ідеологічне знавіснення й нетерпимість, постійну загрозу ядерного апокаліпсису,

криваві й безперервні конфлікти в Третньому світі - аби усвідомити, що й постбіполярні міжнародні відносини не будуть аж такими мирними. Війна залишається цілком природним явищем і в цій міжнародній системі. Існує історична закономірність «накопичення причин», згідно з якою кожна нова система міжнародних відносин додає до старих причин виникнення воєн нові. Тож і кількість цих причин постійно зростає. Водночас, ті новітні явища, які, здавалося б, мали спрацювати на користь миру цілком можуть спричинити війни. Зокрема, взаємозалежність, якщо вона асиметрична, є більше причиною війни, ніж підставою для миру. Подібно їй, зумовлена інтеграцією та взаємозалежністю, спільність інтересів також не виключає конфліктів, адже ті, хто не зацікавлені один в одному - не конфліктують.

Загалом, слід відверто визнати неминучість виникнення нових воєн та чітко усвідомити, що головним способом їх відвернути є готовність дати відсіч будь-якому агресору. Інакше кажучи, зміцнення оборонного потенціалу власної країни слід вважати головним різновидом антивоєнної діяльності. «Хочеш миру - готуйся до війни». Так казали стародавні римляни - мабуть найвидатніші фахівці з проблематики війни й миру в історії людства!

Постійна готовність до війни - готовність втілювати національні інтереси збройними засобами; готовність до тотальної оборони задля національного виживання; готовність перемагати гідних ворогів, а не вгамовувати розбійників, грабіжників, хуліганів під час миротворчих операцій (до речі, діяльності більш поліційної, ніж військової) - є однією з головних умов стабільного миру, котрий, подібно до всіх інших станів соціальних систем, є відносним, тобто не триває довіку і стосується лише окремих структурних сегментів та учасників міжнародних відносин. Ідея «вічного миру» (в усіх її ідеологічних та філософських інтерпретаціях) є досить небезпечною, адже, задля свого втілення, «вічний мир» потребує «останньої війни» — революційної й глобальної. Ідея «вічного миру» (у відповідному ідеологічному оформленні) належить трьом великим тоталітарним утопіям - ліберальній, комуністичній, фашистській.

Весь попередній історичний досвід свідчить - «горе слабким» і «ганьба залежним». Тому, нова незалежна держава, яка розпочинає своє самостійне життя не зі створення потужних збройних сил, ефективної дипломатії та самодостатньої соціальної системи, а з пошуку того чи іншого безпекового та інтеграційного «притулку», заслуговує, на жаль, і співчуття. Такі «держави» приречені бути об'єктами домінування, об'єктами гегемоністської (чи, навіть, імперської) політики ракетно-ядерного бича й генетично модифікованого калача («батога й пряника»). Вони втішаються глобалістською байкою для слабких і бідних - байкою про ерозію інституту національної державності, створеною і поширюваною пропагандистськими апаратами великих держав, котрі лише зміцнюються й аж ніяк не планують поділитись власними ресурсами та суверенітетом з рештою людства.

Війна була і залишається невід'ємною частиною міжнародної політики - вона є продуктом міждержавної конкуренції. Припускати, що така конкуренція може бути подолана шляхом утворення різноманітних безпекових систем та інтеграційних спільнот або наївно, або підступно. Міждержавна конкуренція в рамках цих міжнародних об'єднань аж ніяк не припиняється. Навпаки, потужніші держави, що

домінують в системах колективної безпеки та інтеграційних спільнотах, лише отримують додатковий засіб домінування й контролю потенційних конкурентів.

Національна держава, яка змогла створити дієздатні й автономні збройні сили може вважатися такою, що склала іспит на державну зрілість, спроможність захистити власну країну як від «рідного до болю» «старшого брата», так і від заокеанського «вчителя» та «миротворця»; спроможність до стримуючого військового опору «за всіма азимутами»; спроможність «бути переможцем» в оборонних війнах - все це становить невід'ємну частину потенціалу будь-якої зрілої національної держави. Слабким народам залишається або локальна партизанська війна, або глобальний тероризм, тобто насильство без надії на перемогу. Натомість, сильним у військовому сенсі національним державам війна загрожує значно меншою мірою. Особливо, якщо народ цієї держави є цілковито й постійно готовим до тотальної оборонної війни за національне виживання, як її розумів Е. фон Людендорфф.

Тотальність, в тлумаченнях цього військового стратега і теоретика, є загальною та всеохоплюючою мобілізованістю суспільства й держави задля воєнної перемоги. Тотальна війна - це винятково оборонна війна за виживання. Тотальна війна стосується всього населення і провадиться всім народом, а не лише професійними військовиками. Тотальна війна потребує: постійної готовності; мобілізації та об'єднання навколо військових цілей усіх елементів суспільного життя (політичного, економічного, технологічного, культурного); консолідуючої пропаганди; відповідального управління; максимально можливої економічної самодостатності. Перемога у такій війні - як винятково оборонній війні за національне виживання - є найвищою метою будь-якого суспільства, котра поглинає та підпорядковує всі політичні інтереси, цілі, завдання. Водночас необхідно наголосити, що тотальна війна в тлумаченнях Е. фон Людендорффа якісно відрізняється від тотальних воєн, перед загрозою яких постало людство за часів «біполярності». Останні є породженням суто ідеалістської політики глобальної ідеологічної експансії, що базується на надпотужних військово-технологічних потенціалах - вони більше тоталітарні, ніж тотальні війни, оскільки в них тоталітарна політика цілковито поглинає та підпорядковує війну.

Готовність до беззастережної самооборони постає частиною ширшої стратегічної установки на оборонну самодостатність. Йдеться про спроможність держави, перебуваючи поза межами систем колективної безпеки, здійснювати «оборону за всіма азимутами»; завдавати стримуючого удару будь-якому агресору; втілювати національні інтереси збройними засобами. Стратегія «структур самодостатності» стосується всіх сфер суспільного життя й державного будівництва і передбачає формування структурних та ресурсних умов самостійного виживання держави у максимально несприятливому та агресивному міжнародному середовищі без належності до безпекових чи інтеграційних міжнародних об'єднань. Особливої актуальності ця стратегія набуває у випадку тих нових незалежних держав, котрі справді прагнуть бути незалежними та уникнути асиміляції, поглинання, периферизації вже існуючою, на момент здобуття ними незалежності, системою міжнародних відносин, в якій домінують певні великі держави та їх об'єднання.

Однією з провідних тенденцій сучасних міжнародних відносин є зростання

кількості їх учасників. Передусім, йдеться про циклічну появу нових і нових незалежних національних держав, переважна більшість яких це або держави середні, або ж держави малі. Тому й ключовим питанням зовнішньої політики цих держав є питання виживання й розвитку в міжнародній системі, що сформувалася ще до їх появи і була сформована великими державами та потужними об'єднаннями країн світ-системного ядра. Стратегія «оборонної самодостатності» порушує важливе питання, котре часто ставиться: «чи спроможна мала й слабка держава цієї стратегії дотримуватись і чи спроможна вона захистити себе взагалі?»

Безперечно, що «розмір має значення» і в міжнародних відносинах, однак, рішучість та змобілізованість, готовність та дієздатність важать тут не менше. Мала держава, якщо вона здатна лише до активної самооборони, може як спровокувати велику війну, так і попередити про її наближення, постаючи або провокатором, або індикатором. (Зрештою! Якщо б Сербія була більш миролюбною, то, можливо, не сталося б Першої світової війни; а якщо б Чехословаччина була більш войовничою, то, можливо, не сталося б Другої світової). Малі держави, якщо їх достатньо багато, можуть запобігти великій війні, відіграючи буферну роль у великодержавному протистоянні, пом'якшуючи це протистояння чи переорієнтовуючи його. Проте, все це можливо лише за однієї умови - здатності малої держави чинити ефективний спротив. Жодна система колективної безпеки жодним чином не замінить цієї ключової здатності, адже у рамках подібних систем триває міждержавна конкуренція й боротьба держав за владу - вони є також і системами домінування, в яких малі та слабкі, зазвичай, опиняються внизу владно-силової піраміди.

Нарешті, відсутність війни не обов'язково означає мир, оскільки існує безліч перехідних станів «ні війни, ні миру», які ще більш виснажливі, руйнівні й нестерпні, ніж стани екстремальні. І саме війна доволі часто дає можливість відокремити минуле від майбутнього, перетнути історичний рубіж, сформувати нову, або ж зміцнити стару, ідентичність. І саме війни були такими пороговими подіями в історії більшості народів світу.

Беззастережне й нестримне прагнення миру породжує агресію й провокує війну. Брак боєздатності деморалізує потенційну жертву та заохочує потенційного агресорів. Натомість, достатній оборонний потенціал, включаючи й ядерний, сприяє миру й стримує загарбників. Надлишкова і нав'язлива миролюбність свідчить про три речі: морально-політичну патологію; спробу виграти час для гідної відсічі агресору; підготовку до агресії чи захист домінуючих позицій, здобутих внаслідок попередніх завоювань. Натомість, зайва й галаслива войовничість доволі часто засвідчує протилежне - неготовність до війни і страх.

Загальновідомо й багаторазово підтверджено історичним досвідом, що більшість загарбницьких воєн розпочиналися й здійснювалися під гаслом «боротьби за мир», а більшість загарбників намагались вдавати із себе миротворців, приховуючи за миролюбною риторикою агресивні наміри й дії; Деморалізуючи жертв і супротивників; виправдовуючись перед співвітчизниками, світовою громадськістю, нащадками. Різноманітні «володарі світу» також «люблять мир» і полюбляють миролюбну риторіку, обстоюючи у такий спосіб свої панівні позиції від потенційних й актуальних конкурентів та заздалегідь звинувачуючи всіх, хто прагне рівності й справедливості.

Використані джерела та література:

1. Waltz K. Man, The State and War : A Theoretical Analysis / K. Waltz. - Revised edition. - N.Y.: Columbia University Press, 2001. - 263 p.
2. Арон Р. Мир і війна між націями = Paix et guerre Entre les Nations / Р. Арон ; [пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук]. - К.: Юніверс, 2000. - 688 с.
3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. / Сост., ред изд., авт. вступ, ст. и примеч. В. В. Соколов ; [пер. с лат. и англ. Н. Федорова, А. Гутермана]. - М.: Мысль, 1989. - 1991. - (Философское наследие); Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Т. 2. - 1991. - С. 3-545.
4. Clausewitz C. On War: [trasl.] / C. von Clausewitz; ed., intoduct. A. Rapoport. - London: Penguin Books, 1982. -461 p.
5. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / H. J. Morgenthau. - Fifth Edition, revised. - N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978. — XXVII, 650 p.

УДК 323.17

Мстельова Т.О.

КОНФЛІКТОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: ІДЕОЛОГЕМІ І РЕАЛЬНІСТЬ

Розглянуто концептуальні витоки, ідейно-історичну еволюцію та ідеологічні інтерпретації (передусім класичним, лівим і правим лібералізмом) теорії й практики мультикультуралізму. Проаналізовано досвід впровадження цієї доктрини, та відповідної їй практики, до політичного життя провідних країн Європи. Визначені головні ціннісні й практичні суперечності мультикультуралізму, зумовлені труднощами індивідуальної та групової самоідентифікації.

Ключові слова: мультикультуралізм, лібералізм, права й свободи, ідентичність, культура.

Метельова Т.А. Конфликтогенный потенциал политики мультикультурализма: идеологемы и реальность.

Рассмотрены концептуальные истоки, идейно-историческая эволюция и идеологические интерпретации (прежде всего классическим, левым и правым либерализмом) теории и практики мультикультурализма. Проанализирован опыт внедрения этой доктрины, и соответствующей ей практики, в политическую жизнь ведущих государств Европы. Определены основные ценностные и практические противоречия мультикультурализма, обусловленные трудностями индивидуальной и групповой самоидентификации.

Ключевые слова: мультикультурализм, либерализм, права и свободы, идентичность, культура.

Metel'ova T. Conflict-generating potential of multiculturalism: ideology and reality.

Conceptual sources, historical evolution, ideological interpretations (first of all by classical, left and write liberalism) of the theory and practice of multiculturalism are have been considered in this article. The experience of implementation of this doctrine, and corresponding to its practice, into political life of leading European states is analysed. Main cultural and practical contradictions of multiculturalism, coursed by problems of individual and group identification, are defined.

Keywords: multiculturalism, liberalism, rights and freedoms, identity, culture.

Визнання провідними політичними лідерами Європи невдач політики мультикультуралізму стало пусковим гачком легітимації сплеску критики цієї доктрини, яка до того, принаймні на офіційному політичному рівні, була своєрідною «священною коровою», недоторканність якої гарантувалася цензурними функціями не менш священної і табуованої (досі) політкоректності. Хоча в наукових колах та в середовищі політичної опозиції така критика останнім часом не є рідкістю. Причому, якщо інтелектуали вибудовують її переважно з позицій класичного лібералізму чи

поміркованого консерватизму¹, стверджуючи пріоритет громадянських прав над груповими або ж висвітлюючи «перекося» політики мультикультуралізму та хибність відмови від традиційних гуманітарних цінностей, то консервативно налаштовані опоненти влади провадять її під гаслами повернення до етнонаціонального укладу. Прикметно, однак, що за межами Євросоюзу, включаючи й нашу країну, виявлені справжні та уявні вади політики мультикультуралізму нерідко пов'язують з його «радикально ліберальними» основами.

Наскільки правомірною є така оцінка? Чи справді мультикультуралізм як певний спосіб налагодження співіснування й взаємодій представників різних культур, перебуваючи у межах однієї держави-суспільства, завдячує своїми вже визнаними невдачами ідеології «радикального лібералізму»? І чи був він приречений на них своїм ідеологічним підґрунтям, або ж не найкращі наслідки його застосування мають суто «технологічну» природу й, за умови зміни «технології запровадження» та політичного інструментарію, їх можливо було уникнути в минулому або можливо буде уникнути в майбутньому?

За визначенням Леоніда Іоніна, наведеним у статті «Кінець мультикультурної епохи», яка присвячена книзі Тіло Сараціна, «суспільство вважається мультикультурним, коли воно складається з людей, що розмовляють різними мовами, дотримуються різних традицій і сповідують різні релігії. Це "хороший" суспільний стан, що відповідає ідеалам вільного, відкритого, плюралістичного суспільства» [7]. Оскільки переважна більшість сучасних суспільств, принаймні західних, саме такими й є, політика, що реалізовується державами в культурній сфері спрямована на забезпечення вільної ідентифікації представників будь-яких культурних (етнічних, релігійних тощо) груп та реалізації їхніх культурних прав, отримала назву політики

У Великій Британії критично налаштовану групу репрезентують голова дослідницького центру з питань міграції «Migrationwatch» Ендрю Грін, міністр внутрішніх справ тиньового уряду консерваторів Кріс Грейлінг, один з керівників Агентства з удосконалення та розвитку місцевого самоврядування Тед Клантл, професор теології Королівського коледжу в Нью-Йорку Роберт Карл, соціолог-фахівець з етнічних взаємин, професор Дж. Рекс, голова державної Комісії з расової рівності Тревор Філіпс; найбільш помітними у Німеччині в цьому сенсі є так звані «неокони» (неоконсерватори) - група інтелектуалів, куди якій складають науковці та медієвники. Це, зокрема, одна з найвідоміших німецьких соціологів Неджа Келек, до речі, туркени, професор Вільного берлінського університету, в якому вона викладає найновітнішу історію, Пауль Нольте, соціолог Гуннар Хаймсон, політолог, голова Центру підтримки консервативних досліджень барон Каспар фон Шренка-Нотцінг, член Конституційного суду Удо Ді Фабіо, фахівець з сучасних медіа процесів, Норберт Больц, ведуча Щоденної програми новин ТБ Tagesschau, письменниця Єва Герман, ТБ-модератор Петер Хане, один з видавців найбільш шанованої в Німеччині газети Frankfurter Allgemeine Zeitung Франк Шіррмахер. У Франції критика представлена такими науковцями як А. дель Валле, В. Гассьєр, М. Гоше, А. Дюгамель, К. Невьо, Ж.-П. Шарне, КХ Ханнун.

мультикультуралізму. Поширюючись з 70-х рр. минулого століття, вона до останнього часу сприймалася як «природна» в сучасну добу й «єдино вірна».

Власне термін «мультикультуралізм», з'явившись у 60-х рр. в політичному лексиконі Канади, звідти мігрував до США, Австралії та інших країн з неоднорідним етнокультурним і релігійним складом населення та значним рівнем імміграції. Паралельно в Європі відбувалося становлення Євросоюзу, яке висунуло завдання об'єднати під єдиним наддержавним дахом різні етнонаціональні культури на максимальних паритетних засадах і випрацювати таку загальносоюзну культурну політику, яка б дозволила і зберегти ці культури в автентичному вигляді та забезпечити їхній розвиток, і сформувати наднаціональну культурну ідентичність - завдання безпрецедентне, яке, здавалося б, містить у собі взаємовиключні,

контраверсійні складники.

Ідеологія мультикультуралізму прийшла Європі «до двору» - і не лише з огляду на зазначені обставини, а й через зростання обсягів імміграції в європейські країни представників інших, далеких від європейської, культур (тільки Німеччина всього за 12 років з 1990 по 2002 рік прийняла 13 мільйонів іммігрантів [7]), а в Європі у цілому, станом на 2009 р., за різними оцінками налічувалося лише мусульман-іммігрантів уже до 22 млн, з яких 4,5 млн - у Німеччині, 3,5 млн - у Франції та 1,5 млн - у Великій Британії [13, с. 147]). Відтак, з середини 80-х років практично всі країни Євросоюзу тією чи іншою мірою запровадили в межах своїх національних держав політику мультикультуралізму, відмовившись від культурної асиміляції іммігрантів. Застосовувана раніше «політика включення», яка припускала адаптацію до автохтонної культури і потребувала її, у контексті мультикультуралістського підходу отримувала негативну оцінку як асиміляційна, що порушує права представника будь-якої меншини на самототожність, визначену в параметрах групової ідентичності.

З першими кроками мультикультуралізму на американських і європейських наукових обширах актуалізується концепція культурного релятивізму, яка виникла дещо раніше (у 40-х рр.) і засновником якої вважають антрополога - одного з фундаторів сучасної практичної антропології й дослідника культур американських індіанців - Франца Боаса. Підтримані й розвинуті А. Крьобером, Р. Бенедиктом, М. Херсковіцем, Ф.С. Нортропом тощо, основні її тези можна викласти так: усі культури, незалежно від рівня розвитку, самоцінні й мають рівні права; кожна культура має власні цінності, які, таким чином, є відносними й чинними лише в межах цієї культури; для кожної культури характерні різні етнокультурні стереотипи поведінки у злагодженні з чинною системою цінностей; європейська культура є лише одним з можливих й існуючих шляхів культурного розвитку - інші культури розвиваються власними шляхами.

Концепція культурного релятивізму, від початку покликана ствердити права історично скривджених етносів, добре узгоджувалася з практичними потребами мультикультуралізму і зручно лягла в його теоретичні підвалини. Водночас, вона приваблювала позірним поширенням вимог і принципів класичного лібералізму на культурну царину, адже концепція самоцінності й рівності прав кожної культури, здавалося б, є співзвучною його засадничому принципу - самоцінності й рівності прав будь-якої особи, та є її «культурницькою аналогією».

Культурний релятивізм, внаслідок своєї зручності для практичних цілей мультикультуралізму, потіснив поширену до того теоретичну модель культури, розвинуту в річищі антропологічного еволюціонізму (зокрема, Е. Тайлором), згідно з якою культура поставала як сукупність найвищих досягнень творчих особистостей. Таке тлумачення культури містило ідею культурного поступу, забезпеченого накопиченням культурних інновацій. Культурний прогрес цілком міг узгоджуватися з трансформаціями самої традиції, а в граничному випадку - і з розривом зі старою традицією та формуванням цілком інших. «Культура в такому розумінні не могла не бути універсальною і єдиною для всього людства, в той час як конкретні людські колективи виявлялися більшою чи меншою мірою “культурними”, тобто розміщувалися на історичній шкалі в діапазоні від дикості до цивілізації» [12, с. 49].

Ствердження ж самоцінної автономності кожної культури запроваджувало

цілком інше розуміння цього феномену - як, за словами самого Ф. Боаса, «загального корпусу найменувань, що впорядковують досвід», тобто, як певну, притаманну якійсь групі (етнічній або й іншій) традицію. Відтак, універсальна й єдина культура людства перетворилася на набір окремих статичних і фіксованих множин, заснованих на єдності усіх членів кожної. На середину 1980-х рр. саме це поняття культури - як автономної і незмінної традиції, ціннісно-символічної домінанти - набуло поширення і вже сприймалося як класичне. Однак, тоді ж воно починає піддаватися ґрунтовній критиці, спрямованій на породжуваній завдяки використанню цього концепту релятивізм як такий, що руйнує основи громадянського універсалізму і пов'язаний з теоретичним підживленням різноманітних варіацій етнонаціоналізму та шовінізму. Критика ця велася в широкому контексті світоглядної переорієнтації в гуманітарних і соціальних науках (що, принаймні, в рамках антропологічного підходу, отримав назву «інтерпретативного перевороту»), пов'язаної, насамперед, з постструктуралістською французькою філософією (передусім, з деконструктивізмом Ж. Дерріда), а в антропології - з іменами К. Гірца, Дж. Маркуса, Дж. Кіффорда, П. Рабіноу тощо. Нагадаймо, що в загальному сенсі цей переворот, або, радше, криза гуманітарних наук, постала з проблеми «розуміння Іншого» та інтерпретації іншості. Її суть добре передають слова відомого французького антрополога Мориса Годельє: «Як зрозуміти й пояснити факти, поведінку, уявлення, що не мають нічого спільного з нашим образом існування й мислення?... Як досягнути іншості Іншого?» [3, с. 34, 42]. Така постановка питання, що стала локомотивом певної світоглядної кризи гуманітарних наук, тягнула за собою перегляд правомірності уявлень не лише про можливість розуміння іншого, але й про межі його не розуміння.

Що ж до культури, то наслідком переосмислення культурних констант і антропологічних аксіом було визнання певної культурної сумірності, не цілковитої автономності культур й повернення до концепту єдиного людства. Водночас набувала поширення критика «домагання культур» з іншого постструктуралістського боку (С. Бенхабіб, В. Кімліка, Р. Брубейке, В. Тішков тощо), в якій проблематизувалося саме поняття культури й групи та обґрунтовувалася ідея множинної ідентичності (не бездоганна й дискусійна з методологічного та теоретичного боку, однак, плідна для ґрунтовної критики мультикультуралізму). «У той час, коли зміст концепту культури було піддано в науці радикальному переосмисленню, особливого поширення набули політичні рухи, засновані на культурних домаганнях» [12, с. 50].

На тлі післявоєнного відродження й бурхливого економічного розвитку європейських країн другої половини минулого століття, на європейських просторах посилюється соціальна складова державної політики, спрямована на максимальне забезпечення соціальних прав особи - на працю, відпочинок, здоров'я тощо. На порядок денний було поставлене питання законодавчого й практичного забезпечення прав на самореалізацію осіб, належних до соціально вразливих груп, та боротьби проти будь-якої дискримінації. Поширюються й стимулюються з боку держав рухи за права жінок, дітей, інвалідів, молоді, будь-яких меншин - етнічних, релігійних, сексуальних. І в цьому сенсі мультикультуралізм був своєчасним, затребуваним і гарно вписувався у загальні тенденції концептуальних ідеологічних та політико-правових зсувів середини минулого століття, більше того, являв собою лише культурницький вияв загальної переорієнтації суспільно-політичного середовища

Заходу на розкриття соціального й творчого потенціалу особистості, зокрема, належної до раніше упосліджених соціальних груп.

Водночас, мірою зростання усвідомлення значення культури як визначальної складової людського життя й фундаментального складника єврооб'єднання, мультикультуралізм став розглядатися як інструмент сприяння діалогу й взаємозбагачення культур. Однак, на відміну від Сполучених Штатів, де суспільство саме історично суцільно складалося з іммігрантських громад, що зрештою сприяло домінуванню громадянської ідентичності над культурною, і де до сьогодні, попри демонстративність - аж до анекдотичності - принципу «політкоректності», мультикультуралізм на практиці обмежується позитивною дискримінацією на інституційному рівні та освітянськими програмами вивчення культур світу [19], його європейська версія зазнала несподіваних і прикрих трансформацій, а його застосування доволі швидко виявило цікаві парадокси. Головний з них полягав у тому, що нібито послідовне дотримання принципів класичного лібералізму в рамках доктрини мультикультуралізму, принципів, цілком відповідних засадничим цінностям європейської культури, зрештою, не лише призвело до їх самозаперечення, а й вступило в конфлікт з європейськими цінностями, зокрема, цінністю осібної людини та її прав, права на свободу вибору та самовизначення. Проваджувана під гаслами забезпечення права особи на культурну ідентифікацію, політика мультикультуралізму на практиці призвела не лише до його обмеження, а й до фактичної елімінації.

І що важливо, розглянутий під таким політико-ідеологічним і ціннісно-світоглядним кутом зору, мультикультуралізм як певна ідеологія й політика, постає звичайним явищем: у широкому контексті соціальних і світоглядних зрушень середини минулого століття він був не єдиним і навіть не особливим їхнім виявом.

Мусоване в рамках мультикультуралізму гасло діалогу культур як цінності, що своїм підґрунтям має рівність учасників та їхнє взаємне визнання й толерування, тобто, цілком європейські й демократичні ціннісні засади, вимагало переорієнтації на визнання й збереження культурних ідентичностей не лише на рівні приватного життя, а й публічного його вияву. Який же діалог без публічності? Однак, на практиці, знову ж, на відміну від американської чи канадської моделі мультикультуралізму, європейський «діалог», переведений з освітянської у публічну площину й проваджуваний під знаком його зсуву від праволіберальних позицій до їх соціального ліволіберального кореляту, призводив до реалізації щодо іммігрантів «політики виключення». Кредо останньої можна висловити цілком по-ліберальному: особа має право обирати власну ідентичність і оприлюднювати її будь-де і будь-як. А можна сформулювати й по-іншому: кожна група, меншина, незалежно від того, за якою ознакою вона згрупована, має право сповідувати власні цінності й публічно дотримуватися власних традицій.

Так виглядав термінологічний і змістовний перехід від осібно орієнтованої європейської ціннісної системи до системи цінностей, орієнтованої протилежним чином, від світу, визначеного визнанням права особистісного вибору як засадничої цінності до світу, де особистісний вибір залишається риторичною фігурою й політичною декларацією. Описуючи цей перехід, Катерина Пец просто і справедливо зазначає, що мультикультуралізм «робить основний акцент на захисті не індивідуальних прав громадян, а прав колективних суб'єктів в особі різних етнічних і

конфесійних громад» [11]. Можна, однак, додати, що подібні ціннісні трансформації відбуваються не лише в рамках політики мультикультуралізму, і не лише щодо етнічних та конфесійних громад, а й щодо будь-яких груп.

Власне, найвлучніше й дотепніше сформулював відмінність попередніх і нинішніх, усе ще чинних, позицій щодо реалізації права на культурну ідентичність російський культуролог і фахівець з проблем глобалізації Владислав Галецький. «Праві ліберали, - писав він кілька років тому, - обмежуються твердженням, що неприпустимо позбавляти людину хоч би якого права за груповою ознакою. Згідно ліволіберальним поглядам, соціальним ідеалом повинна стати конкретна реалізація кожного з наявних у людини прав. Правий ліберал, наприклад, виходить з того, що у конкретного індивіда не може бути відчужено його право на отримання освіти, проте з цього не випливає, що йому автоматично має бути забезпечене отримання цієї самої освіти. Навпаки, лівий ліберал вважає, що, якщо індивід володіє правом на освіту, його реалізація повинна бути йому забезпечена. Як бачимо, між двома типами світогляду - істотний розрив» [2, с. 170].

І от у чому парадокс. Процес посилення акцентів на всебічній реалізації шдивідуальної свободи, адекватно відображений постмодерном у вигляді протесту проти всіляких репресорів, проти будь-якої дискримінації осібною з боку загального й загалу й цілковитої рівності будь-яких гранднаративів (а, отже, й культур), поєднаний з «полівішанням» державних політик, обернувся репресією іншого - значно гіршого гатунку - репресією групового щодо осібною й загального. Така інверсія і зрештою в результаті з'явилася в тому, що «мультикультуралізм на рівні країни обертається на жорсткий монокультуралізм і сегрегацію на локальному рівні» [10], культурний діалог - не лише на його відсутність, а й на ізоляцію й геттоїзацію культурних груп, поширення ліберальних принципів на культурну царину - на їх зречення й відродження та державну підтримку внутрішньогромадської архаїки в її найнепривабливіших формах, гуманізм і демократія - на порушення громадянських прав як, зрештою, членів меншин, так і більшості, а свобода культурного самовираження особистості - на диктат групової належності. Постмодерний висновок щодо форми реалізації індивідуальної свободи й єдино можливого способу існування суб'єкта лише в ситуації вибору між репресорами в теоретичній площині мав свої згадані вище наслідки - чергове ствердження цінності самого вибору (в тому числі вибору власної ідентичності й ціннісної системи координат), який для представників постмодерну, як, утім, і його тямущих критиків та речників айег-постмодерну, був, видається, «спільним метанаративом», засадничою «європейською цінністю», не подоланою (і саме тому, що її спільна для них чинність так і не була поміченою) в процесі деконструкції. Однак, висновок теоретиків - антропологів, філософів, культурологів, соціологів, політологів тощо - не мав наслідків політико-правових: практична, на рівні соціальних і культурних політик європейських держав, «гібридизація» системи цінностей набувала обертів.

Не вдаючись у деталі, зазначимо також, що подібну трансформацію у правовому її вимірі закорінене в змішуванні приватного й публічного, яке мало небезпечні наслідки і в соціальному, і в культурному, і в моральному сенсі не лише у зв'язку з політикою мультикультуралізму. Через опублічнення приватної сфери, зі сферою інтимних стосунків включно (йдеться, передусім, про штучно й провокативно

педальовану «проблему» ЛГБТ), «безмежний лібералізм» (а насправді, вже його ціннісна гібридизована протилежність), будучи позірно прив'язаним до західних цінностей і стилів життя, підсилив підстави для несприйняття останніх та їх відторгнення іншими, не європейськими культурами.

Стисло розглянемо на прикладі трьох найбільших західноєвропейських держав різні варіації мультикультуралізму, його парадокси та їхні наслідки.

За ознакою наявності заходів з «позитивної дискримінації» (наприклад, при прийомі на роботу в поліцію) [7] Велика Британія тяжіє більше до м'якого в інституційному сенсі варіанту мультикультуралізму (як його називає Володимир Малахов, - «символічного» або «риторичного», близького до північноамериканського). Попри те, у країні була розроблена і впроваджена доволі широка система заходів з підтримки національних меншин, у тому числі законодавчої - ухвалено низку законів, спрямованих на недопущення будь-яких форм дискримінації за національною чи расовою ознаками, а також, у 1976 р.

створено спеціальну інституцію - Комісію з расової рівності, до повноважень якої належить моніторинг етнічної дискримінації та надання владі рекомендацій з їх усунення. Британський проект передбачав, також, зрівняння в правах корінних громадян Великобританії і вихідців з колишніх англійських колоній, відмову від громадянської й соціальної інтеграції іммігрантів і перехід до політики, спрямованої на збереження їх расової та етнічної ідентичності, та відкидав західний універсалізм як основу культурного домінування Заходу на своїх власних обширах [15, р. 181].

Значно меншою мірою було законодавчо закріплено підтримання групової ідентичності іммігрантів у Німеччині. Однак система соціального забезпечення та стимуляції народжуваності в поєднанні з особливостями вимог імміграційного законодавства¹ також провокувала постійний приплив і розширену репродукцію низькокваліфікованої і малоосвіченої іммігрантської робочої сили, яка дуже швидко переймалася споживацькими настроями і, не маючи спонук до соціалізації в новому культурному середовищі, добровільно геттоїзувалася.

Дослідники відзначають, що мультикультуралізм у його виконанні Німеччиною об'єктивно культивував сегрегацію [20] і мав на меті «не дати мігрантам з Туреччини стати частиною німецького суспільства», а «окремі школи для турецьких дітей створювалися не з причини стурбованості німецької влади долею турецької ідентичності. Вони повинні були забезпечити повернення турецьких дітей на батьківщину їхніх батьків» [7]. Інша річ, що такого повернення не відбулося.

Ситуація у Франції, з погляду її відповідності європейським цінностям і паритету громадянських і культурних, особистих і групових прав, є дещо кращою і такою, що значно відрізняється від англійської і німецької. «І французькі чиновники, і французькі інтелектуали завжди наполягали на непорушності цінностей “республіканізму”» [7], серед яких - і секуляризм держави, ґрунтований на суворому розмежуванні приватного й публічного, коли всі відмінності, пов'язані з релігійною чи мовною належністю, витісняються в приватну сферу [21]. Це, однак, не усунуло перекосів іншого гатунку, наприклад, із заборонаю на носіння жінками паранджі, чадри й нікабу, як релігійної символіки в громадських місцях (такий законопроект був ухвалений Сенатом Франції у вересні 2010 року). Цей приклад, хоч і є позитивним з погляду розмежування публічного й приватного, водночас, унаочнює наявність

дискримінаційно забарвленого підходу, критерієм якого

До 1999 р. включно імміграційне законодавство Німеччині вирізнялося рестриктивним характером, встановлюючи високі бар'єри на шляху натуралізації іноземців і, тим самим, сприяючи виключенню трудових мігрантів з політичної спільноти. Однак, лібералізація законодавства, спрямована в цілому на забезпечення припливу в країну висококваліфікованої робочої сили, мала свої особливості, що не сприяли розв'язанню проблеми адаптації іммігрантів. За законом, що набув чинності 2005 р., іммігранти, незалежно від будь-яких інших їхніх якостей - освіти, кваліфікації, країни походження, мають преференції в отриманні статусу біженців, якщо вони піддавалися переслідуванню за ознакою статі чи сексуальної орієнтації [9]. Водночас, закон «Про введення до громадянства» (Einbürgerungsgesetz) від 2001 р., спрощує його отримання іноземцями через укладання ними з громадянами Німеччини одностатевих шлюбів під назвою «громадянське партнерство» [4]. Отже, включення в соціально-політичне життя країни полегшено передусім особам за ознакою їх належності не до етнокультурної групи, а до секс-меншин.

вважається належність до групи, і за яким криється та сама - лише з іншим знаком - «система ціннісних координат» із заміщенням «особистішої точки відліку» груповою.

Відтак, в Європі під вивіскою мультикультуралізму відбулася фактична заміна діалогу культур співіснуванням їхніх паралельних монологів, до того ж, конфліктно організованим. Самі монологи залишалися істотно відмінними за своїми характеристиками: автохтонне європейське населення, хоч і є всередині своїх культурних груп вільним у реалізації громадянських прав, як спільнота зазнає дискримінації груповою структурою власного соціокультурного простору. Всередині простору іммігрантських спільнот особа фактично віддається на поталу груповим вимогам і позбавлена не лише права вибору ідентичності, а й здебільшого громадянських прав. Як зазначає Еміль Паїн, «карикатурний мультикультуралізм, з якого вихолощені цінності гуманізму, сприяє відродженню в європейських містах таких архаїчних рис традиційної культури, які вже забуті на батьківщині іммігрантів», коли молоді туркені або пакистанки у відповідних громадах Берліну або Лондону є «менш вільними і захищеними, ніж на батьківщині. Там від надмірного свавілля чоловіка, свекра або свекрухи їх могла захистити рідня. У європейських же містах цих молодих жінок часто не рятують ні родичі, ні закон» [10]. Потворні риси такого «мультикультуралізму», за фасадом якого криються не лише зміна «крил» ліберальної доктрини з правого на ліве, а й значно глибокі зрушення, пов'язані зі спотворенням європейської системи цінностей й засвідчують фактичну кризу останньої.

Усвідомлення соціально-культурної безперспективності обраного шляху з'явилося не у 2010 р., разом з виходом у світ згаданої на початку книги Тіло Сарацина і, тим більше, не із заявами політичних лідерів Німеччини, Великої Британії та Франції - А. Меркель, Д. Кемерона та Н. Саркозі про провал політики мультикультуралізму, заявами, пов'язаними, до речі, з відмовою не від політики забезпечення культурних прав, а від обраних шляхів та способів такого забезпечення. Майже на 10 років раніше, у 2001р., уряду Великої Британії була представлена доповідь «Соціальна згуртованість громад», підготовлена незалежною групою експертів, яка очолювалась Тедом Кантлом, одним з керівників Агентства з удосконалення та розвитку місцевого самоврядування. У британській пресі документ отримав назву «Доповідь Кантла». «Корінні британці та іммігрантські громади в повсякденному житті не стикаються і нічого не знають один про одного, це породжує у них взаємний страх, і цей страх відчувається особливо сильно в тих містах, де екстремістські групи розгорнули активну діяльність з метою підірвати гармонію у відносинах між британцями та іммігрантами й посилити розкол між ними, - зазначали автори доповіді. - При цьому, ні з боку громад, ні з боку політичних партій і

громадських організацій практично не робляться спроби налагодити діалог між громадами з метою чіткого визначення тих цінностей, які повинні лежати в основі уявлення про те, що значить бути громадянином сучасної мультирасової Великобританії» [16], - йдеться у доповіді, що викликала широкий резонанс. Однак, запропоновані урядом заходи у відповідь, такі як запровадження складання іммігрантами клятви вірності британській державі та проведення тестів на знання англійської мови підтримки не знайшли й були визначені як «неадекватні й неефективні».

У квітні 2004 р. із заявою про провал мультикультуралізму виступив голова британської Комісії з расової рівності Тревор Філіпс, до речі, мусульманин, закликавши уряд відмовитися від політики, спрямованої на побудову мультикультурного суспільства, і замінити її політикою спрямованою на створення стимулів до інтеграції іммігрантів у суспільство та зміцнення британської ідентичності [14]. Та сама думка прозвучала згодом і у відомій заяві прем'єр-міністра Великої Британії, лідера Консервативної партії, Девіда Камерона, в якій було запропоновано ідею «енергійного лібералізму». «Прийшов час змінити принцип пасивної терпимості на значно активніший, енергійний лібералізм і дати зрозуміти всім, що британське суспільство будується на певних базових цінностях, - наголосив він, - Свобода слова, свобода віросповідання, демократія, верховенство закону, рівні права для всіх, незалежно від статі, расової належності чи сексуальної орієнтації, - ось, що визначає наше суспільство...Пасивне толерантне суспільство не втручається у справи інших, а по-справжньому ліберальне суспільство вірить у свої цінності й активно їх обстоює. Ми повинні дати зрозуміти нашим громадянам, що, якщо вони хочуть бути частиною суспільства, вони зобов'язані поділяти ці цінності» [18]. Прикметно, що за місяць після виступу Д. Камерона його колега по коаліції, віцепрем'єр і водночас політичний візаві Нік Клегг, лідер ліберал- демократів, висловився на підтримку цієї позиції: «Прем'єр-міністр був абсолютно правий, - зазначив Н. Клегг, - коли він заявив, що ми потребуємо "енергійного лібералізму". Він був абсолютно правий і в тому, що ми зобов'язані захищати наші ліберальні цінності ... Енергійний лібералізм - це найкращий інструмент у справі викорінювання причин екстремізму», - заявив він. Однак, «мультикультурна політика необхідна, оскільки, лише за умови її проведення суспільство може бути відкритим і впевненим у собі» [17].

Ті ж самі підстави - викривлення «карикатурним мультикультуралізмом» засадничих європейських цінностей, яке призвело до заміщення «політики включення» «політикою виключення», що, своєю чергою, унеможливило адаптацію іммігрантів до суспільства-реципієнта, мінімізація можливості особистого вибору, в тому числі - й ідентичності, і водночас руйнація, де- факто, єдиного правового і громадянського простору і перетворення його на кластерно організований - слугували підставою для негативної оцінки мультикультуралізму в «Білій книзі з міжкультурного діалогу», яку видала Рада Європи у 2009 р. На висновках і пропозиціях цього рекомендаційного Документу варто зупинитися докладніше - і через його фактичне ігнорування національними урядами країн ЄС, і через маловідомість в Україні.

Загальна тональність її критична і щодо концептуального базису, і щодо

практики мультикультуралізму в Європі, яка хоч і «впливала з добрих намірів, сьогодні багато хто визнає, що вона сприяла поглибленню сегрегації та непорозуміння між громадами, а також спричинила до обмеження прав індивідів (особливо жінок) у національних меншинах, які сприймалися як єдині колективні дійові особи» [1, с. 14]. Визнаючи культурне розмаїття сучасних суспільств як даність, слід водночас визнати, - наголошено в документі - , що «мультикультуралізм не є більше належною політикою». Політику ж у сфері культурних взаємин спільноти має бути переорієнтовано на політику взаємин особистостей, від співіснування до діалогу.

Відмова від діалогу і консервація ідентичностей в межах традиції небезпечні загостренням протистояння й конфліктами, оскільки йдеться про «...небезпеку відсутності діалогу. Відмова від діалогу легко обертається на стереотипне сприйняття інших людей, породжує взаємні підозри, тривогу і напруження в суспільстві, робить у всьому винними представників національних меншин і сприяє розвитку нетерпимості й дискримінації. Зрив діалогу в суспільстві чи між суспільствами може призвести в окремих випадках до надзвичайних ситуацій, дати можливість певним групам звернутися до екстремізму, а то й тероризму. Міжкультурний діалог, включаючи й міжнародний рівень, обов'язковий у відносинах між сусідами. Якщо відмежуватися від розмаїття, можна досягти лише примарної безпеки. Втеча в уявний затишок якоїсь замкненої громади завершується затхлим конформізмом. ...Розмежовані й замкнені одна для одної громади породжують клімат, що є часто ворожим для автономії особистості, і перешкоджають реалізації прав і основних свобод людини» [1, с. 12].

І такий діалог можливий лише на ґрунті тієї ціннісної системи координат, за якої людина визнається головною цінністю. Уже у передмові акцентовано принциповий пріоритет прав людини перед правами спільнот, на якому ґрунтується нова пропонована модель - не мультикультурна, а міжкультурна: «наше спільне майбутнє залежить від здатності захищати і розвивати права людини, закріплені в Європейській конвенції з прав людини, демократію і верховенство права та підтримувати взаєморозуміння. ...Міжкультурний підхід створює орієнтовану на майбутнє модель управління міжкультурним розмаїттям. І пропонується концепція, заснована на гідності окремої людини... Якщо йдеться про втілення в життя певної європейської ідентичності, вона має спиратися на спільні фундаментальні цінності, повагу до спільної спадщини і культурного розмаїття, а також рівної гідності кожної людини» [1, с. 3].

Водночас «демократичні цінності носять універсальний характер», вони не є виключно європейськими: «Після Другої світової війни європейські національні держави запроваджували дедалі повніші й транснаціональні схеми захисту прав людини, доступні кожному, а не тільки своїм громадянам. Це зведення прав людини визнає гідність кожної людської особи понад ті права, якими люди користуються як громадяни відповідних країн. Визнається, також, наша загальнолюдська природа поряд з унікальною самобутністю кожного індивіду. Асиміляція, або перетворення в певну єдність без розмаїття, могла б означати примусову гомогенізацію і втрату життєздатності суспільства, тоді як розмаїття без об'єднувальних спільних принципів людяності й солідарності унеможливило б взаєморозуміння і соціальне залучення» [1, с. 10].

Основоположною для міжкультурного діалогу є «свобода вибору власної культури ...це головне питання прав людини» [1, с. 13]. Ніхто проти волі не повинен бути обмежений рамками певної групи, громади, системи мислення або світогляду, а навпаки - мати можливість вільно відмовитись від свого минулого вибору і зробити будь-який новий вибір, якщо він не суперечить універсальним цінностям прав людини, демократії й верховенства права. Взаємна відкритість і обмін є невід'ємною частиною багатокультурності. Це - правила співіснування як окремих людей, так і груп, що можуть практикувати власні культури за єдиної умови поваги до інших» [1, с. 13]. За відсутності поваги до гідності всіх людських істот, прав людини, верховенства закону і демократичних принципів жодний діалог неможливий, - констатує документ [1, с. 14]. «Етнічні, культурні, релігійні та мовні прив'язаності й традиції не можуть бути підставою для перешкоджання людині в реалізації її основних прав і свобод. Цей принцип особливо відноситься до права бути вільним від дискримінації за статевою й іншими ознаками, прав та інтересів дітей і молоді, а також, свободи віросповідання. Порушення прав людини, на зразок примусових шлюбів, так званих, "злочинів честі" й калічення статевих органів¹, жодним чином не можуть виправдовуватися хоч би яким культурним середовищем. Так само правила якоїсь реальної чи вигаданої "панівної культури" не можуть служити виправданням дискримінації, пропаганді ненависті чи будь-яким формам нерівності на основі релігійної, расової, етнічної та іншої приналежності» [1, с. 14].

У Білій книзі запропоновано й загальні принципи для здійснення такого практичного повернення до діалогу, серед яких відмова від морального релятивізму та обов'язок усіх учасників діалогу визнавати цінність людської особистості та її вільний вибір, діалог з тими, хто готовий до такого визнання, конструктивна та визначальна роль громадянського суспільства в ньому й повернення до політики інтеграції щодо іммігрантів з обов'язковим вивченням ними мови країни перебування. Однак, при здійсненні деталізації щодо практичного втілення зазначених принципів, тональність Білої книги змінюється, а принциповість в обстоюванні європейських цінностей поволі замінюється на вимоги із забезпечення ...відсутності дискримінації щодо груп і меншин.

Попри те, вже можна констатувати, що Європа, принаймні на її наднаціональному рівні, нині поволі повертається до вихідної ідеї діалогу культур. Як він можливий? І чи можливий взагалі? Чи існують суспільства, країни, регіони, де такий діалог відбувається?

Комунікативна філософія в особі К. Апеля, Ю. Габермаса, Д. Бюлера, В. Гьосле, В. Кульмана, Н. Ульріха, що бере початок від Е. Гуссерля й К. Ясперса, Ф. Ебнера й М. Бубера, визначає умовою здійснення діалогу обов'язкову участь Іншого як «Ти», рівнозначного і рівноцінного з «Я», коли комунікація конституюється не в рамках суб'єкт-об'єктних стосунків, а на значно більш ширшому суб'єкт-суб'єктному ґрунті. Сама комунікація, в такому контексті, виявляє себе в усіх своїх вимірах - як обмін не лише знаками, а й

¹Щодо проблеми калічення статевих органів у жінок див. Колінз і Аказібі проти Швеції, рішення №23944/05 ^B>Д 8 березня 2007 р.

сенсами, символами і цінностями. Водночас, невикорінювана нетотожність

комунікантів забезпечує не лише ретрансляцію, а й генерацію циркулюючих змістів, цінностей тощо.

В такому сенсі, навіть індійська модель індиферентного співіснування різних культурних, відмінних за світоглядними, релігійними, ціннісними й поведінково-традиційними засадами громад в єдиному державно-політичному просторі, не може послуговувати за доцільну й ефективну модель діалогу культур. Хоча вона варта уваги, зокрема, вивчення та використання деяких інституційних протекторів її функціонування, як-от передбаченої єдиним правовим полем можливості втручання держави до автономного в культурному й правовому сенсі внутрішнього самоврядування громад у разі виникнення суперечності в здійсненні такої автономії із загальногромадянськими правами - правами людини.

Водночас, досвід Індії свідчить про реальну можливість вираженої подвійної культурно-етнічної і надетнічної, громадянсько-політичної ідентифікації за умов мінімізації втручання держави в громадське самоврядування: за даними соціологічних досліджень, проведених міжнародними організаціями в 90-х роках минулого століття, 90% громадян Індії висловлювали гордість за належність до індійської нації і виявляли загальноіндійську ідентичність (за цим показником Індія обігнала Іспанію, Аргентину, Бразилію, Бельгію й Швейцарію), одночасно віддаючи перевагу демократії як політичному устрою перед будь-якими іншими [5, с. 57].

Чи можливий діалог як обмін не лише знаками, а й сенсами і цінностями; діалог як комунікація рівних; між представниками протилежних — західної і східної - ціннісних систем?

Наслідком європейського варіанту (чи, радше, європейських варіацій) мультикультуралізму було його подвійне неприйняття не лише іммігрантськими громадами неєвропейських країн походження, а й самими країнами-донорами. З одного боку, як уже неодноразово мною було показано раніше [8], система цінностей замкнених суспільств, до типу яких більшою чи меншою мірою тяжіють країни Сходу (практично всі азійські країни в найширшому сенсі цього вислову) є контрадикторною до західної за своїми конститутивними властивостями. Якщо в західному світі, у відкритих суспільствах, в системі взаємин «особа-суспільство», на яких і зростає ієрархія цінностей, стрижневою цінністю є особіне, одиничне, а загальне ж є похідним від нього, то в суспільствах замкненого типу вихідною цінністю є спільнота. Відповідно поведінкові орієнтації: для Заходу - обстоювання цінності різного, толерантність до Іншого й пошук компромісу, для Сходу - різне, різноманіття сприймається як анти-цінність, що підлягає обов'язковому усуненню, Інший - не легітимний, а отже, компромісу з ним і бути не може. Відтак «саме цінності західного громадянського суспільства і не стали загальною базою для благополучного існування різних культур, з огляду на те, що, з одного боку, для багатьох мігрантів, переважно мусульман, ці цінності є неприйнятними, а сам устрій мусульманської громади (замкненість, статева нерівність, відсутність освіти) не дозволяє їй інтегруватися в це суспільство» [11]. У східній системі ціннісних координат поширення навіть такої цінності як права людини, сприймається як ворожа й руйнівна експансія Заходу. Відповідно ж сприймається і спроба формування діалогу.

З іншого боку, донедавна практичне функціонування в Європі «східно-західного» гібриду у вигляді «кластерної системи» цінностей призвело до посилення

несприйняття неєвропейськими країнами (а почасти й східноєвропейськими) євросоюзної моделі диктату груп, особливо сформованих не за культурними ознаками (зокрема, секс-меншин), що, однак (і це найгірше), відбувається під виглядом несприйняття цінності осібною, яка, нібито, й породжує подібну модель. Нинішня культурно-ціннісна криза Європи сама слугує додатковою підставою для неконструктивної «фундаменталістської критики» європейських цінностей та посилення фундаменталізму як явища - хоч би яким був його релігійний чи ідеологічний ґрунт: мусульманським, православним, націоналістичним чи комуністичним.

Отже, на сьогодні практика доводить: відповідь на поставлене вище запитання про можливість діалогу представників різних ціннісних систем є негативною. Діалог на цілковито різному ціннісному ґрунті - між тим, для кого такий діалог є цінністю, і тим, для кого він є неприпустимим, - неможливий, що цілком чітко зазначено й у Білій книзі з міжкультурного діалогу. Більше того: як демонструє сумний досвід європейського мультикультуралізму, неможливим є й діалог між гібридними ціннісними утворами - спроби його запровадження лише посилюють конфліктогенний потенціал «зіткнення цивілізацій», який є значно більшим у разі «зіткнення гібридизацій».

Однак, той же досвід засвідчує: глобалізаційні процеси, мірою втягнення в них моноетнічних або близьких до замкненого типу країн, відчутно впливають на зміну системи ціннісних орієнтацій і поступове «розмикання» «замкненої» ціннісної системи та її заміну на відкриту з її пріоритетом осібною над загальним. Причому, такі зміни здебільшого супроводжуються ренесансом автентичної етнонаціональної культури й, навіть, реанімацією культур майже зниклих етносів. Ці ж процеси, підсилюючи попит на унікальність, уможливають той самий обмін цінностями й сенсами, знаками й символами, який лежить в основі діалогу.

Відтак, альтернативне мультикультуралізму повернення до діалогу особистостей з різною культурною ідентичністю, однак, спільною ціннісною основою - визнанням цінності одиничного - усе ж спроможне знизити її потенціал конфліктогенності всередині суспільств, що прямують шляхом зростання рівня системної відкритості, зокрема, й європейських.

Використані джерела та література:

1. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». - К.: «Оранта», 2010.- 44 с.
2. Галецкий В. Критическая аология мультикультурализма / В. Галецкий // Дружба народов. -2006,- №2.-С. 169-189.
- 3- Годелье М. Антропология сегодня нужна как никогда / Социальная антропология во Франции. XXI век. [сборник статей по итогам российско-французского симпозиума : перевод] / под ред. Филиппова Е., Петрик Б. М., ИЭА РАН. - М.: Росинформгротех, 2009. - 262 с. - С. 33-52.
4. Дауб Г. Германия - страна наших тревог / DIE RUSSLANDDEUTSCHEN Konservativen. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.volksdeutsche-stimme.de/presse/germania_jan2011.htm
5. Доклад о развитии человека 2004. Культурная свобода в современном многообразном мире. / Пер. с англ. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004. - 328 с.
6. Донченко Е. Социетальная психика / Е. Донченко. - К.: Наукова думка, 1994. - 205 с.
7. Ионин Л. Конец мультикультурной эпохи. / Л. Ионин / Журнал Пушкин, № 3-4, 2010 [Електронний

- ресурс] Рецензия на: Thilo Sarrazin. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2010. (Тило Саррацин. Германия упраздняет себя). [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.russ.ru/pushkin/Konec-mul-tikul-tumoj-epohi>
8. Метельова Т.О. Європейський культурно-світоглядний простір та його українські конотації / Т.О. Метельова // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. К.: Фенікс, 2009. - 544 с. - С. 462-76; Метельова Т.О. Єдність мовно-культурного простору як чинник націотворення / Т.О. Метельова // VI Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів»: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 3-5 червня 2008. - К.: ДАККіМ, 2009. - 276 с. - С. 34-38; Метельова Т.О. Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму. Передмова до монографії / Т.О. Метельова, З.О. Босик. Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпряниці К.: НАКККіМ, 2010. - 344 с. - С. 40-12; Метельова Т.О. Цивілізація як категорія культурно-цивілізаційного аналізу / Т.О. Метельова // Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку. - К.: Університет «Україна», 2010. - 405 с.; Метельова Т.О. Культурний простір доби глобалізації: від персонажів до архетипів. / Т.О. Метельова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «VIII культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва. Національно-культурний простір України XXI століття: стан і перспективи». К.: НАКККіМ, 2010. - 278. - С. 37-44; Метельова Т.О. Національна ідентифікація в Українському та європейському вимірах / Т.О. Метельова // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Колективна монографія за ред. Кудряченка А.І. - К.: Фенікс, 2011; Метельова Т.О. Культурна політика в добу глобалізації: досвід об'єднаної Європи / Т.О. Метельова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «VI Народознавчі студії пам'яті В. Скуратівського». — К.: НАКККіМ, 2011. — С. 54-60; Метельова Т.О. Самоідентифікація українців: культурний і соціальний виміри. / Т.О. Метельова / IX культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення Року культури в 2012 році як року культури та відродження музеїв в Україні» Міжнар. Наук.-практич. конф. (м. Київ, 2-3 червня 2011 р.) - К.: НАКККіМ, 2011. - 252 с. - С. 116-119; Метельова Т.О. Типи комунікації та інтеграційні можливості суспільства / Т.О. Метельова. Сучасна українська політика. - Спецвипуск: Інтеграційні процеси в сучасному світі: регіональні виміри. - К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. - 392 с. - С. 276-301.
9. Новый закон об иммиграции: кого хотят видеть в Германии? [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.dw.de/a-1262853-1>
10. Пайн Э. К вопросу о «крахе политики мультикультурализма» в Европе. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>
- П.ПецЕ. Британский мультикультурализм как метод нерешения проблем. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cogita.ru/analitka/5-i-konkurs-esse-migraciya-i-integraciya-migrantov-v-evrope-i-rossii/pec-multikulturalizm>
12. Соколовский С.В. К критике политики мультикультурализма [Текст] / С.В. Соколовский // Этнометодология: проблемы, подходы, концепции. - Вып. 14. - М., 2009. - С. 47-60.
13. Ярош О.Я. Суперечності між цивілізаційних відносин у країнах об'єднаної Європи та стратегії їх подолання. / О.Я. Ярош. / Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та тенденції розвитку: колективна монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор - д.і.н, проф. А.І. Кудряченко // Інститут Європейських досліджень НАН України. - К.: Університет «Україна», 2010. - 405 с.-С. 147-162.
14. Baldwin T., Rozenberg G. Britain «must scrap multiculturalism». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/article1055221.ece>
15. Carl R. Islamists in the «rainbow» coalition / R. Carl // Society. - N.Y., 2008. - Vol. 45, № 2. - P. 181-190.
16. Community cohesion: A report of the independent review team chaired by Ted Cante. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.image.guardian.co.uk/system/files/Guardian/documents/2001/12/11/communitycohesionreport.pdf>
17. Nick Clegg sets out vision of multiculturalism. - В.В.С. [Електронний ресурс] - Режим доступу:

<http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12638017>

18. PM's speech at Munich Security conference - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293>
19. Portera A. Межкультурное образование в Европе: эпистемологические и семантические аспекты. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.dissertations.ru/PorteraA.html>
20. Radtke F.-O. The Formation of Ethnic Minorities: The Transformation of Social into Ethnic Conflicts in the So-Called Multicultural Society - The German Case // Rex J., Drury B. (eds.) Ethnic Mobilization in a Multi-Cultural Europe. Aldershot: Avebury, 1994; Traenhardt D. Conflict, Consensus, and Policy Outcomes: Immigration and Integration in Germany and the Netherlands // Koopmans R., Statham P. (eds.) Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics: Comparative European Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2000.
21. Wiewiorka M. La difference culturelle. Une reformulation des debats / M. Wiewiorka. - Paris: Les Editions Balland, 2001. - 201 p.

УДК 327 (470+571)

Піляєв І. С.

КОНФЛІКТОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОСІЙСЬКОГО КОНСЕРВАТИВНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена сучасному стану, рушійним силам та ідейним змістам російського консервативного дискурсу, аналізу його конфліктогенного потенціалу перед викликами демократизації та глобалізації.

Ключові слова: Росія, геополітика, еліта, консерватизм, Євразійський союз.

Піляєв І. С. Конфліктогенный потенциал российского консервативного дискурса в контексте вызовов демократизации и глобализации.

Статья посвящена современному состоянию, движущим силам и идейным смыслам российского консервативного дискурса, анализу его конфликтного потенциала перед вызовами демократизации и глобализации.

Ключевые слова: Россия, геополитика, элита, консерватизм, Евразийский союз.

Pilyaev I. Conflict generating potential of Russian conservative discourse in the context of challenges of democratization and globalization.

The article is devoted to the current state, driving forces and the ideological contents of the Russian conservative discourse, the analysis of its conflict potential facing challenges of democratization and globalization.

Keywords: Russia, geopolitics, elite, conservatism, Eurasian Union.

Важливою функцією великої держави є генерування геополітичних смислів, конструювання

та реалізація самостійних геополітичних проєктів.

Дослідженню сучасного стану, проблем та тенденцій російської геополітики присвячені численні праці вчених та експертів Росії, України і третіх країн, передусім США і ЄС.

Вагомий внесок в осмислення геополітичної місії пострадянської Росії, аналіз, прогнозування та проєктування ідеології, шляхів, можливих сценаріїв російської геополітики внесли, обравши шлях політичної еміграції, О.І. Солженіцин, О.О. Зінов'єв, О.Л. Янов; західні політологи - З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, Т. Мартін, С. Гантінгтон, О. Пар; російські вчені - Л.І. Абалкін, О.С. Ахієзер, Л.Г. Івашов, С.О. Караганов, Є.М. Кожокін, Н.О. Нарочницька, Є.М. Примаков, В.Д. Соловей, Д.В. Тренін, В.Л. Цимбурський, О.М. Яковлев та ін. Серед українських дослідників зазначеної проблематики особливо слід відзначити О.В. Гараня, А.Ф. Гуцала, М.І. Михальченка, Ю.В. Павленка, Б.О. Парахонського, С.І. Пірожкова, В.А. Манжолу.

У вітчизняній політології поки що недостатньо вивчене питання розмежування геополітичних інтересів та завдань Російської Федерації як держави, її владних еліт, російського народу як громадянсько-територіальної нації, що формується, і *русского* народу як етнонаціональної більшості населення сучасної Російської держави. Водночас, від суб'єктності геополітичного цілепокладання великою мірою залежать реальний зміст і перспективи практичної реалізації конкретних геополітичних проєктів.

З урахуванням вищевикладеного, метою

статті є аналіз стану геополітичного проектування в Російській Федерації у контексті консолідації в ній консервативного дискурсу, на ґрунті інтересів правлячої еліти, включеної до глобальних та регіональних процесів.

У зв'язку із відсутністю в українській термінології розмежування російськомовних термінів *русский* і *россиянин*, які мають суттєво відмінний зміст у російському законодавстві, політичній науці та соціальній практиці, ми вживатимемо для позначення першого зазначеного терміну кальковану форму *русский* у значенні етноніму (національності), а для другого - *росіянин* у значенні політоніму: «громадянин або постійний мешканець Російської Федерації».

Російська Федерація впродовж всього свого існування (від 1991 р.) неухильно втрачає геополітичні позиції: з термінології СНД практично зникла інтеграційна риторика, союзницький та інтеграційний простір під егідою Росії звузився з 11-12 до 3-4 пострадянських держав. Єдиний європейський союзник Росії - Білорусь - перебуває в режимі жорстких дипломатичних, економічних і фінансових санкцій з боку Євросоюзу і США, в цілковитій залежності від російських (прямих чи непрямих) дотацій.

Росія втратила практично всіх союзників і за межами пострадянського простору (Сербія, Ангола, Мозамбік, Ефіопія, Ірак, Лівія, Індія та ін.), а ті, що залишилися, з істотними застереженнями (Сирія, Венесуела, Куба та ін.), є країнами, що перебувають в стані політичної та економічної невизначеності, технологічної відсталості й конфронтації зі світовою демократичною спільнотою. З одного боку, Росія виявилася не готовою і не здатною органічно і послідовно включитися в європейську інтеграцію на принципах стратегічного союзу (а не просто партнерства). З іншого, у пострадянській Росії, за висловом О. Солженіцина, «немає сил на імперію» [12, с. 8]; тим більше, немає сил, подібно Китаю, на окрему, самобутню цивілізацію. У цьому сенсі, вона перетворилася, за визначенням В. Цимбурського, на цивілізаційний «острів» [14].

Досить штучно конструйований російський

націоналізм наразі не в змозі забезпечити ефективну мобілізацію громадян, оскільки не має ані певного духовного, ані емоційного змісту. Він ставить перед собою практично недосяжне завдання: на тлі майже доконаного розпаду радянських цінностей і смислів знайти мобілізуючий зміст для абсолютно різних національних культур, способів життя й систем цінностей: наприклад, гірських мусульманських народів Дагестану, глобалізованого мультикультурного «Діювого народу» Москви і *русской* глибинки, яка перебуває в стані духовної амнезії, проте ще зберігає базові архетипи. На якій спільній основі повинна Розвиватися багатонаціональна російська культура, щоб забезпечити духовну єдність багатоетнічного, багатоконфесійного й фактично різноцивілізаційного «російського народу», з абсолютно різними ціннісними традиціями і

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

політичними субкультурами, залишається нерозв'язним завданням для російського істеблішменту.

Після краху Риму на його місці утворилися динамічні й пасіонарні держави варварів, що несли нові ідеї та смисли. На місці Австро-Угорщини, Османської імперії свого часу утворилися нові національні держави. На просторі ж нинішньої Росії, після втрати радянської ідеології, фактично утворився вакуум смислів, спостерігаються лише подальша деградація й руйнування спадку колишніх імперій. Явища світової кризи поєдналися в Росії із системною цивілізаційною й модернізаційною кризою російської держави й соціуму. І в цьому сенсі, прикметною є думка «російського європейця» Андрія Кончаловського: «Криза Заходу зовсім не та, що наша. Росія (що повернулася, на думку, А. Кончаловського, “до свого природного стану, до Московської Русі” - І.П.) завдяки своєму приблизно чотирьохвіковому джетлагу ще не скоро до неї дійде» [3].

На думку экс-прем'єра Росії академіка Є.М. Примакова, успіхи Росії 2000-х рр. - це свого роду випадковість, викликана сприятливим збігом об'єктивних обставин, проте аж ніяк не трансформаційною стратегією. Росія ж 2010-х рр. - архаїчна країна, не здатна для власного блага використовувати ні результат великих звершень предків, ні багатющі природні ресурси, ні геополітичну кон'юнктуру [10, с. 97]. Як наслідок концентрованої волі корумпованого, не спроможного до реалізації структурних реформ правлячого класу, Росія остаточно сіла на сировинну голку, а модернізаційні процеси було заблоковано.

Навіть західні політологи критикують Росію за надмірну деідеологізацію зовнішньої політики, відсутність у ній ідеологічного стрижня. Вся ідеологія В. Путіна, вважає Е. Вілсон, заснована на звільненні від спадщини 1990-х рр.. «але “порядок” сам по собі не може в довгостроковій перспективі бути національною ідеєю ...» [13, с. 119]. Західна преса широко цитує слова відомого американського політолога-глобаліста Роберта Д. Каплана, який в своїй недавній книзі «Помста географії» зробив

висновок про те, що Володимир Путін і Дмитро Медведев «фактично не мають жодних надихаючих ідей, які вони могли б запропонувати, жодної ідеології того чи іншого виду: все, що вони дійсно мають на свою користь, це лише географія. І цього недостатньо» [15]. У зв'язку з цим, пригадується думка про КДБ, висловлена Олександром Солженіциним перед кінцем СРСР: «Вся мета їх - існувати для себе, та придушувати будь-який рух у народі» [12, с. 16]. Ці слова, на жаль, пророчо екстраполюються нині на загальний контекст політичних трансформацій в Росії початку XXI ст. Як вважає З. Бжезинський, російському «політичному керівництву доведеться визнати той факт, що майбутнє країни є вельми туманним, поки вона залишається порівняно пустельним й неосвоєним простором між багатим Заходом і Сходом, що динамічно розвивається» [2, с. 36-37]. Ідею В. Путіна щодо створення Євразійського союзу З. Бжезинський називає «ексцентричною» [2, с. 37], оскільки навіть її успішне втілення ніяк не вирішує зазначену вище проблему.

На перший погляд, дії Кремля на «великій шахівниці» геополітики нагадують поведінку шахіста, який програє фігуру за фігурою, але вперто не бажає визнати помилковість обраної стратегії гри, навіть, коли ймовірність успіху наближається до нуля. Проте, як зазначає, наприклад, російський політолог Андрій Рябов, якщо розглядати російську зовнішню політику крізь призму довгострокових інтересів нинішніх російських еліт, то вона виглядає цілком стратегічно вивіреною, раціональною та ефективною, покликаною підтримувати сталість пострадянського соціального і політичного порядку всередині країни [11].

Ліберальна опозиція і російські націоналісти рішуче критикують Євразійський проект, що був висунутий ще в 1994 р. Н. Назарбаєвим і нині активно просувається В. Путіним в якості одного з головних смислів свого «повернення».

За цих умов, Кремль оголосив «мобілізацію» ідеологів неоімперського консерватизму, покликаних обґрунтувати перед російським соціумом розумність та перспективність Євразійського проекту як інструменту відродження

«великої Росії», його не ретроградний, а модернізаційний характер.

Свідомою втратою смислів, мобілізуючої та спрямовуючої ідеології в російській державі й суспільстві є заснування у вересні 2012 р. низкою російських інтелектуалів-державників «консервативно-патріотичного» напрямку (здебільшого політологів, економістів, філософів і публіцистів) так званого «Ізборського клубу». Характерно, що на установчих зборах клубу в Ізборську (Псковська область) виступив міністр культури РФ, колишній депутат Держдуми від «Єдиної Росії» В.Р. Медінський, а місцем проведення другого засідання був обраний завод «Енергомаш» в Хімках (Підмосков'я), що випускає двигуни для російських ракет.

Наразі, членами Ізборського клубу стали такі відомі в Росії консервативні ідеологи неоімперського напрямку, як О.А. Проханов (голова клубу), В.В. Авер'янов, С.Ю. Глазьев (радник президента РФ з питань євразійської інтеграції), М.Г. Делягін, О.Г. Дугін, Л.Г. Івашов, М. Калашніков, М.В. Леонтьєв, С.Ф. Черняхівський, М.Л. Шевченко та ін. Прикметно, до речі, що у клубі поки немає жодної жінки.

Концепція Євразійського союзу, яка пропонується консерваторами-імперцями, ґрунтується на таких тезах:

1. Росія - самобутня цивілізація, пов'язана наступництвом із Монгольською імперією (Золотою Ордою).

2. Захід - цілком відмінна від Росії цивілізація, споконвічно їй ворожа.

3. Історичне покликання Росії, як спадкоємиці Монгольської імперії - це територіальна експансія. Як тільки остання припиняється, Росія слабшає і скочується до смуту, розвалу, що всіляко провокуються Заходом.

4. Кавказ та Центральна Азія - це історично російські території, тимчасово втрачені в результаті розвалу СРСР, а їх народи належать до «єдиної Родини народів» разом з *руським* та іншими народами РФ.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

5. Інтегруючись з Білоруссю, Росія прориває санітарний кордон, створений ворожим Заходом на її кордонах.

6. В Євразійському союзі Російська Федерація повинна дотувати економіку Білорусі та країн Центральної Азії, які беруть участь в об'єднанні, з тим, щоб рівень економічного розвитку всіх учасників став однаковим, тоді проблема гастарбайтерів із зазначених країн буде знята.

7. Вигнання й витіснення *руських* із ряду північнокавказьких республік РФ, етнократія в Татарстані, Башкирії, поширення русофобії в пострадянських державах, включаючи центральноазіатські, - все це наслідки пострадянської слабкості Росії. Зміцнитися Росія може лише через формат Євразійського союзу, тоді росіян почнуть поважати, їх допомога знову стане затребувана.

8. В Європі друзями Росії є лише православні серби, але вони принижені й розчавлені Заходом. їх доля - наочний приклад для Росії, «лікарський засіб» від євроінтеграційних ілюзій.

9. Права людини, вимогливе і активне громадянське суспільство - атрибути ворожої західної цивілізації. В Росії ж народ дисципліновано приймає все, що йде від влади, тому влада в Росії повинна здійснюватися не найманним менеджментом, як на Заході, а бути «духовно освіченою, сакральною, ідеалістичною» [7, с. 68].

10. Зближення з Європою можливе в майбутньому, але має відбуватися без участі США, не на шкоду євразійській ідентичності та економічним інтересам Росії.

Учасники Ізборського клубу, явно полемізуючи з відомим закликком О.І. Солженіцина «розпрямитися від обтяжуючого тягаря “середньоазійського підчерев'я”» [12, с. 9], мислять по суті категоріями територіальної експансії, характерними для традиційної геополітики кінця XIX - першої половини XX ст. Географія і територія виступають, за О.Г. Дугіним, як «головні чинники людського буття, що організують навколо себе всі інші сторони існування» і саме «до них зводяться всі основоположні аспекти людського

існування» [4, с. 12].

Як і при комуністичному режимі, жорстка влада, вибудована за альтернативною західній моделлю, покликана, на думку ідеологів Ізборського клубу, в першу чергу, орієнтуватися у своїй діяльності на «розквіт майбутніх поколінь» і навіть на еволюційну розбудову нової майбутньої цивілізації. При цьому побудова авторитарної держави на чолі з сильним керівником, «царем-батюшкою», який розсудить, обґрунтовується, на позір цілком благородною, метою відродження Росії.

Оцінюючи сучасний стан Росії як катастрофічний, члени Ізборського клубу, в спробі «притулитися» до верховної влади, не помічають, як суперечать самі собі. Так, економіст Олександр Агеєв вважає, що Росія звалилася «в хаос, де реалізуються чимало старозавітних сюжетів», панує «тотальне мародерство» [5]. Футуролог М. Калашніков вважає, що «теперішня РФ скочується вниз і деградує», «і не дарма віце-президент США Джо Байден відміряв Ерефії від сили п'ятнадцять років» [6]. На думку О. Дугіна, сьогодні в російському суспільстві ідеологічна сфера, засоби масової інформації, сфера освіти, взагалі все, Щ^о йменується дискурсом, «на 90% контролюється лібералами- західниками». При цьому сам Путін характеризується як «консерватор», але 90% людей, на яких він спирається, радники - ліберали [5].

При цьому О.А. Проханов та Ізборський клуб, всупереч логіці і здоровому глузду, сподіваються на «революцію згори» - з боку особисто Володимира Путіна. Саме з Путіним «ізборці» пов'язують майбутній модернізаційний «ривок» у розвитку Росії. Однак, ніхто з них навіть не порушує питання про те, що ж заважало «національному лідерові Росії» за 13 років фактичного керівництва країною якісно змінити ситуацію або, при нездатності це зробити, просто піти у відставку.

Важливо відзначити, що навіть у Казахстані, чий беззмінний президент Н. Назарбаєв вважається «батьком» Євразійського проекту (1994 р.), існують серйозні критичні настрої щодо євразійського об'єднання. Так, провідний казахський політолог Мурат Лаумулін пише: «Якщо в 1920-і рр. молода

Радянська Росія запропонувала народам колишньої імперії великий модернізаційний та інтернаціоналістський проект, то сьогодні його немає. Покоління «народжених в СРСР» всією душею за об'єднання, але після тверезого розмірковування виникає закономірне питання: а з ким? З державою, яка взяла все найгірше від західного капіталізму, яка засвоїла буржуазну культуру найгіршого смаку, демонструє прояви ксенофобії та побутового расизму, яка перебуває в демографічному і технологічному занепаді? З країною, чия економіка контролюється мафіозними олігархічними групами? Нам можуть цілком слушно вказати, що у нас в Казахстані те ж саме, і багато в чому матимуть рацію ... Тим самим напрошується й відповідь: об'єднуватися повинні не політичні та економічні еліти, а народи» [8, с. 99].

Голова Ізборського клубу О.А. Проханов бачить у відновленні оборонно-промислового комплексу Росії, «зруйнованого лібералами», не просто технологічну задачу, але «релігійну місію». Росії, на думку А.А. Проханова, «навіть чи потрібна поспішна політична реформа, але їй

необхідні оборонні заводи і вівтарі» [1].

За даними Всеросійського центру вивчення громадської думки, найпопулярнішою серед громадян Російської Федерації ідеологією є «національний консерватизм» [9]. Очевидно, Ізборський клуб створений насамперед для ідеологічної війни з вітчизняними лібералами та націоналістами (котрі організували протестні феномени Болотної і Манежної), Для переконання російського соціуму в прагненні вибудувати, спираючись на путінський проект Євразійського союзу, «велику Росію».

Не лише для тоталітарних, але й для авторитарних режимів із сумнівною легітимністю характерне націлювання громадян на відтермінування в часі Реалізації їх прав і свобод, обумовлене якимись вищими і неодмінно Довгостроковими цілями та пріоритетами державного розвитку. Цікаво, що у програмних заявах учасників Ізборського клубу взагалі не звучала проблема "Рав людини в Росії - як видно, такої проблеми у прокремлівських «консервативних державників» не існує.

Вочевидь, створення Ізборського клубу - не що інше, як чергова «гра в ідеологію» з боку Кремля, покликана наповнити суто прагматичний, впливаючий з економічних інтересів номенклатурно-олігархічних еліт, Євразійський проект певними «месіанськими» та «імперськими» смислами і, тим самим, виправдати в очах великодержавно налаштованого, підданого ресентименту російського обивателя ще 12 років президентства В. Путіна. Особливо затребуваною антиамериканська, антизахідна риторика Ізборського клубу може виявитися у зв'язку з прийняттям в США широко відомого «правозахисного» закону Магнітського.

Проте, сьогодні в Росії вже неможливо забезпечити жорстке інформаційне середовище для авторитаризму: переважна більшість дорослого населення користується мобільним зв'язком із функціями розсилки та отримання повідомлень, молодь і люди середнього віку в більшості мають доступ до мережі Інтернет, причому, не тільки кабельного, але й бездротового. Дедалі більше росіян надають перевагу не телевізору, а отриманню індивідуалізованої інформації з «всесвітньої павутини», що містить масу інтерактивних можливостей. Спецхран дедалі більш втрачає свою роль, що зумовлюється розповсюдженням феномену міжнародних (глобальних) соціальних мережеских проєктів (^Укіїеакв тощо).

Ізборський клуб - це по суті спроба мобілізації пропутінської ідеологічної еліти («яструбів», прихильників «жорсткої лінії») перед лицем не лише зростаючого «бродіння умів» і розхитування «харизми Путіна», падіння рейтингів особистої довіри до нього з боку росіян, але і перед лицем загрози вимушеної передачі «естафети влади» умовно прозахідній праволіберальній частині російського істеблішменту, що

простежується в добре зрежисованій згори протестній кампанії «білострічкової опозиції».

Альтернативою імперсько-консервативній ідеології ізборців вбачається ідеологія національно-демократичного відродження Росії, *русского* та російського народів, їх звільнення від реваншистсько-імперських комплексів та постімперського «комплексу неповноцінності», модернізація Росії шляхом поєднання інтеграції в глобальне співтовариство та національних цінностей, раніше намічених Західною Німеччиною, Японією, Китаєм, Сінгапуром, Південною Кореєю, іншими «азіатськими тиграми». Відтак, перспективи подальших наукових досліджень розвитку російської політичної думки можуть полягати у вивченні модернізаційних парадигм та реальних демократичних альтернатив імперсько-консервативного дискурсу в сучасній Росії.

Використані джерела та література:

1. Ансамбль государственников. Манифест отцов-основателей Изборского клуба // Завтра. ' 10 сентября 2012. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zavtra.ro/c0p1eШМеш/ап8атЫ^08ис1аg81уешк:0у/>
2. Бжезинский З. Уравновесить Восток, обновить Запад / З. Бжезинский // Россия в глобальной политике. - 2012. - № 1. - С. 35-42.
3. Быков Д. Интервью с Андреем Кончаловским / Д. Быков // Собеседник. - 2012. - № 44, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.sobesednik.ru/scandals/20121130-andrei-konchalovskii-esli-chto-nemedlenno-uedu-iz-rossii-i-otkazhus-ot-grazhdanstv>
4. Дугин А.Г. Основы геополитики / А.Г. Дугин. - Москва: Арктогея, 1997. - 600 с.
5. Изборский клуб. Второе заседание // Завтра. - 3 октября 2012 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zavtra.ru/content/view/izborskij-klub-2/>
6. Калашников М. Семь шагов за горизонт / М. Калашников // Завтра. - 20 января 2010 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zavtra.ru/content/view/2010-01-2031/>
7. Коровин В.И. Евразийский союз - единственный шанс России / В.И. Коровин // Развитие и экономика. - 2012. - № 2. - С. 68.
8. Лаумулин М. Возвращение в место, которого нет / М. Лаумулин // Россия в глобальной политике. - 2012. - № 1. - С. 88-99.
9. Намовир В. Только сопричастность современной российской истории сохранит нас русскими / В. Намовир // Русский век. Информационный портал для соотечественников (по заказу МИД Российской Федерации). - 2008. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.nationals.elco.ru/diaspora-publication-russian-compatriots.html>
10. Примаков Е.М. Мысли вслух / Е.М. Примаков. - М.: «Российская газета», 2011. - 207 с.
11. Рябов А. Постимперская Россия: связь внешних и внутренних проблем / А. Рябов // Военно-промышленный курьер. - 2012. - № 9. - 7 марта. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.vpk-news.ru/articles/8683>
12. Солженицын А.И. Как нам обустроить Россию: Посильные соображения / А.И. Солженицын. - Ленинград: Сов. писатель, 1990. - 64 с.
13. Уилсон Э. Между двумя совершеннолетиями. 20 лет независимости Украины: чему научились / Э. Уилсон // Россия в глобальной политике. - 2012. - № 1. - С. 113-126.
14. Цымбурский В. Остров Россия (Перспективы российской геополитики) / В. Цымбурский // Полис. - 1993. - № 5. - С. 6-23.
15. Slaughter A.-M. Power Shifts. "The Revenge of Geography", by Robert D. Kaplan / A.- M.Slaughter // The New York Times Sunday Book Review. - October 5, 2012. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2012/10/07/books/review/the-revenge-of-geography-by-robert-d-kaplan.html?pagewanted=all>

УДК 316.48+316.26

Розумюк В. М.

ІДЕЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ І СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ: МАРКСИСТСЬКА

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню марксистської інтерпретації ідеологічного конфлікту у суспільстві. Докладно описана марксистська концепція суспільного конфлікту, проаналізовані суперечності ідеології «історичного матеріалізму».

Ключові слова: конфлікт, ідеологія, суспільство, марксизм.

Розумюк В.М. Идеиное противостояние и социальный конфликт: марксистская интерпретация.

. Стаття посвящена исследованию марксистской интерпретации идеологического конфликта в обществе. Подробно описана марксистская концепция общественного конфликта, проанализированы противоречия идеологии «исторического материализма». Ключевые слова: конфликт, идеология, общество, марксизм.

Rozumjuk V. Ideological opposition and social conflict: Marxist interpretation.

The article is on study of Marxist interpretation of the ideological conflict in society. Marxist conception of the social conflict is depicted. Contradictions of the ideology "historical Materialism" are analyzed.

Keywords: conflict, ideology, society, Marxism.

Розглядаючи в ретроспективі розвиток теорії соціального конфлікту, слід відзначити, що в суто науковому розумінні проблематика ідеологічних аспектів суспільного протистояння, як і питання «ідеології» взагалі, вперше були детально проаналізовані К. Марксом, та й в подальшому дослідження в цьому напрямі доволі довго велись, головним чином, різними теоретиками- соціалістами, тож, навіть політичні опоненти марксизму аж до нашого часу змушені постійно використовувати ідеї та концепції цього видатного пророка комунізму.

В марксистській інтерпретації світу історична еволюція людської спільноти постала економічно детермінованим природно-історичним процесом - закономірною і послідовною зміною суспільно-економічних формацій. Заперечуючи доктрину «божественного провидіння», волютаристські та казуальні концепції філософії історії, К. Маркс стверджував, що людство саме визначає свою долю і торує власний шлях, проте хід суспільного розвитку визначається не вільною волею або бажаннями окремих індивідів чи, навіть, цілих класів, а матеріальними умовами їх життя. На його думку, сукупність певних історично усталених виробничих відносин - це базис, який визначає надбудову - притаманні цьому типу суспільства форми політичного життя, ідеологічні уявлення, державний устрій, поширені правові, моральні, художні, філософські та релігійні поняття і погляди. Єдність і взаємодія базису та надбудови являють собою суспільство на певному етапі розвитку - суспільно- економічну формацію, що має історично минутий характер, а розвиток і зміна формацій представляють процес прогресивного руху суспільства: «В суспільному виробництві протягом свого життя люди вступають в певні, необхідні, незалежні від їх волі відносини - виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних виробничих сил. Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальних базис, на якому височіють юридична та політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості» [1, с. 6-7].

Неодноразово повторюючи тезу Т. Гоббса, що сутність соціальних взаємин полягає у «боротьбі усіх проти усіх» [2, с. 115] («громадянське суспільство - це війна відокремлених один від одного лише своєю індивідуальністю індивідуумів один

проти одного» [3, с. 129], «сучасне суспільство, яке ставить окрему людину у ворожі відносини до решти, приводить, таким чином, до соціальної війни усіх проти усіх» [3, с. 537]), К. Маркс і Ф. Енгельс наголошували, що мова йде не про індивідуальну ворожнечу, породжену моральною зіпсованістю окремих осіб, а класову боротьбу (війну), обумовлену фундаментальними соціально-економічними причинами: «Історія усіх суспільств, що існували до нашого часу, була історією боротьби класів. Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпосний, майстер і підмайстер, коротше, гнобитель і пригноблений знаходились у вічному антагонізмі одне до одного та вели безперервну, то явну, то приховану боротьбу, що завжди заверталася революційним переоблаштуванням усього суспільного устрою або загальною загибеллю ворогуючих класів» [4, с. 424]. Відповідно, на думку «батьків-засновників» наукового комунізму, класова боротьба є «вічним» явищем, яке притаманне суспільним взаєминам, навіть, якщо вона і перебуває в латентних формах: «Війна між класами відбувається незалежно від того, ведуться чи ні справжні військові дії, і вона не завжди потребує барикад і штиків для свого ведення; війна між класами не згасне доти, доки існують різні класи з протилежними, взаємно ворожими інтересами і різним соціальним становищем» [5, с. 238].

На відміну від переважної більшості сучасних науковців-гуманітаріїв, які, за словами Л. Козера, розглядають соціальний конфлікт як «дисфункціональне руйнівне явище», різновид «девіантної поведінки», своєрідну «суспільну хворобу» [6], К. Маркс витлумачував класову боротьбу як рушійну силу прогресу та еволюції людства: «Без антагонізму немає прогресу. Такий закон, якому цивілізація підкорялася до наших днів. До цього часу виробничі сили розвивалися завдяки цьому режиму антагонізму класів» [4, с. 96]. «Революції - локомотиви історії» [7, с. 86]. «... (революція) могутній двигун суспільного і політичного прогресу» [5, с. 38]. Втім, з даного питання його ідеї подібні до світоглядних конструкцій теоретиків інших великих утопій XIX-XX ст. (лібералізму, націонал-соціалізму), які також розглядали історію людства як боротьбу (за свободу чи за домінування у світі чистокровної арійської раси) і в цій боротьбі вбачали головне джерело прогресу та сенс буття [8; 9].

Аналізуючи в дусі економічного детермінізму всю сукупність суспільних відносин, К. Маркс спробував дати матеріалістичне пояснення духовного моменту діяльності людини, вказавши на пряму залежність світосприйняття і світогляду як окремого індивіда, так і цілого класу від їх місця в соціальній ієрархії та характеру економічних відносин. Стверджуючи як провідний принцип історичного матеріалізму думку «не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість», він наголошував, що «спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі» [1, с. 7], причому вирішальну роль при формуванні суспільної свідомості відіграють саме виробничі відносини, характер яких визначається формами власності на засоби виробництва: «Суспільні відносини тісно пов'язані з виробничими силами... Ті самі люди, які встановлюють суспільні відносини відповідно розвитку їх матеріального виробництва, створюють, також, принципи, ідеї і категорії відповідно своїм суспільним відносинам. Таким чином, ці ідеї, ці категорії такі * недовговічні, як і ті відносини, що вони виражають. Вони являють собою історично минуші продукти» [4, с. 133]. Закидаючи історикам і економістам, Що вони, на відміну від звичайнісінького дрібного крамаря, так і не спромоглися побачити відмінність між тим, за кого себе

видає та чи інша людина, і ким вона є насправді, внаслідок чого «наша історіографія, все ще не оволодівши цим банальним знанням, вірить на слово кожній епосі, що б °стання не говорила і не думала про себе», К. Маркс підкреслював необхідність «відрізнати матеріальний, з природно-науковою точністю констатований переворот в економічних умовах виробництва від юридичних, політичних Релігійних, художніх чи філософських, коротше - від ідеологічних форм, в яких ^{лю}Ди усвідомлюють цей конфлікт і борються за його вирішення» [10, с. 49]. На його думку, основне джерело соціальних збурень і потрясінь знаходилося саме в економічній сфері, «На певному ступені свого розвитку матеріальні виробничі сили суспільства приходять в суперечність з існуючими виробничими відносинами, або - що являється лише юридичним вираженням останніх - з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку виробничих сил ці відносини перетворюються на їх кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції. Зі зміною економічної основи більш чи менш швидко відбувається переворот в усій велетенській надбудові... Як про окрему людину не можна судити на основі того, що сама вона про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту на основі її свідомості. Навпаки, цю свідомість необхідно пояснити з суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними виробничими силами і виробничими відносинами» [1, с. 6-7]. Відповідно, будь-які прояви суспільно-політичного протистояння в марксистській інтерпретації поставали віддзеркаленням глибинного соціально-економічного конфлікту антагоністичних класів: «Будь-яка боротьба всередині держави - боротьба між демократією, аристократією і монархією, боротьба за виборче право і т.д. - являє собою ілюзорні форми, в яких ведеться справжня боротьба різних класів одне з одним» [10, с. 32].

Пояснюючи причини неадекватного сприйняття й усвідомлення різними людьми суспільних реалій, К. Маркс запропонував власну оригінальну концепцію «ідеології», яка гармонійно вписалася в загальну схему жорсткого економічного детермінізму. На його думку, будь-яка велика соціальна група (клас) і, відповідно, кожна людина - представник певного класу, бачить і осягає дійсність крізь призму власного становища у спотворюючому світлі своїх специфічних цілей та егоїстичних інтересів. Відкидаючи саму можливість автономного існування свідомості (колективної та індивідуальної), наголошуючи на соціально-економічних детермінантах світогляду, К. Маркс на численних прикладах намагався довести, що в ході історичного становлення кожного класу неминуче відбувається процес формування його ідеології - «хибної свідомості», яка включає в себе притаманні лише цьому класу стиль мислення і спосіб теоретизування, певне світобачення, світовідчуття і світовідношення, емоційно забарвлені ідеї, цінності та стереотипи: «Над різними формами власності, над соціальними умовами існування височіє ціла надбудова різних і своєрідних почуттів, ілюзій, способів мислення і світоглядів. Весь клас творить все це на ґрунті своїх матеріальних умов існування та відповідних суспільних відносин. Окремий індивід, якому всі ці почуття і погляди передаються у спадок за традицією і в результаті виховання, може (помилково) уявити, ніби вони і являють справжні мотиви і вихідну точку його діяльності» [5, с. 145].

Упередженість ідеологічного світогляду, за К. Марксом, обумовлюється не випадковими помилками, людською ірраціональністю чи забобонами. На його думку, ідеологія неминуче формується як «хибна свідомість» тоді, коли сама дійсність існує в

спотвореному вигляді, тож, основне джерело неадекватності знаходиться не в сфері самої свідомості, а лежить поза нею - в суспільно-політичній та, передусім, соціально-економічній дійсності. Так, розглядаючи релігію як одну з основних складових ідеологічних форм суспільної надбудови, він стверджував: «Ця держава, це суспільство породжують релігію, хибний світогляд, тому що самі вони - фальшивий світ. Релігія є загальною теорією цього світу... вона перетворює в фантастичну дійсність людську сутність... відповідно, боротьба проти релігії є опосередкованою боротьбою проти того світу, духовною втіхою якого є релігія... (адже) вимога відмови від ілюзій про своє становище є вимогою відмови від такого становища, яке потребує ілюзій» [11, с. 415-416]. Дещо пізніше, наочно продемонструвавши історичний контекст ідеологічної еволюції християнської доктрини - від релігії рабів і злиднених до апології маєтних класів та державної влади, Каутський [12] підтвердив справедливості марксистської тези, що «панування релігії не може бути нічим іншим, як релігією панування» [11, с. 109].

Таким чином, в марксистській інтерпретації ідеологія відображає дійсні суперечності історичного процесу, але в тих її проявах, коли суспільні реалії перевертаються з ніг на голову, адже, ключовим завданням надбудови є захист і легітимація того базису, який її породив. Оскільки, справжній зміст ґрунтованого на тій чи іншій формі приватної власності базису будь-якої антагоністичної суспільно-економічної формації складають подібні за своєю суттю ворожі людській натурі відносини експлуатації і панування одних класів над іншими, зацікавлені в консервації status quo домінуючі маєтні класи намагаються формувати і закріплювати однотипні ідеологічні конструкції надбудови (різноманітні концепції релігії, моралі, права, філософії, історії, політекономії і т.д.), які, приховуючи справжню сутність існуючої економічної системи, соціальної ієрархії та політичного режиму, водночас їх виправдовують і освячують.

Відповідно, класовий характер ідеологічних конструкцій обумовлює їх суб'єктивність, пристрасність і заангажованість, коли на свідомому і несвідомому рівні відбувається фільтрація і вибіркоче «виключення» тих фактів Дійсності, осмислення яких могло б суперечити соціальним установкам і загрожувати класовим інтересам. При цьому, будь-яка ідеологія намагається видати свою спотворену і викривлену картину світу за єдино вірну чи, навіть, єдино можливу реальність. Більше того, кожен клас в боротьбі за свої інтереси намагається зобразити їх не лише як загальносуспільні, загальнодержавні чи загальнолюдські. Егоїстичні економічні та політичні цілі в класовій ідеологічній інтерпретації часто постають квінтесенцією здорового глузду і найвищої справедливості, підтверджуючи справедливості тези, що всі вимоги «рівності» для усіх, по суті, представляють вимогу привілеїв для обраних. Так, аналізуючи, так звані, «природні закони» і саме поняття «природного» («природне право», «природний стан»), Маркс наочно продемонстрував, якою потужною ідеологічною зброєю проти станових привілеїв дворянства стала філософія Просвітництва, оскільки, «природність» та «раціональність» вимог буржуазії, ґрунтуючись на її метафізиці, можна було тільки відкинути, але не заперечити.

Як і в процесі матеріального виробництва, в ідеологічній сфері провідну роль відіграють маєтні експлуаторські класи. Саме вони створюють думки та ілюзії, що становлять основу суспільної свідомості, в той час як експлуатовані класи їх сповідують. Не випадково, в своїх працях Маркс неодноразово підкреслював, що

пануючими думками будь-якої епохи є ідеї пануючого класу: «Це означає, що той клас, який є домінуючою матеріальною силою суспільства, в той же час є і його пануючою духовною силою. Клас, який має в своєму розпорядженні засоби матеріального виробництва, разом із тим, володіє і засобами духовного виробництва, і в силу цього, думки тих, у кого немає засобів для духовного виробництва, загалом підпорядковуються пануючому класу. Пануючі думки, власне, не що інше, як ідеальне вираження пануючих матеріальних відносин, які виражені в формі думок, відповідно - це вираження тих відносин, які роблять цей клас пануючим, це, відповідно, думки його панування... вони (пануючий клас) регулюють виробництво і розподілення думок свого часу; а це означає, що їх думки, власне, пануючі думки епохи». Втім, будь-яка надбудова, віддзеркалюючи розкол суспільства на антагоністичні класи, сама неминуче демонструє внутрішню суперечливість і неоднорідність, адже, поруч з ідеологією панівних класів співіснують елементи ідеології експлуатованих класів. Зміни в економічному базисі неминуче відображаються в надбудові, тож, загострення класової боротьби та назрівання соціальної революції обов'язково супроводжуються серйозним ідеологічним конфліктом, адже, «саме існування революційних думок в певну епоху вже передбачає існування революційного класу» [10, с. 45-46].

Проте ідеологічний конфлікт в ході революції є надзвичайно динамічним процесом (як і сама революція), тож, «ім'я, з яким пов'язаний початок революції, ніколи не буває написане на її прапорі в день її перемоги». Задовго до В. Парето і Г. Моска з їх «теорією еліт» К. Маркс висловив думку, що народні маси піднімають повстання проти існуючого ладу лише тоді, коли окремі представники «еліти» починають підтверджувати їх сумніви щодо справедливості і легітимності даного порядку: «В сучасному суспільстві революційні рухи для того, щоб мати які-небудь шанси на успіх, повинні спочатку запозичувати свій прапор у тих елементів народу, які, хоча і налаштовані опозиційно проти існуючого уряду, проте цілком приймають існуючий суспільний устрій. Іншими словами, революції повинні отримувати свій вхідний квиток на офіційну сцену від самих же правлячих класів» [13, с. 245].

Розглядаючи егоїстичні класові інтереси як основу і першоджерело ідеології, Маркс обґрунтовано доводив, що «ідея» незмінно осоромлювалася, як тільки вона відокремлювалася від «інтересу». На його думку, «будь-який новий клас, який ставить себе на місце класу, що панував до нього, вже для досягнення своєї мети змушений представляти свій інтерес як спільний інтерес усіх членів суспільства, тобто, висловлюючись абстрактно, надати своїм думкам форму загальності, зобразити їх як єдино розумні та загальнозначимі. Клас, який здійснює революцію, вже тому, що він протистоїть іншому класу, від самого початку виступає не як клас, а як представник всього суспільства; він фігурує у вигляді усієї маси суспільства на противагу єдиному панівному класу» [3, с. 89]. З іншого боку, «неважко зрозуміти, що будь-який масовий «інтерес», який прагне історичного визнання, коли він вперше з'являється на світовій сцені далеко виходить в «ідеї» або «уявленні» за свої справжні кордони і легко змішує себе з людським інтересом взагалі» [10, с. 46-47].

Найбільш виразно і логічно своє розуміння зв'язків між (абстрактною) «ідеєю» та (економічним) «інтересом» Маркс виклав в одній з своїх класичних праць - «18 брюмера Луї Бонапарта». Розглядаючи «легітимну монархію» Бурбонів як політичне вираження спадкової влади власників землі (старого дворянства), а липневу монархію

«короля барикад» Луї Філіпа Орлеанського як відображення «узурпаторської влади буржуазних вискочок» (тобто, великої фінансової буржуазії), він зазначив: «Таким чином, ці фракції були роз'єднані аж ніяк не так званими принципами, а матеріальними умовами свого існування, двома різними видами власності; вони були роз'єднані старою протилежністю між містом і селом, суперництвом між капіталом і земельною власністю. Що їх разом із тим пов'язували з тією або іншою династією старі спогади, особиста ворожнеча, побоювання і надії, забобони і ілюзії, симпатії і антипатії, переконання, символи віри і принципи - хто це буде заперечувати? ...Якщо орлеаністи, легітимісти, кожна фракція намагалася переконати себе та інших, що їх розділяє прив'язаність до двох різних династій, то факти потім довели, що, навпаки, протилежність їх інтересів робила неможливим злиття двох династій». Знову повторивши, що необхідно «проводити різницю між фразами та ілюзіями партій, і їх справжньою природою, їх справжніми інтересами, між їх уявленнями про себе і їх реальною сутністю», К. Маркс, з неприхованою іронією, нагадав з цього приводу ще й цікавий епізод англійської історії: «Так, англійські торі довго уявляли, що вони щиро віддані королівській владі, церкві та принадам старовинної англійської конституції, поки в годину небезпеки у них не вирвалося зізнання, що вони пристрасно віддані одній лише земельній ренті» [5, с. 145-146].

Таким чином, якщо спробувати зробити з марксистських ідей логічні висновки, то слід було б сказати, що всі ідеології, відрізняючись лише за специфічним змістом (але не за своєю суттю), є пристрасними, корисливими та брехливими, а будь-яка істина - соціально детермінованою і класово обмеженою. Більше того, згідно цього бачення, неможливим в принципі видається і будь-яке науково-нейтральне знання, оскільки, за кожною «чистою теорією» стоїть (вузько) класове бачення та егоїстичні інтереси, а самі питання Дослідники формулюють таким чином, що вони вже передбачають потрібні відповіді. Як дещо пізніше сформулює цю проблему К. Мангейм: «Існують сфери мислення, в яких неможливо навіть уявити наявність ні з чим не співвідносного і не обумовленого соціальною ситуацією знання. Навіть Господь не міг би сформулювати історичну точку зору у відповідності до ^{Па}радигми $2+2=4$, оскільки все, що доступно розумінню, може бути в кожному конкретному випадку сформульовано лише у співвідношенні з постановкою Проблеми і концептуальною системою, які самі виникають в потоці історичних Перетворень... історичне, соціально обумовлене знання по своїй природі реляційне, тобто може бути сформульоване лише у співвідношенні з певною позицією» [14, с. 72].

Проте ані сам К. Маркс, ані його послідовники так і не наважилися зробити висновки, яких дійшов К. Мангейм. В марксистській літературі слово «ідеологія» в значенні обман, фікція застосовується виключно по відношенню до ворожих пролетаріату суспільних груп (класів) та конкуруючих політичних партій. Хоча сам Маркс і не вживав цей термін по відношенню до пролетаріату, його наступники все ж визнали «ідеологічність» і пролетарської свідомості - діалектичного матеріалізму, проте суто діалектично проголосили догмат нерівноцінності ідеологій. Так, у зв'язку з буржуазною критикою марксизму відомий лівий комуніст Г. Лукач писав, що часто доводилось чути з буржуазного боку заяви, ніби історичний матеріалізм є такою ж функцією розвитку і розкладу капіталістичного суспільства, як усі інші ідеології: «Загальновідомий в очах буржуазної науки вирішальний аргумент проти істинності історичного матеріалізму полягає в тому, що його треба застосувати по відношенню

до самого себе. Вчення історичного матеріалізму, якщо воно вірне, передбачає, що всі так звані ідеологічні витвори є функціями економічних відносин: сам історичний матеріалізм (в якості ідеології пролетаріату, який бореться), так само є лише такою ж ідеологією, такою ж функцією капіталістичного суспільства)». На думку Лукача: «Цей доказ може бути визнаний почасти ґрунтовним без того, щоб відмовляти історичному матеріалізму в науковому значенні. В будь-якому разі історичний матеріалізм можна і потрібно застосовувати до самого себе, але таке застосування до самого себе аж ніяк не веде до повного релятивізму, з нього жодним чином не випливає, що історичний матеріалізм не являється вірним історичним методом» [15, с. 308].

В своїх роботах Г. Лукач і А. Грамші - останні видатні інтерпретатори марксистської доктрини - виклали розлоге обґрунтування, чому одна ідеологія краща за інші. Розгортаючи свою аргументацію, вони стверджували, що в умовах капіталістичної формації лише клас пролетарів займає таку позицію («центральну», «ключову»), яке дозволяє тільки йому осмислити і усвідомити реальний стан суспільного розвитку, осягнувши весь світ в його істинності. На відміну від приречених на неминучу загибель реакційних класів і прошарків, які зацікавлені в приховуванні суспільної дійсності навіть від себе і за своїм соціальним положенням не здатні, та й не бажають пізнати закономірності суспільного розвитку, прогресивний клас - пролетаріат - єдиний, який може зрозуміти суспільне буття в діалектичному розвитку, і, здійснивши неминучу соціалістичну революцію, думати про своє постреволюційне майбутнє [15; 16].

Так перша ж теорія ідеологій, відмовившись від наукового релятивізму, стала черговою жертвою ідеологічного ревіляціонізму.

Використані джерела та література:

1. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1959.-Т. 13.-771 с.
2. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. - М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. - 504 с.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - Т. 2. - 652 с.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - Т. 4. - 616 с.
5. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1957. - Т. 8. - 706 с.
6. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер. Пер с англ. О.А.Назаровой. - М.: Идея-Пресс, 2000. - 208 с.
7. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1956. - Т. 7. - 670 с.
8. Гитлер А. Майн кампф / А. Гитлер. Пер. с немецкого. - М.: Витязь, 2002. - 600 с.
9. Mises L. Liberalism. In the classical tradition / L. von Mises. Translated by R. Raico. - San Francisco: Cobden Press, 1985. - 208 p.
10. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - Т. 3. - 630 с.
11. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К.Маркс, Ф.Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1955. - Т. 1. - 700 с.
12. Каутский К. Происхождение христианства / К. Каутский. Пер с нем. М.: Политиздат, - 1990.-463 с.
13. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во политической литературы, 1958. - Т. 12. - 880 с.
14. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. Пер. с англ. и нем. - М. : Юрист, 1994. - 700 с.

15. Лукач Г. История и классовое сознание. Исследование по марксистской диалектике. / Г. Лукач. Пер. с нем., предисловие С.Н. Земляного. - М.: «Логос-Альтера», 2003. - 416 с.
16. Грамши А. Избранные произведения. В 3-х т. / А. Грамши. Пер. с итальянского В. С. Бондарчука. - М.: Издательство иностранной литературы, 1959. - Т. 3. - 566 с.

УДК 327

Хонин В.Н.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: ЭТНОЦЕНТРИЗМ И ДИНАМИКА МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭТНОГЕННЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ

Статья посвящена одной из остроактуальных проблем жизни международного общества, переживающего эпоху глобализации - сохранению национальной самоидентичности в динамических процессах осуществления международных этногенных отношений.

Ключевые слова: этногенез, этносы, нации, народы, этническая самоидентичность, межпоколенные информационные обмены, форматы этнической общности, международные этногенные отношения.

Хонин В.М. Глобалізація: етноцентризм і динаміка міжнародних етногенних взаємодій.

Стаття присвячена одній з гостроактуальних проблем життя міжнародного співтовариства, що переживає епоху глобалізації - збереженню національної самоідентичності в динамічних процесах здійснення міжнародних етногенних відносин.

Ключові слова: етногенез, етноси, нації, народи, етнічна самоідентичність, міжпоколенні інформаційні обміни, формати етнічної спільності, міжнародні етногенні відносини.

Khonin V. Globalization: ethnocentrism and dynamics of international etnogention's interactions.

This article deals with one of the most urgent problems of international community, which is experiencing the epoch of globalization, as well as to maintenance of national self-identity in the dynamic processes of functioning of international etnogention's relations.

Keywords: ethnogenesis, ethnic groups, nations, peoples, ethnic, intergenerational exchanges of information, formats, ethnic community, international etnogention's relations.

Начавшиеся в локальном месте жизнеутверждения отдельных этносов, каждый раз все более высокого таксонометрического порядка, в этнических полях выделенных международных пространств - свой путь продолжают международные этногенные отношения - развивая спираль этногенеза вплоть до глобального пространства жизнеутверждения всего Человечества.

Темпоральность процессов этногенеза очевидна. Но не всегда предсказуемы их хроматические периоды. И хотя время жизни этносов, если верить Л.Н. Гумилеву, вполне исчислимо [1, с. 70], то вот транскомбинации жизнеутверждения этнических коллективов в конкретной истории Человечества, доказывают, что в реалии число их сочетаний в выделенных международных пространствах этнических полей никогда не было конечно предсказуемым, а всегда отличительно диверсифицированным.

Напрямую связанные с определенными ландшафтообразующими природными компонентами базисных территорий проживания, все диверсификационно разделенные этнические коллективы стремятся сохранить как сам базовый принцип организации своего жизненного уклада, так и основу своих, хотя и эволюционно изменяющихся, программ абсорбции и обмена энергией с природной средой и иными социумами. Однако, синергия комбинационных действий механизмов этногенеза, основным процессом в котором является трансформация параметров оператора

этнической эволюции - процесс кластеризованного информационно-энергетического обмена *форматами этнической общности*, шаг за шагом, ведет Человечество по пути конвергенции.

К *форматам этнической общности*, которые включают в себя комплексы архетипов, представлений, установок, стереотипов, мифов, символов, обычаев, традиций и т. д., отмеченных этносоциальными, этнокультурными, этноментальными и т. п. маркерами, могут входить следующие, критериально определенные группы, а именно: *генеалогическая* общность, опирающаяся на общность *происхождения*, а, в конечном счете, на поливариантную *генетическую* общность; *фенотипическая* и, соответственно.

ландшафта *определенная расово-антропологическая* общность и *стандарты красоты*; *социумная* общность и, естественно, общность *исторической судьбы и социоустройства*, общность *жизненного уклада и стандарты отношений, панмиксий, ритуалов, быта и жизненного успеха*; общность *языка* и, в целом, *социолингвистическая* общность; *многомерная культурологическая* общность, в том числе и *социокультурные мифы, традиции, ритуалы и ценности*, *квази-идеологическая* общность, включая совокупность *легенд и мифов*, общность *отправления религиозных культов* и общность *символического мироощущения*; *совокупная психосоциальная* общность, основанная на *социоэталной и ментальной* общностях, формирующих ряды *обычаев, обыкновений, ритуалов, правил и стереотипов поведения*.

Сближению, «схождению» этносов в каждом хрономическом периоде способствует осуществляющийся через международное пространство многолинейный миграционный обмен, который связывает диверсификационные компоненты разобщенной и мультиполярной этносферы в этнические поля, каждый раз исторически по-иному выделенных, международных пространствах.

Их возникающие структуры пространственно-энергетических изменений, связанные с адаптационными процессами, в совокупности и определяют аттрактор фундаментальных пространств состояний как сегментов этносферы, так и ее в целом.

Сформированный во взаимоотношениях этнических коллективов принцип комплиментарности - «свой/чужой», в международных отношениях социальных организмов, усложняется из-за ограничительных действий на данном уровне социогенеза приоритетов социально-экономического и политико-идеологического, при этом всегда фрактально образованного, порядка, которые препятствуют или, напротив, способствуют расширению межэтнических миграционных потоков и, соответственно, осуществлению международных этногенных отношений.

Необходимые этносам совокупные процессы обмена форматами этнической общности, будучи продуцированными основными эволюционными механизмами этногенеза, обеспечивают, как оператор эволюции международных этногенных отношений, выживание этнических коллективов в Динамически изменяющихся условиях социосферы.

Сам этногенез же, по сути своей, представляется как необратимая эволюция субстратов и изменение структур этносов, которые осуществляются с исторически определенной дискретностью с помощью международных этногенных отношений в пространственно-временном континууме К и з неутверждения Человечества. Именно непрекращающаяся транскомбинация форматов этнической общности,

которые продуцируются в процессе осуществления международных этногенных отношений, способствовала этнической эволюции Человечества.

При этом в случае установления достаточно устойчивых процессов общественного разделения труда, связанного с интеграционным ^взаимодвиствием этносов с природой, благодаря усвоению внешней социальной деятельности — интериоризации и, соответственно, возникновению новых структур социального психофракталя коллективов, создавалась возможность утверждения таксонометрически более сложных этнических общностей [2, с. 41, 196].

Соответственно, доминантной миссией международных этногенных отношений любого хронологического периода истории Человечества являлась необходимость поддержания известной *дифференциальной обособленности* народов, в условиях которых происходила синергия полилинейной эволюции составляющих их этносов. Однако обособленность эта была во многом лишь относительной, так как между этносами, ближайшими по пространственным пределам бытия, осуществлялись процессы миграционного взаимопроникновения членов этнических коллективов, создавая в народах достаточно *интегративно значимые* перемешивающиеся этнические слои [3, с. 256-257].

Ясно, что кинетические параметры миграционных проникновений значительно отличались между этносами различных таксонометрических порядков. В тоже время, конституционные параметры этнической эволюции на постепенно расширяющихся или сужающихся ареалах их обитания были в должной мере подобны, имея лишь иную размерность этнической идентификации.

Реальное состояние этногенеза определялось соответственно конкретному ряду осуществляемых в этническом поле выделенных международных пространств конструктов взаимодействий этнических коллективов, которые как типовые варианты, определяли условия действий его механизмов. Синергетические совокупности прямой полной вовлеченности этнических коллективов в международные интеракции, прямой ограниченной вовлеченности, косвенного и символического участия, явной индифферентности, или же подчеркнутой и/или вынужденной отстраненности, в каждом конкретном случае составляли системную основу межэтнических соприкосновений.

Среди множества встречающихся в конкретной истории Человечества *вариантов системных межэтнических соприкосновений* в международном пространстве именно комплексы типовых вариантов этнической интолерантности составляли достаточно серьезное основание конституционной сферы жизнеутверждения этносов в каждом из международных пространств. Базовое же состояние самих этих исторически выделенных пространств зависело от сочетаний обособленного и симбиотического сосуществования, от результатов этнической метисации и парциации, от трансформационных усилий слияния и ассимиляции ранее отдельно живущих этносов, от разрушительных последствий этнической дивергенции.

Как и толерантность, этническая интолерантность имеет свои типологические различия и, в ракурсе осуществления международных этногенных отношений, следует оценить такие ее виды, как этническая девальвация, этнический нигилизм, этнический фаворитизм, этническая нетерпимость, сдержанная этническая дискриминация, агрессивная этническая дискриминация, геноцид.

Международные этногенные отношения, осуществляющиеся в подобных выделенных международных пространствах, испытывают все более четко проявляющиеся тенденции к консервации этнического поля и, соответственно, к замедлению темпов взаимообогащения соприкасающихся этносов. Однако, хотя взаимно исключаются форматы этнической общности в этих условиях сохраняют свою аутентичность, но вместе с тем происходит и иное - последовательное проникновение, а иногда и прямое навязывание иных этнических установок и стереотипов, иных ценностей, отмеченных этнокультурными и этносоциальными маркерами.

Векторный спектр межэтнических взаимодействий, значительно суженный ранее, будет все же постепенно расширяться, вплоть до коренного изменения обстоятельств - разрушения связей между метрополиями и колониями. Но и много позднее влияние форматов этнической общности метрополий будут еще оказывать влияние на формирование транскомбинаций этих форматов в возникших на месте колоний независимых странах, создавая в каждом случае особый обобщенный образ их социэталного психофракта.

Этническая дискриминация, часто и в агрессивной форме, проявляется и в случаях, когда в странах уже давно существующих в формах относительно-обособленных социальных организмов, все еще живут и постепенно вновь консолидируются этнические коллективы, отличающиеся по совокупным форматам этнической общности от доминантного этноса в этом «индивидуальном обществе».

В случае если на компактной территории проживания в выделенном сегменте этнического и социального поля у этих этнических коллективов сложились и развиваются особые комплексы внутрисоциальных связей, то со временем стремление этих коллективов к *автономизации* станет не только ощутимым, но и вполне обоснованным. Это тем более будет очевидным, если в теле этого этнического коллектива созреет значимый массив пассионариев. Нереализованный пассионарный потенциал будет давить на элиты этого этнического коллектива, принуждая их к актуализации стремлений к автономизации, а иногда и к национальной независимости.

Очень часто политические организации публичной власти этих социальных организмов, находящиеся под контролем элит доминантного этноса, не только принимают решения в форме жесткого *отказа в автономизации*, но и осуществляют реальные шаги по насильственному подавлению подобных стремлений. В результате интернационализации подобных этнических конфликтов международное сообщество сталкивается уже с этнонациональными конфликтами, с процессами откровенной агрессивной этнической дискриминации, развертывающимися в Международном пространстве, и уже не может не реагировать на них, Поскольку они угрожают стабильности всего международного порядка.

Международные этногенные отношения испытывают очередные Потрясения, вызванные колебаниями пассионарного поля выделенного международного пространства, которые иногда затрагивают и весь цивилизационный мир современного им хромотического периода.

Это становится особо ощутимым, если подобные *автономистские движения* перерождаются в *сепаратизм* - движение этнического коллектива к отделению от социального организма, в котором он существует на момент старта этого движения.

Однако международное сообщество по неким совокупным критериям может не спешить поддерживать это движение, считая его разрушителем объективно и достойно функционирующего государственного образования, придерживающегося в целом норм этнического равноправия.

Автономистское движение может перерасти и в *национальное движение*, а затем последовательно и в *национально-освободительное движение*, если у этнического коллектива, являющегося его основанием, уже была собственная государственность, либо движение к ней признается международным сообществом как объективное стремление исторически устойчивого, многочисленного и обладающего необходимым социальным единством этнического коллектива к утверждению собственной национальной государственности.

В другом случае, если этнос или некоторое его множество, пытаются лишь консолидироваться на основании некоторого комплекса единых для них форм этнической общности, то в выделенном сегменте международного пространства начинают происходить процессы, которые квалифицируют как проявление *регионализма*. Иногда это стремление этнических коллективов разделенных границами государств к некоему интернациональному объединению, дабы сохранить свою этническую идентичность, или же объединиться для утверждения в международном пространстве, разделяющем их, тех форматов этнической и/или социальной общности, которые не признаются иными национально-этническими коллективами и связанными с ними социальными организациями.

Достаточно часто автономистские движения не только формируют (но и сами поддерживаются, да иногда и перерождаются) в откровенно *националистические движения*, особенностью консолидации которых, как раз и является этническая интолерантность, ситуативно проявляющаяся в довольно разнообразных формах. Имея в основе своего социального психофрактала вполне объективные установки на национальное самоопределение (самосохранение, возрождение, воссоединение), вместе с тем иногда формируются «образы врага», концентрируются «национальные обиды», возникают стереотипы «мшчения».

Особо опасным для международных этногенных отношений является возрастание этнической интолерантности в практике *этнического экстремизма*. Возникнув в недрах позитивного процесса национального самоопределения, сообщество пассионариев определенного этноса, который на их взгляд, по разным причинам, не нашел, из-за агрессивной политики этнически других стран, возможности достойно утвердиться в международном пространстве, принял для себя решение добиться этого любыми средствами, вплоть до прямых насильственных акций (включая и неприкрытый терроризм), лишь бы они служили «великому делу».

Этнический терроризм, основанный на доминирующих в коллективном сознании этого сообщества идеях и концептах этнической интолерантности, проявляющейся в виде воинственного этноцентризма наиболее радикального типа агрессивной этнической дискриминации, буквально взрывает этническое поле всего международного пространства, приводя его на грань уже серьезных этнонациональных конфликтов, затрагивающих значительную часть всего международного сообщества.

Необходимость критического выбора вызывает, в свою очередь, резкие, а иногда и неадекватные реакции, не только тех членов международного сообщества,

которые явились непосредственными адресами подобных акций, но и всего международного сообщества, стремящегося также с помощью насилия предотвратить подобные опыты в будущем и примерно наказать за прошлые.

И действия адептов этнического экстремизма, в полном соответствии с постулатами *теории самоорганизованной критичности* [4, с. 436], способны разбудить процессы межэтнических столкновений. Выступая как своего рода открытые каталитические системы, базовая реакция которых составляет необходимость прямых насильственных действий, этнический экстремизм воспринимает ответные подобные действия как катализатор этой их базовой реакции и, в свою очередь, сам является катализатором для ответных действий международного сообщества. Подобные взаимосвязанные каталитические реакции способны в целом негативно изменить климат и базовое состояние всего международного пространства.

При этом процесс разрушения международного порядка может затянуться. Насилие в отношении этнических коллективов, вольно или невольно ставшими жертвами этнического экстремизма, вводят систему международных отношений в иной стохастический режим, ощутимо сжимают векторность, негативно влияют на интенсивность и значимо отклоняют не только доминанту, но и нормаль международных этногенных отношений и, соответственно, препятствуют последовательному этногенезу Человечества, разделяя его заново.

И поскольку подобные открытые каталитические системы *«способны существовать во времени и пространстве в виде генеалогически связанных катализатором точно воспроизводимых копий ... и проявляют свойства Устойчивого равновесия и гомеостазиса в цепочке повторных каталитических актов»* [5, с. 8], то решения по выводу выделенных систем международных отношений из угрожающих их прогрессивной эволюции новых параметров гомеостазиса всегда лежат в плоскости изменений в конституционной сфере бытия международного сообщества - прежде всего, в устранении фактического неравноправия в положении этнических коллективов в жизни современного им международного сообщества.

Пытаясь разрешить раз за разом обнажающееся неравенство между этническими коллективами во все более ускоряющемся социальном прогрессе, члены международного сообщества того или иного хромотического периода вынуждены воспринимать межэтнические столкновения как некую неизбежность. Меняя каждый раз конкретный набор взаимных претензий, этнические коллективы на самом деле остаются неизменными в *основных причинах* этих этнонациональных конфликтов, которые по сути своей, а не по *классификационной конфигурации*, сохраняют подобие другим международным проблемным ситуациям с участием других этнических коллективов в другое историческое время. Они всегда лишь пытаются в этих разделяющих Человечество кинетических процессах - сохранить или расширить возможности своего этноса на пути этногенеза. Отстоять «свое» или решить свои проблемы за счет иных. Сохраниться или исчезнуть.

Однако, учитывая, что *«скорость роста самоорганизации и самоусложнения систем выше по прогрессивным путям эволюции, чем по регрессивным»*, то в данный хромотический период, или уже в пределах всего темпорального периода выделенного пространства международных интеракций, в кинетической а, главное, в конституционных сферах стран с конфликтующими этническими коллективами и

между ними, рано или достаточно поздно, но наступает эра сосуществования.

Этнические конфликты, переросшие в форму этнонациональных конфликтов, таким или иным образом разрешаются, хотя и надолго сохраняя причины конфликтов и их результаты в памяти поколений затронутых ими этносов, и, прежде всего, в форме аттитюдов и архетипов, составляющих матрицу современных им социэталных психофракталов этнических коллективов.

Этническое поле выделенного международного пространства постепенно затягивает раны, а с этим и международные этногенные отношения, расширяя свою векторность и интенсивность, наращивают обмены форматами этнической общности между ранее конфликтующими этносами. Этногенез Человечества, преодолевая последствия этнических войн, продолжает свое шествие. И то, как *международные этногенные отношения* расширяют пространство этногенеза, проецируется в истории Человечества как *ступени их роста*.

Основанные на вынужденном сочетании в международных интеракциях отдельно приоритетных для каждого из этих социальных организмов ансамблей форматов этнической общности, международные этногенные отношения достаточно жестко отражают их различия в своем практическом осуществлении. Эти различия разделяют даже те социумно организованные этнические коллективы, которые имеют между собой известную общность по многим другим, но, увы, вынесенным из ряда предметной и/или ситуативной значимости, форматам этнической общности.

Синергетическое действие международных этногенных отношений механизмов этногенеза, приводит к тому, что возникают новые этнические коллективы и уходят в небытие другие, уже прошедшие, как целостность, свой жизненный путь. Все это значимо переформатирует не только кинетическую сферу этнических полей выделенных международных пространств, но и конституционную их сферу, вплоть до переформатирования самих этих полей, разделяя их уже не по ландшафтно организованным инфраструктурам межсоциумного взаимодействия, а по сегментарно определенным признакам единства форматов этнической общности.

Возникают *социокультурные миры*, международные этногенные отношения внутри которых способствуют известной комплиментарной консолидации этнических коллективов, а вне которых поддерживают их, уже также комплиментарную по характеру проявления, но разделенность.

Понемногу, шаг за шагом, в данной нам современности реализуется новая *стадия роста* международных этногенных отношений, обеспечивающих непрерывающийся этногенез Человечества, как *глобальной этнической метасистемы*.

Основной задачей международных этногенных отношений этого хрономического периода является поддержание процессов *синерго-кооперации инфраструктурных связей* этнических коллективов через все более утончающиеся границы социальных организмов.

Этому способствуют уже не миграционные ручьи, а миграционные потоки, связанные с перераспределением людей, как основного производственного ресурса глобализирующегося мира. Ускоренный и неравномерный рост антропоса накладывающийся на непропорциональное для этнических коллективов производство продуктов питания, а условия жизни этих коллективов в обособленных социальных организмах, не отвечающее их потребностям - на резкие отклонения в развитии в них

техносферы, стимулируют динамически расширяющуюся этническую миграцию.

В соответствии с этим углубляются процессы обменов форматами этнической общности. Разрывая ранее устойчивые их комплексы, отграниченные от иных пространств этнической комплиментарное™, международные этногенные отношения способствуют интегрированию отдельных форматов этнической общности наиболее развитых стран, отмеченных прежде всего этнокультурными и этносоциальными маркерами, в новые конструкты общности этнических коллективов других стран. [6]

Поддерживают эту тенденцию и глобальные сети информационно-энергетического обмена, пока еще неравномерно развитые для отдельных стран и этносов, составляющих их, но последовательно и непреклонно расширяющих и унифицирующих пространства международных этногенных отношений на нашей планете.

Сказанное вовсе не означает, что процессы интеграции форматов этнической общности ведут к реальной их унификации. Никто не в силах отменить также жизненно необходимые для эволюции Человечества процессы дифференциации, постольку именно они обеспечивают выполнение основного требования этногенеза - осуществление транскомбинаций межэтнической Дифференциации. А с ними, увы, связаны и психо-ментальные процессы этноцентризма.

Так что фиксирование в пространствах международных интеракций Ризнаков этнической идентификации еще достаточно долго будет составлять вынужденное условие их внутреннего контента, несмотря на постоянно усложняющуюся множественность сочетаний этнической и гражданской идентичностей, вплоть до заявлений и подтверждений их космополитической версии [7, p. 121].

Глобализм не отменяет в представлении людей, составляющих эти межпоколенно этнически солидаризованные «индивидуальные общества», особое интегративное единство их социальных психофракталов, как этального, объединительного образа своего общества, построенного на совокупном наборе этнокультурных, этносоциальных, этноментальных маркеров.

Все зависит от исторических реалий. И не только от статусного состояния этносов в рамках национальных государств и в международном пространстве. Но и, прежде всего, от конкретных для каждого из этнических коллективов возможностей защитить свою целостность в глобализирующемся мире и сохранить этническую идентичность своих членов, реализовать свой жизненный потенциал и/или же с необходимостью произвести *этническую регенерацию*.

Это вовсе не означает, что ритмы этногенеза полностью солидаризованы с ритмом глобализационных процессов, они имеют свою динамику, сопряженную с глобальными трансформациями, но, одновременно, и имеющими свои собственные закономерности роста, связанные с выживанием Человечества и с сохранением множественности транскомбинаций этнической диверсификации даже в его глобализированном виде.

При этом подобные флуктуации, поскольку они связаны не только с собственно внутренней активностью частей в единой полиэтничной социумной структуре социальных организмов - субстратов целостных этносов, этнических меньшинств, этнических диаспор, этнографических групп и реликтовых этносов, но и являются реакцией на воздействие на них, пришедшее из международных пространств, становятся как бы отображением флуктуаций вызванных совокупностью многих

процессов глобализации, *когерентно трансформирующих весь мир Человечества.*

Именно таким образом возникает особый, ранее не встречавшийся в Истории порядок взаимоотношений стран и этносов на нашей планете, новый *глобальный порядок через флуктуации* современного человеческого общества. В этом плане, создание глобальной этнической метасистемы, основанной на темпоральных процессах непрекращающихся *транскомбинаций межэтнической дифференциации*, является базовым условием этногенеза Человечества на данном хромотическом периоде его существования.

И хотя, как считает *Норберт Элиас*, «уже отчетливо распознаются ранние формы нового, *всемирного этноса* и особенно расширение идентификации межчеловеческих отношений», [9, с. 232] абсолютно ясно, что ради выживания Человечества всемирный этнос не должен иметь один или даже просто главный этнический субстрат.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

Использованные источники и литература:

- 1 Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли / Л.Н. Гумилев. - М., 2003.
2. Романенко Ю.В. Анализ социальных систем / Ю.В. Романенко. - К., 2003.
- 3 Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. - М., 2000.
- 4 Бочкарев А.И. Фундаментальные основы этногенеза / А.И. Бочкарев. - М., 2008. - С. 436.
- 5 Севостьянова М.В. Перспективы человека разумного. Эволюция или адаптация / М.В. Севостьянова. - К., 2005.
6. «Поймите, глобализация - это движение людей, а, значит, и культур». Джульетто Кьеза, депутат Европарламента, антиглобалист. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.resbalt.ru>
7. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on Changing World System / I. Wallerstein. - Cambridge, 1991.
8. Лебедева М.М. Мировая политика / М.М. Лебедева. - М., 2003.
9. Норберт Э. Общество индивидов / Э. Норберт. - М., 2001.

УДК 930. 2

Шморгун О.О.

СИСТЕМО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ТИПОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ У МАСШТАБІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

У статті розглянуто типологію військових конфліктів та соціальних зламів модернізаційного типу під кутом зору стадіально-цивілізаційного аналізу.

Ключові слова: конфлікт, війна, злам, цивілізація, модернізація.

Шморгун А.А. Системно-цивилизационная типология военных конфликтов в масштабе всемирной истории.

В статье проведена типологизация военных конфликтов и социальных изломов модернизационного типа с точки зрения стадияльно-цивилизационного анализа.

Ключевые слова: конфликт, война, излом, цивилизация, модернизация.

Shmorgun O. System civilization typology of military conflicts in the scale of world history.

In the article typologization of military conflicts and social modernization fractures from point of stadial-civilization analysis is conducted.

Keywords: conflict, war, split, civilization, modernization.

Як відомо, існує багато класифікаційних визначень різноманітних військових конфліктів, які об'єднуються за тими чи іншими ознаками. В історії людства війни отримують назву справедливих і несправедливих, загарбницьких, локальних, світових, колоніальних, національно-визвольних, холодних, революційних, громадянських, вітчизняних тощо. Проте, часто ці характеристики мають надто абстрактний характер, часто-густо одні й ті ж події зовсім по-різному трактуються дослідниками.

Ситуацію ускладнює й те, що не тільки відверті апологети тоталітаризму (нацизму і комунізму) або, так звані, авторитарні лідери Т. Рузвельт, О- Бісмарк, Н. Бонапарт або Ш- де Голль; чи видатні мислителі-консерватори, такі як Г. Фіхте, В. Гегель, Ф. Ніцше, Г. фон Трейчке, В. Мюллер, Я- Гумплович, О. Шпенглер, Ю. Евола, Е. Юнгер оцінювали війну не лише як

руйнівну, але й рушійну силу історії. Основоположники західної соціології і навіть, теорії правової держави, такі як В. Зомбарт, К. Мангейм, Е. Трельч, Д. де Токвіль, Т. Карлейль, А. Тойнбі, Е. Дюркгейм, В. Парето, М. Шеллер, М. Вебер, тією чи іншою

мірою визнавали зв'язок військової організації і способу буття з історичною творчістю.

З іншого боку, всім відомі ідеї «вічного миру» І. Канта, А. Кондорсе, О. Конта, французьких соціалістів-утопістів та спостереження Ф. Хаєка й К. Поппера стосовно того, що саме класичним видам тоталітаризму - комунізму та нацизму - притаманна цілковита мілітаризація всього суспільного життя, пов'язана з суцільною автаркією «трудових фронтів» і «битв за врожай». Водночас, відомий геополітолог С. Хантінгтон, автор концепції «хвиль демократії» (яка корелюється з прогресистською ідеєю Е. Тоффлера про аграрну, індустріальну та постіндустріальну «хвилі» розвитку людства), в останні роки висунув фактично протилежну ідею «конфлікту цивілізацій», згідно з якою незахідні цивілізації не лише перебувають у непримиренному конфлікті із західною, а ще до того ж, завдяки своїй, по суті, фундаменталістській орієнтації, ніби-то мають світоглядно-ціннісну перевагу над західним полі-ідеологічним проектом.

Не можна не брати до уваги і той факт, що попри ліберальну концепцію неухильного суспільного технологічного поступу, в якій на основі економічних успіхів класичного капіталізму, а потім і суспільства масового споживання, пропагувався глобалістський проект суцільно безконфліктного світу в режимі «кінця історії», реальна геополітична ситуація у світі далека від цієї ідилії: рівень нестабільності й військової конфліктності нині неухильно зростає.

Саме для з'ясування цього концептуального різнобою у розумінні природи війн необхідно звернутись до системно-соціологічного підходу або оцінки всесвітньої історії під кутом зору метатеорії загальної самоорганізації, що, на наш погляд, з необхідністю призводить до дискретного бачення соціального простору. Будь-яка система задля свого існування потребує концентрації та збереження енергії в обмеженому просторі (згадаймо поняття «етноенергетика», «пасіонарність», «духовна енергія», «героїчний ентузіазм», «моральна щільність», «життєвий порив», «спільність», «органічна солідарність», «динаміка», які видатними філософами та соціологами були запропоновані й застосовуються сьогодні для визначення здатності різноманітних соціумів до самовідтворення). Саме тому, універсальне визначення будь-якої системи можна сформулювати як «певне відносно стале утворення, здатне зберігати якісну відмінність своїх ознак відносно зовнішнього середовища».

А це, в свою чергу, означає, що всесвітня історія, в принципі, не може розвиватися за виключно лінійною часовою схемою послідовної та більш-менш синхронної стадіальності, на чому наголошували А. Кондорсе, К. Маркс, О. Конт, К. Ясперс, Е. Тоффлер (хоча всім їм, окрім К. Ясперса, який намагається синхронізувати духовні фази розвитку Сходу і Заходу починаючи зі стародавніх часів, насправді, притаманний прихований європоцентризм)- Отже, від самого початку, історична реальність виступає у вигляді дивілізаційних «точок зростання», «реперних точок», «центрів сили» і, навіть, «центрів всесвітньо-історичного розвитку», тобто, *всесвітня історія пов'язана із закономірним феноменом цивілізаційної локальності, автономності, поліцентричності, що саме по собі вже є потужним детонатором геополітичної військової конфліктності.*

Крім того, ще з часів Античності, дослідники (зокрема, Полібій) звернули увагу на те, що кожна цивілізація функціонує за циклічним алгоритмом: від зародження - через вищу точку духовного і, трохи пізніше, економічного розвитку - до поступового

згасання й остаточного занепаду. Проте, проблема полягає в тому, що прибічники цивілізаційного циклізму (Дж. Віко і В. Гегель, О. Шпенглер і, нарешті, П. Сорокін) так і не змогли адекватно пояснити причини цього явища, вдаючись або до біологічних аналогій з народженням, розквітом і смертю живих організмів, або відвертих міфологем в дусі гегелівської ідеї про цивілізації як конкретно-історичні форми самоосягнення абсолютного Духу.

Згідно із запропонованою нами концепцією, внаслідок певних, знов-таки, системно-обумовлених механізмів соціальної креативності, втілених у формі морально-релігійних норм та ідеалів певної конкретно-історичної духовної картини світу, які в процесі універсальної фази Реформації поступово стають надбанням масової свідомості, кожна цивілізація отримує потужне джерело прискореного розвитку [5]. Ця цивілізаційна фаза, своєю чергою, неминуче супроводжується епохою внутрішніх військових конфліктів, спрямованих, з одного боку, на руйнування історично безперспективних суспільних відносин, а з іншого – на формування нових стратегій суспільного життя, які на етапі реформаційних війн ще нерідко виступають як конкурентні й, навіть, конфліктні, а пізніше осмислюються як різні аспекти єдиного цілісного світогляду. Вищою точкою прояву подібних процесів у Європі є боротьба за незалежність Нідерландів з іспанською метрополією, повстання «гуситів» у Чехії, боротьба з короною, очолювана О. Кромвелем і, нарешті, національно-визвольні війни на етапі становлення української державності. Проте, безпосереднім проявом другої фази цивілізаційного циклу виступають не тільки реформаційні війни в Європі на початку періоду Нового часу, а й стадіально-типологічно відповідні їм військові конфлікти між містами-полісами У Стародавній Греції, і війни між квазідержавними утвореннями Індії й Китаю перших віків нашої ери, на етапі становлення перших централізованих держав в Цих осередках потужної східної цивілізації пострабовласницького типу.

Військовий імперіалізм цивілізацій, що знаходяться у фазі свого піднесення і на певний час стають центрами всесвітньо-історичного розвитку, виступає, по-перше, як безпосередня реакція на спроби зніщити осередок інноваційного розвитку з боку зовнішніх реакційних сил, які належать до історично попередніх укладів не тільки економічного, а й всього суспільного Життя, а по-друге, як прагнення до цивілізаційного культуртрегерства - намагання прищепити нові історичні цінності ареалам, які тимчасово знаходяться на узбіччі суспільного поступу (епоха греко-персидських війн, боротьба якобінської, а потім і наполеонівської Франції проти коаліції держав реставрованого або «другого видання» феодалізму, за фасадом якого насправді приховувався режим капіталістично-фінансового паразитизму)[7].

Необхідно наголосити, що зовнішня експансія цивілізацій у фазі підйому має здебільшого характер, так би мовити, культурного імперіалізму, позаяк пов'язана з руйнуванням архаїчних державних інституцій, що є гальмом на шляху подальшого поступу, і запровадженням не тільки принципово нових політичних структур, а й більш прогресивної духовної картини світу, системи світоглядних цінностей, які максимально сприяють модернізаційним процесам цивілізаційного масштабу (завоювання Олександра Македонського, безпосереднім наслідком яких стало формування еліністичного світу; наполеонівські війни, головним спрямуванням яких стало завершення становлення класичного капіталістичного укладу в Західній та Східній Європі у якості домінуючого).

Втім, саме послідовне застосування системного аналізу до дослідження єдності та багатоманітності всесвітньої історії у їхньому взаємозв'язку дозволяє вичленувати ще один типологічно відмінний тип військових конфліктів геополітичного масштабу. Річ в тому, що за фазою висхідного розвитку будь-якої локальної цивілізації з об'єктивною необхідністю настає її неминучий самопідрив і креативний занепад, який породжує імперіалізм принципово іншого типу - експансію перманентно стагнуючих, редукованих до архаїчних форм суспільного життя, притаманних ранньокласовим суспільствам близькосхідного типу на етапі їхнього цивілізаційного занепаду (так звана, система поголівного рабства за «азійського способу виробництва» (К. Маркс)) [6].

Згаданий вище перехід до цивілізаційного занепаду відбувається внаслідок того, що довготривалий та інерційний поштовх до зовнішньої експансії, обумовлений потужним ривком в розвитку виробничих сил, які завжди спричиняє нова «агональна», тобто каталізуюча колективну творчість етика (як відомо, М. Вебер стосовно раннього капіталізму застосував термін «протестантська етика»), на певному етапі просторового розширення починає генерувати антиінноваційні форми суспільної самоорганізації, дедалі більше зациклені на відтворенні, консервації, сталості, стабільності, збереженні «статусу кво», а не різноманітних формах пошуковості й, навіть, масового ентузіазму. Це обумовлено тим, що збільшення площі цивілізації вимагає все більше зусиль на «освоєння» вже охопленого простору, створення інфраструктури для обслуговування охоронницьких політичних і військових структур. Звідси - неухильно наростаюча алгоритмізація та стандартизація суспільних стосунків на рівні міжособистісного спілкування: з одного боку, їх формалізація, а з іншого - екзальтована містичність, які фактично виступають в якості позірно протилежних форм граничного конформізму. Цивілізація у фазі свого роду «вторинної імперії» спочатку видихається, втрачаючи, навіть, екстенсивну військово-економічну потугу, а трохи пізніше вступає в режим «гниття заживо» одночасно зі знищенням всього непересічного на величезній площі свого охоплення і постійними спробами, навіть, у фазі остаточного затухання, за рахунок чистого колоніалізму і придушення будь-якого спротиву на нових територіях ресурсно підтримати своє існування, продовжити багатовікову стагнацію, яка все одно завершиться остаточним розпадом.

Класичним прикладом військової агресивності в цій цивілізаційній фазі виступають спочатку Ассирійська, а потім Перська держави, які були нічим іншим як реліктами, «живими викопними» Єгипетської і Шумеро-Вавилонської державно-власницької цивілізації; Римська імперія, в якій грецький творчий агон також поступово переходить у повільну агонію, а пізніше Візантійська і, навіть, частково «запозичені» Османська і Російська ранньофеодальні імперії; Китайська пізньосередньовічна держава як атавізм колись гранично динамічної Індо-Китайської цивілізації; до певної міри сучасна Західна цивілізація на етапі вичерпаності потенціалу класичного індустріального капіталізму (фаза «фінансового імперіалізму»).

Важливо, також, стисло визначити системно-цивілізаційні параметри грандіозних військових соціальних катастроф доби Новітнього часу. Їхня масштабність обумовлена трьома важливими чинниками. Йдеться передусім про небачений розвиток продуктивних сил, з яким пов'язана революція не тільки в економіці, а й у засобах транспорту, зв'язку, видах озброєння доби індустріалізму, що

водночас, за словами К. Маркса, зробило можливим перетворення локальних історій на історію всесвітню, і становлення та розвиток власне капіталізму в якості метрополії, сировинним додатком до якої, по суті, виступає весь незахідний світ.

Звідси і особлива жорстокість боротьби між індустріальними країнами за колонії як потужні джерела первісного накопичення капіталу, створеного коштом нещадного пограбування природних багатств, а пізніше - і ринки збуту. А головне, що, на наш погляд, предметом належного аналізу так і не став процес жорстокої боротьби «другого ешелону», «наздоганяючого капіталізму» (передусім Франції, Німеччини, США) і, навіть, частково європейських напівпериферійних імперій за те, щоб увійти до «світосистемного ядра», яке завдяки величезній економічній та військовій перевазі забезпечило нееквівалентний економічний обмін на свою користь зі світовою периферією, тим самим, фактично, подовживши агонію цивілізації класичного капіталізму і, навіть, створивши ілюзію її здатності до практично необмеженого в часі самовідтворення (згадаймо хоча б неоліберальний міф про здатність глобального фінансового капіталу продукувати реальні матеріальні цінності за Рахунок віртуалізації функції посередництва за доби існування долара в якості світової валюти, що, начебто, дозволяє завжди задовольняти попит на фінансовий капітал за рахунок мобільного маніпулювання активами засобом системи електронних грошей).

Як відомо, після Другої світової війни це завдання було вирішене більшістю країн Західної Європи, Японією, «далекосхідними тиграми» і Китаєм, які увійшли до клубу світових гегемонів з майже одночасним, за історичними мірками, виштовхуванням країн колишнього СРСР до країн світової периферії (Е. Валлерстайн) або третього світу.

Безпрецедентністю індустріального економічного та технологічного злету ^к відомо, на протигагу всім добуржуазним формаціям як «первинним» (К.Маркс відносив класичний капіталізм до формації вторинної) обумовлена і поява глобальних соціальних утопій остаточного «стрибка з царства необхідності до царства свободи» (Ф. Енгельс), *нерозривно пов'язаного з феноменом тоталітаризму у його нацистському, радянському та ліберальному екстремістському вимірах*. Всі тоталітарні проекти як інтелектуально сконструйовані неоміфи прагнуть до тієї чи іншої форми «одномірності» людини за рахунок зміни її соціальної природи і фетишизують різні компоненти індустріальних виробничих сил: засоби виробництва (комунізм); робочу силу як особливий стадний біологічний вид для інстинктоподібного виконання волі агресивних «білокурих бестій» (нацизм); нарешті, гроші, які забезпечують режим, так званого, самовідтворення капіталу і, навіть, начебто, можуть замінити собою працю (ринковий фундаменталізм) (тут можна згадати марксову критику грошового фетишизму з його магічно-тотемістською формулою «гроші роблять гроші»).

Неважко здогадатись, що тоталітарна ідеологія, яка виросла *вже не на гранично нерозвинених, а, навпаки, на ще небачених потужних виробничих силах, разом з ілюзією про безмежні можливості людини щодо підкорення «дикої» природи, в тому числі переробки своєї власної природи, стала потужним каталізатором військової агресивності за доби Нового і Новітнього часів*. Всі три головні відгалуження тоталітаризму - державно- комуністичне, націонал-соціалістичне та ліберально-монетаристське - однаково мають свої соціально-утопічні проекти всесвітнього

масштабу і однаково сповідують ідеї глобального милітаризму як методи «остаточного вирішення» тепер уже питання загальнопланетарного переустрою.

В період переходу від Нового до Новітнього часу історичну ситуацію, також, ускладнювала і продовжує ускладнювати безпрецедентна ситуація *повної освоєності соціального простору планети, його остаточного розділу між реліктами цивілізацій, які вже вичерпали свій, так званий, пасіонарний ресурс (по суті, самостійний креативний потенціал)*. На цей факт, але безвідносно до стадіально-типологічних порівнянь, звертав увагу відомий культуролог, брат М. Вебера - А. Вебер.

Справді, класичний капіталізм в цей час переживає власний занепад, на що вже у ХХ столітті звертали увагу не тільки видатні мислителі консервативного спрямування, на кшталт О. Шпенглера з його ідеєю «занепаду Заходу», Х. Ортеги-і-Гассета, або антиутопісти Дж. Оруел та О. Хакслі, а й не менш відомі соціологи - Д. Белл, П. Сорокін або класик гуманістичного психоаналізу Е. Фромм. До цього всі потужні цивілізації виникали поза зоною безпосереднього впливу попередніх цивілізацій-імперій: антична як острівна була відгороджена від військово-експансіоністської Персії; індо-китайська цивілізація зародилась поза зоною впливу античної (хоча Олександр Македонський дійшов, навіть, до Індії); феодальна Європа перейшла в ренесансну стадіальну фазу у повному сенсі Нового часу вдалині від імперського Китаю (хоча монгольська навала, що ледве не докотилась до Європи, була пов'язана з впливом манчжурського імперіалізму на азійський степовий кочовий військово-загарбницький світ).

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»

Стосовно ж посткапіталістичного ладу, то слід зазначити, що він зароджується у прямій конфронтації з існуючими формами стагнуючого фінансово-імперського паразитизму. І саме принципова, **тотальна** несумісність тоталітарно-міфологічного, гранично примітивізованого та національно- солідаристського альтруїстично-креативного типів світогляду, на нашу думку, стала причиною зятятості світових війн всередині стадіально-цивілізаційного роздвоєного західного світу [8].

До того ж ситуацію ускладнювало те, що колосальні здобутки в царині науки й мистецтва, що виникли внаслідок європейського Неоренесансу пост- буржуазного типу, були запозичені й використані тоталітарними світами за принципом «забивання гвіздків мікроскопом» з гранично прагматичною метою модернізації передусім військових технологій та удосконалення тоталітарної пропаганди. Одночасно, разом з нещадною експлуатацією «творчих можливостей» меритократії, всіма тоталітарними режимами (хоча й дещо різними методами) проводились протягом ХХ століття за лєнінською формулою «інтелігенція - не мозок нації, а дайно!» (на противагу горьківському висновку «інтелігенція - мозок нації») та проводяться сьогодні масові репресії проти всього, навіть, потенційно непересічного з метою його підведення під спільний знаменник з гранично люмпенізованою свідомістю. В цьому плані вельми показово, що тоталітаризовані націоналізм, комунізм і лібералізм однаково вороже ставляться до інтелігенції.

Саме описані вище, у стислому вигляді, стадіально-цивілізаційні процеси, за нашим переконанням, дають можливість пояснити як справжні системні виточки світових війн, так і різноманітні прояви так званої холодної війни, локальних збройних конфліктів ХХ-ХХІ століть.

Крім того, запропонований підхід дозволяє спростувати багато хибних стереотипів, пов'язаних з геополітичними трансформаціями, які відбувались в епоху «війн та соціальних революцій». Зокрема, глибоко хибним є і сьогодні розповсюджене в західній націології уявлення щодо органічно притаманної східноєвропейським недержавним «етнонаціям» агресивності («Балкани - порохова діжка Європи») на противагу ліберальним «цивілізованим» західноєвропейським державам-націям.

Насправді, головною причиною загальносвітової нестабільності за доби Нового та Новітнього часу були і залишаються саме тоталітарні геополітичні проекти. Зокрема, завдяки політиці «поділяй і владарюй», яку довгий час здійснювали протототалітарні напівпериферійні Російська, Австро-Угорська, Османська, Германська, а також Британська імперії, гранично деформовано процеси новітнього націотворення у Східній Європі, нерозривно пов'язані із зародженням стадіальної альтернативи тоталітарному утилітаризму епохи «фінансового імперіалізму», а, так званий, культурний націоналізм «Весни Народів» патріотично-мобілізаційного типу було редуковано до примітивного етноцентризму, що спричинив трагедії етноциду в Східній Європі не тільки у Першій половині ХХ століття, а й вже після Другої світової війни (включаючи й «Ривавий розпад Югославії»).

Нарешті, останнє: вже очевидно, що неоліберальна модель глобалістського «кінця історії» є черговим міфом. Насправді, глобальне ієреструктурування сучасного світу з метою встановлення системного балансу між національним геополітичним утворенням типу ЄС (який, за нашим глибоким переконанням, потребує якісної реконструкції) та глобальним економічним й інформаційним простором є вкрай болісним. Водночас, важливо врахувати, що неоліберальний проект, базований на

ототожненні демократії з формально правовою державою, виборчою процедурністю та парламентським плюралізмом, а також, апологією суто ринкової домінанти в структурі постіндустріальної економіки, з точки зору тих завдань, які постають перед Україною і світом, є повністю нежиттєздатним. І, навпаки, головною особливістю неокорпоративної патріотичної парадигми, яку ринкові фундаменталісти постійно прагнуть ототожнити з нацистсько-мілітаристською стратегією суспільного життя [2; 3; 4, с. 81-113], є органічне поєднання творчої креативності та мобілізаційної мілітарності, спрямованої на захист не тільки національних, але й стадіально-цивілізаційних інтересів.

Цікаво, що на втрату здатності до ефективного військового спротиву економічно розвинених ліберальних країн, що пов'язано з їхньою національною деконсолідацією, звертали увагу такі видатні ліберальні мислителі як А. Фергюссон, А. де Токвіль, Дж. С. Мілль, И. Шумпетер. Останньому належить термін «творче руйнування», зміст якого, власне, і розкриває зв'язок між стадіальною модернізацією, неминуче пов'язаною зі значним соціальним напруженням, та військовою боєготовністю. Те ж саме можна сказати про поняття «героїчна етика», запропоноване А. Бергсоном на противагу, так званій, буденній етиці «безхмарних часів».

Також, наголосимо, що саме на згаданій вище соціальній доктрині базувалися успішні реформаторські проекти, які отримали назву «нового курсу» в США, «національного дирижизму» у Франції, «соціальної ринкової економіки», а також, «ордолібералізму» в Німеччині, «конфуціанського капіталізму» в Японії у ХХ столітті.

Отже, системно-цивілізаційний аналіз на рівні філософії історії дозволяє зрозуміти природу як соціальних катастроф, так і радикальних трансформацій, справжні причини яких часто тонуть в океані емпіричного матеріалу навіть найбільш фундаментальних і цікавих праць з геополітики війни і миру в сучасному світі [1], а головне дає дороговкази для подальшого руху і виживання не тільки для окремих націй і геополітичних утворень типу ЄС, але й людства в цілому.

Використані джерела та література:

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. - К.: Юніверс, 2000. - 688 с.
2. Голдберг Дж. Либеральный фашизм. История левых сил от Муссолини до Обамы / Дж. Голдберг. - М.: Рид Групп, 2012. - 509 с.
3. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / К. Зонтгаймер. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. - 320 с.
4. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. - К.: К.І.С., 2000. - 192 с.
5. Шморгун О. Проблема цивілізаційного циклізму: системно-синергетичний підхід / О. Шморгун // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. - Вип. 14. К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. - С. 222-228.
6. Шморгун А. Религиозно-мировоззренческие парадигмы Востока и Запада в контексте стадіально-цивілізаційної типології: поиск духовной альтернативы / А. Шморгун // Цивілізаційні структури сучасного світу. Цивілізації Востока в умовах глобалізації. - К.: Наук, думка, 2008. - С. 367-530.
7. Шморгун О. Цивілізаційна сутність епохи бонопартизму та історичний шанс альтернативного розвитку Російської імперії / О. Шморгун // Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії. - К.: Фенікс, 2013. - С. 207-235.
8. Шморгун А. Етнонаціональне вимірювання глобальних цивілізаційних тенденцій Нового і Новейшого часу / А. Шморгун // Цивілізаційні моделі сучасності і їх історичні корні. - К., Наук, думка, 2002. - С. 258-365.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості створення маніпулятивних ідеологем на ґрунті «історичної пам'яті». Дано рекомендації щодо налагодження конструктивного діалогу носіїв різних історичних пам'ятей.

Ключові слова: історична пам'ять, ідеологема, маніпуляція, деісторизація, історична правда, ідентичність.

Миклашук І.Н. Историческая память как инструментарий политических конфликтов в Украине.

Рассмотрены особенности создания манипулятивных идеологем на почве «исторической памяти». Даны рекомендации относительно налаживания конструктивного диалога носителей различных исторических памятей.

Ключевые слова: историческая память, идеологема, манипуляция, историческая правда, идентичность.

Myklaschuk I. Historical memory as a tool of political conflicts in Ukraine.

Peculiarities of creation of manipulative ideological constructions on the basis of historical memory" are considered in this article. The recommendations for meaningful dialogue between speakers for different historical memories were put forward.

Keywords: historical memory, ideologeme, manipulation, historical truth, identity.

Сьогодення характеризується потужним історичним неспокоєм, ревізією історичного наративу. Відкриття архівних документів та свідчення живих свідків злочинів тоталітарного режиму стало предметом численних дискусій і, як здавалось на перший погляд, зруйнувало підвалини політичної радянської Міфології. На зорі незалежності України поширеним був погляд, що із переосмисленням історичних фактів про епоху тоталітаризму та великі Потрясіння цієї епохи - Другу світову війну, голодомори, масові репресії і злочини радянської та нацистської систем - тоталітарні міфи зійдуть з історичної арени. Однак, за цих обставин ми є свідками латентного й неочікуваного процесу: замість «повільної смерті» тоталітарних історичних міфів відбувається подальша міфологізація історичної пам'яті із пошуком ворогів «сучасних». У випадку України цей посттоталітарний спадок глибоко закарбований як у суспільно-політичних реаліях, так і в ментальності більшості громадян, а його стійкий ефект українське суспільство не зуміло викоренити за два десятки років незалежного існування. Це зумовлює великий скептицизм щодо ймовірності забуття історичних образ - завдяки пробаченню, котре в деяких випадках варто робити.

Вивчення такого складного явища, яким виступає історична пам'ять сучасних українців має міждисциплінарний характер: ним займаються не тільки історики, а й філософи, соціологи, політологи, культурологи, мас-медійники, психологи тощо. Здебільшого під історичною пам'яттю розуміють актуалізацію минулого досвіду. Втім, це поняття неоднозначне і в його широкому розумінні йдеться не про окремих осіб, а про колективи, чия пам'ять проходить крізь ланцюг поколінь. Найбільш свіжою історичною пам'яттю є спогади кількох поколінь. Хоча й існують приклади, коли історична пам'ять актуалізується протягом кількох тисячоліть. Для України найбільш актуальною є історія ХХ століття, яка стосувалася подій епохи тоталітаризму,

голодоморів, Другої світової війни, боротьби ОУН та УПА за державну незалежність. Ці події у сучасній історичній пам'яті й свідомості різних соціальних та етнічних спільнот сприймаються по-різному. Таких прикладів різного ставлення до подій минулого у різних країн і народів - безліч, що свідчить про відмінності в історичній пам'яті, часом різкі й протилежні, у спільнот з різним історичним досвідом.

В Україні з цієї проблематики щорічно виходить друком значна кількість праць. Щоправда, як зауважує українська дослідниця Л. Нагорна, «чим більше говорять і пишуть про історичну пам'ять, тим гострішим стає конфлікт "різних пам'ятей" всередині соціумів» [8, с. 4]. «Суперництво пам'яті» [18] - саме так визначає вшанування та виправдання одних і звинувачення інших французький філософ, професор Філіп де Лара. Відомий французький фахівець з проблем пам'яті Ж. Мінк пояснює цей парадокс доволі відверто: смисли, що стосуються пам'яті, «більше пов'язані з бажанням таврувати, дискредитувати супротивника, здійснити перегляд історичних матеріалів, змінюючи в них вердикт, грати на конфліктному минулому в сьогоднішніх політичних змаганнях» [6, с. 63].

Погоджуючись із дослідником зазначимо, що в Україні є ціла плеяда політичних діячів із різних таборів, котрі презентують власні історичні дослідження про тоталітарну епоху і, зокрема, Другу світову війну, які не витримують об'єктивної критики, але збуджують численні запитання, адресовані передусім пересічним громадянам (Г. Крючков [13], В. Колесніченко [16], Д. Табачник [13], І. Фаріон [17]). Основне зауваження до цих авторів полягає в тому, що суть їхнього методу інтерпретації історичних фактів підпорядкована політичній доцільності. Можна сказати, що це війни за минуле, хоча насправді всі війни тривають за майбутнє. Прикладом застосування цього виду зброї є закидання в масову свідомість деструктивних вигадок про те, що всі сучасні прихильники УПА є неонацистами, чи навпаки, що всі хто спілкується російською мовою є окупантами.

Зазначимо, у дослідженнях історичної пам'яті поширеною є думка про те, що маніпулювання спогадами та пам'яттю стало могутнім знаряддям управління індивідуальною і суспільною свідомістю (А. Коник [4], Л. Нагорна [8]). Історичні інтерпретації в сучасних умовах переслідують ціль фрагментації електорального поля аби легше скеровувати поведінку людини у прагматичний простір тимчасової вигоди політичних акторів. Суть цього методу маніпуляції масовою свідомістю полягає у тому, що проблему історичної пам'яті підпорядковують політичній доцільності. Розглянемо, наприклад, проведення багатотисячної політичної акції 18 травня 2013 року «В Європу - без фашистів». Суть цієї акції зводилася до ключового повідомлення, що громадяни різного віку, національностей та віросповідань, стривожені реінкарнацією фашистської ідеології, носіями якої є опоненти цієї політичної сили. Тому ключові гасла не мали на меті засудити фашизм як такий, а навішували ярлики опонентам. Звідси гасла: «Він націоналізму до фашизму - один крок!», «"Ні" викривленню історії!», «В Європу - без фашистів!» [19]. Задля об'єктивності зазначимо, що опоненти діють таким самим чином і як приклад - «Марш боротьби» 14 жовтня 2013 року з нагоди 71-ї річниці створення Української Повстанської Армії [15].

Політичне маніпулювання відбувається на тлі апеляцій до різних регіональних ідентичностей. Історична пам'ять у таких випадках слугує ідейній легітимації, наголошенню відмінностей, протиставленню іншим спільнотам - етнічним,

соціальним, культурним, релігійним тощо. Французький історик П'єр Нора [10] стверджує, що історична пам'ять спільноти ґрунтується на «місцях пам'яті» і «героях», з якими ця спільнота себе ідентифікує. В історичній пам'яті західноукраїнського населення, де у багатьох родинах були учасники національно-визвольного руху зберігається позитивний ідеалізований образ ОУН та УПА. Натомість, у південно-східних регіонах України переважає негативне сприйняття цієї боротьби. І навпаки, те що близьке історичній пам'яті жителів Південно-Східної України не сприймається в її західних регіонах.

Тож, виведення історичної пам'яті на політичний подіум автоматично підмінило пошук наукової достовірності - пошуком «правди», а таких «правд» зазвичай буває кілька. Відтак, поряд із експлуатацією старих політичних міфів збувається творення міфів нових. Парадокс полягає в тому, що чим більше з'являється джерел інформації про злочини тоталітаризму, тим складніше їх переосмислити на індивідуальному рівні. Якщо в радянську епоху публікації Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ», Івана Багряного «Сад Гетсиманський», Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму» збурювали суспільну свідомість, змушуючи людей критично сприймати офіційну історіографію, то все що писалося згодом, за умов вільного доступу до архівних матеріалів, здебільшого, слугувало Легітимації світогляду вже сформованого. Українська дослідниця Л. Нагорна

вважає, що бум наукового й політичного інтересу до історичної пам'яті поступово змінюється суспільною «втомою (fatigue)» від ажіотажу «надлишкової», «перенасиченої» пам'яті [8, с. 4], а втома, як відомо, провокує байдужість, або навпаки - агресію та неприйняття.

Визначальним є той факт, що полем конкурентної боротьби за історичну правду є не академічні установи, в яких дослідники намагаються наблизитися до відносно істинного й максимально достовірного розуміння злочинів тоталітаризму, а засоби масової інформації, в яких один одному опонують прихильники Червоної Армії та ОУН-УПА. І вже нікого не дивує той факт, що ЗМІ, створюючи ілюзію відновлення історичної достовірності, насправді сприяють формуванню негативних ідентичностей.

Здається, що опоненти не чують один одного і основним мотивом їхньої діяльності є не пошук істинного розуміння фактів історії, а нав'язування своєї точки зору іншій стороні, причому, будь-якою ціною. Складовою частиною цього дискурсу є заперечення або применшення одних історичних злочинів і перебільшення інших. Пропагандистська асиметрія спричинила фальшивий поділ на «своїх» та «чужих». Замість засудження війни й насильства як методу політичної боротьби, історична пам'ять про Другу світову війну виступає одним із визначальних «полів битви», що розколює українське суспільство. Небажання йти на компроміс щодо проблемних питань інтерпретації історії свідчить про глибоку ерозію суспільної свідомості.

Не варто ігнорувати того, що простір історичної пам'яті консолідує людей тільки в стабільних суспільствах, суспільствах зі сформованими ціннісними установками. У поляризованих соціумах - це зона ризиків, які не завжди легко пояснити, ще важче передбачити, адже, цілісного бачення власної історії не існує навіть в малих суспільствах. Оскільки, поряд із офіційно підтримуваною державними та громадськими інституціями історичною пам'яттю, вагоме значення має пласт пам'яті «повсякденного рівня» - так звані, особисті культурні форми: листи, щоденники, альбоми фотографій і колекції речей, з якими асоціюється минуле для переважної більшості громадян [1, с. 12]. Цей пласт важко піддається дослідженню і приховує в собі значний потенціал суспільно-політичного напруження й конфронтації. Відтак, бажання отримати короткотермінову політичну вигоду криє в собі небезпеки на майбутнє.

Авторитетний європейський дослідник проблем історичної свідомості та гуманізму як центрального аспекту міжкультурного діалогу та комунікації Йорн Рюзен (Jorn Rusen) зазначає, що маніпулюючи історичною пам'яттю у суспільстві можна спровокувати «кризу історичної пам'яті» [12, с. 191]- Дослідник запропонував таку типологію криз: нормальна, критична та катастрофічна. Нормальна криза пов'язана з незначними змінами, які долає внутрішній потенціал історичної свідомості. Критична - з докорінними змінами, формуванням нового типу історичної свідомості, наслідком чого стає зміна історичної пам'яті й ментальних форм її збереження, а також, принципів ідентифікації. Катастрофічна криза перешкоджає відновленню ідентичності, під дією такої кризи - сумнівним стає сам процес історичного сенсоутворення, а пережитий історичний досвід сприймається як травма, катастрофа.

Більшість українських дослідників голодоморів та Другої світової війни погоджуються, що історична пам'ять про ці події в українському суспільстві не є чимось всезагальним, спільним і усталеним (В. Вятрович [14], В. Гриневич [2], М.

Коваль [3], О. Лисенко [5], Р. Пилявець [11] та ін.).

Сьогодні в Україні посилюють антинацистське законодавство і водночас роблять спроби реабілітувати більшовицькі міфи, списуючи помилки радянського військово-політичного керівництва, на історичну доцільність. Сучасна міфологізація не менш небезпечна від тоталітарної тим, що вона переходить зі сфери особистісного досвіду сучасників цих подій в сферу міфічного нарративу лозунгів і декларацій. Потреба наситити, очистити чи відновити «спотворену» історичну пам'ять, вияви ностальгії за «ненаписаною історією» та «непережитим минулим» посилюється в періоди соціальних трансформацій (як це вже спостерігалось в історії Європи після революційних потрясінь чи становлення авторитарних і тоталітарних режимів). Викликає побоювання і те, що надмірна акцентуація уваги на історії банальної пам'яті, як свідчить французький філософ Олів'є Монжен, здатна «баналізувати історичні злочини» [7, с. 75].

Інший французький філософ, професор Філіп де Лара вважає, що щепленням Європи від повторення нацизму чи комунізму є, так звані, «обов'язок пам'яті» [18]. Під цим розуміється усвідомлення сучасними європейцями того, що їхні предки могли бути військовими злочинцями чи мовчазними свідками вчинення злочинів та неприпустимості повторення тих самих злочинів в сучасності завдяки історичному знанню про них. Сам філософ скептично до цього ставиться, але вважає, що це значно краще, ніж приховувати чи виправдовувати злочини комунізму як це робиться в країнах пострадянського простору.

Іншим шляхом є небажання вглядітись до джерел тоталітаризму і творити нову державу, новий тип зорієнтованого в майбутнє громадянина, котрий не зазирає до історії, аби не пробуджувати старих демонів. Спрацьовує ідеологема - «пам'ятати - це дуже боляче і неприємно», яка гармонійно поєднується з відповідною світоглядною тенденцією. Подібне мислення пропонує відмову від історії як такої, що теж не дуже доречно, оскільки разом із історичним негативом відтинається історичний досвід. На думку українського журналіста В. Кіпіані, початком роздумів про необхідність відмови від оціночних суджень Щодо власної історії і зосередженні уваги на майбутньому є усвідомлення «трагедійності історії» [20].

Історична пам'ять невідворотно тяжіє над баченням історії та руйнує Можливість набуття історичного досвіду. Ситуація погіршується на тлі Розділених історичних ідентичностей, адже, безапеляційне звинувачення тієї чи Щодої сторони в неправоті накладає відбиток провини на її прихильників в сього денні.

Для того, щоб мати спільну пам'ять, необхідне велике моральне та інтелектуальне зусилля, щоб зрозуміти ким ми були і ким прагнемо стати.

Самоусунутись від цього питання теж навряд чи вийде, адже формування пам'яті - це не тільки інтелектуальний, але й моральний обов'язок. Не викликає сумніву, що історична пам'ять може бути як конструктивною, так і деструктивною. З метою формування конструктивної історичної пам'яті необхідно відмовитись від таврування, брати участь в співпереживанні страждань не тільки свого, але й інших народів.

Висновки

На наше переконання, аби чергове звернення до історичної пам'яті не виявилось детонатором суспільних збурень, насамперед, необхідно відмовитись від

ситуаційного використання цієї пам'яті як інструмента досягнення політичних цілей.

Вести дискусії про злочини і жертви тоталітаризму - нелегко. Публіцист чи експерт, котрий береться до цієї справи, повинен усвідомлювати всю повноту відповідальності. На цьому шляху не може бути однозначних відповідей і безкомпромісних рішень.

Не слід боятися говорити правду, якою б вона не була. Не існує пом'якшуючих обставин: смерть мільйонів громадян Радянського Союзу і визволення Європи від фашизму не знімає політичної відповідальності з комуністичної системи за розв'язання Другої світової війни. Так само боротьба ОУН та УПА за незалежність не може приховати чи виправдати того факту, що дуже часто в цій боротьбі гинули й мирні люди.

В практичній площині доцільним є поступовий відхід від «пам'яті війни» до «пам'яті миру» - з акцентом на зіставленні різних поглядів на одну й ту ж подію чи постать, зосередженні уваги на культурному розмаїтті.

Використані джерела та література:

1. Грінченко Г. Усна історія: теорія, метод, джерело // Невигадане: Усні історії остарбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ, ст. Г. Грінченко. - Х.: Видавн. дім «Райдер», 2004. - С. 10-32.
2. Гриневиц В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества / В. Гриневиц // Неприкосновенный запас. - 2005. - № 2-3 (40-41). - С. 218-227.
3. Коваль М. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті / М. Коваль // Український історичний журнал. - 2001. - № 3. - С. 69-91.
4. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури / А. Коник // Вісник Львівського університету. - 2009. - № 32. - С. 153-163.
5. Лисенко О. Підсумки Другої світової війни для України і проблеми історичної пам'яті / О. Лисенко // Політика і час. - 2007. - № 6. - С. 30-31.
6. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті / Ж. Мінк // Україна модерна. - 2009. - № 4. - С. 63-64.
7. Монжен О. Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції / О. Монжен (пер. з франц. Т. Голіченко, С. Йосипенка, А. Репи). - К.: Дух і Літера, 2011. - 360 с.
8. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорія, дискурси, рефлексії. / Л.П. Нагорна - К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. - 328 с.
9. Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні. / Л.П. Нагорна - К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2002. - 272 с.
10. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный Запас. - 2005. - № 2-3. - С. 40-41
11. Пилявець Р.І. Друга світова війна: історична пам'ять і необхідність деміфологізації / Р.І. Пилявець // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. 36. наук. Праць. - К., 2011. - С. 194-207.
12. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен (переклав з нім. Володимир Кам'янець). - Львів: Літопис, 2010. - 358 с.
13. Табачник Д.В. Фашизм в Україні: угроза или реальность? / Д.В. Табачник, Г.К. Крючков. Х.: Фолио, 2008. - 414 с.
14. В'ятрович В. Велика нічия / В. В'ятрович. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/4/4289586/>
15. Марш боротьби в Києві. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Video/91508>
16. Сборник статей «ОУН и УПА: исследования о создании «исторических» мифов». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.r-u.org.ua/kniga/kniga.pdf>
17. Фаріон І. Зрада ідеалів нації та держави - звичне явище для українофобів. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.farion.info/dopysy/statti/00001896/>
18. Філіпп де Лара: Росіяни дорого заплатять за відмову від суду над комунізмом. [Електронний

- ресурс] - Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Video/89798>
19. У Києві під егідою Партії регіонів пройшов Всеукраїнський антифашистський марш «В Європу - без фашистів!». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.partyofregions.ua/ua/news/event/5197a8fec4ca42047c00038b>
20. Вахтанг Кіпіані: «Людина мусить захищати те, що робить» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.platfor.ma/articles/4e7080bcef2d7/>

УДК 947.7«1914-1918»

Зайцева 3.1.

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті з'ясовано, що за кілька років до початку Першої світової війни українці, як і інші народи багатонаціональних імперій, стали на шлях, який вів до створення незалежної держави. Розглянуто розробку двох основних взаємовиключних варіантів вирішення національної проблеми, що здійснювалася з урахуванням очікуваних внаслідок війни змін геополітичної картини Європи.

Ключові слова: Перша світова війна, українське питання, суспільно-політичні організації.

Зайцева 3.1. Украинское измерение Первой мировой войны.

В статье установлено, что за несколько лет до начала Первой мировой войны Украинцы, как и другие народы многонациональных империй, стали на путь, который вел к созданию независимого государства. Рассмотрена разработка двух основных «взаимосключающих» вариантов решения национальной проблемы, которая велась с учетом ожидаемых в результате войны изменений геополитической картины Европы.

Ключевые слова: Первая мировая война, украинский вопрос, общественно-политические организации.

Zaytzeva Ukrainian dimension of the WW I.

In the article it is found out that several years before the outbreak of the First World War 'the Ukrainians, the same as other peoples of the multinational empires had taken the path that led to the creation of an independent state. Elaboration of the two main mutually exclusive variants of national problem's solution, which was conducted in view of the expected changes in a new postwar geopolitical picture of Europe, is considered.

Keywords: World War, Ukrainian question, socio-political organizations.

Тематика Першої світової війни двадцять років тому за інтересом до неї українських істориків суттєво поступалася іншим доленосним подіям ХХ ст. Навіть з нагоди 80-річчя початку війни «Український історичний журнал», який є провідним періодичним виданням в галузі історичних наук, впродовж 1994 р. не опублікував жодної присвяченої їй статті чи рецензії на монографію з відповідної проблеми [9, с. 15]. На сьогодні, темі першого світового конфлікту в його українському вимірі присвячено низку комплексних праць, однак, автори більшості з них розглядають Україну, її населення, економіку, територію загалом й окремі історично-адміністративні регіони як об'єкт планів і цілеспрямованих дій великих імперій, що прагнули розширитися коштом українських етнічних земель, або - у випадку підросійської України - експлуатувати її природні ресурси [8]. Популярним ракурсом української історіографії залишається висвітлення політики воюючих блоків стосовно України напередодні та в роки війни, що, зрештою, наслідують тенденцію традиційної постановки проблеми в історіографії радянської доби. Зрозуміло, що Україна не була самостійним суб'єктом політичного процесу чи системи міжнародних відносин. Цю роль брали на себе представники інтелігенції, партії, політичні організації, органи

преси. У результаті їх діяльності утворився певний історичний матеріал, який лише частково залучався до комплексних аналітичних розглядів. За останнє десятиліття внаслідок археографічних пошуків й аналітичних публікацій найкраще було висвітлено персоналі українського національного руху. І. Гирич, Т. Осташко, О. Ясь опублікували низку цінних досліджень, присвячених діяльності чільних українських політиків, зокрема, А. Жуку, В. Липинському, Д. Донцову та ін.

На початку ХХ ст. політизація української інтелігенції набула цілком виразних обрисів. Вона зумовлювалася відповідальним ставленням до парадоксів і невідповідностей соціальної реальності, територіальної роз'єднаності й бездержавності українського народу. Можливі варіанти розв'язання українського питання осмислювалися у парадигмах різних загальноєвропейських ідеологій - монархічно-консервативної, націоналістичної, соціал-демократичної. Однак, системна ортодоксальність була властива лише поглядам монархіста і консерватора В. Липинського. Постулати українських репрезентантів двох інших ідеологічних систем - це суміш з анархо-соціалізму, націоналізму, республіканського демократизму, марксизму. Закріплюючою основою цього «плетива» було народництво.

Те, що українці територіально входили до складу різних держав, спричинило організаційне формування партій на регіональних засадах. Водночас, деякі видатні східноукраїнські діячі мали помітний вплив на національно-культурний і політико-ідеологічний розвиток Східної Галичини (О. Кониський, М. Драгоманов, В. Антонович, М. Грушевський та ін.), між тим як головний теоретик і пропагандист інтегрального націоналізму, що сформувався на теренах півдавстрійської Галичини, Д. Донцов походив зі Східної України.

Український політичний рух початку ХХ ст. був обтяжений схильністю до надмірної роздробленості. Особливо це стосується Центрально-Східної України, де до 1905 р. не існувало можливостей для відкритої політичної діяльності. У підросійській Україні він не набув широкої публічності. В умовах переслідування й напівлегальності його генерували неформальні гуртки, окремі політичні групи, партії, організації, які часто не контактували між собою. Тут партії українського спрямування не були стійкими утвореннями із сталою тенденцією до зростання членського складу та власного пресою, а, отже, й відповідним впливом на широку громадськість.

Початок світової війни засвідчив, що нація у всіх європейських країнах як соціальне ціле відіграє більш значиму роль, ніж клас як переважно економічне ціле. Тодішні класові, зокрема, соціал-демократичні партії, за виключенням більшовицької фракції РСДРП, стали на захист своїх вітчизн. Українські соціал-демократи, так само як і більшовики, хоча і з іншою стратегічною метою, пропагували ідею поразки Російської імперії. Ангажовані марксизмом, вони здійснювали проєкцію його соціальних постулатів на проблему національного визволення і робили ставку на перемогу Австро-Угорщини. Так, львівська колонія політемігрантів з України, ядро якої складала українські соціал-демократи, зайняла виразну антиросійську позицію. Війна, на їх погляд, створювала нові можливості для подолання територіальної роз'єднаності українського народу і їх необхідно використати з метою здобуття державності. Вже за кілька років до початку війни задля узгодження позицій різних політичних груп налагоджувалися контакти, проводилися зустрічі й наради. Тому навряд чи можна погодитися з твердженнями, що лише згодом, вже по виходу

маніфесту С. Петлюри, війна між Австро-Угорщиною і Росією почала розглядатися українськими політиками Галичини і Придніпров'я як можливість отримати для українських земель статусу більшої автономії, а то і незалежності

[11]. м

Ймовірність військового європейського конфлікту не була таємницею. За три роки перед його початком наближені до урядових кіл періодичні видання окреслювали такий сценарій: невдовзі між Австро-Угорщиною і Росією почнеться війна, у результаті якої територія включно по Дніпро і Прип'ять відійде до імперії Габсбургів і представник династії коронуватиметься у Миколаївському соборі Києва. Цей «посил» сприйняли українські політичні сили як Галичини, так і Наддніпрянської України, почавши розробляти моделі Українського самостійництва.

4—6 березня 1911р. у Львові українські політемігранти й публіцисти А- Жук, Л. Юркевич, В. Степанківський та запрошені волинський шляхтич, історик В. Липинський і галицький журналіст, редактор віденського видання «Ukrainische Rundschau» В. Кушнір, котрий мав тісні контакти з австрійськими політичними чинниками, обговорювали питання національно-політичної орієнтації за умов прогнозованого збройного конфлікту. Надзвичайно актуальним завданням було визнано необхідність об'єднання українських політичних сил, спільною ідеєю яких мав бути постулат державної самостійності України. Учасники наради дійшли висновку, що українська державність може постати лише внаслідок поразки Росії у війні. Конкретно йшлося про «прилучення України або її частини до Австрії, ... злучення з Галичиною й Буковиною та зорганізування в окрему національно-територіальну одиницю» [12, с. 170]. У дещо модифікованому варіанті ця версія розвитку подій лягла згодом в основу тактичної лінії Союзу визволення України (СВУ).

На австрофільську позицію пристав публіцист Д. Донцов, котрий з 1908 р. мешкав у Львові. Тут він остаточно зрікся ідеї української автономії в межах Росії. Австрійський варіант вирішення українських проблем Д. Донцов обґрунтовував у низці брошур та публічних виступів. Зокрема, виступаючи на з'їзді українських студентів вищих навчальних закладів Австрії у липні 1913 р., він твердив, що еволюція національної політики Відня у бік рівноправності створює «новий центр слов'янської гравітації», чим повинні скористатися українці. Доповідач посилався, також, на галицьке австрофільство, в руслі якого традиційно діяли українські політики. Виконання історичної місії імперії Габсбургів щодо утворення федерації публіцист узалежнював переорієнтацією усього українського руху цілковито на Відень. Не обмежуючись існуючими кордонами й розширюючи свою територію коштом Придніпрянської України, Австро-Угорщина, на його думку, може стати центром федерації слов'янських народів, а Східна Галичина, разом із завойованими українськими землями - «атракційним осередком для цілої України».

У Галичині всі українські політичні сили, очільники яких інтенсивно контактували з австрійськими посадовцями, ще за кілька років до війни зайняли беззастережну проавстрійську позицію. 7 грудня 1912 р. у Львові відбулася таємна нарада представників українських політичних партій, на якій депутат австрійського парламенту від Націонал-демократичної партії, правознавець, професор Львівського університету Степан Дністрянський доводив, що війна створить передумови для відторгнення від Росії частини території Наддніпрянської України й утворення

Королівства під скіпетром Габсбургів. Росія оголошувалася найбільшим ворогом України.

Реалістичних рис цьому проекту - у сприйнятті його українськими діячами - надавало кілька обставин. По-перше, саме напередодні війни, після тривалих дискусій, австрійська влада погодилася на офіційне вживання терміну «українці», замість «русини», що сприймалося як визнання їх спільної ідентичності з населенням українського Сходу, котре завдяки цій етнічній спорідненості може підтримати галицьких українців в разі, коли війна таки спалахне. По-друге, у середовищі віденської політичної еліти циркулювала ідея про перетворення держави на федерацію кількох королівств (Австрія, Угорщина, Польща, Чехія, Об'єднання південних слов'ян). У разі такої ревізії дуалістичної системи та в результаті приєднання частини підросійської України могло б утворитися «Велике князівство Україна» на чолі з Вільгельмом Габсбургом, який увійшов в історію як Василь Вишиваний [10]. Однак, під час війни події розгорталися по-іншому. Запевняючи українських політиків у неминучості створення українського коронного краю, австрійські чиновники вели подвійну гру. Після обіцянок як галицьким українцям, так і полякам, австрійський імператор восени 1916 р. погодився з планом німецького кайзера відновити Польську державу у політичній формі королівства, зберігши при цьому територіально неподільну Галичину в складі Австрії, де українці отримали б статус національної меншини, доводячи при цьому, що мають власну культуру. Габсбурги продовжували дотримуватися свого старого принципу укладання компромісів з історичними націями, які мали значний шляхетський клас і традиційно претендували на самоврядування. Українці не належали до цієї категорії.

Повертаючись до українських проєктів, зазначимо, що стратегія опори на Австро-Угорщину не сприймалася іншою частиною східноукраїнських діячів. Після деякої розгубленості у ліберально-демократичному таборі Наддніпрянщини, а саме, по збігу десяти днів від початку війни, публічну артикуляцію східноукраїнської позиції взяв на себе С. Петлюра, тодішній редактор журналу «Украинская жизнь», який виходив у Москві. Він опублікував декларацію «Війна і українці», зміст якої погоджувався з Радою Товариства українських поступовців (ТУП). У документі йшлося про відмежування підросійських українців від проавстрійської орієнтації, їх рішучість виконати до кінця свої громадянський обов'язок перед Росією. Водночас, було висловлено сподівання на національно-культурні поступки українському народу й подолання історичної роз'єднаності України.

Аналогічну за змістом статтю опублікувала щоденна київська газета «Рада», проте лояльний тон не завадив владі наступного дня закрити газету, а невдовзі цілком заборонити україномовний друк.

Українські прогресисти, які гуртувалися у Товаристві українських поступовців ще напередодні війни, маючи інформацію про політичні акції в Галичині, хибним вважали австрійське спрямування проєктів українського державотворення й не погоджувалися виконувати функції «австрійських емісарів». Очільник українських прогресистів М. Грушевський відмежувався від організацій, які виникли з початком війни (ГУР та СВУ) й у своїх численних зверненнях позиціонували себе як загальнонаціональні інституції, що правомочні виступати від імені усієї нації. Відповідна офіційна ухвала ТУП, яка опротестовувала спроби СВУ представляти на міжнародній арені інтереси всієї України й видавати свої постулати за позицію всього

українства, була оприлюднена наприкінці 1914 р.

М. Грушевський ще напередодні війни був рішучим противником орієнтації на Габсбургів і не вірив, як відзначали А. Жук, В. Липинський та ін., у перемогу Австрії в разі конфлікту з Росією. Ще у довоєнній серії публіцистичних статей він спростовував українофільство австрійських чиновників. Відгукуючись на вбивство Франца-Фердинанда статтею «Сараєвська трагедія», історик піддав суддіву надії галицько-українських політиків на вирішення найближчим часом української справи Австро-Угорщиною і засудив їх спроби зорієнтувати підросійських українців на австрофільські позиції. Сподівання на вирішення українського питання, пов'язувані громадською думкою з іменем Франца-Фердинанда (у галицьких колах циркулювала легенда про його українофільство), стверджував автор, були не більше ніж мрія, сон, що мають цілком розвіятися зі смертю престолонаслідника [3].

Спростовуючи свою начебто прихильність до австрійської орієнтації й, навіть, відповідальність - як твердив Ю. Кулаковський у «Киевлянині» (1915 р.) - за те, що вона сформувалася у Галичині, М. Грушевський зазначав, що «вирішення українського питання в Росії вбачав не у якомусь відторгненні українських земель, а в урегулюванні його законодавчим шляхом, спільними зусиллями прогресивного українського й великоросійського суспільства, у рамках російської державності, на ґрунті розвитку конституційного ладу, обласного самоуправління й національного самовизначення» [5, с. 420]. Ця позиція збігалась із баченнями перспективи вирішення українського питання, які сформулював у свій час М. Драгоманов, покладаючись на демократизацію і децентралізацію Росії.

Пізніше М. Грушевський згадував, що в ті часи «оминав все, що пахло закордонними зв'язками», тримався подалі від тих діячів і організацій, що викликали підозру [4, с. 114—115]. Антиавстрійських позицій дотримувався, також, С. Єфремов та інші представники старшого покоління інтелігенції.

Цікаво, що від австрофільства ще напередодні війни відмежовувався і М. Міхновський. Очолювана ним Українська народна партія розповсюдила «Універсал до народу українського усієї соборної України», де Австрія і Німеччина оцінювалися як сили вкрай ворожі українству та слов'янським народам узагалі. Відозва застерігала, що перемога Дунайської монархії у можливій війні з імперією Романових може призвести до захоплення австрійцями Поділля й Волині та відновлення під протекцією Габсбургів Речі Посполитої - давнього супротивника української нації. Оптимальне збирання українських земель в одну державу окреслювалося як процес приєднання Галичини, Угорської України і Буковини до російської України. «Таким чином розв'яжеться раз назавжди питання: українсько-австрійське, українсько-угорське, українсько-польське; лишається єдине питання: українсько-російське, яке розв'язано буде легко» [2, с. 37]. Отже, старше покоління східноукраїнських діячів вірило у можливість демократизації і федералізації Росії.

В умовах війни, найбільшу активність розвинули представники австрофільського проекту, прихильниками якого були, як вже зазначалося, не лише західноукраїнські політики, сконцентровані у Головній українській раді (ГУР), перетвореній на початку травня 1915 р. на Загальну українську раду (ЗУР), а й східноукраїнські політичні емігранти, зосереджені ще в довоєнний період у Львові. З початком війни від дискусій вони перейшли до дій і 4 серпня 1914 р. заснували Союз визволення України.

В сучасних публікаціях є розбіжності стосовно осіб, які брали участь у першому зібранні та місця його проведення [7, с. 73; 12, с. 193-194; 2, с. 55]- Група українських політемігрантів, що займали керівне становище в УСДРП, зібралася за однією з версій в одній з кав'ярень Львова, за іншою - в

Академічному домі (гуртожитку, побудованому на кошти Є.Чикаленка для українських студентів). Певну ясність у ці деталі вносить А. Жук, спогади якого стали доступні історикам відносно недавно. Крім себе, серед засновників СВУ він називає Д. Донцова, В. Дорошенка, М. Залізняка (у засіданні участі не брав через відсутність у Львові) й О. Назаріва. Останній - невдоволений, що не одержав посаду в організації, - другого дня вийшов із Союзу. Впродовж кількох днів членами Союзу, за порадою австрійського консула у Львові Б. Урбаса, стали Мар'ян Меленевський і Олександр Скоропис-Йолтуховський, які прибули з Лондона. Отже, підсумовує А. Жук, засновниками СВУ було шість осіб: Жук, Дорошенко, Залізняк, Донцов, Скоропис-Йолтуховський, Меленевський [6, с. 215-216]. Головою Союзу обрали Д. Донцова, однак, у вересні він вийшов з організації. Його замінив М. Залізняк, котрий невдовзі поступився посадою А. Жуку - «сірому кардиналу» самостійницького руху від 1908 до 1919 р, як його назвав І. Гирич [1, с. 8].

СВУ, за характером своєї діяльності, був переважно інформаційно-пропагандистською організацією. Його члени розгорнули широкомасштабну роз'яснювальну діяльність, спрямовану на підросійське українство, західноєвропейські держави та слов'янський світ. На початку війни, у львівський період діяльності Союзу була випущена відозва «До українського народу в Росії», текст якої підготував Д. Донцов у звичному для нього різкому антиросійському тоні. Відозва закликала східноукраїнське населення не страшитися австрійських військ, оскільки, у їх складі є Січові стрільці, які принесуть українцям свободу і землю. Скоропис-Йолтуховський визнав текст невдалим і демагогічним.

М. Меленевський і О. Скоропис-Йолтуховський підготували низку звернень до народів Європи, а також, до урядів нейтральних на той час країн, з якими Україна мала в історичному минулому дипломатичні зв'язки. У зверненні «До громадської думки Європи» Росія характеризувалася як пригноблювачка українців, нагадувалося про дипломатичну діяльність на захист національної державності Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи й П. Орлика, наголошувалося, що українська справа - Це водночас справа європейської демократії, а Україна, як нова держава, потрібна Європі у якості бар'єру між східною і західною цивілізаціями, обмежувач імперських амбіцій Росії в Європі.

СВУ, маючи на увазі, що деякі слов'янські народи, перебуваючи у полоні русофільських ідей панславізму, не підтримували українську ідею, випустив низку відозв до слов'янських народів. Вони наголошували, що лише обмеження території Росії кордонами Московщини покладе край російському імперіалізму на українських землях і захистить сусідів від російської експансії. Провідною тезою усіх відозв була ідея зменшення території Росії до

11 «етнографічних кордонів старого московського царства».

Низку публікацій було здійснено дванадцятьма іноземними мовами, відозви, листівки, звернення надсилалися до редакцій газет іноземних держав, окремих політичним діячам, дипломатам закордонних представництв, що перебували у Відні. Позиціонуючи себе воюючою проти Росії стороною і

повноважними представниками майбутньої української держави, діячі СВУ намагалися безпосередньо вручити ці відозви іноземним послам у Відні, але ті не погодились їх приймати з огляду на громадський статус організації.

Після переміщення СВУ до Відня оперативно було відкрито представницькі бюро Союзу в столицях і великих містах багатьох європейських країн: по два в Швейцарії, Лозанні, Женеві, Стокгольмі, по одному в Берліні, Відні, Лондоні, Римі, Софії й Стамбулі. Широка видавнича робота та культурницько-освітня діяльність у німецьких таборах для військовополонених уможливилась завдяки приєднанню до СВУ кількох десятків представників галицької і буковинської інтелігенції. Серед них були видатні діячі науки, культури, мистецтва, зокрема, мистецтвознавець Микола Голубець, поети Богдан Лепкий, Петро Карманський, історик Іван Крип'якевич, митець Михайло Новаківський, літературознавець Михайло Возняк, професор української філології Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький. Співпрацювали з Союзом професор Празького університету Іван Пулюй, географ Степан Рудницький та історик, тодішній голова НТШ Степан Томашівський. Останні - обидва доценти Львівського університету. За увесь час існування, СВУ нараховував понад 250 членів, співробітників і активістів з числа військовополонених українців, утримуваних в австрійських та німецьких таборах.

Попри чималу роботу СВУ, його керівництво не змогло здолати організаційну слабкість українських політичних сил, роздробленість і різноспрямованість їх політики. Міжрегіонального синтезу і взаємного зближення позицій у роки війни не відбулося. Через низку помилок, допущених керівництвом Союзу, організація втратила позитивний імідж в очах австрійських урядовців, однак, цілком зрозуміло, що не ця прикра обставина завадила їм сприяти втіленню державотворчих інтенцій української інтелігенції. Численні звернення і декларації СВУ та інших громадських інституцій, орієнтованих на допомогу з Заходу, не мали відгуку. З'ясуванню причин цього феномену, на нашу думку, сприяло б поглиблене вивчення західної рецепції тодішньої України у її соціокультурному аспекті.

Розглянуті аспекти українського питання свідчать про розуміння українськими політиками неспроможності власними силами і акціями здобути державну незалежність. Йшлося про підлаштування під вимоги існуючої структури відносин у двох імперіях, оскільки існувала реальна загроза потрапити у «порожній» простір, залишившись без жодної підтримки.

Відсутність спільної беззаперечної ідентичності українців зумовила перехресність пошуків базового протектора для досягнення власного, бодай територіально-адміністративного, усамостійнення. Належачи до двох різних імперських світів, молода нація не мала спільної ідентичності й єдиного, ніким не оскаржуваного, територіально-адміністративного центру. Під час війни дискурс української державності практично не вийшов за межі старої ідеї федералізації імперій і набув форми суперечки про ідентичність українства та відповідно про можливу/бажану державну приналежність, тобто прийняття чи неприйняття українцями австрійського скіпетра династії Габсбургів чи російського царя з дому Романових.

Використані джерела та література:

1. Гирич І. У тіні Липинського (Андрій Жук як політичний мислитель і дослідник історії визвольного руху) / І. Гирич // Молода нація. - 2002. - № 3. - С. 8^15.

2. Головка В.І., Солдатенко В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія / В.І. Головка, В.Ф. Солдатенко. - К., 2009. - 448 с.
3. Грушевський М. Сараєвська трагедія / М. Грушевський // Твори: У 50 т.. -Л., 2005.- Т. 2- С. 472-478.
4. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. - 1989.- № 11. - С. 103-138.
5. Грушевський М. Тлінний прах / М. Грушевський // Твори: У 50 т. - Л., 2005. - Т. 3. - С. 418-^23.
6. Жук А. Матеріали до біографії (автобіографія, спогади, листування) / А. Жук // Молода нація. - 2002. - № 3.- С. 177-240.
7. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. - Л., 2000. - 346 с.
8. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. - К.: Генеза - 2004. - 480 с.
9. Реєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О.П. Реєнт, Б.М. Янишин // Український історичний журнал. - 2004. - № 4. - С. 3-37.
10. Снайдер Т. Червоний князь: монографія. / Т. Снайдер.- К.: Грані Т, 2011. - 296 с.
11. Україна в Першій світовій війні: Науково-методологічні акценти [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.histans.com/JournALL/pro/16/1/19.pdf>
12. Україна: політична історія. XX - початок XXI ст. - К., 2007. - 1028 с.

УДК 327

Stanke J.

IDEOLOGY RESURGENTS?: AN EXAMINATION OF THE RECENT COLD WAR HISTORIOGRAPHY

This article surveys the historiography of the Cold War since its end and concludes that many of the new works suggest that ideology or competing ways of life were at the heart of the half-century struggle.

Keywords: Cold War, historiography, ideology.

Станке Ж. Ідеологія відроджується?: Дослідження новітньої історіографії холодної війни.

У статті здійснено огляд історіографії холодної війни після її завершення і доводиться, що змагання ідеологій та альтернативних способів життя було наріжним для майже півстолітньої боротьби.

Ключові слова: холодна війна, історіографія, ідеологія.

Станке Ж. Идеология возрождается?: Исследование новейшей историографии холодной войны.

В статье сделан обзор историографии холодной войны после её окончания и доказано, что конкуренция идеологий и альтернативных способов жизни было ключевым для полувековой борьбы.

Ключевые слова: холодная война, историография, идеология.

The Cold War superpower competition between the United States and the Soviet Union was one of the most important features of twentieth century history and international affairs. Even while it was ongoing, numerous scholarly works were written about it. Now that the conflict is over, interest in the matter has not subsided. If anything, the study of the Cold War is alive and well. New journals devoted to the topic have emerged (e.g. **Journal of Cold War Studies, Cold War History**) and numerous institutes and research centers have been founded on both sides of the former Iron Curtain and beyond.

Several things have fueled this proliferation: (1) the actual end of the Cold War; (2) new archival materials (mostly from former communist states, but also recently declassified

materials from the West), many of which have been digitized and placed on the World Wide Web not only in their original language but sometimes in translation (e.g. materials found on the websites of the Cold War International History Project and the National Security Archive); and (3) new methodological approaches, most notably those falling into the categories of international history and the New Cold War History.

This essay explores some of the major trends and key works produced in the English language since the end of the Cold War in order to elucidate what has been learned about the superpower competition that had an impact on nearly every corner of the world during its existence. Though space limitations prevent a truly comprehensive overview - much has been left out (including some references) and some generalizations and simplifications made - the essay finds that the role ideology played in the Cold War is central to much of the new scholarship.

Prior to the Cold War's end, the majority of works produced on the subject were political in nature. The focus was usually on the two major players, with many works treating the policies and decision-making processes of American presidents and/or Soviet leaders. Depending upon the event or issue covered the role of other world leaders and states were brought into the story and by the later Cold War period the contributions of so-called junior partners (especially on the Western side) began to be examined, recognizing that the conflict was not necessarily a bipolar one nor was the influence of the two superpowers monolithic in shaping its course.

As to topics covered, a great deal of attention centered on the origins of the Cold War - when did it begin, why did it begin, and why did it eventually extend into the Third World. In other words, many questions surrounded the matter of how and why the World War II allies moved from a policy of cooperation to confrontation first in Europe, then in Asia, and eventually into various corners of the world by the 1970s and 1980s becoming a global Cold War. Throughout, questions of responsibility permeated these studies.

Naturally sub-fields of study developed around certain events (e.g. Korean War, Cuban Missile Crisis, Vietnam conflict, Sino-Soviet conflict, détente, and so on). Other areas that drew attention were those of espionage and intelligence as well as the development and impact of nuclear weapons on the Cold War. As the Cold War drew on into the 1970s and 1980s, becoming a seemingly permanent feature of the international system, broader studies by both historians and political scientists often examined the dynamics of the Cold War and the superpower relationship. With several exceptions (e.g. McCarthyism or nuclear anxiety), what was missing from the historiography was any sustained examination of the impact of the Cold War on the home front.

Over time, many of these political works either positioned themselves or became associated with certain schools of Cold War thought especially when it came to responsibility for the onset and escalation of the Cold War (first in Europe and then elsewhere) as well as the impact the superpowers' policies had on societies around the world. The Orthodox School, which dominated the early scholarship, viewed the Soviet Union as an expansionist power motivated by a revolutionary ideology to spread socialism, while the West, led by the United States, simply reacted to communist moves in defense of liberty and freedom. Then in the 1960s, partly as a response to the Vietnam conflict, the Revisionist School emerged. In contrast to Orthodox thought, revisionist histories found the United States to be an expansionist power, oftentimes driven by economic motives to secure

resources and markets or even misplaced national interests; the communist world simply responded or pursued its own economic interests. From the mid-1970s on, the school that dominated much of the scholarship was that of Post-Revisionism. Many of these studies were much more nuanced, often finding that there was mutual mistrust and suspicion between the U.S. and U.S.S.R. Consequently, a step by one superpower to enhance its security made the other more insecure, such that it then had to respond with measures to ensure its security, which then led to the other responding. This spiral of the so-called security-dilemma held both superpowers responsible to varying degrees for the escalation and effects of the Cold War.

Because the Cold War was rather unique in that it involved two superpowers engaged in a global conflict, but one in which the two never really confronted each other directly, trying to determine what drove the two main players became an integral part of Cold War scholarship. In other words, scholars had to identify what the nature of the struggle was and what drove the policies of the United States and the Soviet Union. As the scholarship became more complex under Post-Revisionism, several explanations emerged. Among them, though not always exclusive and often in combination, were: domestic politics; a security dilemma; conflicting plans to protect and/or promote national interests; an economic confrontation over resources and access; a political struggle for power; a geopolitical struggle; and a geo-strategic competition in the event of direct conflict. Interestingly enough, the role that ideology played in the formulation and implementation of the superpowers' policies was often absent or frequently downplayed.

Finally, the scholarship produced on the Cold War during its actual duration proceeded from primarily Western sources (public and archival), even when topics outside the Atlantic world were examined. Those working on Soviet aspects had to rely upon information from officially published materials.

Following the conclusion of the Cold War, the emphasis on the political history of the conflict continued. The most notable change, however, was the inclusion of archival materials from the "other side," especially where the Soviet Union was concerned. Although substantial works on Soviet foreign policy had been written prior to the Cold War's end, now historians were able to mine newly declassified Soviet materials, producing better documented and more complex portraits of Soviet foreign policy decision making during the Cold War [1; 2; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 14; 15]. Likewise, the newly available materials also shed light on decision-making within the communist bloc, illustrating a more complex picture of negotiations between Moscow and its allies [3; 4; 6]. The new documentary evidence, however, has not necessarily resolved the controversial questions that divided historians in the past (e.g. much debate still exists on the following issues: Joseph Stalin's intentions for Europe and allied cooperation after World War II; Soviet plans for German reunification, particularly during the first two decades after the war; Soviet intentions for détente in the 1970s; and Soviet motivations behind policies in the Third World during the 1970s and 1980s). There seems to be more agreement concerning the Cuban Missile Crisis with respect to its consideration as the most dangerous moment of the Cold War with the new evidence suggesting that the world was even closer to nuclear annihilation than previously thought [1; 2]. Nonetheless, the new evidence has not resolved the debate concerning what Nikita Khrushchev hoped to gain by placing missiles in Cuba.

Prior to the Cold War's end, scholars studying Soviet foreign policy, much like their

brethren studying American foreign policy, had to determine what motivated policy - was it the Orthodox or traditional view that Marxist-Leninist ideology informed decisions, or was Soviet policy less ideological and more pragmatic based upon security interests and actual power, or perhaps a combination of both? By the late Cold War period, perhaps because of the seeming stability of the Cold War system, many studies downplayed the revolutionary impulse. The new evidence has revived the matter of ideology's role in Soviet foreign policy decision-making (of note, the conception of ideology in many of these works is that of political ideology as opposed to those working in the field of international history and the New Cold War History who see it more as a worldview or system of values that inform policies). Taking the more traditional approach, Jonathan Haslam contends that the Cold War was itself but an outgrowth of the 1917 Bolshevik Revolution. Ideology was at the heart of the revolution and that naturally extended to foreign relations putting the Soviet Union on a path to conflict with the capitalist West as it used power to promote its revolutionary mission when able [7]. Geoffrey Roberts, though often considered a revisionist with respect to his belief that there were several missed opportunities for cooperation in the early Cold War period, still notes the importance of ideology to Soviet leaders [9; 10]. Vladislav Zubok argues that Soviet leaders, from Stalin to Gorbachev, operated within the framework of a revolutionary-imperial paradigm in which they understood the world through the prism of Marxist-Leninist ideology, but sought Soviet security by recasting Russian imperial ambitions. Thus, Soviet policies shifted between the two poles (with respect to the leader as well as the policy in question). Zubok argues that the Cold War ended when Mikhail Gorbachev dropped this paradigm in favor of a new one, Our Common European Home [14]. To some extent, then, the matter of what role ideology played in Soviet foreign policy has not been resolved, but rather given new fuel.

Relying on such works, Western historians reexamined the Cold War, with many of them enhancing the Post-Revisionist interpretation. More significantly, the actual end of the Cold War presented a whole new set of questions to ask: how did the Cold War end, when, and why (not to mention who should get the credit - Mikhail Gorbachev's policies, Ronald Reagan's policies, the long-term policy of American containment, or European leaders who promoted the Helsinki process, to name but a few options offered). Answers to when it ended helped define what the Cold War had been about. If the answer was 1989, then it suggested that it had mainly been about the imposition of Soviet rule in Eastern Europe after World War II. If it was 1991, with the collapse of the Soviet Union, then it was likely about something more. Another large question (and one informed by knowledge that the Cold War could be concluded) is whether or not there were missed opportunities to bring it to an earlier conclusion or at least dial down its dangers. Given that the Cold War did not end earlier, scholars have attempted to understand why not and to some extent are again ascribing responsibility for its prolongation. Perhaps one of the most notable contributions of this sort is that of Melvin Leffler who looks at five moments during the Cold War when Soviet and American leaders sought peace. For Leffler, ideology takes a central role. Having suffered through the Great Depression, American leaders were aware of the fragility of democratic liberalism, while Soviet leaders were constantly aware of their weaknesses as demonstrated by World War II. Both sought security in the defense and advancement of their systems around the world and refused to engage in any risky move toward peace if there was a chance it might undermine their security. Thus, neither side was able to

transcend such fears until the 1980s when Gorbachev changed his ideological outlook and Reagan took the risk to engage the Soviet leader in real negotiations. Though Leffler is hesitant to subscribe to the “triumphalist school” of Reagan Cold War victory, he notes that the Cold War tested the two systems in this struggle “for the soul of mankind,” and Soviet-style communism lost [8].

New methodological approaches have also infused the study of the Cold War, most notably the adoption of “international history” and the so-called New Cold War History which employs tools from the fields of social and cultural history. As research based solely on Western (especially American) or even Soviet sources equated simply to telling the story from the major powers’ side, the 1990s witnessed an emphasis on the writing of true international history. In other words, the discipline encouraged multi-lingual and multi-archival research, taking in multiple perspectives, especially with respect to examining elements of the Cold War outside Europe. Now studies were not simply Soviet or American policy histories in a region of the world, but entailed real interaction between policy and its implementation in a theater of the Cold War, highlighting local perspectives and roles in shaping developments of the Cold War not just in Europe, but in Asia, Latin America, Africa, and to a lesser extent the Middle East.

Though still heavily based in a political framework, much of the new international history frequently draws on elements of social history and cultural studies (most notably the importance that race, ethnicity, gender, consumerism, etc. play in shaping worldviews) especially when trying to understand the actions of the superpowers. As a result, such works highlight the importance of culture in the formulation and implementation of Cold War policies, such that they place ideology in the form of worldviews at the center of the Cold War conflict. Perhaps the best example of this new international history is Odd Arne Westad’s *The Global Cold War* which argues that both the United States and the Soviet Union possessed universal ideologies to improve the lot of mankind. By the 1970s and 1980s, each was intervening in the Third World as part of a global competition to promote and impose its model of social and political development. Local leaders collaborated in these projects as they sought to modernize their nations. Naturally, the effect on Third World societies was devastating at times - civil wars (which were Cold War proxy wars), corruption, and so forth, all problems that these areas are still dealing with today despite the Cold War’s end.

New materials and methodologies have infused our knowledge about and understanding of the Cold War, the twentieth-century phenomenon that had an impact on nearly every society around the globe. Given that it did have such an impact, identifying the nature of this conflict is important. With the Cold War’s end, scholars have reevaluated this struggle and many, though not all, have suggested that ideology was somehow at the heart of it (though they differ on what ideology entails

- political ideology or a worldview made up of a complex set of values informing a society’s way of life). If in fact ideological factors played such an important role in the Cold War, then practitioners of current international relations should take the matter seriously especially when confronting amorphous and possibly long-enduring issues today.

Bibliography:

1. Fursenko A, Timothy N. “One Hell of a Gamble”: Khrushchev, Castro, and Kennedy: The Secret History of the Cuban Missile Crisis / A. Fursenko, N. Timothy. - New York: Norton, 1998.

2. Fursenko A, Timothy N. Khrushchev's Cold War: The Inside Story of an American Adversary / A. Fursenko, N. Timothy. - New York: Norton, 2007.
3. Gaiduk I. The Soviet Union and the Vietnam War / I. Gaiduk. - Chicago: I.R. Dee, 1996.
4. Gaiduk I. Confronting Vietnam: Soviet Policy Toward the Indochina Conflict, 1954-1963 / I. Gaiduk. - Stanford: Stanford University Press, 2003.
5. Gaiduk I. Divided Together: The United States and the Soviet Union in the United Nations, 1945-1965 / I. Gaiduk. - Stanford: Stanford University Press, 2012.
7. Harrison H. Driving the Soviets Up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953-1961 / H. Harrison. - Princeton: Princeton University Press, 2003.
8. Haslam J. Russia's Cold War: From the October Revolution to the Fall of the Wall / J. Haslam. - New Haven: Yale University Press, 2010.
9. Leffler M. For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War / M. Leffler. - New York: Hill & Wang, 2007.
10. Roberts G. Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939-1953 / G. Roberts. - New Haven: Yale University Press, 2006.
11. Roberts G. Molotov: Stalin's Cold Warrior / G. Roberts. - Washington, DC: Potomac Books, 2012; Snyder S.B. Human Rights Activism and the End of the Cold War / S.B. Snyder. - New York: Cambridge University Press, 2011.
12. Suri J. Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Detente / J. Suri. - Cambridge: Harvard University Press, 2005.
13. Westad Odd Arne. The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times / Odd Arne Westad. - New York: Cambridge University Press, 2005.
14. Zubok V. A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev / V. Zubok. - Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007.
15. Zubok V., Pleshakov C. Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev / V. Zubok, C. Pleshakov. - Cambridge: Harvard University Press, 1996.

**МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ:
ДОСВІД, УРОКИ, ЗАСТЕРЕЖЕННЯ**

УДК 94(430)

Кудряченко А.І.

**БЕРЛІНСЬКА КРИЗА 1948-1949 РОКІВ - БАЛАНСУВАННЯ НА МЕЖІ
ВІЙНИ**

У статті аналізується процес політичного та ідеологічного поділу Європи, який став причиною розколу її найбільшої країни - Німеччини. Рішення Потсдамської конференції щодо збереження єдиної німецької держави не були реалізовані. Спроба СРСР шляхом блокади Західного Берліна примусити колишніх союзників погодитися із приєднанням цієї частини німецької столиці до радянської зони окупації закінчилася безрезультатно. Берлінська криза 1948-1949 рр. уперше поставила на межу «гарячої» війни колишніх союзників по антигітлерівській коаліції і призвела до поділу Німеччини, Європи та світу на дві частини.

Ключові слова: криза, конфлікт, війна, поділ, Західний Берлін.

Кудряченко А. Берлинский кризис 1948-1949 годов - балансирование на грани войны.

В статье анализируется процесс политического и идеологического раскола Европы, который стал причиной раздела её самой большой страны - Германии. Решения Потсдамской конференции относительно сохранения единого немецкого государства не были реализованы. Попытка Советского Союза путем блокады Западного Берлина заставить бывших союзников согласиться с присоединением этой части немецкой столицы к советской зоне оккупации завершились неудачей. Берлинский кризис 1948-1949 годов впервые поставил на грань «горячей» войны бывших союзников по антигитлеровской коалиции и привел к расколу Германии, Европы и мира на две части.

ЧАСТИНА ІІІ

Ключевые слова: кризис, конфликт, война, раздел, Западный Берлин.

Kudryachenko A. Berlin crisis of 1948-1949 - the brinkmanship policy.

In the article the process of political and ideological division of Europe, which caused the split of its largest country - Germany - is analyzed. Decisions of the Potsdam conference concerning maintaining the unified German state were not realized. The attempts of USSR to force former allies to agree to join Western Berlin to soviet' occupation zone by means of its blockade failed. Berlin crisis of 1948-1949 for the first time brought former allies at the edge of war and led to the bipolar division of Germany, Europe and the whole world.

Keywords: crisis, conflict, war, division, Western Berlin.

Завершення Другої світової війни знаменувало цілу низку нових вимірів міжнародних відносин в світі та, особливо, в Європі. Перемога у цій війні союзників докорінно змінила геополітичну структуру світу. Європа, не впоравшись своїми силами із гітлерівською Німеччиною, змушена була уступити місце у царській ложі світової політики двом найбільшим державам -

США та Радянському Союзу. Останні стали доволі потужними новими центрами впливу. Заходами, які певною мірою покликані були урівноважити, а почасти й закріпити новий розклад сил, стали: по-перше, створення ООН і її Ради безпеки із участю в якості постійних членів не лише двох провідних держав, але й Франції, Великобританії та Китаю; а, по-друге, поділ на окупаційні зони не лише переможеної Німеччини, але й Берліну.

Якщо значне зростання впливу США сприймалося Заходом, то авторитет і нова роль СРСР, а особливо його відверта великодержавна зовнішньополітична лінія не викликали захоплення. Водночас підставами якісно нового позиціонування Кремлівського керівництва значною мірою сприяли наступні чинники. Внесок СРСР у розгром та звільнення народів від нацистської Німеччини був очевидним і незаперечним. Авторитет радянської держави визначався не лише тим, що на радянсько-німецькому фронті була знищена більша частина сил вермахту, що Червона армія вигнала нацистів від Волги до Ельби та Шпрее. Вона звільнила Берлін, розгромила мільйонну Квантунську армію Японії й тим самим зробила свій внесок у спільну перемогу не лише в Європі, але і в Азії. Своєрідним доказом впливу СРСР стали ще й ті факти, що у повоєнній Європі комуністичні партії у Франції та Італії були в уряді, що у звільнених Радянським Союзом країнах Центрально-Східної та Південної Європи, за відчутної підтримки Москви, брали гору робітничі та комуністичні партії. Однією із віх цих подій було брутальне опанування комуністами Чехословаччини владних висот у лютому 1948 р.

Доречним буде пригадати у цьому зв'язку розуміння Й. Сталіном відмінностей наслідків Другої світової війни. Так, навесні 1945 р. у бесіді із югославськими комуністами він недвозначно заявив: «У цій війні не так, як у минулій; хто займає територію, той встановлює там свою суспільну систему. Кожен нав'яже свою систему там, куди дійде його армія. Інакше не може бути».

Ще в 1945 р. здавалося, що ті держави, від яких залежали долі людей післявоєнного покоління, засвоять уроки війни й ними усе буде зроблено для забезпечення міцного миру. Однак, з часом міжнародні події доводили, що цього не сталося. Кінець червня 1948 р. - початок першої Берлінської кризи: формально СРСР і США ще союзники, які здолали Гітлера в недавній війні, але фактично - вже вороги.

Загальновідомо, що причинами перебігу подій, який стався, винні обидві сторони. Учорашні союзники по антигітлерівській коаліції не бажали, а то й боялися посилення впливу СРСР у Європі, установлення в ряді європейських країн слухняних Москві комуністичних режимів. Натомість радянське керівництво з перших днів визволення країн ЦСЄ проводило заходи щодо формування нової демократичної влади та прагнуло ізолювати ці країни від інших впливів світу. Тому західні країни небезпідставно обвинувачували СРСР у тому, що він відгородив країни Центральної й Південно-Східної Європи від усього світу «залізною завісою».

Аналіз відносин між Радянським Союзом і Заходом у повоєнні роки, дає підстави виокремити складові спочатку політичного, а далі й військового протистояння, що стало за пізнішим і слухним визначенням своєрідною війною, а саме - холодною. І якщо виходити із періодизації цієї війни, то слід

однозначно виділити її перший етап 1945-1949 рр., причому криза навколо Західного Берліна 1948-1949 рр. стала її відчутною межею, своєрідним вододілом. Іншими словами, саме ці події, їх перебіг стали поворотним пунктом - межею неповернення до співробітництва, яке вимальовувалося із рішень Ялтинської (Кримської) та Потсдамської (Берлінської) міжнародних конференцій держав-союзниць по антигітлерівській коаліції (1945 р.). Саме перша Берлінська криза і шляхи її розв'язання засвідчили, що гору взяли відмінні політичні пріоритети сторін, що стався остаточний відхід держав-переможниць Німеччини від принципу співробітництва й досягнення задекларованого спільного управління загальнонімецькими процесами. Тим самим відповідні конкретні рішення Потсдамської конференції щодо збереження єдиної німецької держави не були реалізовані.

Але Берлінська криза 1948-1949 рр. мала доволі відчутні міжнародні наслідки, які проявилися у самих різних сферах - від політичних, ідеологічних, соціально-економічних - до воєнно-стратегічних. В цей час значення понять Захід і Схід змінилося. До Заходу відносили союзників США, до Сходу - СРСР і країни Центральної, Східної та Південної Європи, де перебували радянські війська, і які контролювалися радянським урядом. Холодна війна вийшла за рамки однієї лише міжнародної політики. Вона позначилася на економічному розвитку конфронтуючих держав, вплинула на внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в них, сприяла змінам

у суспільній свідомості.

В умовах холодної війни більшість держав були змушені діяти у фарватері політики наддержав. Цілі зовнішньої політики США й СРСР явно суперечили одна одній, і це не могло не призвести до розколу Європи й усього світу на два конфронтуючі військово-політичні угруповання. Американці підсилили свої позиції в Старому Світі, надавши країнам Західної Європи фінансову й економічну допомогу. Одержання допомоги зобов'язувало європейців виконувати ряд умов: вивести комуністів зі складу урядів, погоджувати зі Сполученими Штатами Америки фінансову й економічну політику. В обмін на американські поставки продовольства, сировини, промислових товарів, устаткування і кредити вони зобов'язані були надавати урядові США інформацію про стан своєї економіки, постачати США дефіцитними матеріалами, не допускати продажу «стратегічних товарів» Радянському Союзу, а також заохочувати американські капіталовкладення.

Вже на початку 1947 р. стало очевидно, що політичний діалог союзників про шляхи розвитку Німеччини остаточно зайшов у глухий кут. У ході Московської сесії Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) союзницьких у війні держав, що проходила в березні-квітні 1947 р., радянська делегація відновила вимоги щодо організації постачання поточної продукції в рахунок репарацій. Її опоненти наполягали на припиненні репараційних вилучень і надання німцям можливості відновити економічну систему. Дискусія не призвела до якого-небудь

конкретного результату. Зірвалася і спроба проведення наради представників усіх німецьких земель, присвяченої виробленню єдиної стратегії відновлювальних заходів.

Крім жорсткої позиції СРСР у виплаті репарацій, загострення німецького питання було пов'язано зі зміною зовнішньополітичного курсу США. Прийняття «доктрини Трумена» і початок відкритої конфронтації двох наддержав в першу чергу відбилося на долях європейських країн. США почали розглядати Європу в контексті блокової стратегії. Одним з перших кроків на цьому шляху стала розробка програми «відновлення і розвитку Європи» (план Маршалла). Прийнятий у червні 1947 р. і розглянутий на Паризькій конференції в липні 1947 р., цей план був затверджений в як закон США в квітні 1948 р. Спочатку ні Німеччина в цілому, ні її західні зони не розглядалися в якості учасників програми економічної допомоги. Але ситуація змінилася у січні 1948 р.: на нараді міністрів Бізонії було прийнято рішення про проведення комплексу заходів з підготовки економічної реформи в цих землях, які були окупаційними зонами США та Великобританії. Створювалися верховний суд і центральний банк, розширювалися функції Економічної ради і центральних управлінь, об'єднаних в директорат. Був досягнутий компроміс з урядом Франції. Після передачі під французьке управління Саарської області в заставу репараційних виплат Франція погодилася на приєднання своєї окупаційної зони до англо-американської Бізонії у 1946 р. У лютому 1948 р. була утворена Тризонія. Саар же знаходився під контролем Франції до повернення до складу ФРН в 1957 р. за підсумками референдуму 1955 р.

Першою подією, яка відверто продемонструвала якісно інший стан справ,

продовження політики монополізації. За перший рік реалізації плану Маршалла Західна Німеччина отримала від США 2,422 млрд. доларів (майже стільки ж, скільки Великобританія і Франція разом узяті, і майже у три з половиною рази більше, ніж Італія). Але оскільки частина німецької продукції відразу почала надходити в США в рахунок погашення боргу, то в підсумку на долю Німеччини припала не найбільша частина американської допомоги - в цілому близько 10%.

Говорячи про міжнародний вплив плану Маршалла, слід додати, що

стала Лондонська конференція шести західних держав у лютому-березні 1948 р. Тоді відбулися переговори з німецького питання, на яких вперше не було радянської делегації. Проте, крім США, Англії та Франції в переговорах брали участь представники Бельгії, Голландії і Люксембургу. Конференція була покликана виробити спільну політику Заходу в німецькому питанні та забезпечити підтримку федеративного будівництва західнонімецької держави. Показово було й те, що під впливом як західних союзників, так і радянських дій в Німеччині Франція змінила свій доволі самостійний курс стосовно Німеччини на підтримку лінії США.

Радянський Союз, який вперше не був запрошений на конференцію союзників по антигітлерівській коаліції стосовно німецького питання, гостро відреагував на це. Москвою був відкликаний представник СРСР із складу Контрольної ради, як єдиного вищого органу влади переможеної Німеччини.

Дійсно, Лондонська конференція прийняла рішення про скликання Установчих зборів для вироблення Конституції нової німецької держави. Союзники також обговорювали економічні питання, проведення відповідних спільних заходів. Одночасно американська адміністрація ухвалила рішення про поширення плану Маршалла на західні окупаційні зони Німеччини. В угоді з Цього приводу обумовлювалося, що відродження економіки Західної Німеччини є частиною плану європейського розвитку на принципах індивідуальної свободи, вільних установ, побудови здорових економічних умов, міцних міжнародних зв'язків, забезпечення фінансової стабільності. Забезпечувалися умови контролю американських спеціальних органів над ходом економічної реформи, зняття митних обмежень німецького ринку,

американську допомогу прийняли 16 капіталістичних країн Європи, включаючи Великобританію, Францію, Італію, які для реалізації цього плану створили Організацію європейського економічного співробітництва. Сталін розцінив план Маршалла як засіб підпорядкування Європи (включаючи східноєвропейські держави), нав'язування їй гегемонії США. Це також було одним із чинників, які підготували керівництво СРСР до кроків, спрямованих на підтримку приходу до влади в країнах Східної Європи прорадянських урядів. Для координації економічного розвитку цих країн у 1949 р. була створена Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ).

Повертаючись до проблем підготовки та проведення економічної реформи у західнонімецьких окупаційних зонах, слід зазначити, що ключовою проблемою тоді постало створення умов для «твердих грошей», ліквідація згубних наслідків гіперінфляції. У Економічній раді ще з 1947 р. тривала активна дискусія прихильників створення планового господарства і монетаристів. Група експертів під керівництвом Людвіга Ерхарда підготувала проект фінансової реформи, покликаної позбутися величезної маси знецінених грошей. Сам Ерхард вважав, що проведення такої реформи слід поєднувати із заходами по активному стимулюванню виробництва та захисту найбільш уразливих груп споживачів, а також додаткових заходів щодо стабілізації споживчого ринку та активізації виробничої мотивації. Початкові пропозиції американської адміністрації з проведення реформ у всіх чотирьох зонах окупації до 1948 р. виявилися нереалістичними, і тому передбачувані заходи готувалися лише в межах Тризонії.

Грошова реформа в західних зонах почалася 20 червня 1948 р. Офіційне співвідношення обміну було встановлено у пропорції 10 рейхсмарок за одну нову німецьку марку (крім того, кожна особа могла обміняти 40 марок за курсом 1:1). Отримати на руки можна було спочатку лише 5% обмінюваної суми. Після перевірки законності доходів податковими органами видавалося ще 20%, потім - 10%. Решта 65% ліквідовувалися. Остаточна квота обміну склала 100 рейхсмарок за 6,5 німецьких марок.

Пенсії, заробітна плата, допомоги перераховувалися у співвідношенні 1:1. Всі старі державні зобов'язання були анульовані. Тим самим, величезна грошова маса ліквідувалася. Поява «твердих грошей» знищила «чорний ринок» і підірвала систему бартерних угод. Через два дні після початку реформи був введений в дію пакет законодавчих актів, які відміняли централізоване планування і звільняли ціноутворення. Але одночасно був збережений обмежувальний контроль над цінами на транспортні та поштові послуги, основні продукти харчування, житло. Регулярно публікувалися каталоги так званих «доречних цін», що враховують реальні витрати виробництва і «раціональний прибуток». Була прийнята спеціальна програма «Кожній людині» для забезпечення населення за зниженими цінами вузькою номенклатурою найнеобхідніших товарів. Ерхард продовжував наполягати і на збереженні політики щодо припинення крайніх форм монополізму, розвитку системи «державного підприємництва» (прямої участі держави у виробництві товарів та послуг громадського значення, в розвитку транспортної, енергетичної, інформаційної інфраструктури). Подібний економічний механізм розглядався Ерхардом як «соціальне ринкове господарство», яке однаково слугує інтересам суспільства і особистості.

Успішна економічна реформа 1948 р. спричинила загострення політичної

ситуації в Німеччині. Незважаючи на наявність відомостей про підготовку обміну грошових купюр у західних зонах (західні очільники офіційно сповістили радянську сторону про майбутню реформу тільки за два дні до її проведення, але оперативні дані дозволяли простежити весь хід її підготовки). Радянська воєнна адміністрація не зробила будь-яких заходів, що попереджали б появі в Східній Німеччині маси знецінених старих марок, здатної підірвати споживчий ринок. Певну перешкоду цьому створювало закриття 30 червня

1946 р. міжзонального кордону, але винятком залишався Берлін, розділений на чотири сектори. Тому 24 червня радянські війська блокували Західний Берлін, перервавши всі зв'язки з західними зонами. Ця акція, за баченням її організаторів, мала б носити більшою мірою політичний характер. Адже саме 24 червня в радянській зоні була здійснена власна реформа, в ході якої на старі марки були наклеєні особливі купони. Економічна небезпека припливу грошової маси з Заходу була, таким чином, значною мірою знята. Блокада ж Західного Берліну була засобом тиску на західні держави з метою змусити їх до поступок на переговорах. Проте, результат акції виявився зворотним - для порятунку населення Західного Берліну США організували «повітряний міст». Протягом наступних 324 днів з інтервалом у кілька хвилин транспортні літаки приземлялися на посадкову смугу аеродрому Темпельхоф, що був у самому місті.

Сталін ретельно «радянлізував» власну окупаційну зону, але водночас хотів зберегти союзні контрольні механізми, щоб впливати на ситуацію в Німеччині в цілому. Радянського лідера не на жарт гнівила активність Вашингтона і його європейських партнерів: США, Англія і Франція взяли курс на створення сильної, демократичної німецької держави на основі трьох західних зон окупації. «Батько народів» бажав установити повний контроль над Берліном, який також було розділено на чотири сектори, але при цьому перебував у центрі радянської окупаційної зони. Навесні 1948 року, зустрівшись зі Сталіним, один з лідерів німецьких комуністів Вільгельм Пік запевнив вождя: трудящі Німеччини мріють, аби союзники пішли з Берліна. Йосип Віссаріонович лукаво зауважив: «Давайте спільними зусиллями спробуємо, можливо, виженемо».

З проведенням грошової реформи в Тризонії, знецінені рейхсмарки ринули на Схід. Сталіну та його прихильникам здалося, що є зручна нагода для остаточного вирішення німецької проблеми. 24 червня було перекрито наземні комунікації між західними зонами окупації та Берліном. Радянське командування відмовилося пропускати будь-які вантажі в західні сектори міста й навіть розпорядилося перерізати всі електрокабелі. Західний Берлін було повністю заблоковано.

Розрахунок Москви виглядав безпомилковим: не маючи змоги постачати для двох мільйонів берлінців продовольство, союзники або запросять пощади й відмовляться від планів створити західнонімецьку державу, або будуть вимушені залишити Берлін. У будь-якому разі кремлівське керівництво залишалося б у вииграші. Голодним жителям західних секторів Кремлівський володар був готовий запропонувати продуктові картки та свій диктат. Будь-які спроби прорвати блокаду силою загрожували новою світовою війною.

У Вашингтоні була гостра дискусія про шляхи виходу з кризи. Деякі високопоставлені чиновники вважали, що становище безнадійне й американцям краще піти з Берліна. Інші заявляли, що «Мюнхен-1948» стане непоправним ударом

по престижу Сполучених Штатів. Президент США став на бік останніх. «Ми залишаємося в Берліні в будь-якому разі», - записав Гаррі Трумен у своєму щоденнику. Водночас американський лідер не прийняв точку зору «яструбів», які наполягали на силовому прориві блокади. Командувач американських окупаційних військ у Німеччині генерал Люціус Клей пропонував послати в Берлін потужну бронетанкову колону - Трумен відмовився, вважаючи, що це може спричинити масштабний військовий конфлікт.

В повітрі справді запахло Третьою світовою. Європа була в паніці. Багатьом здавалося, що Сталін навмисне провокує війну. Тижневик «Сателіт» провів серед французьких знаменитостей опитування: «Що ви робитимете, якщо Радянська армія увійде в Париж?». Вирішивши настрахати Кремль, США перекинули до Англії стратегічні бомбардувальники В-29, здатні нести ядерну зброю. Слід зазначити, що нині відомо про те, що атомних бомб і пристосувань для їх транспортування на літаках не було, але тоді ні в Москві, ні в Європі цього не знали.

Проте головну роль у дні Берлінської кризи відіграли інші літаки - «робочі конячки», транспортні С-47 і С-54 «Дуглас». Уже 25 червня генерал Л. Клей наказав доставляти всі необхідні вантажі в Західний Берлін повітрям. Щоправда, сам Клей сприймав це розпорядження як тимчасовий напівзахід. Однак командувач американських ВПС у Європі генерал Ле Мей дотримувався іншої думки - він порадив президенту Трумену повністю покласти на авіацію; використати три повітряні коридори, погоджені з Москвою ще під час поділу Берліна на сектори окупації. Союзники-британці підтримали цю ідею. Так стартувала безпрецедентна гуманітарна операція - Берлінський повітряний міст (Berlin Airlift, Berliner Luftbrücke).

Гарантувати успіх сміливого починання не міг ніхто. Безперебійне постачання двомільйонного міста повітряними шляхами - це здавалося фантастикою, такого історія ще не знала. Американські та британські льотчики працювали буквально без передиху, за будь-якої погоди здійснюючи виліт за вильотом із західних зон окупації Німеччини. Літаки доставляли до блокованих секторів Берліна борошно, консерви, сушені овочі, молоко, ліки, вугілля тощо.

Варто відзначити, що спочатку поставки йшли важко: бракувало машин, навчених пілотів, навіть злітно-посадкових смуг. У західноберлінському аеропорту Темпельхоф довелося терміново будувати ще одну смугу. Траплялися й катастрофи. Чорною п'ятницею охрестили 30 липня, коли С-54, розбившись при посадці, повністю заблокував аеропорт. Часом здавалося, що повітряний міст доведеться «повністю згорнути»: колосальної напруги не витримували ні люди, ні літаки. Але поступово союзникам вдалося перебороти ці та інші труднощі й оптимізувати роботу своєї авіації. США не шкодували коштів: якщо перевести на сучасні гроші, повітряний міст обійшовся Вашингтону у два мільярди доларів.

Велику допомогу західним льотчикам надавала міська влада - бургомістр Ернст Ройтер і його помічник Віллі Брандт. Берлінці зовсім не хотіли, щоб союзники покинули місто, віддавши його ставленикам Сталіна. Команди, які розвантажували й ремонтували «Дугласи», склалися переважно з місцевих жителів. Городяни намагалися якомога раціональніше використовувати отримувані ресурси. В результаті продуктивні норми в Західному Берліні навіть вирости порівняно з доблокадним періодом.

Якщо в перший тиждень роботи повітряного мосту союзникам вдавалося доставляти в Західний Берлін лише 90 тон вантажів на день, то вже до другого тижня цей показник сягнув 1000 тонн, а до осені виріс до п'яти тисяч. Літаки приземлялися в аеропорту Темпельхоф кожні три хвилини. Повітряний міст виявився ефективним, чому аж ніяк не були раді кремлівське керівництво та його сателіти. У ті дні в західній пресі з'явилося цікаве фото: берлінська дівчинка несе американські продукти, доставлені в блоковане місто. Продукти загорнуті в газету - прорадянську Neues Deutschland зі злостивим заголовком «Повітряний міст провалився!».

Асиметрична відповідь американців спричинила в Москві розгубленість. Збивати транспортні літаки СРСР не міг - це означало б війну. Лише в листопаді радянська сторона заявила, що кожен літак, зустрінутий поза призначеним повітряним коридором, завертатиметься на примусову посадку. Радянські МіГи вдавалися до своєрідного тиску, супроводжуючи англо-американські «Дугласи». У хід ішло й дрібне шкідництво: радянські військові пробували запускати в повітряних коридорах аеростати, глушити радіосигнали аеропорту Темпельхоф тощо. Але це не зупиняло надходження допомоги.

У Східному Берліні і в Москві повітряний міст особливого захоплення не викликав. Радянське керівництво, продовжуючи наполягати на блокаді, чекало зими, сподіваючись, що ефективність повітряного мосту різко знизиться. Почасти цей розрахунок виправдався. Хоча союзники намагалися доставити в Берлін якнайбільше вугілля й бензину і навіть частинами завезли цілу електростанцію, вони не могли задовольнити потреби міста. Відчувалася гостра нестача палива, електропостачання було лише чотири години на добу, транспорт припиняв роботу о шостій вечора, а городянам доводилося навіть удома ходити в теплому одязі. Однак жителі Західного Берліна мужньо терпіли всі негаразди суворої зими.

Бургомістр Ернст Ройтер заявив: «Народи світу! Погляньте на це місто й зрозумійте, що ви не можете залишити його напризволяще!». Справді, до повітряного мосту була прикута загальна увага. Світова преса щодня відстежувала німецькі події. Західний Берлін сприймався як фронтове місто, аванпост «вільного світу», який необхідно було втримати за будь-яку ціну. І, звичайно, головними героями були пілоти, котрі доставляли в блоковане місто молоко й вугілля.

Героїзм чужоземних льотчиків гідно оцінили й німці. З окупантів американські військові перетворилися на союзників. Браві пілоти стали кумирами берлінських хлопчаків, а гра в «повітряний міст» - улюбленою дитячою забавою.

У німецької дітвори були свої резони симпатизувати льотчикам-янкі. Все почалося з особистої ініціативи пілота Гейла Хелворсена. Добра душа - він вирішив якось порадувати берлінських дітей, які звикли до скрути й злиднів. Перед посадкою в Темпельхофі він почав скидати пакетики із солодощами на маленьких парашутах, зроблених із носовичків. Щоб юні берлінці могли вирізнити його літак серед інших, Хелворсен, заходячи на посадку, погойдував крилами. Невдовзі про витівки льотчика дізналися репортери, які оцінили пропагандистський ефект подібної акції. Американські літаки відразу охрестили «цукерковими» та «родзинковими бомбардувальниками», приклад Хелворсена наслідували інші пілоти, а в США почалася кампанія зі збирання солодошів для Західного Берліна. До кінця блокади «цукерковими бомбардуваннями» займалися вже 25 американських екіпажів, які щодня скидали на місто два десятки тонн кондитерських виробів.

До весни 1949-го цілковитий провал радянської блокади став очевидним. Усвідомивши, що битву програно, Кремлівське керівництво відступило і 12 травня 1949 р. СРСР припинив блокаду Берліна. Втім, повітряний міст продовжив роботу до 30 вересня: було вирішено створити в Західному Берліні запаси палива й харчів на випадок, якщо Москва знову спробує блокувати місто. Всього за 15 місяців існування повітряного мосту англо-американська авіація здійснила 278 тисяч вильотів, доставивши понад два мільйони тонн продовольства та інших вантажів.

Сталінське керівництво зазнало жорсткого фіаско. Жодної з цілей, які ставив господар Кремля, не було досягнуто. На додачу це спричинило й нищівну поразку на пропагандистському фронті, радянське керівництво поставало в очах Європи жорстоким шантажистом.

Натомість престиж США помітно зріс: мільйони європейців почали сприймати Америку як захисника від радянської експансії. На крилах «Дугласів» піднявся і рейтинг американського лідера: успіх повітряного мосту дав Гаррі Трумену змогу виграти президентські вибори 1948 року в республіканця Томаса Дьюї. Блокада Берліна прискорила створення блоку НАТО, утвореного в квітні 1949 р., - країни Заходу слушно розсудили, що від можливої загрози зі Сходу краще відбиватися разом. І, нарешті, берлінська криза закріпила розкол Німеччини на дві частини: восени 1949 р. на карті світу з'явилися ФРН і НДР.

У розпал Берлінської кризи з 15 по 22 липня 1948 р. в Рюдесхаймі відбулася нарада міністрів-президентів західних земель, в ході якої берлінський обер-бургомістер Ернст Рейтер закликав до якнайшвидшого створення західнонімецької держави як «ядра» всієї Німеччини із включенням до нього Західного Берліна. Учасники наради підтвердили рішення про скликання Установчих зборів до 1 вересня 1948 р. Пізніше терміни «Установчі збори» і прийняття «Конституції» були зняті щоб уникнути дискусій про сепаратизм. З представників земельних ландтагів була сформована Парламентська рада, яка отримала повноваження з розробки Основного закону західнонімецької держави як тимчасової конституції, покликаної діяти до остаточного вирішення питання про возз'єднання Німеччини.

У квітні 1949 р. Парламентській раді був переданий розроблений трьома державами «Окупаційний статут», що закріплював контроль США, Великобританії і Франції над зовнішньою політикою Західної Німеччини, її зовнішньою торгівлею і зарубіжними активами, системою безпеки, а також конституційний контроль. 8 травня 1949 р. Парламентська рада прийняла Основний закон Федеративної Республіки Німеччини, схвалений військовими губернаторами 12 травня (за збігом в той же день набула чинності міжсоюзна угода про припинення «блокади» Берліна і західної «контрблокади»). Урочистий акт оприлюднення Основного закону 23 травня став днем утворення ФРН. Перетворення інституту військових губернаторів в інститут Верховних комісарів західних держав у Німеччині 20 червня закріпило надання Західній Німеччині обмеженого суверенітету.

Одночасно відбувалося і становлення східнонімецької держави. Ще в 1947 р. в радянській зоні почав функціонувати Німецький народний конгрес (ННК). У ході його першого засідання у грудні 1947 р. було поставлено завдання щодо розгортання широкого народного руху за єдину Німеччину. Другий ННК у березні 1948 р. висунув ініціативу проведення референдуму у всіх німецьких землях з приводу прийняття закону про єдність Німеччини. Але одночасно була утворена

Німецька народна рада, яка отримала повноваження з підготовки проекту Конституції східнонімецької держави. Такий проект був підготовлений представниками СЄПН і прийнятий на засіданні Німецької народної ради 19 березня 1949 р. Третій ННК, що відбувся 29-30 травня 1949 р., затвердив Конституцію Німецької Демократичної Республіки і **проголосив** провідною політичною силою міжпартійний Національний фронт Демократичної Німеччини. 7 жовтня 1949 р., коли була утворена тимчасова **Народна** палата, став офіційним днем утворення НДР. Розкол Німеччини завершився. Навіть остання, Паризька сесія Ради міністрів закордонних справ, що працювала в травні-червні 1949 р., не запобігла цьому процесу. Натомість німецьке питання надовго перетворилося в одну з найбільш складних міжнародних проблем повоєнної історії.

Політичний та ідеологічний поділ Європи став причиною розколу її найбільшої країни - Німеччини. Рішення Потсдамської конференції щодо збереження єдиної німецької держави не були реалізовані. Спроба СРСР шляхом блокади Західного Берліна примусити Захід погодитися із приєднанням цієї частини німецької столиці до радянської зони окупації закінчилася безрезультатно. Берлінська криза 1948-1949 рр. уперше поставила колишніх союзників на межу «гарячої» війни й призвела до поділу Німеччини на дві частини. Західна (ФРН) і Східна (НДР) Німеччина розташувалися по різні сторони барикад «холодної війни».

Минуло понад 60 років. Епоха холодної війни пішла в минуле. Аеропорт Темпельхоф, колишній годувальник Західного Берліна, став збитковим і непотрібним єдиний Німеччині. У жовтні 2009 р. його було закрито. Можливо, це історичне місце перетворять на парк. На майдані перед аеропортом височіє монумент - бетонна дуга з трьома променями, які символізують три повітряні коридори. «Вони віддали своє життя за свободу Берліна» - викарбовано напис на пам'ятнику 70 американських і британських льотчиків, які загинули під час доставки вантажів у заблоковане місто, стали першими жертвами холодної війни.

Використані джерела та література:

1. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда» / Б.Е. Зарицкий. - М.: Изд-во БЕК, 1997.-298 с.
2. Наринский М.М. Берлинский кризис 1948 - 1949 гг. / М.М. Наринский // Новая и новейшая история. - М. - 1995. - № 3.
3. СССР и германский вопрос, 1941 - 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. - Т.3. - М. - 2003.
4. Советско-американские отношения. 1945 - 1948: Документы. - М. - 2004.
5. 1948 год в германской истории. Материалы конференции российских и немецких историков 19 - 20 июня 2008 г. / Москва. - М. - РОССПЭН. - 2009.
6. Филитов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению: новое прочтение / А.М. Филитов. - М.: Междунар. отношения, 1993. - 240 с.
7. Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945-1949. Bd.4. - Meunchen-Wien, 1983.
8. Die franzeosische Deutschlandpolitik zwischen 1945 und 1949. Teubingtn. - 1987.
9. Eschenburg Th. Jahre der Besatzung 1945-1949. / Th. Eschenburg. - Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983 - 627 с.
10. Schwarz H.-P. Vom Reich zur Bundesrepublik / H.-P. Schwarz. - Stuttgart, 1983.

удк 327 (73+430)

Лакішук Д. М.

НІМЕЦЬКЕ ПИТАННЯ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Стаття присвячена німецькому питанню, що постало перед союзниками під час Другої світової війни та у повоєнні роки. Досліджується еволюція американської політики стосовно Західної Німеччини. Проаналізовано внутрішні та зовнішні чинники, що обумовили трансформацію політики США щодо ФРН. Доведено, що американська політика стосовно Німеччини була осердям її більш широкої європейської політики. США віддавали перевагу сильній і єдиній Західній Європі за американської гегемонії, намагаючись не допустити поширення радянського впливу.

Ключові слова: США, СРСР, ФРН, Берлінська криза, холодна війна, розрядка.

*Лакишук Д.М. **Немецкий вопрос в конце Второй мировой войны и в послевоенные годы во внешней политике США.***

Статья посвящена германскому вопросу, который предстал перед союзниками во время Второй мировой войны и в послевоенные годы. Исследуется эволюция американской политики в отношении Западной Германии. Проанализированы внутренние и внешние факторы, обусловившие трансформацию политики США по отношению к ФРГ. Доказано, что американская политика в отношении Германии была средоточием ее более широкой европейской политики. США предпочитали сильную и единую Западную Европу под американской гегемонией, пытаясь не допустить распространения советского влияния.

Ключевые слова: США, СССР, ФРГ, Берлинский кризис, холодная война, разрядка.

*Lakishyk D. **German question at the end of World War II and the postwar years in U.S. foreign policy.***

Article is devoted to the German question, which appeared before the Allies during World War II and the postwar years. Investigated the evolution of U.S. policy toward West Germany. Analyzed the internal and external factors that led to the transformation of U.S. policy toward Germany. It is proved that American policy toward Germany was the core of a wider European policy. U.S. favored a strong and united Western Europe under American hegemony, trying to prevent the spread of Soviet influence.

Keywords: USA, USSR, Germany, the Berlin Crisis, the Cold War, detente.

Перемоги на східному фронті Червоної армії 1943 року, відкриття Другого фронту в Європі Сполученими Штатами Америки та Великою Британією у червні 1944 року, а також капітуляція колишніх союзників Німеччини і приєднання їх до антигітлерівської коаліції, означали зміни у військово-стратегічному співвідношенні на користь союзників і початок корінного перелому в Другій світовій війні.

Під час війни три провідні держави - СРСР, США і Велика Британія, які воювали проти Німеччини - почали опікуватися її постнацистським майбутнім. Питання Німеччини складалося з трьох взаємопов'язаних проблем: окупації, Репарацій і поділу Німеччини. Вперше подальша доля Німеччини обговорювалася лідерами трьох країн під час конференції в Тегерані (листопад 1943 р.). Американський президент Ф. Рузвельт, в порядку робочої гіпотези, прихильно поставився до поділу Німеччини. Він висунув пропозицію утворити в Німеччині п'ять автономних держав: Прусію; Ганновер та північно-західні райони Німеччини; Саксонію і район Лейпцига; Гессенську провінцію Дармштадт, Кассель і райони розташовані на південь від Рейну, а також старі міста Вестфалії; Баварію, Баден, Вюртемберг [14, с. 94].

Однак, перспектива майбутньої гегемонії Радянського Союзу в Східній Європі, що все більше турбувала американських політичних діячів, сприяла налагодженню

більш тісних відносин з німцями. Але серед американського зовнішньополітичного істеблшменту залишались прихильники «карального миру». Так, міністр фінансів США Генрі Моргентау розглядав Німеччину як агресивну за своєю природою державу і вважав, що Версаль нічого не зробив у подоланні німецької загрози. Г. Моргентау закликав до знищення важкої промисловості Німеччини, затоплення вугільних шахт і перетворення її на сільськогосподарську країну. «Якщо Рур, - доводив він, - буде позбавлений свого машинного устаткування, шахти затоплені, підірвані і зруйновані - це зробить німців неспроможними розв'язувати майбутні війни» [19, р. 581].

На Ялтинській конференції у лютому 1945 р. до великої трійки була залучена Франція, як четверта контрольна держава, з наданням їй власної окупаційної зони. Керівники трьох країн погодилися ліквідувати самостійне державне існування Німеччини, але відмовилися від розчленування території рейху [14, с. 186-187].

Американці та англійці також виступили за збереження життєздатної Німеччини за умов жорсткого окупаційного режиму. Проте це було викликано не жадобою до репарацій, а тим, що приблизно з осені 1944 р. Ф. Рузвельт у рамках глобальної системи рівноваги прагнув до стабільної Центральної Європи. Для цього плану економічна стабільність Німеччини мала істотне значення, тобто «план Моргентау» остаточно відкидався [22, р. 111-133].

Після звільнення країн Центральної і Східної Європи Й. Сталін почав провадити масовану «советизацію» цього регіону, з подальшим перетворенням його на буферну зону. Наслідками такої політики Радянського Союзу стало загострення суперечностей між союзниками на Потсдамській конференції (липень-серпень 1945 р.). Замість гармонійного європейського миру Потсдам зафіксував нову розмежувальну лінію між майбутніми противниками. «Здавалося, що конференція у Потсдамі мала намір зберегти Німеччину об'єднаною, але фактично заклала основу для її поділу... У Потсдамі уявна єдність серед великої трійки була знищена так званим принципом відповідальності, що був включений за американським наполяганням» [39, р. 22, 23].

Політична нестабільність, економічний хаос, навіть масовий голод в Німеччині вимагали від уряду США вжити дієвих заходів, щоб запобігти можливій катастрофі. Американські урядовці визнали, що їх національні інтереси потребують економічного відродження Німеччини в європейському контексті. Проблема полягала в тому, що Союзницька контрольна рада «не управляла» Німеччиною і не дозволяла країні управляти собою самостійно. Саме тому США добивалися «максимально можливого» економічного об'єднання, що дозволить Німеччині досягнути самостійного економічного відродження. Так, державний секретар США Джеймс Бірнс, в своїй промові у Цтутгарті у вересні 1946 р. сповістив про зміни в американській політиці: «Якщо повне об'єднання не може бути досягнуто, ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб забезпечити максимум можливого об'єднання... американський уряд вважає, що німецькому народу в усій Німеччині, за належного контролю, потрібно надати певну відповідальність за ведення своїх власних справ» [17, р. 94-96].

Таким чином, неможливість досягнути політичного об'єднання чотирьох окупаційних зон примушувала до економічного об'єднання - створення Бізонії (з серпня 1948 р. - Тризонія) як єдиного західного економічного регіону. Економічна єдність вважалася необхідною не тільки для того, щоб зробити Німеччину

самостійною, але й допомогти відродженню Європи, що вимагає повноцінної німецької економіки. Поки Німеччина залишалась розділеною на зони окупації без єдиної господарської політики, економічне відродження інших західноєвропейських держав знаходилося під питанням. Тільки інтеграція німецьких ресурсів до європейської економіки могла відвернути загрозу економічної кризи в Західній Європі.

Вкрай тяжке становище повоєнної Європі вимагало від уряду США фінансової допомоги в її економічному відродженні. Важливе значення у цьому сенсі мав «план Маршалла». 5 червня 1947 р. державний секретар США Джордж Маршалл запропонував у своїй Гарвардській промові американську допомогу для тих європейських країн, які готові координувати свої зусилля для економічного відродження. Колишній політичний діяч Пол Нітце у своїх мемуарах стверджував: «Це була його (Маршалла. - Д.Л.) ідея, що наші ініціативи не будуть спрямовані проти будь-якої країни. Радше вони будуть відкриті для всіх країн Європи, Сходу і Заходу однаково, і спрямовані на усунення основних проблем - голоду, бідності і хвороб... Нашою метою було відродити Європу економічно і духовно, зробити її знову процвітаючою» [31, р. 53].

Реакція СРСР та всіх комуністичних партій Східної Європи на план Маршалла, від якого вони добровільно відмовилися, була вкрай негативною і різкою. План Маршалла в їхньому тлумаченні являв собою вияв американського імперіалізму, націленого на встановлення економічного та політичного диктату в Європі [3, ч. 2, с. 438].

Після провалу «конференції останнього шансу», що відбувалася в Лондоні у листопаді - грудні 1947 р. за участю чотирьох міністрів закордонних справ, та невдачі у створенні спільної економічної зони, стало зрозумілим, що в найближчому майбутньому жодні угоди з СРСР будуть неможливі. В січні 1948 р. було вирішено питання про скликання конференції трьох західних Держав для розгляду німецького питання (створення західнонімецького уряду). Конференція відкрилася у Лондоні 23 лютого, незважаючи на протести з боку Радянського Союзу [8, с. 7].

Однак, після переговорів у Лондоні радянський уряд здійснив низку заходів, спрямованих проти політики західних держав, що фактично означало відмову спільно вирішувати німецьку проблему. Й. Сталін використав впровадження німецької марки на Заході, під час грошової реформи 20 червня 1948 р., як привід для блокади Західного Берліну з метою приєднання його до радянської окупаційної зони. В ніч з 23 на 24 червня 1948 р. будь-яке сухопутне сполучення між західними зонами і Західним Берліном було заблоковане і тривало протягом майже цілого року. В заяві ТАРС про становище в Берліні дії СРСР пояснювалися таким чином: «Ця обставина (проведення грошової реформи. - Д.Л.) змусила радянське командування в Німеччині провести заходи щодо обмеження транспортного сполучення між Берліном і західними зонами окупації Німеччини, щоб захистити інтереси німецького населення і економіку радянської зони від її дезорганізації» [13, ч. 2, с. 50].

Урядові особи Сполучених Штатів вважали, що рішення прийняти «правила гри», нав'язані СРСР, буде мати негативні наслідки не тільки для мешканців міста, але й поставить під сумнів американський намір залишатися в Європі. «Якщо ми бажаємо вберегти Європу від комунізму, ми не повинні поступатися ні на йоту, - підкреслював

військовий начальник американської зони Л. Клей. - Я переконаний, що майбутнє демократії вимагає від нас залишатися тут, поки нас не витіснять» [Цит. за: 30, р. 65].

Американці вирішили організувати «повітряний міст», що в технічному плані мав повний успіх і зумів повністю забезпечити постачання Західної Берліну. Героїчна поведінка берлінців за цих обставин змінила в очах американців уявлення про німців, чия рішучість опору радянським діям викликала загальне захоплення.

Під час Берлінської кризи урядові особи США висунули пропозицію вирішення німецького питання. Влітку 1948 р. державний департамент планування політики на чолі з директором Джорджем Кеннаном запропонував зробити останню спробу, щоб досягти об'єднання Німеччини. Дж. Кеннан, який очолював підкомісію Ради національної безпеки, відповідальну за розгляд майбутніх відносин Німеччини з її європейськими сусідами, запропонував, щоб «чотири держави відмовилися від контролю над Німеччиною, поступово вивели війська з усієї країни і провели загальнонімецькі вибори. Обмежений гарнізон чотирьох держав залишиться там (в Німеччині. - Д.Л.) тільки для гарантування демілітаризації Німеччини» [27, р. 258].

Проте, серед американських урядових осіб були противники ідеї Дж. Кеннана. Вони наголошували, що буде надзвичайно небезпечно погодитися на об'єднання Німеччини за програмою Дж. Кеннана, поки Західна Європа не стане сильнішою в економічному і військовому відношеннях. Однак, значна частина представників зовнішньополітичного істеблішменту, а також держсекретар Дж. Маршалл, були зацікавлені в пропозиції Дж. Кеннана і наполягали на подальшій її розробці. Дж. Кеннан і його штат з планування політики створили робочу групу для розробки плану, що отримав назву «План А». Паралельно був розроблений «План Б», який не передбачав виведення військових сил з Німеччини, але включав обмеження одностороннього контролю з боку кожної окупаційної влади в своїх зонах [31, р. 71].

Через сильну опозицію в департаменті оборони США план Кеннана не був реалізований, але американські лідери продовжували впровадження Лондонських угод стосовно створення західнонімецького уряду. 8 травня 1949 р. установчі збори (Парламентська рада) разом з головнокомандувачами прийняли конституцію - Основний закон Німеччини, а 14 серпня в Німеччині відбулись вибори. 12 вересня Теодор Гойсс був обраний президентом Федеративної Республіки Німеччини, а Конрад Аденауер став канцлером. Отже, наприкінці 1949 р. Західна Німеччина постала як самостійна політична сила. У зв'язку з цим радянський дослідник Ю.М. Мельников зазначив, що «із створенням ФРН був покладений край існуванню Німеччини як єдиної держави не тільки фактично, але й юридично» [6, с. 114].

Утворивши західнонімецький уряд, американські лідери запропонували зробити наступний крок - прийняти ФРН до західних організацій безпеки, тим самим ще більше орієнтуючи Німеччину на США. Ідея переозброєння ФРН, хоча б для створення противаги сильному поліцейському режиму НДР, була вкрай непопулярною у сусідній Франції, проте саме вона дістала схвалення в Сполучених Штатах.

Війна в Кореї була імпульсом для того, щоб уряд США, посилаючись на «вакуум воєнної сили» у Європі, офіційно звернувся до Атлантичної ради з пропозицією про переозброєння Німеччини. Одночасно Корейська війна примусила західних державних діячів визнати свою військову вразливість. Саме тому серед американських політиків висувалися пропозиції не тільки скористатися величезним

людським і промисловим потенціалом Німеччини, а й її переозброєння. «Без німецького внеску було б складно уявити, що НАТО коли-небудь буде спроможна створити дієву оборону», - згадує П. Нітце [31, р. 121-122].

Не в змозі протидіяти переозброєнню Німеччини, Франція представила так званий «план Плевена». 24 жовтня 1950 р. прем'єр-міністр Франції Рене Плевен запропонував план створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) з єдиним командуванням і європейською армією, створеною із змішаних контингентів, що включатиме німецькі сили. План Плевена передбачав переозброїти німців без переозброєння Німеччини, таким чином задовольняючи американську вимогу і опозицію з боку французьких Національних зборів. Пропозиція французів була схвально сприйнята американцями. Так, держсекретар Д. Ачесон у розмові з президентом Г. Труменом погодився, що «переозброєння Німеччини було неможливим без створення європейських оборонних сил» [16, р. 42].

Конрад Аденауер дуже прихильно ставився до цієї ідеї і характеризував ЄОС як крок до об'єднання всієї Європи, що слугуватиме інструментом не тільки возз'єднання Німеччини, а й створення європейської єдності. Ще у 1949 р. він запропонував на партійному з'їзді ХДС, щоб людські ресурси Західної Німеччини були включені до європейських ударних сил проти СРСР у 1950 р. К. Аденауер «почав тиснути на союзників, щоб створити стотисячну поліцію на рівні тої, що вже існувала у НДР». Але на час конкретний переговорів він зрозумів, що «переозброєння належить до сфери фантазій» [18, р. 269].

У лютому 1952 р. на зустрічі у Лондоні було досягнуто прогресу в створенні ЄОС, але найважливіші рішення були прийняті незабаром на зустрічі країн-членів НАТО у Лісабоні. Оскільки успіх Лондонських і Лісабонських переговорів був шляхом до безпосереднього створення ЄОС, а, отже, і переозброєння ФРН, уряд Радянського Союзу почав звинувачувати союзників у порушенні рішень Потсдамської конференції щодо демілітаризації Німеччини. З метою вирішення проблеми, що виникла, міністерство закордонних справ СРСР 10 березня 1952 р. запропонувало важливу політичну ініціативу у так званий «ноті Сталіна». Проект містив у собі зобов'язання про те, що майбутня німецька держава не вступатиме в коаліції і військові союзи, що спрямовані проти будь-якої держави, яка приймала участь у війні проти фашизму. Територія Німеччини визначалася кордонами, встановленими Потсдамською конференцією. Для розвитку світової економіки, торгівлі, мореплавства, для доступу на світові ринки не встановлювалося ніяких обмежень. Крім того, держава могла мати необхідні для оборони національні збройні сили [38, р. 1-2].

Пропонуючи об'єднання на основі вільних виборів, Й. Сталін немов би робив натяк, що готовий пожертвувати східнонімецьким комуністичним режимом. Навіть, якщо комуністи перемогли б на східнонімецьких виборах, чого боялися американці, набагато більше за кількістю населення ФРН забезпечило б вирішальну перемогу прозахідних демократичних партій. «Сутністю сталінського дипломатичного наступу було, як мінімум, з'ясувати, що Радянський Союз зможе отримати, якщо він викине за борт східнонімецький комуністичний режим, - вважає колишній держсекретар Генрі Кіссінджер. - Сталін ніколи не сприймав цей режим як повноправну суверену державу і надавав їй статус, відмінний від усіх інших східноєвропейських сателітів, саме для того, щоб тримати Східну Німеччину в запасі на випадок угоди, коли об'єднання

Німеччини буде обговорюватися серйозно» [4, с. 450].

Однак, К. Аденауер був непохитним. Його недовіра до Москви була настільки глибокою, що він не бажав йти на будь-які компроміси заради непевних обіцянок можливого об'єднання країни ціною її нейтралітету. На відміну від позиції К. Аденауера, соціал-демократи на чолі з К. Шумахером активно відстоювали пропозицію об'єднання Німеччини, незважаючи на майбутню нейтральність країни. Так, радник президента США Дж. МакКлой у телеграмі Д. Ачесону від 12 березня 1952 р. підкреслював: «На щастя, для нас, більшість німців мають мало ілюзій відносно Росії і більшовизму. Більшість німців, які розглянули радянські пропозиції ставляться до них з скептицизмом... Радянські умови («нота Сталіна». - ДЛ.) взагалі дуже перебільшені, щоб бути правдоподібними» [38, р. 125].

Проте, «нота Сталіна» не змогла зупинити процес німецького переозброєння в рамках ЄОС. Прихід до влади демократичної адміністрації Д. Ейзенхауера надав новий імпульс ЄОС. Уряд Едгара Фора, а згодом й уряд Антуана Піне у Франції, разом з європейськими союзниками прискорили підготовку договору про ЄОС. Після тривалих переговорів договір було підписано 27 травня 1952 р. в Парижі [2, с. 205-262]. Напередодні у Бонні представники трьох західних окупаційних держав підписали договір, який надавав Німеччині рівні права з іншими країнами. Але введення його в дію залежало від набуття чинності Паризького договору. Відтак, питання про ратифікацію договору в Парижі стало одним з головних у німецькій та американській політиці.

Проте, французи не дуже хотіли бачити Німеччину повністю переозброєною і не бажали жертвувати своєю національною обороноздатністю заради інтегрованої оборонної системи Заходу, що включала в себе ФРН. Тому що це означало б довірити забезпечення оборони своєї країни тим, хто десятиліття тому спустошував Францію і тим самим обмежив її можливості вести колоніальні війни. Саме тому плани створення ЄОС наражалися на опір Франції. «ЄОС власне, початкова французька ідея, швидко ставала об'єктом зростаючих антиамериканських настроїв у Франції», - констатує Т. Шварц [37, р. 233]. На засіданні Національних зборів 30 серпня 1952 р., фактично без попереднього обговорення, ратифікацію ЄОС було відхилено в процедурному порядку більшістю голосів - 319 проти 264.

Поразка ЄОС була ударом по європейській політиці США. Вакуум, що виник через американо-французьку безвихідь, прем'єр-міністр Великої Британії Ентоні Іден запропонував заповнити розширенням Атлантичного альянсу за рахунок Німеччини. На Лондонській конференції в кінці вересня 1954 р. було ухвалено, що Німеччина має увійти до НАТО і Брюссельського пакту, що перетворювався на Західноєвропейський союз (ЗЄС). У травні 1955 р. Західна Німеччина стала повноправним членом НАТО.

Сподівання американських політиків виправдалися, політичний успіх Німеччини був тісно пов'язаний з західноєвропейським процвітаням. Провал ЄОС виявився перешкодою для військової інтеграції, але слугував поштовхом Для економічної єдності, основою якої було Європейське співтовариство вугілля і сталі (ЄСВС), запропоноване міністром закордонних справ Франції Робертом Шуманом («план Шумана») у травні 1950 р. Отже, склалися сприятливі умови для «нового європейського піднесення». У березні 1957 р. міністрами закордонних справ шести країн ЄСВС були підписані так звані Римські договори про заснування «Спільного ринку» і «ЄВРОАТОМу». Ці пропозиції з ентузіазмом зустріли в Сполучених Штатах

і різко розкритикували в СРСР. Так, К. Аденауер і Д. Ейзенхауер у спільній заяві 28 травня 1957 р. у Вашингтоні підкреслили: «...договори, що засновують ЄВРОАТОМ і Європейський спільний ринок, є подальшим кроком історичного значення у поступі до європейської єдності. Їх реалізація піде на користь не лише народам Європи, але й усьому світу» [25, р. 26].

Друга половина 1950-х рр. ознаменувалася значним погіршенням відносин між США і СРСР, що пояснювалося низкою причин, однією з яких була Берлінська криза 1958-1961 рр. За умовами Потсдамської угоди передбачався поділ німецької столиці на три західні окупаційні зони і одну Радянську. Західний Берлін являв собою капіталістичний осередок у самому центрі НДР, наслідком чого була постійна демонстрація контрасту між високим рівнем життя країн вільної економіки і злиднями в комуністичних країнах. «Втрата робочої сили через Берлін ставила під загрозу виживання НДР як такої. Якщо не буде вжито термінових заходів, стверджували східнонімецькі комуністи, за кілька років держава загине. Це був би нищівний удар по радянській сфері впливу, яку Хрущов намагався об'єднати», - констатував Г. Кіссінджер [4, с. 515].

10 листопада 1958 р. під час візиту до Польщі М. Хрущов наголосив, що «настав час, щоб держави, які підписали Потсдамську угоду, відмовились від залишків окупаційного режиму в Берліні і тим самим надали можливість створити нормальну атмосферу в столиці НДР. Радянський Союз із свого боку передасть ті функції в Берліні, які ще зберігаються за радянськими органами, суверенній Німецькій Демократичній Республіці» [11]. Відтоді США, Велика Британія і Франція мусили б вести переговори безпосередньо з НДР. Але західні держави не визнавали НДР. Якщо ж союзники відмовляться вступити в переговори з представниками Східної Німеччини і силою ввійдуть до Берліна, «ми розцінюватимемо це як виступ проти Радянського Союзу, проти всіх країн, що входять до Варшавського договору» [11]. Радянська нота від 27 листопада уточнювала нову позицію Москви. «Радянський уряд розпочне у відповідний момент переговори з урядом НДР про передачу Німецькій Демократичній Республіці функцій, які радянські органи тимчасово виконували». На завершення в ноті застерігалось - і ця обставина надала кризі загрозливого характеру - «якщо ж названий термін (шість місяців. - Д.Л.) не буде використаний для досягнення відповідної домовленості, то Радянський Союз здійснить шляхом угоди з НДР заплановані заходи» [9].

Західні держави, зокрема США, Велика Британія, Франція і Західна Німеччина, поставились до цієї кризи дуже серйозно. Але підходи щодо розв'язання кризи серед цих держав розділилися на дві діаметрально протилежні стратегії поведінки. Уряд Великої Британії вважав за можливе зробити низку дрібних поступок, які призвели б до пом'якшення ультиматуму М. Хрущова. Генерал Ш. де Голль і канцлер К. Аденауер, навпаки, вважали, що потрібно відмовитися від будь-яких компромісів щодо Західного Берліну. Сполучені Штати, роль яких була вирішальна, вагалися між м'яким британським підходом і жорстким франко-німецьким. Д. Ейзенхауер стверджував, що Сполучені Штати «не повинні дивитися на це (радянський ультиматум. - Д.Л.) як на Берлінську кризу, а як на частину тривалої війни нервів, що затягнеться на десятиліття. Ми готові жити з декількома частинами Берліна наступні сорок років» [21, р. 351].

Оскільки перед США постала загроза атомної війни, то ця проблема виникала і

перед СРСР. Якщо США залишаться на своїх непохитних позиціях, то чи готовий СРСР вдатися до війни, щоб добитися реалізації поставлених в ультиматумі вимог. На щастя, обмеженість політичних поглядів М. Хрущова, помилкова оцінка своєї військової могутності і, можливо, розкол серед радянського керівництва разом надали радянському плану дивну незавершеність. Неспроможність М. Хрущова відстояти свої вимоги врятувала НАТО від екзистаційної кризи.

Візит М. Хрущова до США у вересні 1959 р. сприяв значному покращенню політичної атмосфери, появи так званого «духу Кемп-Девіда». М. Хрущов і Д. Ейзенхауер узгодили організацію конференції у 1960 році, проте, інцидент із збитим американським розвідувальним літаком У-2, зірвав її. «Можливо, що історія з У-2 була тільки зручним приводом. Повіривши на зустрічі у Кемп-Девіді, що американці зроблять якісь поступки, Хрущов згодом усвідомив, що нічого подібного не буде. За таких умов конференція в його очах втрачала будь-яке значення», - вважає Ф. Нінкович [30, р. 127].

Під час конференції на вищому рівні у Відні 3-4 червня 1961р. М. Хрущов повідомив нового президента США Джона Кеннеді про намір заключити сепаратний мирний договір з НДР [10, с. 136]. 13 серпня 1961 р. уряд США, незважаючи на різноманітні натяки таємних служб, був захоплений несподіваним будівництвом Берлінської стіни, яку уряд НДР ініціював, «...щоб перекрити шлях підривної діяльності, яка ведеться із Західного Берліна проти НДР та інших країн соціалістичної співдружності...» [7, с. 284].

З «розв'язанням» Берлінської кризи адміністрація Дж. Кеннеді, незважаючи на відому промову у червні 1963 р. біля стіни, в якій президент заявив, що «Я - берлінець», визнала, що питання об'єднання повинно бути знято з дипломатичного порядку денного. У листопаді 1961 р. Дж. Кеннеді публічно заявив: «Ми визнаємо, що сьогодні Радянський Союз не має наміру дозволити об'єднання і скільки часу СРСР буде провадити таку політику, стільки Німеччина не буде об'єднана» [24, р. 802].

Берлінська криза була початком погіршення відносин між Бонном і Вашингтоном. Встановлення більш тісних франко-німецьких відносин було ознакою того, що американо-німецькі відносини вступили до нової ери. Тимчасове віддалення Німеччини по відношенню до Сполучених Штатів компенсувалося «літом французької дружби». Підписанням Єнісейського договору у січні 1963 р. К. Аденауер і Ш. деГолль надали німецько- французькій дружбі особливої ваги. Реакція Вашингтона була неоднозначною: висувалися припущення про наміри Бонна провести переговори з Москвою щодо врегулювання німецького питання. «У відповідь на американський тиск Бундестаг "пом'якшив" угоду преамбулою, у якій підкреслювалась необхідність атлантичного співробітництва, - зазначає професор Кельнського університету Юрген Хайдекінг. - Візит Дж. Кеннеді до Німеччини у червні 1963 р., в першу чергу, мав на меті відмовити населення ФРН від "помилкового напрямку" німецько-французького альянсу, спрямованого проти США» [15, с. 472]. Розрахунок Дж. Кеннеді виявився вірним. У пам'яті німців, що знаходилися у стані шоку після будівництва стіни, залишилася, у першу чергу, оновлена гарантія захисту Західного Берліна.

Відносини між двома країнами у 1960-ті рр. знаходилися на перехідній стадії. Прихід до влади 1963 р. нових лідерів - у Сполучених Штатах Ліндона Джонсона, і в Німеччині Людвіга Ерхарда - не сприяв покращенню відносин. Політика «подвійного

стримування», проголошена в 50-х рр. означала, що німецьке питання і конфронтація з СРСР були взаємопов'язані і, отже, ці проблеми потрібно вирішувати одночасно. «Хоча у 1960-х рр. американський уряд провадив політику розрядки стосовно СРСР без згадування німецької проблеми, відновлення німецько-американської гармонії і подальший прогрес у німецькому питанні вимагали, щоб політика “подвійного стримування” була замінена політикою “подвійної розрядки”» - вважає американський дослідник Стівен Сабо [39, р. 7]. Очевидно, що німці все ще дотримувалися старих стереотипів і не пристосувалися до нових реалій життя.

Частково це пояснювалось тим, що внутрішня політика у Федеративній Республіці знаходилась на перехідній стадії. Тенденції до міжнародних змін почали відчуватися восени 1966 р., після приходу до влади так званої «Великої коаліції» двох головних партій: Християнсько-демократичного союзу з Куртом-Георгом Кізінгером в якості канцлера і лідера Соціал-демократів Віллі Брандта як міністра закордонних справ [5, с. 9-18].

Уряд «Великої коаліції» прийняв більш гнучку політику щодо країн Східної Європи. Офіційно не відмовляючись від «доктрини Хальштейна», яка передбачала розрив дипломатичних відносин з будь-якою державою, що визнає уряд НДР, К. Кізінгер будував свою політику на суворих реаліях біполярного протистояння в Центральній Європі та усьому світі. Заснування німецьких торговельних місій у Бухаресті, Будапешті, Софії і Празі вважалось багатобічним початком. Так, К. Кізінгер під час візиту до Вашингтону в серпні 1967 р. наголосив: «Відносно Східної Європи я протягнув руку примирення цим країнам і ми почали просуватися до порозуміння. Ми встановили дипломатичні відносини з Румунією, уклали торговельний договір із Чехословаччиною, а також прагнемо дружніх і добросусідських відносин з Польщею і Радянським Союзом» [35, р. 83].

Почасти ці зрушення у відносинах між Західною Німеччиною і країнами Східної Європи пояснювались змінами у взаємовідносинах між США і СРСР. У 1966 році Л. Джонсон дав зрозуміти К. Кізінгеру, що для США проблема німецької єдності не перебуває на порядку денному «Якщо ви бажаєте жити в мирі з Європою, ви повинні шукати альтернативу», заявив президент [Цит. за: 23, р. 416]. Отже, ставало очевидним, що єдність Німеччини не може бути засобом вираження для розрядки Схід-Захід, але може наступити тільки в результаті довготривалого процесу мирних соціальних змін.

Німецькі вибори в жовтні 1969 р. ініціювали радикальні зміни у зовнішній політиці Німеччини. Хоча блок ХДС/ХСС переміг СДПН на виборах, В. Брандт зміг створити правлячу коаліцію з вільними демократами, значною мірою, на основі їх спільного бажання нового напрямку східної політики. «Ми в Німеччині знаємо, що болючий поділ нашої країни може бути припинений, якщо розкол Європи буде усунено, - підкреслив В. Брандт. - Ми повинні виходити з існуючої ситуації, тобто з реальності, щоб досягти більш нормальних відносин з нашими східними сусідами» [34, р. 92-93].

Нові прагнення німецького уряду до покращення відносин з країнами комуністичного блоку співпали з паралельним процесом у США. У 1969 році президент-республіканець Річард Ніксон прийшов до влади з наміром розпочати «еру переговорів», що сприятиме послабленню напруженості у холодній війні. Так, В. Брандт писав у своїх мемуарах: «Під час нашої розмови 10 квітня 1970 р. (у

Вашингтоні. - Д.Л.) Річард Ніксон заявив, що він довіряє нашій політиці і знає, що ми не збираємося ставити на карту перевірену роками дружбу. Однак, ми повинні зважати на те, що у Франції і Англії, а подекуди і в США може виникнути деяка невпевненість... Важливо, що ми згодні підтримувати тісний контакт з усіх питань, що стосуються відносин між Сходом і Заходом» [1, с. 55-56].

Хоча новий стиль американської політики був сприятливим для проведення нової східної політики, це зовсім не означало, що серед американського уряду не було її противників. Так, радник Р. Ніксона з питань національної безпеки Генрі Кіссінджер спочатку досить скептично ставився до намірів В. Брандта. Він побоювався, що «нова східна політика Брандта, яка для багатьох виглядала як прогресивна політика пошуку розрядки, могла в менш сумлінних руках перетворитися в нову форму класичного німецького націоналізму» [28, р. 408-409]. Г. Кіссінджер корінним чином розходився з В. Брандтом стосовно можливого результату східної політики, вірячи в те, що вона радше закріпить поділ Німеччини, ніж призведе до його ліквідації.

Кінець 70-х-початок 80-х років ознаменувався значним погіршенням взаємовідносин між США і СРСР. Протягом цього періоду Радянський Союз почав розміщення балістичних ракет середнього радіусу дії «СС-20» в країнах Східної Європи. У відповідь на це канцлер ФРН Г. Шмідт сприяв рішенню НАТО розмістити американські балістичні ядерні ракети «Першінг II» на західнонімецькій території. Але внутрішня полеміка відносно цього рішення сприяла початку антиядерного руху в Німеччині. Масовий антиракетний рух проти розміщення ядерних сил створив реальну загрозу «нейтралізму» ФРН, проти чого постійно виступали американці. Колишній політичний діяч П. Нітце писав у своїх мемуарах: «Рішення про розміщення ракет мало неоднозначний вплив на європейську громадську думку, передусім у Західній Німеччині. Будь-яке рішення загрожувало зруйнувати крихкий консенсус з питань оборони, за розвиток і збереження якого західнонімецькі політичні партії боролися протягом двох десятиліть чи більше» [31, р. 368].

Правоцентристська коаліція, очолювана християнським демократом Гельмутом Колем, прийшла до влади з безперечною орієнтацією на США і НАТО. Той факт, що лідер вільних демократів Ганс-Дітріх Геншер залишився міністром закордонних справ в новій коаліції, означав надійне продовження попереднього курсу в зовнішній політиці Бонна, спрямованого на розширення контактів між двома Німеччинами. Тактично активна східна політика Допомогала послабити внутрішніх критиків, які були проти розміщення американських ядерних сил короткого радіуса дії.

Республіканська адміністрація на чолі з Рональдом Рейганом відійшла від політичного курсу своїх попередників. Так, у листопаді 1981 р. Р. Рейган запропонував так званий «нульовий відлік». «Я вирішив виступити з пропозицією подвійного нульового варіанту... Я сказав росіянам, якщо вони ліквідують свої ракети «СС-20» і «СС-5», націлені на Західну Європу, тоді ми відмовимося від плану розгортання «Першінгів II» і крилатих ракет», - згадує президент в своїх мемуарах [11, с. 297]. Радянське керівництво погодилось би на певне скорочення, але аж ніяк не на нульовий варіант. Керівництво СРСР не було зацікавлене у продовженні переговорів, оскільки вважало, що підбурена європейська громадськість не допустить розгортання ракет. Але радянська тактика не спрацювала, і у 1983 р. розпочалось розгортання. Р. Рейган вирішив розмістити перші ракети саме у ФРН. Незважаючи на масові протести Руху прихильників миру, частини СДП і «Зелених», у листопаді 1983 р. німецьким

Бундестагом було схвалено рішення про розміщення ракет середнього радіусу дії. Ще у листопаді 1982 р. в спільній заяві Р. Рейган і Г. Коль зазначили, що «рішення розмістити системи в Європі базується на одностайному переконанні членів Атлантичного союзу, що розміщення ракет СС-20 загрожує безпеці Західної Європи, а також усьому Альянсу» [26, р. 174].

Проголошення «перебудови» і «гласності», тобто нового політичного курсу СРСР Михайлом Горбачовим, обраного генеральним секретарем КПРС у березні 1985 р., допомогло відновити переговори з контролю над озброєнням і оживити стосунки Схід-Захід. Після кількох років переговорів на найвищому рівні, спочатку у Женеві, потім у Рейк'явіку та Вашингтоні, Р. Рейган і М. Горбачов підписали у 1987 р. Договір про ядерні озброєння середнього радіусу дії. Нарешті, незважаючи на постійний скептицизм стосовно того, що може значити для Європи згода двох супердержав, скорочення озброєнь отримало реальну форму. «Це був перший в історії випадок, коли країни погодилися не тільки припинити виробництво ядерних ракет, але й знищити їх», - констатує Р. Рейган [11, с. 708].

Поліпшення геополітичної ситуації в Європі було невід'ємно пов'язано з внутрішньополітичними і зовнішньополітичними перетвореннями М. Горбачова. Лібералізація відносин Радянського Союзу з членами Ради економічної взаємодопомоги і Варшавського договору призвела до початку демократичних реформ і подальшого падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи наприкінці 1980-х рр. Радянська «перебудова» і «гласність» також сприяли поліпшенню міжнародної ситуації і подоланню розколу Європи, одним з видимих проявів якого була Німеччина і Берлін зокрема. У серпні 1986 р. президент Р. Рейган заявив: «Берлінська стіна - трагічне визнання провалу тоталітарних урядів. Це найбільш відверте свідчення штучного поділу Німеччини і Європи - поділу, що болісно розділяє Схід і Захід. Цього не може бути. Одного разу вона, і все схоже на неї, зникне. Поділ Берліна, як і поділ Європи, не може бути постійним» [33, р. 296]. Передбачення Р. Рейгана невдовзі виправдалися.

Отже, німецьке питання, що постало перед союзниками, під час Другої світової війни та у повоєнні роки, зазнавало трансформації підходів щодо його вирішення і викликало бурхливі дискусії серед представників зовнішньополітичного істеблішменту Сполучених Штатів. Американське керівництво не мало ані концептуального плану розвитку, ані чіткого уявлення про місце Німеччини у світі, ані ідеї про те, як планувати майбутнє країни. Саме тому спершу популярні ідеї в стилі «плану Моргентау» були відображені в проекті окупаційної директиви Комітету начальників штабів, основною метою якої була демілітаризація, денацифікація, декартелізація і демократизація Німеччини. Цей документ був основою окупаційної політики США до середини 1947 р., коли почала формуватися довгострокова політика відносно Німеччини.

Американська політика стосовно Німеччини була в центрі її більш широкої європейської політики. Президент Г. Трумен і Д. Ейзенхауер віддавали перевагу сильній і єдиній Західній Європі в середині розділеного континенту, ніж об'єднаній, але слабкій Європі, в якій панує Радянський Союз.

Однак, у зв'язку з початком холодної війни американський уряд почав надавати особливого значення не лише військовим, а й економічним методам стримування Радянського Союзу і комунізму. У Європі це призвело до створення НАТО і

переозброєння Західної Німеччини, а також сприяло економічному об'єднанню завдяки «плану Маршалла» і Європейському економічному співтовариству.

Перше погіршення взаємовідносин між США і ФРН припало на початок 1960-х рр., коли адміністрація Дж. Кеннеді пасивно відреагувала на будівництво Берлінської стіни 1961 р. Зведенням стіни супердержави визначили межі своїх претензій. Німецьке питання не було розв'язане, але здавалося урегульованим. Навіть після Карибської кризи 1962 р., продовжувався вимушений патовою ситуацією процес порозуміння між двома супердержавами. Внаслідок цього К. Аденауер був змушений шукати власних шляхів зовнішньополітичного розвитку ФРН і тимчасове віддалення по відношенню до США компенсувалося покращенням німецько-французьких відносин.

Послаблення холодної війни і початок процесу розрядки в період правління адміністрацій Л. Джонсона і Р. Ніксона покращили американо-німецькі відносини. Менш ідеологічний і реалістичний підхід Р. Ніксона до глобальної політики проявився майже одночасно з проголошенням В. Брандтом нової східної політики. Одним із найбільших успіхів американської зовнішньої політики з 1969 р. полягав у спроможності правильно проаналізувати початковий внутрішній консенсус, створений В. Брандтом на підтримку східної політики Бонна.

Американські перспективи розрядки змінювалися, починаючи з другої половини 1970-х рр. Радянська активність в Африці, Анголі, вторгнення до Афганістану, розміщення балістичних ракет середнього радіусу дії «СС-20» в Європі, а також зростаючі американські розчарування в процесі контролю над стратегічними озброєннями, розглядалися адміністрацією Р. Рейгана як очевидні свідчення того, що розрядка лише послабила позиції США у світі. Безпосередньою відповіддю республіканської адміністрації було розгортання балістичних ракет «Першінг II» та проголошення програми «зоряних війн» (Стратегічна оборонна ініціатива). Крах комуністичних режимів Центральної і Східної Європи, об'єднання Німеччини та розпад СРСР ознаменували кінець Ялтинсько-Потсдамської міжнародної системи та початок нової ери в міжнародних відносинах.

Використані джерела та література:

1. Брандт В. Воспоминания / В. Брандт / Пер. с нем. - М.: Новости, 1991. - 527 с.
2. Договор учреждающий Европейское оборонительное сообщество // Франция и «европейская армия» / Пер. с фр. - М.: Изд-во Иностранной литературы, 1954. - С. 205-262.
3. Заявление маршала Соколовского в Контрольном совете (21 ноября) // Внешняя политика Советского Союза. 1947 год. Документы и материалы: В 2 частях. - М.: Госполитиздат, 1952. - Часть 2. - С. 424-439.
4. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер / Пер. с англ. - М.: Ладомир, 1997. - 848 с.
5. Кудряченко А.І., Грабарчук Г.О. Відносини ФРН - НДР: від визнання до єднання / А.І. Кудряченко, Г.О. Грабарчук. - К.: НАН України Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 1994. - 50 с.
6. Мельников Ю.М. От Потсдама к Гуаму. Очерки американской дипломатии / Ю.М. Мельников. - М.: Политиздат, 1974. - 367 с.
7. Нота правительства СССР правительству США (18 августа) // Внешняя политика Советского Союза и международные отношения: Сборник документов. 1961 год. - М.: Издательство ИМО, 1962. - С. 284-290.
8. Нота советского правительства правительству Великобритании от 6 марта 1948 года // Советский Союз и Берлинский вопрос. Документы. - М.: Госполитиздат, 1948. - С. 7-21.
9. Нота советского правительства правительству США // Правда. - 1958. - 28 ноября.
10. Памятная записка правительства СССР правительству США по вопросу о заключении

- мирного договора с Германией и урегулировании на этой основе вопроса о Западном Берлине (4 июня) // Внешняя политика Советского Союза и международные отношения: Сборник документов. 1961 год.-М.: Издательство ИМО, 1962.-С. 135-140.
11. Рейган Р. Жизнь по-американски / Р. Рейган / Пер. с англ. - М.: Новости, 1992. - 752 с.
11. Речь товарища Н.С. Хрущева // Правда. - 1958. - 11 ноября.
12. Рупипер Г.-Й. Гарри С. Трумэн (1945-1953): Непопулярный творец послевоенного мира / Г.-И. Рупипер // Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. - Ростов н/Д.: Феникс, 1997. - С. 423-438.
13. Сообщение ТАСС о положении в Берлине и о переговорах, которые состоялись по этому вопросу между правительствами СССР, США, Великобритании и Франции в течение августа и сентября (26 сентября) // Внешняя политика Советского Союза. 1948 год. Документы и материалы: В 2 частях. - М.: Госполитиздат, 1951. - Часть 2. - С. 49-52.
14. Тегеран. Ялта. Потсдам: Сборник документов. - 3-е изд. - М.: Международные отношения, 1971. -416 с.
15. Хайдекинг Ю. Джон Ф. Кеннеди (1961-1963): Имперский президент / Ю. Хайдекинг // Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. - Ростов н/Д.: Феникс, 1997. - С. 455-475.
16. Acheson D. Sketches from life of men I have known / D. Acheson. - N.Y.: Harper, 1959. - XIV, 206 p.
17. Address by Secretary Byrnes, Stuttgart, September 6 1946 // Documents on Germany, 1944-1985. - 4th ed. - Wash., D.C.: Department of State, 1986. - P. 93-97.
18. Adenauer K. Memoirs, 1945-1953 / K. Adenauer / Trans. from Germ. - Chicago: Henry Regnery, Co, 1966. - 477 p.
19. Blum I.M. Roosevelt and Morgenthau / J.M. Blum. - Boston: Houghton Mifflin, 1970. - XVI, 686 p.
20. Chancellor Adenauer's Senate Address, May 27, 1957 // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 17-20.
21. Eisenhower D.D. Waging Peace 1956-1961, The White House Years / D.D. Eisenhower. N.Y.: Garden City, Doubleday, 1965. - XXIII, 741 p.
22. Gillingham J. From Morgenthau Plan to Schuman Plan: America and the Organization (Europe / J. Gillingham // American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955 / Ed. by J.M. Diefendorf, A. Frohn, H.-J. Rupieper. - Wash., D.C.: The Germs Historical Institute, 1993.-P. 111-133.
23. Hersh S.M. The price of power. Kissinger in the Nixon White House / S.M. Hersh. - N.Y Summit Books, 1983. - 689 p.
24. Interview of President Kennedy by Alexei Adzubei, editor of Izvestiya, Hyannis Port, 1 November 1961 // Documents on Germany, 1944-1985. - 4th ed. - Wash., D.C.: Department of State, 1986.-P. 801-803.
25. Joint Declaration of May 28, 1957, Concerning the Discussions between President Eisenhower and Chancellor Adenauer // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 25-27.
26. Joint Statement by President Reagan and Chancellor Kohl, November 16, 1982 // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - 169-176.
27. Kennan G.F. Memoirs, 1925-1950 / G.F. Kennan. -N.Y.: Random House, 1967.
28. Kissinger H.A. White House Years / H.A. Kissinger. - Boston: Little Brown and Co., - 1979. XXV, 1521 p.
29. Miscamble W.D. George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950 W.D. Miscamble. - Princeton: Princeton University Press, 1992. - XIX, 419 p.
30. Ninkovich F.A. Germany and the United States: the transformation of the German question (since 1945) / F.A. Ninkovich. - Boston: Twayne Publishers, 1988. - XV, 201 p.

31. Nitze P.H., Smith A.M., Rearden S.L. From Hiroshima to Glasnost: At the center of Decision, Memoir / P.H. Nitze, A.M. Smith., S.L. Rearden. - N.Y.: Grove Weidenfeld, 1989. - XX 505 p.
32. President Sheel's Address before Congress, June 17, 1975 // Common values, Common caus German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-198 Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 114-119.
33. Reagan R. The Horror of the Wall Can Easily Overwhelm Us // American Foreign Polic Current Policy, 1986. / Ed. by N. Golden, S.B. Wells. - Wash., D.C.: Department of Sta, 1987. - P. 295-296.
34. Remarks by Chancellor Brandt April 10, 1970, at a dinner given by President Nixon // Commi values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - 91-94.
35. Remarks by President Johnson and Chancellor Kiesinger at Welcoming Ceremonies Washington, August 15, 1967 // Common values, Common cause: German Statement in t United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. -N.1 German Information Center, 1983. - P. 80-84.
36. Rostow W.W. The Diffusion of Power: an essay in recent history / W.W. Rostow. - N.' Macmillan, 1972. - XX, 739 p.
37. Schwartz T.A. America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of German; T.A. Schwartz. - Cambridge: Harvard University Press, 1991. - XIII, 404 p.
38. Steininger R. The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunificati /R. Steininger / Trans, from Germ. -N.Y.: Columbia University Press, 1990. -XVII, 186 p.
39. Szabo S.F. The diplomacy of German unification / S.F. Szabo. - N.Y.: St. Martin's Press, 19^c. -XIV, 162 p.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ПАДЕНИЕ БЕРЛИНСКОЙ СТЕНЫ И ОБЪЕДИНЕНИЕ ГЕРМАНИИ: ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НОВОГО НЕМЕЦКОГО ЕДИНСТВА

Падение Берлинской стены означало для немцев праздник воссоединения двух частей насильно разделенной нации. В марте 1990 г. в Восточной Германии прошли первые демократические выборы и уже 3 октября две части Германии окончательно объединились в одно государство. Для мира, падение Берлинской стены было предвестником потери мирового значения СССР и изменения геополитической карты мира.

Ключевые слова: Берлинская стена, конфликт Восток-Запад, объединение Германии, геополитическая карта мира.

Солошенко В.В. Падіння Берлінської стіни і об'єднання Німеччини: внутрішньополітичні проблеми нової німецької єдності.

Падіння Берлінського муру ознаменувало для німців свято возз'єднання двох частин насильно поділеної нації. У березні 1990 р. у Східній Німеччині відбулися перші демократичні вибори і вже 3 жовтня дві частини Німеччини остаточно об'єдналися в одну державу. Для світу, падіння Берлінського муру було передвісником втрати світового значення СРСР і зміни геополітичної карти світу.

Ключові слова: Берлінський мур, конфлікт Схід-Захід, об'єднання Німеччини, геополітична карта світу.

Soloshenko V. The fall of the Berlin Wall and the unification of Germany: domestic issues of new German unity.

The fall of the Berlin Wall meant for Germans a celebration of the re-unification of the two parts of the nation which was divided by force. In March 1990 in the Eastern Germany first democratic elections took place and already on October 3, 1990 two parts of Germany finally united into the single state. For the whole world the fall of the Berlin Wall became a harbinger of the loss USSR's world importance and of the changes of the geopolitical map of the world.

Keywords: Berlin Wall, East-West Conflict, German unification, the geopolitical map of the world.

Разделение Германии не может считаться уникальным событием немецкой истории, поскольку единое государство было провозглашено лишь в 1871 г. После Первой мировой войны Германия, сохранив свою государственность, лишилась части своих территорий и на западе, и на востоке. Поражение во Второй мировой войне привело не только к новым территориальным потерям - в центре Европы при участии победителей были образованы два немецких государства, разделенные по социально-политическим и экономическим признакам. «Politik der Staerke» Аденауэра стала частью общей стратегии Запада в холодной войне, но немцам она принесла лишь дополнительные издержки. Немецкую политику 80-х гг. канцлера Г. Коля отличало то, что она не только актуализировала немецкий вопрос в отношениях Запада и Востока, но и стала действенным фактором сближения ФРГ и ГДР. «Патриотическая страстность» канцлера, его сентиментальное отношение к Берлину и активные выступления по немецкому

вопросу, - писал немецкий историк В. Мазер, - способствовали пробуждению чувства принадлежности к одной нации у всех немцев не только в ФРГ» [1].

Немецко-немецкие отношения были выведены из застоя, охватив различные стороны общественной жизни и социально-экономические связи двух государств. Продвижению вперед способствовала так называемая политика «мелких шагов» и «уступка за уступку», которая была конкретизирована в решениях правительства ФРГ в декабре 1982 и феврале 1983 гг. Прежде всего, решено было добиваться взаимных послаблений в сложившейся практике поездок граждан ГДР в ФРГ (официально ФРГ продолжало игнорировать гражданство ГДР, но без определенных уступок нельзя было добиться расширения числа поездок). Так к середине 80-х гг. продолжительность поездки граждан ФРГ в ГДР увеличилась до 45 дней. В свою очередь, пенсионеры из ГДР могли находиться в ФРГ 60 дней. Только в 1986 г. около миллиона восточногерманских пенсионеров посетили ФРГ. Если другие восточноевропейские страны с началом 80-х гг. испытывали финансовые и экономические затруднения, что приближало банкротство коммунистических режимов, то ГДР беспрепятственно получала кредиты от банков ФРГ. Восточный Берлин нуждался в модернизации, выход виделся не только в увеличении помощи из ФРГ, но и в расширении сотрудничества, торговли, контактов. Руководство ФРГ предложило в 1987 г. совместно отметить 750-летний юбилей Берлина, однако власти ГДР оказались не готовы на такой шаг. Тем не менее, сближение двух частей города продолжалось. Процесс объединения начался «снизу». Политикам оставалось лишь принять решения, отвечавшие интересам всего немецкого народа [1].

Большая часть восточных немцев осенью 1989 г. с энтузиазмом выступила за демократию и общенемецкое единство. Однако поражает тот факт, что и сегодня восточные земли продолжают жить особой жизнью внутри Германии, а их жители все еще не ощущают политического единения с западом страны. Если объединение сопровождалось эйфорией по обе стороны немецко- немецкой границы, то 20 лет спустя в рассказах о ГДР чуть ли не преобладали ностальгические ноты - личные воспоминания восточных немцев о своем детстве, успешно функционировавшей системе технического образования ГДР и т.д. [2]. Роль восточных немцев в общественно-политической жизни единой Германии весьма незначительна. Их членство в политических партиях сократилось с 5,1% в 1992 г. до 2,6% в 2007 году [3].

Многие политологи констатируют возникновение в Восточной Германии отдельной политической культуры, которая значительно отличается от политических ориентиров Западной Германии. В качестве причин этого феномена чаще всего называются, с одной стороны - влияние воспитания в ГДР, а с другой - экономическая ситуация в новой объединенной ФРГ. Еще одно объяснение восточногерманской «особенности» предлагает социолог, научный сотрудник маннгеймского Центра социальной политики Кристофер Ставенон [4, s. 781-787]. По его мнению, восточная и западная части страны не стали подлинно единым целым даже спустя 20 лет после воссоединения, поскольку особая восточногерманская идентичность сформировалась не как продукт особого менталитета бывших жителей ГДР, а стала результатом определенной социальной структуры, сформировавшейся из-за постоянной утечки среднего класса и представителей высших слоев общества. В восточногерманских землях до сих пор недостает элитарного слоя, способного руководить переходом бывших земель ГДР к рыночному обществу и демократии. Во многих регионах Восточной Германии экономическая, общественная и культурная жизнь несет на себе отпечаток упадка. Большинство руководящих кадров - выходцы из западногерманских

земель. Индустрия Восточной Германии также находится в руках западногерманских или иностранных концернов. Безработица на востоке выше, а уровень жизни значительно ниже, чем в западной части страны. Вследствие этого большинство восточных немцев чувствуют себя людьми «второго сорта», что неотделимо от их особой идентичности, как и их постоянное обращение к воспоминаниям о ГДР.

Переход от плановой экономики к рыночной обернулся для граждан ГДР переходом от «общества рабочих» к «обществу безработных». С 1990 по 2002 год число занятых на территории Восточной Германии сократилось с 8,6 до 6,1 млн. [5, б. 169]. Несмотря на все социальные меры правительства, процент безработных на Востоке и к 2009 году остался по-прежнему в два раза выше, чем на Западе (14,2% против 7,1%) [6, б. 16]. Остановка предприятий и массовые увольнения стали для восточных немцев ключевой составляющей первых лет существования объединенной Германии и неотъемлемой частью их коллективной памяти.

После объединения население бывшей ГДР стало стремительно уменьшаться, и не только из-за падения рождаемости. Отсутствие перспективы найти работу привело к массовой миграции восточных немцев в западную часть страны. Население восточных земель сократилось на 1,5 млн. человек, то есть примерно на 10% [7, с. 42]. Однако, демографический регресс был только одним аспектом неслыханного процесса «сокращения», который охватил бывшую ГДР. Вот как охарактеризовал этот феномен профессор социологии Вольфганг Энглер: «Обеднение Восточной Германии представляет собой процесс неуклонного сокращения и предсказуемого результата - сокращение по всем параметрам. Население, города, фабрики, люди в их социальном масштабе - все уменьшается» [2]. И впоследствии более 90% граждан бывшей ГДР оценивали объединение как правильное решение. При этом восточные немцы не растворились в западногерманском обществе, а сохранили особую идентичность. Так, в 2008 году только 42% восточных немцев идентифицировали себя с гражданами объединенной Германии, тогда как 75% - с представителями Восточной Германии [7, с. 42]. Для проявления этой особой восточногерманской идентичности существует множество причин.

Объединение Германии носило асимметричный характер: это было не объединение двух стран, а вступление ГДР в федерацию земель Западной Германии. Этот принцип был одобрен избранными представителями народа обеих государств (Бундестагом и Народной палатой), заключившими на основании статьи 23 Основного закона ФРГ договор об объединении. При этом они сознательно отказались от возможности (также предоставлявшейся конституцией, статья 146) разработки новой конституции на основании решения народного референдума. Избранный путь позволил Западной Германии сохранить всю ее институциональную структуру в переходный период и осуществить быстрое объединение [8, с. 137]. Но это прагматичное решение легло тяжелым бременем на внутреннее единство Германии.

Необходимость приспособливаться к западногерманским порядкам привела к тому, что уже вскоре после объединения бывшие граждане ГДР почувствовали себя «колонизированными». Большинство восточногерманских предприятий утратили свою технологическую и экономическую самостоятельность и функционируют как «сателлиты» нескольких западных концернов, во всем зависимые от хозяев. Геттингенский социолог Бертольд Фогель также оценивает ситуацию в Восточной

Германии как продукт «зависимой экономики» [2]. Отмеченная асимметрия социальной и экономической ситуации в Германии, пережитый восточными немцами опыт колонизации объясняют, почему подавляющее большинство из них ощущают дискриминацию. С 1990 года более 80% восточных немцев при опросах регулярно называют себя «гражданами второго сорта», считая это следствием объединения. С середины 90-х годов даже долгосрочные прогнозы развития Германии предсказывают, что восточные земли и в перспективе останутся отстающими. Ответственность за это возлагается на западногерманские земли.

В соответствии с теорией социальной идентичности Генри Тайфеля, население выводит свою социальную самооценку из сравнения с высшими по статусу социальными группами [2]. Для восточных немцев такой высокостатусной группой являются западные немцы, принадлежность к которым для первых практически исключается. Поэтому восточные немцы формируют собственную идентичность, которая зиждется на позитивной оценке восточногерманских стереотипов, с одной стороны, и обесценивании западногерманской группы, с другой. Именно на этом фоне происходят изменения в политической ориентации восточных немцев. Все более позитивная оценка жизни в ГДР, распространяющаяся негативная оценка демократии в ФРГ и в целом ослабление доверия к демократии в качестве образцовой формы правления, могут рассматриваться как часть стратегии самоутверждения восточных немцев. Обесценивание демократии, в свою очередь, блокирует развитие на Востоке активного гражданского общества, потенциал которого столь ярко проявился осенью 1989 года, когда восточные немцы показали большую по сравнению с западными немцами готовность к протесту и активность в манифестационном движении.

С 23 августа 1961 года западные берлинцы не могли находиться без разрешения на территории Восточного Берлина, значительно осложнились условия посещения жителями ГДР другой части города. Стена была построена для того, чтобы предотвратить передвижение беженцев из Восточной Германии на запад и она на многие годы разделила немецкие семьи, весь немецкий народ. Установлением стены коммунистическая партия провела идеологическую обработку восточных немцев в духе отдельного от западной части развития экономики, политической, культурной и духовной жизни. Стена была символом могущества Москвы, способным отгородить часть света от европейских демократических ценностей и держать население покоренных стран в повиновении. Влияние Москвы в Немецкой Демократической Республике было настолько осязаемым, что даже советские лингвисты подсчитывали русские слова, которые уже появились в немецком языке граждан ГДР.

Последней вехой «холодной войны» считают демонтаж Берлинской стены. То есть, можно говорить о ее итогах. Но это, пожалуй, самое трудное. Наверное, итоги «холодной войны» подведет история, ее истинные результаты будут видны через десятилетия. Объединению Германии предшествовал глубокий социально-экономический и политический кризис в ГДР, который назревал в течение последних 4 лет и привел к стремительным темпам объединения ГДР и ФРГ в течение одного года, с октября 1989 г. по октябрь 1990 г., когда на политической карте Европы появилось новое объединенное государство Германии с 78 млн. населением. Сверхцентрализованная система управления выявила полную неспособность обеспечить динамичное развитие экономики ГДР. Начались перебои с поставкой промышленных товаров, росла инфляция. Немцы рвались в обеспеченную Западную

Германию. Все настойчивее звучащие требования открытия границ, сопровождавшиеся массовыми демонстрациями, стали началом революционных перемен в стране.

4 октября 1989 года в Берлине на митинг собрались 400 тысяч жителей. Участники митинга требовали свободы слова, отставки правительства и свободных выборов. 6 октября те же требования выдвинул уже полумиллионный митинг. Массовое движение переросло в мирную революцию и 9 ноября Берлинская стена была разрушена народом на глазах вооруженной охраны.

Падение Берлинской стены означало для немцев праздник воссоединения двух частей насильственно разделенной нации. В марте 1990 года в Восточной Германии состоялись первые демократические выборы и уже 3 октября две части Германии окончательно объединились в одно государство. Для мира, падение Берлинской стены стало предвестником потери мирового значения СССР и изменения геополитической карты мира. Для участников национально-освободительных движений падение стены дало надежду на создание независимых государств. Отметим, что выдающиеся политические деятели Франции - президент Франсуа Миттеран и Великобритании - премьер-министр Маргарет Тетчер отнеслись к падению Берлинской стены отрицательно. Они выражали обеспокоенность, поскольку объединенная Германия, по их мнению, быстро превратится в сверхмощное государство, угрожающее суверенитетам других европейских государств. Следует подчеркнуть, что британский писатель Тимоти Гартон Еш назвал 1989 год наилучшим в истории Европы, ведь именно он избавил континент от наихудшего столетия [9].

Берлинская стена просуществовала с 13 августа 1961 до 9 ноября 1989 года. Таким образом, в течение свыше 28 лет Западный Берлин - город, где были расположены три сектора западных союзников по антигитлеровской коалиции, и город, который имел отдельный политический статус - был отгороженным от столицы прежней Немецкой Демократической Республики. Берлинская стена стала символом «холодной войны», она олицетворяла границу двух миров, линию столкновения в сердце Германии. Берлинская стена была разделительной границей протяженностью 43,1 км между восточной и западной частью города, а также границей длиной 11,9 км между ГДР и внешней границей Западного Берлина. Став совершенным заградительным объектом стена имела 300 наблюдательных башен для часовых, бункера и даже 225 помещений для дрессированных собак.

Обратим внимание и на то, что 9 ноября свободного пересечения границы добились только граждане ГДР. Для граждан ФРГ и западных берлинцев сохранялись прежние правила. Они включали предшествующую заявку на получение въездной визы и обязательный обмен валюты по обменному курсу 1:1. Таким образом, Берлинская стена была ярким символом конфликта Восток-Запад и разделения Германии. Достигнутые изменения имели необратимый характер: об обратном усилении режима границы или об изменении направления перемен не могло быть и речи. Стремление к единству немецкого народа и политическим преобразованиям на континенте набирало все больших оборотов. Новогодняя ночь 1989-1990 гг. праздновалась всем городом перед Бранденбургскими воротами, а в дальнейшем это станет хорошей традицией. Бранденбургские ворота становятся символом немецкого государственного единства современной Германии. Начиная с 31 августа 1990 года, когда правительства ФРГ и ГДР подписали Договор об объединении, демонтаж стены

происходил достаточно быстрыми темпами. До 13 ноября следующего года она практически исчезает с территории города. Лишь в нескольких местах Берлина сохранились остатки стены в качестве достопримечательностей недавней истории. После объединения Германии по всему периметру, где стояла стена, брусчаткой выложена четкая линия прежней границы шириной около 20 см. [10, с. 31].

Нынешний бургомистр Берлина и один из самых популярных немецких политиков Клаус Воверайт считает, что Берлин - единственная земля Федеративной Республики, где Восток и Запад должны были объединиться не только на городском, но и на земельном уровне. Мы видим, что прогноз Вилли Брандта осуществился. В Берлине «срослось то, что принадлежит друг другу» [11, с. 48-49].

На 20-летие падения Берлинской стены собралось около 100 тысяч немцев и туристов из многих стран, чтобы несколько минут наблюдать за тем, как блок за блоком под аплодисменты и вспышки фотокамер упадет так называемая Берлинская стена. Это и стало кульминацией всех торжеств, на которые канцлер Ангела Меркель пригласила руководителей тех стран, которые когда-то разделили между собой Берлин. На празднование пригласили любимого среди немцев Михаила Горбачева, а также Леха Валенсу, председателя Еврокомиссии Жозефа Мануеля Баррозу и президента Европарламента Ежи Бузека. Во время праздника А. Меркель, М. Горбачев и Л. Валенса прошли по мосту на улице Борнхолмер, которая раньше была разделена стеной. Теперь, почти ничего в Германии внешне не напоминает о существовании стены. Но следует помнить, что когда-то в центре Европы одна нация была разделена принудительно на две части.

Впрочем, несмотря на то, что миновало более 20 лет, немцы признают что полностью эта стена еще не разрушена. ФРГ развивалась по модели западных стран, а ГДР - по советской модели. Каждый четвертый гражданин восточной части Германии был официальным или неофициальным сотрудником Штази - Министерства государственной безопасности, которое работало по методам советского КГБ. У многих немцев проблема состоит в том, что «в голове» каждого из них все еще существует стена.

«Общаясь с некоторыми своими коллегами из восточного Берлина, я понимаю, что они живут в каком-то своем мире», - отмечает руководитель отдела здравоохранения берлинского сената Кристоф Декер, который всю жизнь прожил в Западном Берлине. «За одну ночь мы стали отвечать за весь Берлин, это была неожиданная двойная ответственность», - рассказал он, отметив, что пытался сохранить всех сотрудников. «Но между западным и восточным менталитетом была разница». «Вот, например, если у восточноберлинского маляра закончилась краска, он заканчивает работать и идет домой. А у западноберлинского маляра что? У него просто не заканчивалась краска, и он бы работал» [12, с. 220-221].

Для иллюстрации различий во взглядах, берлинцы приводят следующий пример: западные немцы намного позже женятся и заводят детей, чем восточные. Однако не только в менталитете разница. Существует разница и в финансовой сфере. Так до сих пор за одну и ту же работу, но выполненную в Восточном и Западном Берлине, рабочий получает разную зарплату. Это регулируется даже на законодательном уровне. Существует закон, по которому адвокат из Западного Берлина может выставить счет больший, чем адвокат из Восточного Берлина. До сих пор аренда помещений в восточной части более дешевая, чем в западной. Немцы, как,

собственно, и вся западная цивилизация, очень уважают Горбачева, для них он еще при жизни стал человеком-легендой, знаменательно, что первый и последний президент СССР является почетным гражданином объединенного Берлина. Горбачева часто критикуют - как на Западе (за то, что не перешел к более решительным действиям), так и в России, где многие считают его «изменником, который развалил большое государство». Однако, если России удастся в конце концов «преодолеть свои фобии», историки будущего дадут Горбачеву более благосклонную оценку. Если бы не он, падение коммунизма в Европе могло бы оказаться куда более более длительным процессом.

Объединение представлялось реальным лишь через два-три года. По февральской 1990 г. инициативе Г. Модрова, главы правительства ГДР, путь к единству должен пройти четыре этапа. «Думаю, что объединение произойдет не так быстро, как это предсказывают в Бонне», - заявлял министр иностранных дел СССР Е. Шеварнадзе [13, с. 418-419]. Какие еще альтернативы немецкого единства могли быть, когда люди массово прорывались в Западную Германию, ежедневно ускорялся распад ГДР. Лозунг восточногерманских демонстрантов, осенью 1989 года «Wir sind das Volk! («Мы - народ!») звучал теперь как «Wir sind ein Volk » («Мы - один народ!») [13, с. 420-421].

Вокруг денежной реформы развернулись горячие дебаты экономистов. Президент Бундесбанка под давлением Коля был вынужден сказать: «Если немецкая марка не придет в Восточную Германию, тогда восточные немцы придут к нам». Таким образом, канцлер окончательно добился признания как ведущий архитектор единства. Далее были несколько месяцев перехода к объединенной Германии. 3 октября 1990 для Германии закончился «год перемен» [14].

Нам известен ход событий по формуле «2+4», согласно которой два немецких государства диктовали темпы, сроки и, в значительной степени, условия объединения ГДР и ФРГ. Тогда и сейчас возникает много вопросов и среди них - а могло ли быть иначе? Могли или нет 4 государства- победителя диктовать условия и международный формат этого процесса? Ответ на этот вопрос весьма непростой. Главное, что ни один военно-политический блок не был готов пустить на самотек разрушение, самоликвидацию ГДР. Это могло иметь непредсказуемые последствия.

С точки зрения немецкого стремления к единству - объединение страны было успехом, но было ли оно таковым также и в контексте интересов советской безопасности или интересов стран-победительниц. Главное состоит в том, что падение Берлинской стены, объединение Германии стало реальным толчком в преодолении конфликта Восток-Запад, привело к событиям, которые имеют значение для будущего Европы и мира. Действительно, объединение Германии явилось политическим событием мирового масштаба. С высоты нынешнего времени мы видим, что оно привело к расширению Западной Европы на Восток и стало существенным элементом в процессе окончания «холодной войны».

По словам Ангелы Меркель, положение вещей в 1990 году было однозначным: люди не хотели ждать или выбирать какой-то особый «третий путь». «Они хотели общенемецкого единства. Это было нашей главной политической задачей», - заявила канцлер. И через 20 лет после воссоединения большинство немцев воспринимает этот исторический поворот как повод для радости [15; 16].

Крайне остро перед объединенной Германией стала и проблема жилья. Закон о

собственности, принятый после объединения Германии, фактически дал право бывшим собственникам требовать возвращения пятой части всех квартир ГДР. Все сданное в аренду жилье (то есть, половина из 7 млн. квартир в ГДР, которые принадлежали коммуна и кооперативам) дотировалось ранее исключительно за счет государственных средств. Чтобы спасти положение, была резко поднята квартирная плата за жилье, которая к концу 1991 г. увеличилась в бывшей части ГДР в 4 раза. Нехватка жилья увеличивалась и за счет непрекращающегося потока эмигрантов в ФРГ, число которых только в 1992 г. достигло три четверти миллиона человек, - больше, чем в остальных странах Европы вместе взятых.

Каждый третий респондент на западе Германии (35%) считает, что объединение принесло больше потерь, чем выгод. На востоке Германии доля недовольных меньше - 24 %, или почти каждый четвертый. При этом для 42% респондентов бывшей ГДР объединение стало полезным и выгодным. На западе с этим согласны 37%, а 52% жителей Германии, которые считают, что на востоке живется легче или чуть легче, чем на западе. В то же время, в новых федеральных землях, 75% опрошенных полагают обратное. Они уверены, в том, что в объединенной Германии легче живется как раз западным немцам [3].

Сейчас на смену старому поколению приходит новое, и настроения в обществе сглаживаются. Однако, далеко не все различия, существовавшие между ГДР и ФРГ, были преодолены за 20 лет немецкого единства. 52% опрошенных заявили, что между Восточной и Западной Германией больше различий, чем сходства. Больше всего разногласий вызывает вопрос, кто выиграл от объединения Германии. 60% респондентов в старых федеральных землях полагают, что от объединения выиграли преимущественно восточные немцы. Между тем, действительность подтверждается статистикой: Восток и Запад Германии все ещё значительно разделены различиями в размерах зарплат и пенсий. Несмотря на то, что только за первые пять лет после объединения зарплата на востоке страны возросла с 46,5 % до 73,2% от уровня зарплат на западе, в дальнейшем выравнивание в доходах замедлилось. Так в 2009 году доходы жителей бывшей ГДР были более чем на четверть ниже, чем у соотечественников в Нижней Саксонии или Баварии. И выходит, что разницу в уровне жизни, берущую свое начало после Второй мировой войны, преодолеть до сих пор не удалось. Между Восточной и Западной Германией на протяжении многих веков существовали разногласия, как, впрочем, и между Севером и Югом. Однако, речь идет о серьезных экономических и культурных проблемах. Это не только существенные недостатки немецкого государства всеобщего благосостояния, но и влияние экономических, демографических, фискальных аспектов немецкого объединения, в результате которых Германии грозит превращение в «большого члена» Европы. К этому добавляется неуверенность относительно расширения Европейского Союза [13, с. 420-421].

Разделить немцев в 1961 году удалось достаточно быстро, тогда как их объединение в один немецкий народ продолжается уже более 20 лет. И, возможно, для того, чтобы окончательно стереть разницу между Востоком и Западом, понадобится еще 20 лет. По крайней мере, именно столько времени понадобится, чтобы окончательно разрушить стену в умах немцев.

Использованные источники и литература:

1. Петелин Б. ФРГ и ГДР: преодоление раскола (германо-германские отношения в 80-е гг. XX века). [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.rusgermhist.ru/documents/konferenzii/moscow/.../petelin.pdf>
2. Дубина В. Насколько едина объединенная Германия? Восточные и западные немцы 20 лет спустя (По материалам немецкой печати) [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.perspectivy.info/.../naskolko_jedina_objedinenn
3. Славная Т. 20 лет единой Германии не объединили нацию. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.trud.ru/.../251429_20_let_edinoj_germanii_ne_objedinili_natsi
4. Stawenow Ch. Warum ist Deutschland noch nicht zusammengewachsen? Zur Entstehung einer politischen Teilkultur in den neuen Bundesländern / Ch. Stawenow // Deutschland Archiv. Zeitschrift für das vereinigte Deutschland. - 2009. - № 5. - S. 781-787.
5. Winkler G. Sozialreport 2004. Daten und Fakten zur sozialen Lage in den neuen Bundesländern / G. Winkler. - Berlin 2004.
6. Bundesagentur für Arbeit, Der Arbeits- und Ausbildungsmarkt in Deutschland. Monatsbericht März 2009.
7. Liebscher R. Sozialreport 2008. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.stz-ev.de/Publikationen/Sozialreport/SR_2008/SR2008.pdf
8. Кocka J. Vereinigungskrise. Zur Geschichte der Gegenwart / J. Кocka. - Güttingen, 1995.
9. Левко Лук'яненко До 20-річчя повалення Берлінської стіни. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.radio.svoboda.org/content/article/1882892.html>
10. Кудряченко А.І. Берлінський мур: зведення та падіння: пересторога історії / А.І. Кудряченко // Трибуна. - 2003. - № 8.
11. Берлін - це «the place to be» // Deutschland. - 2009. - № 2.
12. Шульце Г. Історія Німеччини / Г. Шульце: Переклад з німецької Ö. Насика. - К.: Наука, 2010. - 280 с.
13. Озмент С. Могущая крепость: Новая история германского народа / С. Озмент - М.: АСТ, АСТ Москва, Хранитель, 2007. - 540 с.
14. Западные и восточные немцы разошлись в оценках объединения Германии. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.digifish.info/germany/10564-zapadnye-i-vostochnye-nemcy-razoshlis-v-ocenках.html>
15. Jahre Wiedervereinigung - Bundeskanzlerin Angela Merkel zu Gast. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.j-zeit.de/archiv/artikel.2487.html>
16. Между обеими частями объединившейся Германии сохранились серьезные различия. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.digifish.info/germany/12488-mezhdu-obeimi-chastyami-obedinivshejsya-germanii.html>

УДК 327 (73)

Бессонова М.М.

«СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ» ЯК ДЖЕРЕЛА З ВИВЧЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

Згідно із «Законом про реорганізацію оборони» 1986р. кожний президент Сполучених Штатів має оприлюднювати «Стратегію національної безпеки», в якій сформульовані інтереси, цілі зовнішньої політики США та шляхи їх досягнення. Цей тип документу дозволяє виявити основні оцінки щодо поточних загроз безпеці США та способи реагування на них. Окрім цього, ці «Стратегії» є цінним історичним джерелом, адже дають змогу не тільки в історичній ретроспективі аналізувати минуле американської зовнішньої політики, але й бачити витоки її потенційної еволюції у майбутньому.

Ключові слова: стратегія національної безпеки, національні інтереси, зовнішня політика, США

Бессонова М.Н. «Стратегии национальной безопасности» как источники исследования актуальных вопросов внешней политики США.

Согласно «Закону о реорганизации обороны» 1986 г. каждый президент Соединенных Штатов должен представлять «Стратегию национальной безопасности», в которой сформулированы интересы, цели внешней политики США и пути их достижения. Этот тип документа позволяет выявить основные оценки текущих угроз безопасности США и способы реагирования на них. Более того, эти «Стратегии» являются ценным историческим источником, поскольку позволяют не только в исторической ретроспективе анализировать прошлое американской внешней политики, но и видеть истоки ее потенциальной эволюции в будущем.

Ключевые слова: стратегия национальной безопасности, национальные интересы, внешняя политика, США.

Bessonova M. "Strategies of National Security" as the source for the study of the topical issues of the U.S. foreign policy.

According to the Defense Reorganization Act of 1986 each President of the United States must prepare the National Security Strategy, which outlines the interests of U.S. foreign policy, its goals and ways to achieve them. This type of document allows to determine basic evaluations of current U.S. security threats and the ways to react on them. In addition, the Strategies are valuable historical source which enable to analyze not only the past of American foreign policy in historical retrospective, but to see the origins of its potential evolution in the future.

Keywords: national security strategy, foreign policy, national interests, the USA.

Із розпадом СРСР та «перемогою» США, біполярність світу мала трансформуватися в щось нове. Невизначеність характеру та структури нового світового устрою у перші роки після завершення холодної війни окреслена в значній кількості наукових, аналітичних, публіцистичних матеріалів, що надруковані упродовж останніх 20 років. Як відомо, майже одразу склалися два погляди щодо майбутньої еволюції постбіполярного світу: у бік одно- або багатополярності. У будь-якому разі, майбутня роль Сполучених Штатів, як всередині, так і ззовні держави, тлумачилася як роль «лідера», «гегемона», «першого серед рівних» тощо.

Не зважаючи на відсутність єдиного сильного супротивника, питання безпеки залишилися першочерговими у зовнішньополітичній риторичі Сполучених Штатів. Цій проблематиці присвячено значну кількість наукових розвідок як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії [1-5; 13]. Дослідження американського бачення головних небезпек для своєї власної держави та світу в постбіполярну епоху, дозволяє не тільки відстежити еволюцію цих тлумачень, але й прогнозувати їх майбутній розвиток.

В рамках даної публікації пропонується певною мірою доповнити вже існуючі розробки оглядом «Стратегій національної безпеки США», як одного з базових документів зовнішньої політики цієї країни. Найбільшу увагу буде сфокусовано на виявленні тих головних небезпек, які декларувалися діючими американськими президентами у текстах «Стратегій», як потенційно можливі під час їх каденції. Тому головним джерелом та об'єктом аналізу, результати якого представлені у цьому матеріалі, є самі «Стратегії», презентовані усіма президентами США, починаючи з Р. Рейгана.

Цей тип документу виник у контексті обговорення необхідності реорганізації системи оборони США, що була у центрі уваги американської законодавчої влади ще на останньому етапі холодної війни. У період 1983- 1985 рр. в обох палатах Конгресу відбулася низка слухань, результатом чого стало прийняття у 1985 р. законопроекту Голдуотера-Ніколса, який після підписання президентом США у 1986 р. став «Законом про реорганізацію оборони».

Відповідно до цього закону, який є чинним і нині, президент США щорічно має представляти Конгресу доповідь про стратегію національної безпеки. У доповіді належить чітко сформулювати інтереси й цілі зовнішньої політики США та шляхи їх досягнення, аби Конгрес мав чітке уявлення про ресурси, необхідні для підтримки «Стратегії» президента. Мета цього - узгодити процес фінансування бюджетом США тих чи інших заходів, що стосуються захисту американських національних інтересів. У законі були чітко прописані вимоги: подання доповіді про стратегію національної безпеки для будь-якого року має відбуватися одночасно з представленням президентом Конгресу бюджету на наступний фінансовий рік [14, р. 42]. Якщо це новообраний президент - то не пізніше, ніж через 150 днів після дати, коли він вступив на посаду.

У законі деталізується, що доповідь президента має включати докладний опис і обговорення: (1) інтересів, цілей і завдань Сполучених Штатів в усьому світі, які є життєво важливими для національної безпеки США; (2) зовнішньої політики, зобов'язань в усьому світі та національного оборонного потенціалу Сполучених Штатів, необхідних для стримування агресії і для реалізації стратегії національної безпеки США; (3) запропонованого короткострокового і довгострокового використання політичних, економічних, військових та інших елементів (складових) національної могутності Сполучених Штатів, аби захистити або просувати інтереси і досягти зазначених цілей і завдань; (4) адекватного аналізу спроможності Сполучених Штатів реалізувати цю стратегію, включаючи й оцінку балансу між можливостями всіх складових національної могутності США на підтримку здійснення стратегії національної безпеки; (5) будь-яка інша інформація, що може бути необхідною для інформування Конгресу з питань стратегії національної безпеки США. Також зазначалося, що доповідь президента має подаватися до Конгресу у засекреченій та незасекреченій формах [14, р. 42].

Не зважаючи на чітко прописані у законі норми щодо термінів оприлюднення кожної чергової «Стратегії», їх внутрішня структура не регулюється та є довільною. Перша «Стратегія» була створена в часи президента Р. Рейгана у 1987 р. (повідь Конгресу США про основні виміри стратегії національної безпеки) і стала первинною основою та прикладом для подальших документів.

Спільним для структури усіх стратегій було тільки виокремлення певних підрозділів: їх кількість, тематика та наповнення різнилися від президента до президента. Найбільш усталеним був підрозділ, присвячений регіональному виміру, хоча він мав різні назви у текстах доповідей, а у «Стратегіях» за 1993 та 2010 рр. взагалі - був відсутнім [1, с. 141-143]. Також необхідно зазначити, що у всіх, без винятку, «Стратегіях» певною мірою порушувалися не тільки питання політичного лідерства США, безпеки, оборони, регіональних конфліктів, але й проблеми економіки. У цьому контексті, серед основних вимірів виокремлювались: «глобальна економіка», «торгівля», «борги», «економічні виклики», «доступ до зарубіжних ринків», «конкурентоспроможність Америки», «макроекономічна координація», «відкриті ринки», «вільні ринки», «вільна торгівля» тощо [8].

Попри обов'язкову норму стосовно щорічного представлення Конгресу США доповіді про стратегію національної безпеки, зафіксовану в законі, не всі американські президенти її виконували. Найбільш сумлінними виявилися Р. Рейган,

Дж. Буш-старший та Б. Клінтон, котрі з моменту запровадження цієї норми намагалися максимально її дотримуватися. Так, Р. Рейган представив «Стратегію» у 1987 та 1988 рр., Дж. Буш-старший у 1990, 1991 та 1993 рр., Б. Клінтон — щорічно з 1994 по 2000 рр. Дж. Буш-молодший за свої дві каденції оприлюднив тільки дві Стратегії - 2002 та 2006 рр., Б. Обама - доки тільки одну - у 2010 р. [8].

На думку українського дослідника О. Іжака, ці доповіді майже ніколи не викликали особливої уваги, адже фактично являли собою компіляції вже зроблених заяв та узгоджених матеріалів [3]. Той факт, що «Стратегії» зазвичай є результатом саме узгодження певних, інколи дуже різних, точок зору і політичного компромісу, а не позицією лише одного очільника Білого дому, відзначають й американські експерти, серед яких є фахівці, котрі самі брали безпосередню участь у розробці деяких стратегій [6; 13].

Перші «Стратегії» відображали останній період існування біполярного світу та трансформацію американсько-радянських відносин. Так, у доповідях Конгресу з питань національної безпеки за 1987 та 1988 рр. Р. Рейган серед головних «принципових» загроз США називав Радянський Союз. У доповіді за 1988 р. президент відзначав, що 1980-ті були періодом «транзиту», але його тлумачення перехідної епохи істотно різнилося від сучасного вжитку цього поняття. Так, Р. Рейган відзначав, що перехідний період у системі міжнародної безпеки почався ще з кінця 1970-х рр.: потужним військовим переоснащенням СРСР; революцією у військових технологіях; розширенням економічних потужностей та розповсюдженням передових технологій у країнах третього світу. СРСР все ще інтерпретувався як головна небезпека для США, хоча й вже відзначалися нові загрози: можливість спалаху війни між певними країнами третього світу, або між ними та однією з наддержав. Свідченням цього, на думку Р. Рейгана, була низка конфліктів в окремих регіонах [8].

«Стратегія» 1990 р. наступного президента, Дж. Буша-старшого, демонструвала початок трансформації усталених для біполярного світу підходів щодо визначення пріоритетів у сфері національної безпеки США та можливих конфліктогенних сценаріїв. Поруч з традиційним оглядом безпекових, політичних та інших питань, з'явилися нові акцентовані думки про «невизначеність» ситуації у світі, «регіональні виклики», «світовий дисбаланс» тощо. Окрему увагу очільник Білого дому приділяв проблемам біженців та мігрантів, питанням екології, що також було новим «компонентом», якщо порівнювати із попередніми «Стратегіями» [8].

Наступна «Стратегія» 1991 р. Дж. Буша-старшого була офіційно опублікована 1 серпня, саме у той день, коли він перебував з візитом у Києві, де виголосив відому промову на підтримку єдності СРСР. Офіційне звернення до Конгресу з приводу нової стратегії відбулося тільки 13 серпня 1991 р., після повернення американського президента до США, напередодні серпневих подій у СРСР. Фактично, ця «Стратегія» все ще відображала біполярне бачення світу. У ній висловлювалися сподівання на позитивний результат реформ у країнах Східної Європи та Радянському Союзі, відзначався рух світу до побудови «нового світового порядку». Втім, зазначалося, що цей новий порядок ще не побудований, а криза у Перській затоці була для нього суворим випробуванням [8].

Остання «Стратегія» Дж. Буша-старшого була опублікована 1 січня 1993 р., за 19 днів до складання ним своїх президентських повноважень, а передана до Конгресу - 19 січня, в останній день його каденції. Наступного дня вже відбулася інавгурація новообраного президента - Б. Клінтона. У доповіді були визначені наступні взаємодоповнюючі стратегічні цілі: стримування агресії; зміцнення альянсу з союзниками та надання переваги багатостороннім Діям; підтримка стабільності через «присутність»; надання допомоги, аби не допускати конфліктів і зберігати мир. Наголошено на необхідності впливати на майбутнє через Організацію Об'єднаних Націй, регіональні організації й союзи. Проте, у цій стратегії було зроблено наголос на «нових можливостях та проблемах», а також поставлено питання: «як ми можемо впливати на майбутнє?» [9, р. 7-8, р. 19-20]. Ця «Стратегія» цікава тим, що вона, на відміну від усіх попередніх стратегій як самого Дж. Буша-старшого, так і Р. Рейгана, зайвий раз не зосереджувалась на питаннях «оборони». У своїй останній «Стратегії» Дж. Буш-старший відмітив, що на зміну єдиній загрози (СРСР), яка існувала упродовж попередніх 40 років, прийшли багатомірні загрози, які визначалися як більш складні, неоднозначні, та взаємопов'язані. Тому нові виклики американській безпеці визначалися через призму політичних, економічних та військових, односторонніх та багатосторонніх, коротко- та довгострокових вимірів [9, р. 1].

Перші «Стратегії» наступного голови Білого дому, демократа Б. Клінтона, започаткували підхід «залучення й розширення», що було винесено у назву доповідей про національну безпеку в 1994, 1995 та 1996 рр. Втім, слід зазначити, що сама концепція «залучення» вперше пролунала в останній стратегії республіканця Дж. Буша-старшого. Усі доповіді Б. Клінтона, окрім останньої (опублікована у грудні 2000 р., в останній місяць його президентства), мали майже однакову структуру: вступна й заключна частини та два змістовні розгорнуті розділи: «Просування наших інтересів через залучення та розширення» й «Інтегровані регіональні підходи» [8]. На особливу увагу заслуговують і спеціальні підрозділи, виокремлені для характеристики питань: «коли і як використовувати американські війська» («Стратегії» 1994, 1995, 1996 рр.), «реагування на загрози та кризи» («Стратегії» 1997, 1998, 1999 та 2000 рр.). При цьому у загрозах та кризах зазначалися як транснаціональні, так і «внутрішні» виміри. Проте, у «Стратегіях» 1998 та 1999 рр. виокремлювалися питання «військової діяльності». У своїх «Стратегіях» Б. Клінтон особливу увагу приділяв питанням «просування демократії» (1994- 1998 рр.) та «захисту прав людини» (1998-2000 рр.). У всіх «Стратегіях» своєї другої каденції він знову почав наголошувати на «невизначеності майбутнього» (1997-2000 рр.), про що зазначалося ще у «Стратегії» Дж. Буш-старшого у 1990 р. [8].

Ця «невизначеність» американських стратегій, та певною мірою зовнішньої політики США, у перше десятиліття після завершення біполярного протистояння зазначалася у багатьох вітчизняних та зарубіжних публікаціях. Переважна більшість істориків, політологів та представники інших галузей соціогуманітарних знань, стверджує, що оформлення дійсно нової національної стратегії США відбулося тільки після подій 11 вересня 2001 р., які сталися на

першому році президентства республіканця Дж. Буша-молодшого. Його відома антитерористична стратегія 2002 р. та військові кампанії в Іраку й Афганістані набули широкого розголосу у всьому світі. Тому, починаючи з 2002 р., «Стратегії» отримують значно більше уваги з боку політиків, аналітиків та науковців різних країн.

Початок активної боротьби проти нового геополітичного ворога, яким був оголошений тероризм, сприяв завершенню попереднього «перехідного» етапу «невизначеності» американської зовнішньої політики. У «Стратегії» 2002 р. новим виміром глобальних протиріч було задекларовано протистояння між демократією й тиранією, цивілізацією й варварством. Хоча у «Стратегіях» 2002 та 2006 рр. і зазначалася необхідність міжнародної співпраці, але акцент робився на провідній ролі США у цій визначній місії. Виникнення нової стратегії було обумовлено подіями, які вже відбулися, втім найбільшу увагу привернула нова позиція щодо реагування на потенційні загрози безпеці США, яка згодом стала складовою так званої «доктрини Буша». Йдеться про так звану стратегію «попередження» (*preemption*), яку треба трактувати як стратегію «превентивних дій/ударів». Її сутність простежується у тому, що «Сполучені Штати не застосовуватимуть силу в усіх тих випадках, коли необхідно запобігти виникаючим загрозам.... Проте, в разі якщо вороги цивілізації відкрито й активно шукають найбільш руйнівні технології у світі, Сполучені Штати не можуть перебувати в бездіяльності допоки, власне небезпека зростає» [10, р. 19]. «Стратегію» 2006 р. взагалі називають «стратегією безпеки у стані війни», адже перша з фраз звернення Дж. Буша-молодшого у цьому документі є досить показовою і звучить так: «Мої дорогі американці. Америка перебуває у стані війни» [11, р. i].

Надто лідируюча роль США у глобальній боротьбі з тероризмом сприяла тому, що аналітики почали вбачати початок еволюції системи міжнародних відносин у бік однополярності. Прикладом цього є робота З. Бжезінського «Вибір: світове панування чи світове лідерство» (2004 р.), в якій автор аргументовано відстоює необхідність саме другої альтернативи [2]. Одночасно, проявами невдоволення міжнародної спільноти активністю США стало зростання антиамериканізму у переважній більшості регіонів світу, причому, не лише серед опонентів США, але й серед їх прихильників.

Демократ Б. Обама, котрий отримав «військову спадщину» республіканців, поки що офіційно представив тільки одну «Стратегію» у 2010 р., яка була оприлюднена під назвою «Стратегія національного відродження і глобального лідерства». В ній зазначалося, що жодна держава не може самостійно протистояти новим викликам («Тягар проблем нового століття не може впасти тільки на плечі Америки» [7, р. ii]), тому значний акцент робився на співпраці з іншими центрами сили.

Від початку другої каденції Б. Обама, постійно ведуться розмови про необхідність оновлення стратегії національної безпеки для США. 23 травня 2013 р. президент США виступив в Університеті національної оборони із детальною промовою з питань національної безпеки, яку на сьогодні можна вважати основою майбутньої «Стратегії», яка очікується на початку 2014 р.

Головна увага у цій промові була присвячена продовженню боротьби з тероризмом, і подібно своїй першій «Стратегії», американський президент наголосив на тому, що США перебуває у стані війни. Б. Обама акцентував увагу на тому, що це цілком законно: «Ми були атаковані. Конгрес ухвалив застосування сили. Згідно з нашими внутрішніми та міжнародними законами США перебувають у стані війни з Аль-Каїдою, Талібаном та їх союзниками» [12]. Водночас підкреслювалося - це не війна з ісламом, що уряд шукатиме механізми співпраці з мусульманською громадою як в самій Америці, так і за її межами. Б. Обама охарактеризував ті зміни, які сталися у стратегії боротьби з тероризмом, що відбулися за часів його першої каденції: переорієнтація боротьби на верхівку Аль-Каїди; підготовка місцевих військових, аби вони були здатними продовжувати цю боротьбу; повернення американських військ додому. Значну роль у таких підходах відіграють не тільки передвиборчі обіцянки його двох кампаній, а й фінансово-економічний фактор, особливо проблеми державного боргу США.

Основними вимірами загроз для національної безпеки США у 2013 р. американський президент вбачав Аль-Каїду, її осередки та союзників; загрози для дипломатичних місій США та американського бізнесу за кордоном; наявність «внутрішніх» («домашніх») екстремістів. Відповідно, головними складовими стратегії національної безпеки для ліквідації та недопущення таких загроз називалися: цілеспрямовані дії проти терористів («індивідуальні» удари, включаючи застосування безпілотних літаків); ефективні партнерські відносини (у першу чергу згадувалися місцеві уряди Афганістану, Ємену, Сомалі, Малі); дипломатична діяльність та фінансова допомога (у сфері розбудови й укріплення демократії). Особливу увагу президент США звернув на роль сучасних комунікацій, які негативно впливають, розповсюджуючи агресивну пропаганду, а також на необхідність збереження балансу між потребами безпеки та цінностями відкритого суспільства [12]. Втім, питання кібербезпеки порушувалися й іншими президентами.

Х. Біннендейк, який брав участь в укладанні кількох стратегій національної безпеки США в якості старшого директора у Раді національної безпеки адміністрації Клінтона, ще в березні 2013 р., обговорюючи необхідність перегляду стратегії національної безпеки США, відмітив наявність двох основних варіантів такої ревізії. Це «офшорне балансування» (скорочення витрат на утримання військових контингентів США за кордоном та виведення більшості сухопутних військ з Європи і Близького Сходу) та «делеговане партнерство» (перегрупування військ з метою ініціювання спільних дій разом з партнерами в усьому світі, а також заохочування останніх до більшої ініціативності у найближчих до себе регіонах) [6]. Отже, можна побачити, що Б. Обама спробував поєднати обидва підходи у своєму баченні майбутньої стратегії національної безпеки США: скоротити присутність американських військ та надати більшу роль партнерам.

Таким чином, упродовж існування закону Голдуотера-Ніколса було створено низку «Стратегій», які є важливим джерелом для вивчення зовнішньої політики та актуальних питань національної безпеки США наприкінці ХХ -

початку XXI ст. Нині можна говорити, що ці «Стратегії» відображають еволюцію не тільки зовнішньополітичних підходів щодо визначення загроз національній безпеці США, але й трансформацію всієї системи міжнародних відносин постбіполярного періоду. Так, наявні «Стратегії» можна розділити на три групи, які відображають бачення основних загроз національній безпеці США та засоби реагування на них: (1) в умовах біполярного світу - «Стратегії 1987-1991 рр.»; (2) в умовах «невизначеного» світу - «Стратегії» 1993-2000 рр.; та (3) в умовах війни - «Стратегії» 2002-2010 (2013) рр. Вже згаданий Х. Біннендейк охарактеризував еволюцію загальних підходів у «Стратегіях» США таким чином: під час холодної війни Сполучені Штати «стримували» ворогів, аби захистити партнерів; за адміністрації Б. Клінтона США «розширювали» кількість демократичних партнерів, а тепер намагаються «підключати» партнерів з метою підтримки глобальної стабільності разом із США [6].

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАНУЖАВАННЯ»

В цілому, можна констатувати, що доповіді американських президентів з питань національної безпеки дозволяють проаналізувати широкий комплекс питань та ілюструють закріплення тенденції еволюції сучасної системи міжнародних відносин у бік багатополярності.

Використані джерела та література:

1. Бессонова М.М. Стратегії національної безпеки США пост-біполярної епохи: головні регіональні виміри загроз американським інтересам // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. - К.: ВІР УАН, 2013. - Випуск 75 (№ 8). - С. 141-143.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
3. Іжак О. Україна в новій стратегії США: як нормалізувати відносини? / Олексій Іжак - [Електронний ресурс] - Політика і Час. - 2003. - №1. - Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/106.htm>
4. Оборський О. Сучасна зовнішня політика США: докринальний вимір / О.П. Оборський - [Електронний ресурс] - Стратегічні пріоритети - 2007. - № 4 (5). - Режим доступу: <http://www.old.niss.gov.ua>
5. Подобінська-Штик Т. Протистояння безпековим зарозам у США та Великій Британії: порівняльний аналіз /Т. Подобінська-Штик - [Електронний ресурс]. - Віче. - 2011. - № 6. - Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2473/>
6. Binnendijk H. Rethinking U.S. Security Strategy / Hans Binnendijk [Електронний ресурс] The New York Times - 2013. - March 24. - Режим доступу: http://www.nytimes.com/2013/03/25/opinion/global/rethinking-us-security-strategy.html?_r=0
7. National Security Strategy. 2010. - The White House, 2010. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov>
8. National Security Strategy. Documents 1987-2006. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.history.defense.gov/docs_nss.shtml
9. National Security Strategy of the United States. 1993. - The White House, 1993.
10. National Security Strategy of the United States of America. 2002. - The White House, 2002.
11. National Security Strategy of the United States of America. 2006. - The White House, 2006.
12. Obama B. Remarks at National Defense University, May 23, 2013 /Barack Obama [Електронний ресурс] - The American Presidency Project: Online by Gerhard Peters and John T. Woolley. - Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=103625>
13. Snider D. The national security strategy: documenting strategic vision / Don M. Snider. Second Edition. March 15, 1995. The Strategic Studies Institute - 26 p.
14. The Public Law 99-433. The Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986. 1 October, 1986. - [Електронний ресурс] The Public Law. - Режим доступу: http://www.csis.org/images/stories/bgg/gnact_2.pdf

ПОЛИТИКА АДМИНИСТРАЦИИ ГАРРИ С. ТРУМЭНА В ПОЛЬСКОМ ВОПРОСЕ В АПРЕЛЕ 1945 г.: ЖЕСТКАЯ ЛИНИЯ ИЛИ НЕПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ?

В статье рассматривается внешнеполитическая деятельность администрации Г. Трумэна в апреле 1945 г. в связи с польским вопросом. Эти первые недели деятельности нового президента США интересны тем, что именно тогда американская дипломатия стала играть ведущую роль в переговорах по польскому вопросу, действуя в русле двустороннего урегулирования между Соединенными Штатами и Советским Союзом с минимальным участием Великобритании. Значительное внимание при анализе внешней политики США уделено опыту нового американского президента, специфике обстоятельств и его окружению, что позволяет пересмотреть некоторые устоявшиеся тезисы о значении польского вопроса в контексте развития отношений конфронтации в антигитлеровской коалиции в условиях становления Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений.

Ключевые слова: Гарри С. Трумэн, США, СССР, 1945, внешняя политика, польский вопрос, В.М. Молотов.

Василенко В.В. Політика адміністрації Гаррі С. Трумена щодо польського питання в квітні 1945р.: жорстка лінія чи непослідовність?

У статті розглядається зовнішньополітична діяльність адміністрації Г. Трумена у квітні 1945р. пов'язана з польським питанням. Ці перші тижні діяльності нового президента США цікаві тим, що саме тоді американська дипломатія стала відігравати провідну роль у переговорах щодо польського питання в руслі двостороннього врегулювання між Сполученими Штатами і Радянським Союзом за мінімальної участі Великої Британії. Суттєву увагу в процесі аналізу зовнішньої політики США приділено досвіду нового американського президента, специфіці обставин та його оточенню, що дає можливість переглянути деякі усталені тези щодо значення польського питання у контексті розвитку відносин конфронтації в антигітлерівській коаліції за умов становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Гаррі С. Трумен, США, СРСР, 1945, зовнішня політика, польське питання, В.М. Молотов.

Vasylenko V. Policy of Truman administration in polish question in April 1945: hard line or inconsistency?

The article considers the Truman administration's policy towards the Polish question in April 1945. These first weeks of the new U.S. President's activities are especially interesting because it was the time when the American diplomacy started to play a leading role in negotiations on the Polish question, steering towards a bilateral settlement between the United States and the Soviet Union with minimal participation of Britain. While analyzing the U.S. foreign policy significant attention is paid to the experience of the new US' President, specific circumstances and his circle of advisors that enables to revise some assumptions about meaning of the Polish question in the context of relationships of confrontation' development inside the Anti-Hitler coalition under conditions of the Yalta-Potsdam system formation.

Keywords: Harry S. Truman, the USA, the USSR, 1945, foreign policy, Polish question, Viacheslav Molotov.

Проблема происхождения «холодной войны» по-прежнему актуальна. В настоящее время в российской историографии довольно широкое распространение получил тезис о том, что и в СССР, и в англо-саксонских демократиях были альтернативы конфронтации [1, с. 87]. Как следствие, подвергается некоторой переоценке и внешнеполитическая деятельность Гарри С. Трумэна [12, с. 551].

Наше внимание привлекли первые недели внешнеполитической

деятельности администрации Г. Трумэна в связи с польским вопросом. Именно в это время американская дипломатия стала играть ведущую роль в переговорах по польскому вопросу, действуя в русле двустороннего урегулирования между Соединенными Штатами и Советским Союзом с минимальным участием Великобритании, которая фактически всю войну выступала защитником польских интересов. Цель данной работы - выявить мотивы американского руководства, главным образом Г. Трумэна и трудности, с которыми сталкивался новый президент после вступления в должность при формулировке политики по отношению к Советскому Союзу в связи с польским вопросом, а также, значение действий президента в рассматриваемый период в контексте американско-советских взаимоотношений.

Исследований посвященных политике США по отношению к странам Восточной Европы и Польше, в частности в рассматриваемый период, не так много. Это обусловлено, как в свое время отметил В.А. Потехин, тем, что политика США в Восточной Европе рассматривалась прежде всего как производная от политики в отношении СССР [8, с. 4] и, следовательно, не заслуживала особого внимания. Особый интерес представляют труды современных историков, поскольку зачастую они созданы на основе значительно расширившейся источниковой базы и с учетом последних достижений историографии.

Среди доступных нам исследований необходимо выделить серию работ российских американистов В.О. Печатнова и В.Л. Малькова, в которых проанализированы дебаты в правящих кругах США по «русскому вопросу», включавшие судьбу стран Восточной Европы и Польши, в частности в начале первого президентства Г. Трумэна [2; 4; 5]. При этом были выявлены сходные тенденции в послевоенном планировании в отношении стран данного региона в 1943-1945 гг. во внешнеполитических ведомствах США и Великобритании с одной стороны, и СССР - с другой [22]. Вышедшие несколько лет назад монографии В.М. Зубока и В.О. Печатнова полезны для понимания логики развития американско-советских отношений на завершающем этапе войны и для определения в них места польского вопроса [6; 28]. Еще одна фундаментальная монография известных российских полонистов по политической истории Польши в XX веке также дает понимание сложности обстановки в освобожденной стране [7].

Из работ зарубежных историков нужно отметить интересные и важные для нас труды американских историков. Это исследования У. Мискэмбла, который детально анализирует влияние наследия Ф.Д. Рузвельта (ФДР) на внешнеполитический курс Г. Трумэна в первые месяцы его президентства [20], и Э. Марка, который проясняет основные принципы политики США в отношении советской сферы влияния в Польше и Восточной Европе в целом, присущие американскому внешнеполитическому планированию как при Рузвельте, так и при Г. Трумэне [17]. Полезна также статья британского исследователя Дж. Робертса, на основе документов из Архива внешней политики РФ обозначившего ряд новых вопросов относительно бесед Г. Трумэна с В. Молотовым в апреле 1945 г. [25].

Среди привлекаемых нами источников необходимо упомянуть основные советские сборники документов по дипломатии «Большой Тройки» [3; 11], а также документальные публикации из серии «Foreign Relations of the United States» [14; 15; 16]. Представляют интерес недавно опубликованные документы по советско-американским отношениям в годы Второй мировой войны из Архива внешней политики РФ, которые, освещают сложные неофициальные переговоры представителей СССР, США и Великобритании накануне и в ходе Сан-Францисской конференции [9]. В настоящее время некоторые документы администрации Г. Трумэна опубликованы в сети Интернет. Наиболее полная подборка доступна на сайте Библиотеки (архива) Гарри С. Трумэна. В исследовательском плане полезны некоторые тематические документальные публикации, в частности по идеологическим основам «холодной войны». Кроме того, стенограммы интервью с представителями администрации Г. Трумэна, хранящиеся в Библиотеке, также доступны он-лайн. Для нас представляет интерес интервью с Э. Дюрброу, который в 1944-1946 гг. возглавлял Отдел восточноевропейских стран Госдепартамента [21]. Часть источниковой базы нашего исследования представляют неопубликованные архивные документы, хранящиеся в Библиотеке Трумэна (г. Индепенденс, США).

Известен тот факт, что Г. Трумэн с первого дня своего президентства заявлял о намерении продолжать политику Ф. Рузвельта, включая и курс по отношению к Советскому Союзу. Однако, важно отметить, что речь идет о его интерпретации политики предшественника. Видный российский историк В.О. Печатнов емко охарактеризовал непростую концепцию советской политики Ф. Рузвельта: президент рассчитывал на постепенную интеграцию СССР «в семью великих держав при условии постепенного освоения Москвой западных норм международного поведения». Для достижения этой цели Ф. Рузвельт выстраивал целую систему негативных (сохранение тайны разработки атомного оружия и др.) и положительных (в их числе признание законных советских интересов безопасности в Восточной Европе) стимулов [5, с. 128]. Рузвельт не был склонен широко обсуждать свои внешнеполитические взгляды и концепции. Редкие беседы Ф. Рузвельта с Г. Трумэном касались в основном внутренней политики. ФДР даже не считал нужным поставить вице-президента в известность о разработке ядерного оружия. В результате Трумэн формировал представление о внешнеполитических взглядах Рузвельта главным образом на основе его официальной политики [20, р. 31]. Вместе с тем, новый президент верно выявил один из рузвельтовских приоритетов - создание универсальной международной организации по поддержанию мира при обязательном членстве США. Как следствие, необходимо было обеспечить успех грядущей конференции по учреждению Организации Объединенных Наций в Сан-Франциско.

Г. Трумэну вскоре пришлось осознать, что успех конференции в Сан-Франциско напрямую зависел от разрешения польского вопроса. В то время его ключевым компонентом была проблема образования польского «временного правительства национального единства» в соответствии с решениями Ялтинской конференции. Польское правительство в эмиграции («лондонское») не признало ялтинских решений. Поэтому, основными претендентами, помимо

поддерживаемых СССР «варшавских» поляков, были деятели «пролондонского» польского подполья и С. Миколайчик, один из руководителей влиятельной в Польше крестьянской партии и бывший премьер правительства в эмиграции со своими единомышленниками. Последний рассматривался англо-саксонскими державами в качестве самой перспективной кандидатуры. Правда, С. Миколайчик занял двойственную позицию по отношению к ялтинским соглашениям, понимая, что их публичное признание может оттолкнуть подавляющее большинство его сторонников. Советский Союз затягивал процесс формирования правительства «национального единства», намереваясь упрочить как собственные позиции в Польше, так и положение «варшавских» властей¹. В конце марта 1945 г. органы НКВД арестовали шестнадцать крупнейших деятелей польского подполья, которые прибыли на переговоры с советскими военными властями. Таким образом, уменьшилось число претендентов на участие в новом правительстве. Вплоть до мая советское руководство демонстрировало неосведомленность о судьбе руководителей подполья [7, с. 439-444].

Новому президенту Соединенных Штатов было непросто принимать решения по польскому вопросу. На Г. Трумэна явно влияла обеспокоенность Ф. Рузвельта польскими делами, а также политика СССР [10, с. 799]. Но еще большие сложности создавало то, что смена лидера страны усугубила раскол в администрации по поводу оценки советского поведения. Стали активнее выступать сторонники более жесткой линии по отношению к Советскому Союзу, в том числе соратник Рузвельта А. Гарриман, в то время посол в СССР [4, с. 108-109]. При этом советники ФДР давали противоречивые комментарии о сущности советской политики предшественника. Но поскольку даже доверенные лица Рузвельта не были посвящены в его замысел, как подметил У. Мискэмбл, особое значение приобретали письменные соглашения, заключенные предшественником [20, р. 84]. Поэтому Г. Трумэн стал придавать большое значение соблюдению решений Ялты.

Самыми важными были следующие положения: временное польское правительство должно быть учреждено на основе «варшавского» правительства, реорганизованного «на более широкой демократической базе с включением демократических деятелей из самой Польши и поляков из-за

Польское временное правительство было образовано в конце 1944 г.; переехало из Люблина в Варшаву 18 января 1945 г., сразу после освобождения города Красной Армией и Войском Польским. Это правительство было признано СССР в начале января 1945 г.

границы»; «комиссия трех» из представителей СССР, США и Великобритании уполномочивалась проконсультироваться «в первую очередь с членами теперешнего Временного правительства и с другими польскими демократическими лидерами как из самой Польши, так и из-за границы» [11, с. 251; 16, р. 980].

Администрация Г. Трумэна, как свидетельствует американский дипломат Э. Дюрброу, трактовала данные положения как устанавливающие равенство упомянутых трех групп в консультациях [21], а затем и в правительстве. Такой же была и позиция Великобритании. Советская сторона заявляла, что ядром будущего правительства Польши должны быть именно «варшавские» поляки и

необходимы первоначальные консультации с «варшавским» правительством. Однако, фактическое решение единолично взял на себя И. Сталин.

Острота вопроса послевоенной судьбы Польши привела к мобилизации достаточно многочисленной польской диаспоры в США. Не случайно Госдепартамент представил Г. Трумэну польский вопрос в двух аспектах - внешнем и внутреннем [27]. Наличие многомиллионной диаспоры поляков в США было одним из факторов в формировании политики Ф. Рузвельта в польском вопросе. Первое, по сути программное, послание Г. Трумэна Конгрессу 16 апреля, в котором он акцентировал важность создания ООН и упомянул о правах «малых» стран [23] вызвало большой резонанс в польской диаспоре в стране, а также приветствовалось правительством Польши в эмиграции [24], которое поддерживали большинство польских американцев. Так, уже на следующий день на имя госсекретаря был направлен меморандум от имени активного конгрессмена польского происхождения Дж. Лесински и президента самой влиятельной польской организации в США Польско-Американского Конгресса Ч. Розмарека, в котором одобрялись принципы послания Г. Трумэна Конгрессу и на их основе гарантировалась поддержка шести миллионов польских американцев [18]. Кроме того, негативная реакция на советскую политику в Польше не ограничивалась представителями только польской диаспоры. Основная забота Г. Трумэна в этой связи состояла в том, что при неудовлетворительном состоянии польского вопроса Конгресс мог отказаться ратифицировать Устав ООН, как в свое время Устав Лиги наций [15, р. 233].

Участие советского наркома по иностранным делам В.М. Молотова в конференции по учреждению ООН позволяло надеяться на обсуждение и разрешение насущных вопросов в Соединенных Штатах. Хотя не сильно обнадеживало то, что советское руководство усилило поддержку на международной арене «варшавских» поляков. А. Гарриман (16 апреля) узнал о намерении правительства СССР заключить советско-польский договор о дружбе и взаимопомощи (подписан 21 апреля 1945 г.). На следующий день эта информация фигурировала на первой странице в ежедневном меморандуме из Госдепартамента для Г. Трумэна, но возглавляло сообщение А. Гарримана о согласии И. Сталина на проведение В. Молотовым в США переговоров по польскому вопросу [19].

Советское правительство для поддержки «варшавских» властей добивалось участия их представителей в Сан-Францисской конференции. Администрация Г. Трумэна оказалась в непростой ситуации. Участия в конференции требовали оба польских правительства, при этом эмиграционное правительство Польши одним из первых подписало декларацию Объединенных Наций в начале 1942 г. Госдепартамент выработал 19 апреля компромиссное решение: приглашение на конференцию будет направлено «только новому временному правительству национального единства, сформированному в соответствии с ялтинским соглашением» [26]. Вероятно, в ведомстве иностранных дел США, таким образом, намеревались ускорить процесс формирования нового временного правительства Польши.

Однако, с началом переговоров по польскому вопросу с прибывшим в США

В. Молотовым стало ясно, что быстро достичь соглашения не удастся. В настоящее время известно, что глава советской делегации на конференции в Сан-Франциско получил указание И. Сталина твердо держаться заявленной позиции и уклоняться от попыток союзников «решить ... польский вопрос в Америке» без «варшавского» правительства [6, с. 37].

За два дня до встречи с советским представителем Г. Трумэн, в ходе беседы с А. Гарриманом, согласился с тем, что необходимо проводить более твердую линию по польскому вопросу, в то же время президент признал, что «без России от всемирной организации мало что останется» [15, р. 231-233].

22 апреля на первой встрече с В. Молотовым американский президент обозначил важность решения польского вопроса и передал обсуждение проблемы руководителям ведомств иностранных дел «Большой тройки». Жесткость позиции советского наркома оказалась неожиданной для глав ведомств иностранных дел США и Великобритании. Переговоры сразу же зашли в тупик, потому что В. Молотов отказался принимать решение по персональному составу будущего правительства Польши без участия «варшавских» поляков [9, с. 647-650, 653-661; 15, р. 237-251]. Было очевидно, что не удастся, как надеялся госсекретарь Э. Стеттиниус еще до начала конференции в Сан-Франциско, прийти к соглашению по этому вопросу и обнародовать его результаты [15, р. 250].

23 апреля, незадолго до второй встречи с наркомом, Г. Трумэн созвал совещание для обсуждения советской политики в связи с польским вопросом. Мнения руководства США о возможности ужесточения американской позиции по польскому вопросу разделились. Большинство, включая разочарованного президента, считало проведение твердой линии в отношении СССР необходимым. При этом главный эксперт по советским делам А. Гарриман утверждал, что при этом вполне можно избежать серьезного ухудшения отношений с Советским Союзом [15, р. 252-255].

Вторая беседа В. Молотова и Г. Трумэна (23 апреля) зачастую считается одним из ключевых событий в хронологии нарастания напряженности, но на наш взгляд, она не столь значима. Безусловно, президент достаточно резко выразил свое недовольство советскому наркому и напомнил о необходимости соблюдать ялтинские соглашения по Польше. Однако, тон беседы в целом был

в духе уже прошедших американско-советских дискуссий, причем ее жесткость со стороны Г. Трумэна была преувеличена уже впоследствии самим американским президентом [25]. При этом, в советской записи данной беседы явно сглажена резкость Г. Трумэна [28, р. 15]. Поэтому И. Сталин, сам принимавший все значимые решения по делам Польши, на основе этой записи вряд ли мог счесть риторику Г. Трумэна демонстрацией нового курса в политике Соединенных Штатов.

В итоге, встреча Г. Трумэна и В. Молотова 23 апреля оказалась более значимой для формулировки американской политики. Приверженцы твердой линии вначале были удовлетворены риторикой Г. Трумэна. Но вскоре даже А. Гарриман посчитал резкость президента ошибкой, так как опасался, что в Москве это могут счесть отходом от политики Ф. Рузвельта [13, с. 453-454]. Кроме того, активизировались сторонники сотрудничества с Советским Союзом, прежде всего бывший посол в СССР Дж. Дэвис, который ранее входил в круг советников ФДР.

Таким образом, в рассматриваемый период президента США Г. Трумэна вряд ли можно рассматривать в качестве инициатора жесткой линии в отношении СССР. Его политика в польском вопросе, который вызвал первые значительные разногласия среди союзников по вопросам послевоенного устройства, яркое тому подтверждение. К началу президентства у Г. Трумэна, который ранее не занимался внешнеполитическими вопросами, просто не сложилось собственной позиции. Очень многое зависело от советников, мнения которых были часто противоположны, а известная беседа с В. Молотовым 23 апреля явно не была результатом продуманной стратегии американского президента по отношению к СССР.

Использованные источники и литература:

1. «Круглый стол» в ИВИ РАН: «Феномен «холодной войны» в международных отношениях XX века: итоги и перспективы исследования» // Новая и новейшая история. - 2006. - № 6.
 2. Мальков В. 1945: как понимали в Америке национальный интерес / В. Мальков // Россия XXI. - 2000. - № 1. - С. 158-169.
 3. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В 2-х т. - М., 1986.
 4. Печатное В.О. США: скрытые дебаты по «русскому» вопросу весной 1945 г. / В.О. Печатное // Новая и новейшая история. - 1997. - № 1. - С. 107-121.
 5. Печатное В. Ялта / кто виноват? Размышления американского дипломата / В. Печатнов // Россия XXI. - 2000. - № 2. - С. 124-139.
 6. Печатнов В.О. От союза - к холодной войне : советско-американские отношения в 1945- 1947 гг. / В. О. Печатнов. - М.: МГИМО-Университет, 2006. - 183 с.
 7. Польша в XX веке. Очерки политической истории / отв. ред. А.Ф. Носкова. - М.: Издательство «Индрик», 2012. - 952 с.
 8. Потехин В.А. Дипломатия США в Восточной Европе: 1945-1950 гг. / В.А. Потехин - К.: Наукова думка, 1991. - 138 с.
 9. Советско-американские отношения. 1939 - 1945 / Под ред. Г.Н. Севостьянова. - М., 2004.
 10. Секретная переписка Рузвельта и Черчилля в период войны: Пер. с англ. - М.: ТЕРРА, 1995. - 800 с.
- Ц. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: Сборник документов. Т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (4-11 февр. 1945 г.). - М., 1984.

12. Энциклопедия российско-американских отношений XVIII - XX века. - М., 2001.
13. Abel E., Harriman W.A. Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941-1946 / E. Abel, W.A. Harriman. - N.Y., 1975.
14. Foreign Relations of the United States (далее - FRUS). 1945. Vol. I. - Wash., 1945.
15. FRUS. 1945. Vol. V. Europe. - Wash., 1967.
16. FRUS. Conferences at Malta and Yalta. 1945. - Wash., 1955.
17. Mark E. American Policy Toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941-1946: An Alternative Interpretation // The Journal of American History. - 1981. - № 2. - P. 313-336.
18. Memorandum to the Secretary of State. 17 April 1945 // Harry S. Truman Library and Museum (далее - HSTL). Papers of Harry S. Truman. President's Secretary's File. Subject File, 1940- 1953. Foreign Affairs. Box 163.
19. Memorandum for the President. 17 April 1945 // HSTL. Papers of Harry S. Truman. President's Secretary's File. Subject File, 1940-1953. Foreign Affairs. Box 163.
20. Miscamble W. From Roosevelt to Truman: Potsdam, Hiroshima, and the Cold War / W. Miscamble. - Cambridge, 2007.
21. Oral History Interview with Elbridge Durbrow [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.trumanlibrary.org>
22. Pechatnov V. The Big Three after World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with The United States and Great Britain / V. Pechatnov // CWIHP Working Paper No. 13.
23. Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, 1945-1953 [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.trumanlibrary.org>
24. Racziewicz to Truman. 18 April 1945 // HSTL. Papers of Harry S. Truman. WHCF. Official File. Box No. 1297.
25. Roberts G. Sexing up the Cold War: New Evidence on the Molotov-Truman Talks of April 1945 / G. Roberts // Cold War History. - 2004. - № 3. - P. 105-125.
26. Secretary of State Memorandum for the President. 19 April 1945 // HSTL. Papers of Harry S. Truman. WHCF. Official File. Box 525.
27. Special Information for the President. 13 April 1945 // HSTL. Papers of Harry S. Truman. President's Secretary's File. Subject File, 1940-1953. Foreign Affairs. Box 163.
28. Zubok V. A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev / V. Zubok. - Chapel Hill, 2007.

1

УДК 94 (7/8)

Kos-Stanisc L.

CONFLICTS BETWEEN THE COUNTRIES OF LATIN AMERICA DURING THE COLD WAR AND THE ROLE OF THE OAS

This paper examines the role of the OAS in the three conflicts between Latin American countries that have taken place during the Cold War. Organization of American States was established as an important component of maintaining peace and regional security in the Western Hemisphere, but the United States ever tried to use the organization as a means of combating communism. Author, contrary to popular belief, argues that the role of the OAS in the resolution of all three of these conflicts can not be considered entirely unsuccessful.

Keywords: Latin America, Cold War, OAS, conflict, foreign policy.

Kos-Stanisci L. Конфлікти між країнами Латинської Америки впродовж холодної війни і роль ОАД.

У статті проаналізовано роль ОАД в трьох конфліктах між латиноамериканськими державами, що відбулися під час холодної війни. Організація американських держав була заснована

як важлива складова системи підтримання миру й регіональної безпеки в Західній півкулі, однак Сполучені Штати постійно намагалися використати цю організацію в якості засобу боротьби з комунізмом. Автор, на противагу поширеній думці, доводить, що роль ОАД в налагодженні трьох згаданих конфліктах не може вважатися безуспішною.

Ключові слова: Латинська Америка, холодна війна, ОАД, конфлікт, зовнішня політика.

Кос-Станишич Л. Конфликт между странами Латинской Америки во время холодной войны и роль ОАГ.

В статье проанализирована роль ОАГ в трех конфликтах между латиноамериканскими странами, которые произошли во время холодной войны. Организация американских государств была основана в качестве важного звена системы поддержания мира и региональной безопасности в Западном полушарии, однако Соединенные Штаты постоянно пытались использовать эту организацию в целях борьбы с коммунизмом. Автор, в отличие от широко распространенного мнения, считает, что роль ОАД в решении трех конфликтов не была безуспешной.

Ключевые слова: Латинская Америка, холодная война, ОАГ, конфликт, внешняя политика.

Introduction

According to Cleveland (2005:177-206), Latin America should, in international system, be observed with assistance of analytical perspectives of realism (states fight for power and influence, where Latin America represents the place of rivalry of powers), dependence (undeveloped nations of Latin America are satellites of developed core states which exploit cheap labor and resources of periphery states) and interdependence (temporary Latin America must be placed in the context of globalized and interdependent world in which central topics are economy relations and social justice topics, immigration, human rights and ecology). The topic of this paper will be international conflicts of Latin American states during the Cold War. First of all an overview of Latin America in international system and conflicts occurred from the independency period until the Cold War, will be given. Second

part of the paper will be dedicated to the creation and activities of organizations of Inter-American system. In order to display Latin American Cold War conflicts of different sort, intensity and actors, three examples have been chosen - "Soccer War" between El Salvador and Honduras, border dispute between Argentina and Chile about three islands in Beagle Canal and Central American conflict. Conflicts will be displayed in chronological order and the role of the Organization of American States (OAS) in solving the disputes will be analyzed. Although, the main task of Inter-American system, with OAS ahead, was prevention and suspension of conflicts between members states of the Western Hemisphere, in the example of mentioned conflicts, unfulfilment of task will be noted in two cases. The thesis of the paper is that OAS was not entirely unsuccessful in peaceful resolving of mentioned conflicts, considering that it did stop the "Soccer War", mediated in resolving Beagle dispute, while in resolving of Central American conflict it was circumvented.

1. *Conflicts between Latin American states in the period from gaining independency until the beginning of the Cold War*

For illustration of the historical heritage of the Latin America, realistic perspective, stressing international conflicts and cooperation, as well as dependency theory will be of great importance. After fight for independency, Latin American states resumed fight in order to achieve internal unity and safety in foreign environment. During the first half of the 19th century, most states tried to attain as significant position as possible and spread their influence. In Central America, the role of regional hegemon was taken by Mexico, therefore, as answer to Mexican pretensions, five provinces of Central America created in 1823 United Provinces of Central America. The Confederation fell apart in 1838, following what each of five states had to confront Mexico, later US as well, on its own. Andean Confederation Great Columbia has not lasted longer (1821-30). In South America, Argentina, Brazil and Chile fought for the role of regional hegemon. In their fights, often smaller countries were involved, and conflicts mostly arose from border disputes. In Triple alliance War (1854-70) Brazil, Argentina and Uruguay managed to diminish Paraguay territory to half. Brazil and Argentina, therefore gained power over territory and population, so e Paraguay and Uruguay were used as tampon zone. The Pacific War (1879-1884) was led in the territory of Andes, where Chile defeated Peru and Bolivia, which lost its exit on Pacific Ocean. Despite the Monroe doctrine (1823) which proclaimed Latin America as American backyard, European powers, attempted periodically to increase their influence in the western hemisphere.

First three decades of 20th century in Latin America were characterized by significant political, social and economic changes. There were, also, few international conflicts about territory. In order to create more fair international system, Latin America participated enthusiastically in the activities of the League of Nations. However, due to experience of American interventionism the region showed particular sensibility towards the politics of intervention in the affairs of sovereign states.¹ After USA temporarily abandoned interventions, between 1933 and 1945, good neighborly relations ruled the Western Hemisphere. This was particularly obvious during the World War II, when most

¹ In the beginning of 20th century, American President Theodore Roosevelt declared an annex to Monroe doctrine by which United States of America empowered themselves with the right to intervene in internal affairs of Latin America states. USA has, due to intention of building a canal between Atlantic and Pacific Ocean, in 1903 participated secession

of the states of the region joined Allies in combat against Axis powers.

In Latin America source of conflict was in most cases related to border disputes and territorial conflicts born from colonial times, competition for natural resources of land or ocean, imperial disagreements or other powers' disagreements, ideology competition and migration of people and goods. Because of the structure of international system which was shaped by balance of powers, relative isolation of the region and global international system, as well as honouring legal principle *uti possidetis juris* in Latin America only few wars were fought.² In 19th Century balance of powers was achieved in South America. *Entantes* of Brazil and Chile on one side; and Argentina, Peru and Bolivia on other. The balance functioned very well, and in the period from 1930's until the end of the century; South America had only five wars.³ Central America was also the arena for several conflicts until USA occupied Nicaragua in 1912, ending warfare in the region but not resolving disputes between Central America states. Isolation from global international system enabled that the states of Latin America have not participated in wars outside the hemisphere.' (Dominquez, 2003:20-25).

2. *The creation of Inter-American system*

Since the World War II, USA and Soviet Union emerged as two lead world alliance superpowers. It was a short term alliance, and USA took over the creation of world order which would be based on free trade, stable currencies and collective safety. Soviet Union built his influence sphere in Eastern Europe and intended to spread it globally. The world system has transformed into bi-polar system. International consequences of new reality were mostly negative for Latin America because they were reduced to anti-communist bastion in American influence sphere.

In the Western hemisphere, upon USA proposition, two important Inter-American organizations were founded - collective security system "Rio pact" and *Organization of American States* (OAS). Mentioned organizations, next to Inter-American development bank,⁴ make the Inter-American system, more particularly institutionalized multilateral cooperation between states of Americas.

Peaceful resolving of conflicts and collective security make Inter-American regime of peace and security today, but in the past those were two separate concepts. Concept of peaceful resolving of conflicts has its roots in late 19th Century and is bounded to diplomatic resolving of conflicts. Concept of collective security was proposed in 1936 when political-military response on aggression from outside the hemisphere was agreed at the Inter-American conference on peace keeping. During the World War II these concepts interfered and after the War they become one - Inter-American peace and security regime. Collective security speaks for the principle "all for one, one for all" in combating aggression. In order for regime of collective security to exist, common perception of "threat to national interest" is necessary. In year 1938 it was incorporated in the American regional system because the signatories committed to assistance in case of attack on the member of the Conference. Collective security was the basis for Inter-American war security cooperation; also it was redefined during the

² *Uti possidetis juris* is the legal principle by which newly formed state (successor) keeps the territory previously owned by colonial power (predecessor). That way, inherited administrative borders of Portugal and Spain Kingdom were transformed in international borders.

³ In 1930's three wars were fought (Chaco War between Bolivia and Paraguay, the war between Peru and Colombia about the Leticia territory and the war between Peru and Ecuador about Zarumilla territory), in 1982 the war between Argentina and Great Britain; and in 1995 the war between Ecuador and Peru. These wars had in averaged between 500 and 1500 casualties and lasted for few weeks.

⁴ Inter-American Development Bank IDB was founded in 1959 as the new agency outside OAS structure. Founders were nineteen states of Latin America and USA, while Cuba refused to join. IDB was a world first regional multilateral bank and lead agency for promotion of economy and social development in Latin America (Kos-Stanishich, 2009:79- 80).

World War II. In the year 1939 General Declaration of Neutrality was brought, and in 1940 Declaration on Reciprocal Assistance and Cooperation for the Defense of Americas, by which attack of non- American state on any of states of the hemisphere will be considered as attack on all states.

After Japan's attack on the USA, in the beginning of 1942, third meeting of Foreign Affairs Ministers of the hemisphere was held and at the meeting USA requested suspension of diplomatic relations of all states of the hemisphere with Germany, Italy and Japan. Argentina and Chile refused the request and the meeting ended with the resolution recommending suspension of the relations. Other states of the region were on the side of Allies, and Brazil was particularly prominent.

During the Cold War states of the hemisphere had different perceptions of security threats. Creation of the idea of military alliance came in 1945 when, at the Inter-American conference on war and peace issues in Mexico, 20 states of the Western Hemisphere accepted the *Document from Chapultepec*, agreeing on collective response in the case of attack on one of the signatories of the Document. In the year 1947, at the special Inter-American conference on keeping of continental peace and security, all future members of Organization of American States adopted the Inter-American Agreement on mutual assistance, known as "Rio Pact". The new military alliance was created, by which attack from outside or inside of the hemisphere on the member of alliance is defined as attack on all members; following that collective action against the aggressor would be undertaken. Between 1948 and 1990, procedures from Rio Pact or OAS were implemented thirty four times. These were situations or conflicts which could endanger the peace and security of the hemisphere, mostly on Caribbean area. Sanctions against Dominican Republic (1960) and Cuba (1962 and 1964) were introduced. A particular stroke to the OAS was the refusal of Latin America states to create Inter-American peacekeeping force which would give legitimation to American military intervention on Dominican Republic in 1965. When it became obvious that Rio Pact can suspend the conflict, but not resolves it, its role was significantly diminished. (Pope Atkins, 1999:208-239).

Organization of American States was founded in March 1948 by Charter of Bogota.⁵ The OAS members committed themselves to continental solidarity and complete restraint from intervention in the affairs of other sovereign states, all this was based on democracy principles, economic cooperation, social justice and human rights protection. The Governments of Latin America did not accept USA proposition to transform Inter-American Defense Council into OAS defense institution, rather they gave the Council councilor status.

At the third special Inter-American conference held in 1967 in Buenos Aires, Protocol 1 was accepted on amendments to the OAS Charter. With it, accent was from political-security interests transferred to socio-economic. To improve administrative structure, General Assembly was founded, as main OAS organ. Assembly meets once a year, determines OAS policy, debates current problems and coordinates the work of

⁵ With Charter, six main bodies of the OAS were founded - 1. Inter-American Conference which was supposed to meet every five years, but since 1954 neither one conference was held; 2. - Meeting of Foreign Affairs Ministers during which they would consult and solve problems of threats to the hemisphere and internal disputes; 3 - Council of OAS Council was a permanent body whose members were representatives of the states at the level of Ambassadors. It deals with every day work, organizes the Inter-American Conferences, and Meetings of Foreign Affairs Ministers, also it oversees the work of Pan-American Union, which was transformed into main Secretariat of OAS. The Secretariat is managed by Main Secretary elected for 10 years, and this position is in practice reserved for Latin Americans. Following bodies are subordinated to the Council: 4 Inter-American Economic and Social Council; 5 Inter-American Council of Jurist; 6 Inter-American Juridical Committee (Pope Atkins, 1999:213)

other bodies. At the special Conference in 1985 Protocol of Cartagena de Indias was approved, by which, after almost two decades of conflicts between members, activities were renewed. With the Amendments the role of Main Secretary was strengthened as well as the tasks of Permanent Council in mediation in peaceful conflict resolving.⁶

OAS was experienced by the Latin American states as instrument of American foreign policy which USA used in fight against communistic influence in the region. This was obvious even in 1954, in the attempt to condemn Arbenz reformist regime in Guatemala. With triumph of Castro revolutionaries, Cuba showed Latin America that there can be a different development model. As the USA goal is to keep the region under control and defend it from the communism, they had few attempts to forcefully overthrow Castro from the government, they participated in the overthrowing the Allende government in Chile in 1973, and the peak was in 1980 when they were involved in Central-American Conflict.

1. Conflicts between Latin American states during the Cold War

The conflicts that will be analyzed took place within the sub-system of Central America and South cone.⁷ We can explain them using the realism theory because states fought for power and influence, while in Central American conflict fight for authority of the powers was present. They will be presented in chronological order of three conflicts diverse in intensity, which took place during the Cold War between the Latin American states.

- First conflict was a war between El Salvador and Honduras which started in 1969 as consequence of years of tension. The war had several thousand casualties, and over 100.000 Salvadorans were left homeless. There were many causes of war - border disputes, disbalance of trade within Central America Common Market (CACM) damaging Honduras, and existence of round 3000 illegal immigrants from El Salvador on Honduras territory (Keen & Haynes, 2000:489). Although, border disputes existed, main problem was of economic nature. El Salvador was heavily populated, and Honduras sparsely, therefore Salvadorans often seek employment in the neighborhood. Existence of foreign workers did not suit Honduras, which in 1963 introduced law restrictions on possibility to employ foreigners. Furthermore, by 1968 decree it was forbidden for Salvadorans to own land in Honduras. In year 1969 national soccer representations of El Salvador and Honduras were playing qualifications for World cup. The antagonism was so strong that third, crucial game had to be played on neutral territory in Mexico. After the victory of El Salvador, frustrated Honduras supporters attacked El Salvador residences in Tegucigalpa and other cities. El Salvador strengthened diplomatic relations and demanded compensation; the same was demanded from Honduras. El Salvador claimed that Honduras airplanes bombed their territory and rendered with the same measure. Four days after beginning of "Hundred-hour war" (14-18 July 1969) fights were stopped and the case was send before the OAS which mediated truce, which was pronounced on 18 July 1969.

El Salvador continued until July 29 to resist pressures to withdraw its troops from Honduras, they agreed to a withdrawal in the first days of August because of possibility of OAS economic sanctions and the dispatch of OAS observers to Honduras to oversee

⁶ Washington Protocol signed in 1992 enabling the suspension of membership to the state whose democratically elected government was overthrown. Managua Protocol from 1993 by which a new body Inter-American Development Council was established.

⁷ According to pope-Atkins (1999:25-38) Latin America and Caribbean form sub-system divided into four regional subsystems - Mexico and Central America, Caribbean, Andean states and states of South cone - Argentina, Bolivia, Chile, Paraguay, Peru and Uruguay.

the security of Salvadorans remaining in that country. The actual war had lasted just over four days, but it would take more than a decade to arrive to a final peace settlement.¹ The fact is that USA were not interested in the conflict and preferred to „operate within the framework of the regional organization“, in order to, at least partially, improve their image within OAS. So called “Soccer War” lasted two weeks and demonstrated political significance of organized sport in Latin America society. Also, it demonstrated latent intolerance and rivalry of the Central American states.

- Second conflict was of the lowest intensity, it was a dispute between Argentina and Chile about three islands in the Beagle Channal. The conflict was related to geopolitical and strategic calculations, access to oil and other national resources, as well as the status of right on claim over Antarctic.⁸ Argentina and Chile 1971 agreed to seek arbitrage about the conflict, and after six years of hearings and

⁸ <http://www.onwar.com/aced/data/sierra/soccer1969.htm> Many states were interested in claiming the Antarctic territory. First state who made request was the United Kingdom (1908 and 1917), followed by New Zealand (1923), France (1924 and 1938), Australia (1933), Norway (1939), Chile (1904 and later) and Argentina (1942, and on widened territory 1947). Argentinian request overlapped with the one made by Chile, and both with the British request which lead to mutual use of force, and in 1948 to Joint Declaration on Antarctic. Argentina and Chile agreed, among others that in the future they will act together in protection of their rights °n “South-American Antarctic” (Andrassy, J., Baklanov, B., Vukas, B. 1995: 252-253).

studies in 1977 decision was made that three islands in question - Picton, Lennox and Nueva, without a doubt belong to Chile, giving him control over sea territory rich with oil. Argentinian government refused to accept bounding decision of International Court of Justice, justifying their decision with the bio-ocean fact that Chile is Pacific marine force, while Argentina is Atlantic marine force. Therefore, Argentina must have hegemony over Atlantic zone, and Chilean rights in Atlantic Ocean endanger Argentinian claims over Antarctic. At the end of 1978 there was some arms rattle, but the Vatican observer in OAS suggested Pope mediation, to which both sides agreed. Pontiff of Catholic Church in catholic states of South America represented the supreme moral authority and his decisions could not be ignored.⁹ At the end of 1980s' Pope suggested peace agreement by which Chile would get sovereignty of three islands in question, as well as narrow belt of territorial waters, while rest of the Atlantic Ocean in question would become "see of peace". Before the parties responded to this suggestion, the process was interrupted by the Falkland War. Although, Chile was convinced that Argentina did not negotiate in *bona fide*, after the change of Argentinian government, Vatican mediation was restored. In November 1984, Foreign Affairs Ministers of Argentina and Chile signed agreement in Vatican, which was put in force in 1985 after ratification by both states. With this agreement, Chile kept three islands in question, sovereignty over the territory to the Cape Horn and marine jurisdiction over 12 miles zone neighbouring territory, while Argentina got the right of free sailing through the mentioned territory. Limitations to Chilean rights eliminated the possibility of endangering Argentinian claims over Antarctic. Chile had physical access to the Atlantic Ocean, but not the claiming rights, and Argentina got the marine jurisdiction over the territory outside the 12 miles zone. With this agreement, bio-ocean principle was acknowledged and Cape Horn established as see border. Agreement was a clear compromise and mostly satisfied both sides (Pope- Atkins, 1999:335-336).

- Central American Conflict was a conflict of the highest intensity considering it lasted almost one decade, and five states of Central America and USA were involved. Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua and Costa Rica, were involved in the conflict, and the main reason was the attempt to overthrow the left government of Nicaragua. Armed resistance against the rule of Somoza family began in 1961 under leadership of Sandinista front FSLN (*Frente Sandinista de Liberacion Nacional*). Sandinista had small number of followers, and at first they did not have the support of peasants and workers, but during cruel government of Anastasie II, they received their support. After the editor of main daily news, *La Prensa* Pedro Joaquin Chamorra was killed in 1978; they gain sympathy of middle class and the Catholic Church. OAS condemned violation of Human Rights from Somoza government in 1978 and offered mediation between the government and the revolutionists. The OAS offer to organize and oversee the elections, Somoza declared as intervening act. The resistance to Somoza government was spreading, and FSLN under leadership of Eden Pastor (Comandante Zero) took over the National Legislation Palace in 1978. They managed to secure release of the imprisoned Sandinistas and 500 000 USD of ransom. Operation Chancera managed to attract international attention, and Somoza escaped to Miami in 1979. Sandinista came into power, stressing two main political goals - implementation of independent and non-alignment foreign policy, and creation of mixed economy which would rectify social

⁹ <http://www.docstoc.com/docs/38541609/The-Vatican-Mediation-of-the-Beagle-Channel-Dispute-Crisis>

injustice. Sandinista nationalized land previously owned by the Somoza family and distributed it to the peasants by agrarian reform. Reforms of education and health were also implemented. Promises of coming elections and multiparty system have not been kept, therefore citizens of professional occupations and priests started to turn their back to the Sandinista.

Central America was the main foreign policy preoccupation of Reagan administration during all eight years of his mandate (1980-89). Jean J. Kirkpatrick, American ambassador in UN declared in 1981 "*Central America is the most important place in the world for the United States today*" (Smith, 2000:182). According to creators of American foreign policy, happenings in Central America could damage USA reputation on international scene and have heavy global consequences; therefore it was necessary to take all measures to avoid this. Central American conflict demonstrated the looks of strong power invading internal policy of particular region. Reagan government considered that this conflict was initiated by foreign powers, and that Soviet Union uses Sandinista to spread their influence on western hemisphere. Reagan doctrine was declared, by which USA, in order to detain spreading of communism, helped groups and individuals that allegedly fought for freedom and against communism. For Reagan, El Salvador became an important factor in American politics of overthrowing Sandinista government of Nicaragua, as well as assistance to right governments of Central America.¹⁰ Fearing from new Cuba, American President Reagan pronounced economic and trade sanctions, and Sandinista could not receive loan from the World Bank or Inter-American Development Bank. Following that he began secret action through which contra- revolutionists known as *contras* should overthrow Sandinista government and this pushed Nicaragua to turn to Cuba and Soviet Union. USA could not tolerate governments in Central America which had even slightest "touch of left", and in the case of Nicaragua they seriously exaggerated relations to Cuba and Soviet Union. The aspect of the Cold War was also present here. For Reagan administration Central America was in a critical zone of global conflict of powers, which gave her high priority. USA organized, trained and paid anti-sandinista powers in Honduras and Costa Rica, this culminated in 1983 when American navy forces demonstrated force on the coast of Nicaragua, and in 1984 when they mined Nicaragua ports on Atlantic and Pacific. Ports' mining was contradictory to international law and the UN Security Council, despite USA veto, condemned this act and forwarded the conflict to International Court of Justice. Further hostile USA actions were disabled by American congress which did not approve any more funds for assistance to *contras*.

To bring peace to the region and show the world that Latin America is capable to solve the problems of the region by itself, peace process was initiated. Mexico, Venezuela, Colombia and Panama formed in 1983 a Contadora group with the goal of pacification of Central America, recognition of governments of all states of Central America, states right to self-determination and diminishing amount of weapons in the region. Under pressure from USA, the conference of Contadora group in 1985 was not attended by Honduras, Guatemala and El Salvador which caused delay in peace activities. Meanwhile, Costa Rica was actively included in the conflict resolution. Confronted with economic setback and politic instability ruling the region and his state, which was indirectly involved in the conflict, the president of Costa Rica Oscar Arias Sanchez

¹⁰ In the period from 1980 until 1991, El Salvador was, after Israel and Egypt, third on the list of the biggest receivers of American assistance. It received total of 4.2 billion USD, and 1.1 billion USD was military assistance. Guatemala began receiving assistance only in 1985 and received 39 million USD of military assistance from total of 1 billion USD assistance. Honduras received 1.8 billion USD, out of which 504 million of military assistance (Coel and Hall, 1999:154).

suggested peaceful solution of Central America conflict for which he was honoured with Nobel peace prize. Arias plan, also known as *Esquipulus agreement* was accepted and, in 1987, signed by five presidents of Central America states. Pacification process of the region included sees fire, dialog of confronted parties, prevention of using third country territory for aggression on other countries, and prohibition of providing assistance to non-regular forces and rebellious movements. Agreement anticipated organization of free elections and democratization of states of the region, which was in following years achieved. For overseeing of implementation of Central American peace process, Arias turned to UN instead of OAS. However, after the end of the Cold War, OAS was included in the process of verification of implementation of provisions of peace agreement and reintegration of *contras* (1990-1991).

Conclusion

Representing international community, multilateral organizations should possess extraordinary moral and political authority. They should be impartial and just, unfortunately they are constantly confronted with unavoidable dilemma and contradiction - how to promote democracy and simultaneously respect the national sovereignty of member states. With this dilemma OAS, the organization which was founded with the goal of multilateral cooperation and security of the states of the western hemisphere, was constantly confronted during the Cold War. OAS was formed by all states of the Latin America (membership of Cuba was suspended in the period from 1962 until 2009) and USA, therefore the ratio within organization should be 19 to 1. However, this one was a world super power which considered that its task is to keep "America's backyard" under control. USA often tried to use OAS as the instrument of their foreign policy. This was visible in 1954 during the attempt to condemn the reformist Arbenzo regime in Guatemala, voting and expelling Cuba from membership and unilateral intervention in Dominican Republic.

USA did not consider the "Soccer War" as communist threat, and considering that they were only interested in restoring their image within Inter-American system, they spoke in favor of including OAS in conflict resolution. The organization successfully ended conflict between El Salvador and Honduras. However, Latin Americans more and more saw OAS as the American instrument in fight against communism, causing OAS to lose institutional legitimacy and followed by two decades of "standstill of activities". OAS was however, indirectly involved in resolving border dispute between Argentina and Chile about three islands in the Beagle canal. Namely, Pope mediation was suggested by Vatican observer in OAS, and the conflict was resolved on mutual satisfaction. Because the USA were deeply involved in conflict in Central America, mediation of OAS was not considered. The resolution of Central American conflict was found within the Central America itself. After signing the peace treaty in 1987, years of peace process began. After the end of the Cold War and temporary disappearance of fear from USA, OAS was included in the process of verification of implementation of peace treaty provisions and reintegration of *contras*. We can conclude that OAS, based on three mentioned conflicts, did not fulfill its purpose, however it was partially successful. The most important role OAS played in the "Soccer War" where it mediated in the conflict between El Salvador and Honduras, and ended warfare. The role was significantly smaller, but still a key role in Beagle dispute - Vatican, observer in OAS resolved a conflict. OAS was not included in the resolution of the Central American conflict.

It was expected that, during last twenty years, there will be a renewal of the activities of OAS and cooperation between all members of the organization, no matter if

they are geographically in North or South America. It was expected that there will be a renewal of trust of Latin America in USA and OAS, unfortunately expectations were not realized. USA still intervened unilaterally in the affairs of sovereign states of Latin America when they considered that vital American interests were endangered. OAS was used only in cases when “hot potato” had to be handed over, and the easiest way was if it was an organization of Inter-American system. In order to avoid often repetition of the past, in 2011 OAS without USA - Community of Latin America and Caribbean states (CELAC *Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños*), was founded. In following years we will witness that CELAC will be more successful than its ancestor.

Bibliography:

1. Booth J.A., Wade C.J., Walker T.W. Understanding Central America / J.A. Booth, C.J. Wade, T.W. Walker. - Westview Press, 2010.
2. Fraser C. International relations, in Understanding Contemporary Latin America / C. Fraser. - London: Lynne Rienner Publishers, 2005. - P. 177-206.
3. Dominquez J. Bounadry Disputes in Latin America, Unites States Institute for Paece / J. Dominquez. - Washington D.C., 2003.
4. Kos-Stanishich L. Latinska Amerika - povijest i politika / L. Kos-Stanishich. - Zagreb: Golden marketing - Tehnicka knjiga, 2009.
5. Kos-Stanishich L. Latinska Amerika i suvremeni svijet / L. Kos-Stanishich. -Zagreb: FPZG, 2010.
6. Andrassy J., Bakotich B., Vukas B. Мeпyнаpодно право 1 / J. Andrassy, B. Bakotich, B. Vukas. - Zagreb: kolska knjiga, 1995.
7. Atkins Pope G. Latin America in the international political system / Pope G. Atkins. - Boulder San Francisco Oxford: Westview Press, 1995.
8. Atkins Pope G. Latin America and the Caribbean in the international political system / Pope G. Atkins. - Boulder San Francisco: Westview Press, Oxford. 1999.
9. Keen B., Flayes K. A History of Latin America / B. Keen, K. Hayes. - Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 2000.
10. Calvocoressi P. World Politics since 1945 / P. Calvocoressi Harlow etc.: Longman Pearson Education, 2000.
11. Skidmore Th., Smith P. Modem Latin America / Th. Skidmore, P. Smith. - New York, Oxford: Oxford University Press, 2001.
12. Smith P. Talons of the Eagle: Dynamics of U.S.-Latin American Relations / P. Smith. - Oxford University Press, 2000.
13. Coerver D., Hall L. Tangled Destinies Latin America & The United States / D. Coerver, L. Hall. - Albuquerque: University of New Mexico Press, 1999.
14. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550878/Soccer-War>
15. <http://www.onwar.com/aced/data/siena/soccer1969.htm>
16. <http://www.docstoc.com/docs/38541609/The-Vatican-Mediation-of-the-Beagle-Channel-Dispute-Crisis>.

УДК 327(73:479.24)“199”

Якименко Л.М.

ВПЛИВ НАГІРНО-КАРАБАХСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА АМЕРИКАНСЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІ ВІДНОСИНИ (КІНЕЦЬ ХХ ст.)

У статті з'ясовано питання впливу вірмено-азербайджанських суперечностей щодо Нагірного Карабаху на становлення й зміцнення відносин між Вашингтоном і Баку. Крім того, сформульовано основні положення тих планів мирного вирішення нагірно- карабахського конфлікту, які пропонувалися Вашингтоном протягом 90-х рр. ХХ ст. Водночас, простежено геополітичні мотиви й геостратегічні цілі втручання Білого дому в процеси врегулювання конфронтації між Єреваном і Баку. Також з'ясовано, що плани налагодження конструктивного діалогу між ворогуючими сторонами щодо Нагірного Карабаху були складовою частиною нафтової політики Вашингтона, котрий мав на меті встановити контроль над газоносним і нафтоносним

шельфом Каспійського моря й домогтися транспортування каспійських вуглеводнів в обхід російської території.

Ключові слова: Азербайджан, Вірменія, Нагірний Карабах, Росія, США, Мінська група посередників, конфлікт, нафта, «плани Гобла».

Якименко Л.Н. Влияние нагорно-карабахского конфликта на американо-азербайджанские отношения (конец XX в.).

В статье рассмотрены вопросы влияния армяно-азербайджанских противоречий вокруг Нагорного Карабаха на становление и укрепление двусторонних отношений между Вашингтоном и Баку. Кроме того, сформулированы основные положения тех планов мирного решения нагорно-карабахского конфликта, которые предлагались Вашингтоном на протяжении 90-х гг. XX в. В то же время, указаны геополитические мотивы и геостратегические цели вмешательства Белого дома в процессы урегулирования конфронтации между Ереваном и Баку. Также установлено, что проекты налаживания конструктивного диалога между враждующими сторонами относительно Нагорного Карабаха были частью нефтяной политики Вашингтона, который имел своей целью установить контроль над газоносным и нефтеносным шельфом Каспийского моря и добиться транспортировки каспийских углеводородов в обход российской территории.

Ключевые слова: Азербайджан, Армения, Нагорный Карабах, Россия, США, Минская группа посредников, конфликт, нефть, «планы Гобла».

Yakimenko L. The influence of the Nagorno-Karabakh conflict on the American-Azerbaijani relations (the end of the XX century).

In the article issues of the influence of contradictions between Azerbaijan and Armenia over Nagorno-Karabakh on development and strengthening of bilateral relations between Washington and Baku are considered. The basic theses of the plans of peaceful resolution of the conflict put forward by Washington at the end of the XX century are formulated. At the same time geopolitical reasons and geostrategic aims of White house' interference into the processes of confrontation's settlement between Yerevan and Baku are specified. It is also said that the projects of establishing of a constructive dialogue between quarreling sides as to Nagorno-Karabakh were the part of Washington's oil policy aimed to take control over oil and gas-bearing shelf of the Caspian sea and transporting of Caspian carbon bypassing Russian territory.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, Russia, USA, Minsk Group of mediators, conflict, oil, "Goble'splan".

Кавказький цивілізаційний простір характеризується етнічною, релігійною, історично-культурною й лінгвістичною фрагментарністю та конфліктністю, витоки яких потрібно шукати в історії заселення регіону, а також в геополітичній і військовій боротьбі за вплив на Кавказі між Великими державами починаючи ще з епохи Середньовіччя. Цей регіон був і залишається транскордонною зоною, де століттями, внаслідок потужних міграційних та еміграційних процесів, тривала дифузія культур, звичаїв, традицій, цінностей багатьох народів світу. Усі ці комплексні й суперечливі процеси відбувалися як з ініціативи Туреччини, Ірану, Великої Британії та Росії, тобто під впливом зовнішніх факторів соціально-політичних причин усередині самого регіону. Як наслідок, адміністративно-територіальна композиція Кавказу стала неоднозначним підсумком різних стратегій національно-державного впорядкування (централізму, уніфікації, коренізації, асиміляції, османізації та ін.) у межах Османської імперії, Ірану, Російської імперії, а згодом - і СРСР. Все це породило низку потенційних статусних протиріч і призвело до формування конфліктної етнічної матриці на Кавказі, прикладом чого може слугувати територія Нагірного Карабаху - «яблука розбрату» між Азербайджаном й Вірменією ось уже майже століття.

Нагірно-карабахський конфлікт актуалізувався наприкінці 1980-х рр. і досяг свого апогею в середині 1990-х рр. Він не тільки серйозно дестабілізував ситуацію на Південному Кавказі, але й завдав серйозної шкоди становленню Державної незалежності Азербайджану і налагодженню відносини із США. Вашингтон

долучився до розв'язання цього заплутаного «гордієвого вузла» у відносинах між Баку та Єреваном, запропонувавши низку проектів, переслідуючи, однак, власні геополітичні й геостратегічні цілі в регіоні.

Особливості американсько-азербайджанських відносин, як і політика США щодо країн Каспійського регіону, ставали об'єктом вивчення таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як С. Барановського [1], Г. Бондаревського [2], К. Гаджієва [3; 4], П. Дарабаді [5], С. Жильцова [6], Є. Примакова [8], Ф. Рзаєва [9], О. Смірнова [10], С. Чернявського [12; 13], А. Шайхулліної [14], Л. Якименко [15] та інших. Проте детальнішого розгляду вимагає питання щодо впливу нагірно-карабахського конфлікту на взаємини між Вашингтоном і Баку.

Нагірний Карабах - це територія, котра перебувала під юрисдикцією Баку як автономна область (з 1921 р.), хоча на ній досить компактно проживали саме вірмени. Наприкінці 1980-х рр. «титульні групи радянських республік почали претендувати на роль національних протополітій» [11, с. 83], що мало своїм наслідком приховану або відкрити дискримінацію за національною ознакою, зокрема, карабахських вірменів азербайджанцями. Оскільки «за радянський період під час панування ідеології інтернаціоналізму відбулася демографічна й культурна націоналізація міст кавказьких республік», тобто з «демографічної точки зору Баку і Єреван стали національними столицями відповідних республік» [3, с. 31], то процеси національної консолідації почали розгортатися значно інтенсивніше. За таких умов, НКАО, «... титульна територія, котра входила до складу національно-державного утворення азербайджанського народу як підпорядкована йому частина ...» [11, с. 84], перетворювалася на зону статусних протиріч.

У період радянської влади, в республіках Південного Кавказу сформувалися нові політичні й культурні еліти, здатні мобілізувати національні почуття відповідних етнонаціональних груп. Впродовж тривалого часу Москві вдавалося паралельно здійснювати два, здавалося б взаємовиключні, проекти націєтворення - загальнорадянський і етнонаціональний. Однак, наприкінці 1980-х рр. XX ст. криза ідеології та її легітимізуючої функції, а також дезінтеграція центральних інститутів влади, призвели до руйнування єдиного ідентифікаційного поля радянських народів і стимулювали ревізію політико- адміністративної карти Кавказького регіону [11, с. 83, 84].

У загальній панорамі етнотериторіальних й етностатусних протиріч на особливу увагу заслуговує нагірно-карабахський конфлікт, що мав своїм наслідком повномасштабну вірменсько-азербайджанську війну.

20 лютого 1988 р. депутати Обласної Ради НКАО прийняли рішення звернутися з проханням до владних структур Вірменської РСР й Азербайджанської РСР розглянути можливість виходу Нагірного Карабаху зі складу другої і його приєднання до складу першої. Проте, жодна зі сторін не бажала поступитися своєю, на їх думку, територією, що й призвело до ескалації конфлікту. Організаційно-політичні заходи й військово-поліцейські акції, до яких удався Кремль, уже не здатні були вплинути на ситуацію. На тлі загострення конфронтації, епізодичних зіткнень між вірменами й азербайджанцями, етнічних погромів, примусових виселень, блокади НКАО Азербайджаном, 1 грудня 1989 р. спільна сесія Верховної ради ВРСР й Облради НКАО прийняла рішення про приєднання Нагірного Карабаху до складу Вірменії. 2 вересня 1991 р. проголошено Нагірно-Карабахську Республіку (НКР), що спричинило військову агресію Азербайджану. Фактично, протягом 1990 - 1994 рр. тривала війна між

Єреваном і Степанакертом з одного боку й Баку - з іншого.

Оскільки воюючі сторони не змогли дійти конструктивного рішення, до процесу врегулювання нагірно-карабахських суперечок долучилися міжнародні організації і, звичайно, Росія та США. З огляду на це, Азербайджан і Вірменія звернулися з проханням до Ради голів держав СНД направити в зону карабахського конфлікту групу спостерігачів і колективних сил із підтримання *миру*. 20 березня 1992 р. у Києві було прийнято відповідне рішення, а вже 24 березня на Гельсінській сесії Ради ОБСЄ було засновано Мінську групу спостерігачів (МГ), до складу якої увійшли Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Італія, Німеччина, Росія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція. МГ повинна була виступити основним арбітром під час вирішення конфлікту навколо НКР.

Азербайджан, після того, як став членом Організації безпеки й співпраці в Європі (20 січня 1992 р.), активно наполягав на залученні світової спільноти до пошуку шляхів врегулювання конфліктної ситуації [1, с. 36]. Особливо це стосувалося США - єдиного на той момент глобального лідера, який міг гарантувати відновлення миру й стабільності на Південному Кавказі. Крім того, економічна й політична ситуація, що склалася в Азербайджані у зв'язку з виходом із його складу Нагірного Карабаху, залишалася критичною. Він втратив 20% своєї території (крім НК, ще були сім азербайджанських районів, захоплених вірменською армією - так званий Лачинський коридор, що зв'язував Азербайджан з ексклавом Нахічевань), а більше мільйона жителів стали біженцями. Азербайджан потребував не стільки моральної, скільки матеріальної підтримки США, тим більше, що американські транснаціональні корпорації виявляли неприховану зацікавленість каспійськими вуглеводнями, доступ до яких вони могли отримати за сприяння Баку.

Однак, на заваді налагодженню двосторонньої співпраці між Сполученими Штатами й Азербайджаном стояв нагірно-карабахський конфлікт. З ініціативи вірменського лобі американський Сенат прийняв так звану поправку № 907 до «Акта на підтримку свободи» (1992), яка заборонила Білому дому надавати урядову допомогу Баку, доки той не припинить блокади Вірменії й Нагірного Карабаху. Таким чином, Азербайджан не міг сподіватися на повномасштабне фінансування Вашингтона й на кредити від МВФ. 907-ма поправка негативно відбилася й на активності американських фірм у нафтовому секторі азербайджанської економіки. Це вимагало від Баку негайної розробки планів стратегічних заходів, які, з легкої руки президента республіки Г. Алієва, концептуально оформилися в «нафтову стратегію», суть якої зводилася до того, аби використовувати природні багатства країни й її транзитний потенціал задля геополітичної гри в регіоні та з метою заохочення іноземних інвестицій. Азербайджан прагнув повернути собі Нагірний Карабах, а також домогтися скасування 907 поправки шляхом залучення до вирішення своїх з Вірменією суперечностей США, співголови МГ. Натомість, для Вашингтона це був чудовий привід офіційно втрутитися в справи південно-кавказьких республік.

З початку 1993 р., в американській зовнішньополітичній стратегії «усе чіткіше простежувалися дві тенденції - відмова від односторонньої орієнтації на Москву й досить активне проникнення в економіку й політику азійських і закавказьких членів СНД». У цей період спостерігалася «нестримна експансія американських нафтових монополій в басейни Чорного й Каспійського морів, Наполегливі спроби Вашингтона переорієнтувати реалізацію раніше узгоджених

планів з транспортування азербайджанської й казахської нафти російськими нафтопроводами» [2, с. 1]. Значну роль у досягненні поставлених цілей США відводили вирішенню нагірно-карабахського конфлікту на основі запропонованих ними ж мирних проектів. Як член МГ, Сполучені Штати представили свій план розв'язання вірменсько-азербайджанської проблеми. Його озвучив екс-радник Держдепартаменту США з проблем колишнього СРСР, співробітник «Фонду Карнегі» — П. Гобл. «План Гобла» передбачав «поділ Карабаху на Північний і Південний (зі столицями Степанакерт і Шуша відповідно), передачу Вірменії всієї азербайджанської території між Кельбаджарським і Лачинським коридорами (на той момент - окупованої вірменськими військами), що дало б змогу об'єднати Північний Карабах із Вірменією. На півдні Вірменії планували віддати Південному Карабаху район Мегрі, аби з'єднати Південний Карабах й азербайджанські райони Джебраїла й Замгелана (також захоплені вірменами) із Нахичеванською автономною республікою, що мала на півночі вузьку дванадцятикілометрову прикордонну смугу з Туреччиною. У результаті реалізації цього варіанту вирішення конфліктної ситуації, Азербайджан отримував би район, що межував із Нахичеванською республікою, і, як наслідок, спільний кордон із Туреччиною» [2, с. 9].

Таким чином, в основі комплексного американського проекту була концепція встановлення безпосереднього географічного зв'язку між Вірменією й Нагірним Карабахом з одного боку та Азербайджаном і Нахичеваном - з іншого. Інакше кажучи, передбачався територіальний обмін: південні райони Вірменії (Зангезур, Мегрі) пропонувалося обміняти на ту частину Нагірного Карабаху, якою у майбутньому мав пролягати нафтопровід «Баку - Джейхан». У результаті, каспійська нафта транспортувалася б не по вірменській, а по азербайджанській й турецькій територіях, де не було курдських поселень [14, с. 8]. За умови згоди на «план Гобла», «турецька влада обіцяла Єревану безпосередній доступ до Трабзонської економічної зони, іншими словами, Вірменія отримувала б вихід до Чорного моря» [2, с. 9]. Така щедрість Анкари пояснювалася тим, що «при реалізації американського проекту саме через Туреччину проходили б потужні потоки азербайджанської й казахської нафти, а Туреччина й США отримували б серйозні важелі впливу на Вірменію й Азербайджан» [2, с. 9].

Тому й не дивно, що Вашингтон продовжував наполягати: лише обмін відповідними районами дозволить остаточно вирішити проблему Нагірного Карабаху. Американський експерт П. Розенблатт порівнював НКР із «гордієвим вузлом», який потрібно було «розрубати» «планом Гобла»: «Дуже мало пропозицій можуть задовольнити всі три сторони. Одна з них базується на концепції особливого статусу, яка дозволить Азербайджану формально зберегти свою територіальну цілісність, а Нагірному Карабаху надасть право будувати своє майбутнє» [7, с. 280]. Отже, Вашингтон, прикриваючись політичною риторикою, намагався перейняти на себе функцію посередника, аби упливати на переговорний процес і нав'язувати свій варіант розв'язання протиріч, що відповідав національним інтересам (насамперед інтересам ТНК) США. Однак, це абсолютно не влаштовувало Вірменію, яка, приставши на пропозицію Вашингтона, втрачала стратегічно важливий для неї кордон з Іраном, а Анкара й Баку продовжили б блокувати цю ділянку, не зважаючи на словесні обіцянки. І хоча турецьке та азербайджанське керівництва переконували в тому, що транспортно-енергетичні магістралі після досягнення згоди щодо Нагірного Карабаху будуть звільнені - Єреван ретерігався повторної блокади, в разі

виникнення нових суперечок.

Вірменія категорично відхилила «план Гобла». Глава держави, як й очільники парламентських фракцій та груп, одностайно виступили проти руйнування територіальної цілісності своєї республіки. Депутати заявили, що, згідно з Конституцією, проблеми врегулювання нагірно-карабахських протиріч не можуть бути вирішені без згоди законодавчого органу. Натомість, офіційний Баку підтримав ідею американського політолога й позитивно висловився щодо можливого обміну «географічними коридорами». Міністр закордонних справ Азербайджану В. Гулієв озвучив офіційну позицію: реалізація «плану Гобла» на практиці могла б принести великий успіх [7, с. 278].

Таким чином, для Білого дому склалися досить сприятливі умови, аби представити черговий варіант урегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту. Як і кілька років перед цим, у лютому 1996 р., його озвучив усе той же П. Гобл. «План Гобла II» набув широкого розголосу й неодноразово обговорювався зацікавленими сторонами. Удосконалений проект, як про те заявив його автор, не передбачав втрати Вірменією географічного кордону з Іраном і появи спільного кордону між Туреччиною й Азербайджаном. Згідно з ідеєю П. Гобла, обміну підлягала лише південна окраїна Вірменії й західна окраїна Нахічеванської Автономної Республіки (НАР), що забезпечувала 9-кілометровий кордон між цим азербайджанським анклавом й Туреччиною. Одночасно пропонувалося приєднати до Вірменії, крім частини Нагірного Карабаху й Лачинського коридору, західну частину Нахічевані й смугу турецької території шириною 40 км., уздовж кордону з Грузією, включаючи прибережну зону такої самої ширини, в обмін на Зангезур, який відходив до Азербайджану. При цьому значна частина НК мала залишитися азербайджанською, а його мешканці, як і населення Зангезура, могли б переселитися на турецькі землі [14, с. 11].

Як наслідок, безпосереднім «географічним» результатом таких територіальних «рокіровок», було б, по-перше, вирішення проблеми неанклавного існування НКР як незалежної держави або ж як частини Вірменії; по-друге, розв'язання аналогічного питання з НАР Азербайджану; по-третє, збереження вірменсько-іранського кордону, на чому наполягали в Єревані. На думку П. Гобла, цей план міг вважатися компромісним, бо він намагався врахувати інтереси як учасників конфронтації, так й основних геополітичних гравців у регіоні - Росії, Туреччини, Ірану й США [7, с. 280-281].

Згодом з'ясувалося, що автор проекту переоцінив його позитивні сторони: Азербайджан одразу виступив проти. Баку прагнув відновити свій суверенітет над територією усього НК й на жодні територіальні поступки йти не збирався. У Степанакерті планом П. Гобла були також незадоволені й

назвали його боснійським варіантом. Крім того, американські пропозиції ' суперечили вірменським і російським інтересами, оскільки встановлювався територіальний коридор по лінії Туреччина - Азербайджан - Центральна Азія, відкриваючи доступ для реалізації стратегії пантюркізму. Тому вирішити територіальні претензії між Баку і Єреваном на основі «плану Гобла II» СПІД не вдалося [14, с. 11]. Варто нагадати, що не тільки П. Гобл так наполегливо пропонував змінити вірменсько-азербайджанський кордон. Свого часу, з [аналогічними пропозиціями виступали экс-посол США в Туреччині Н. Ледскі, экс-

представник США в Мінській групі ОБСЄ Дж. Маресска, котрі вважали, що взаємні територіальні поступки автоматично вирішили б проблему залежності | Вірменії від наземних комунікацій, які проходили землями Азербайджану й Туреччини.

Згодом, в основу врегулювання конфлікту між Вірменією й Азербайджаном було покладено принцип збереження територіальної цілісності останнього й надання Нагірному Карабаху права на самоуправління в складі АР (згідно з рішеннями, прийнятими на грудневому самміті ОБСЄ в 1996 р. у Лісабоні й підтвердженими в грудні 1997 р. на самміті в Копенгагені). Таких позицій дотримувалися й учасники МГ. Готовність президента Вірменії Л. Тер-Петросяна прийняти їхні пропозиції викликала політичну кризу в країні (1997 р.) і його відставку. Отже, проблема територіального перерозподілу і надалі залишалася «каменем спотикання» в налагоджені взаємин між трьома республіками [14, с. 11].

Таким чином, з ініціативи Азербайджану до вирішення нагірно-карабахського конфлікту долучилися США як співголова МГ. Це мало посприяти не лише ефективному та швидкому розв'язанню проблеми, але й налагодженню взаємин між Баку та Вашингтоном, особливо після того, як Сенат США прийняв поправку № 907 до «Акту на підтримку свободи» й унеможливив урядову допомогу Азербайджану. Білий дім, у свою чергу, не бажав втрачати можливості проникнути й закріпитися в енергетичному секторі азербайджанської економіки та отримати доступ до каспійських вуглеводнів. Переслідуючи конкретні геополітичні цілі, Вашингтон продукував такі проекти врегулювання нагірно-карабахського питання, які б сприяли їхній реалізації. «Плани Гобла», що передбачали територіальні обміни між Вірменією й Азербайджаном, повинні були забезпечити створення коридору між Туреччиною й Азербайджаном для безпечного транспортування каспійських вуглеводнів на європейський ринок в обхід російської території, аби вивести Росію з нафтових проектів, зміцнити прозахідний курс Азербайджану та контролювати доступ до сировинних ресурсів Каспійського моря й Середньої Азії. Водночас, жоден з американських проектів не задовольнив усі зацікавлені сторони, тому проблема Нагірного Карабаху до сьогодні залишається актуальною і не розв'язаною.

Використані джерела та література:

1. Барановский С. Россия и ее ближние соседи: конфликты и усилия по их урегулированию / С. Барановский // Мировая экономика и международные отношения. - 1996. - № 1. - С. 34-48.
2. Бондаревский Г.Л. Новый этап в гегемонистской политике США в отношении России и в глобальном масштабе / Г.Л. Бондаревский / Архив Российской Академии Наук - Ф. Бондаревский Григорий Львович (1920 - 2003 гг.), находится в процессе описания.
3. Гаджиев К.С. «Большая игра на Кавказе». Вчера, сегодня, завтра / К.С. Гаджиев. - М.: Междунар. отношения, 2012. - 344 с.
4. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа / К.С. Гаджиев. - М.: Международ. отношения, 2001. - 464 с.
- 5.
5. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона / С.С. Жильцов, И.С. Зонн, А.М. Ушков. - М.: Междунар. Отношения, 2003. - 280 с.
6. Политика США в меняющемся мире / Отв. ред. П.Т. Подлесный; Ин-т США и Канады. - М.: Наука, 2004. - 333 с.

7. Примаков Е.М. Годы в большой политике / Е.М. Примаков. - М.:000 «Коллекция “Совершенно секретно”», 1999.-445 с.
 8. Рзаев Ф. 907-я поправка: история и перспективы / Ф. Рзаев. - [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.jamestown.org/>
 9. Смирнов А.Н. Российская геостратегия в Закавказье. Предварительные итоги десятилетия / А.Н. Смирнов // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология. Политология. - 2001. - № 1. - С. 29—43.
 10. Цуциев А. Атлас этнополитической Истории Кавказа (1774 - 2004) / А. Цуциев. - М.: Из-во «Европа», 2006. - 126 с.
 11. Чернявский С.И. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1991-2005) / С.И. Чернявский // Кавказ в системе международных отношений. - Тренчин, 2006. - 213 с.
 12. Чернявский С.И. Кавказская стратегия Вашингтона / С.И. Чернявский // Международная жизнь. - 1999. - №1. - С. 22-28.
 13. Шайхулліна А. Політика США щодо Азербайджану в 1993 - 2000 рр. / А. Шайхулліна / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Луганськ, 2012. - 20 с.
 14. Якименко Л.М. Роль І. Алієва в підписанні «контракту століття» (1994) / Л.М. Якименко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). - № 1 (260). - Частина II. - 2013. - С. 75-83.
- УДК 94 (430.245) (430.123) «17»

Беляев М.П.

«ДЮССЕЛЬДОРФСКАЯ КОРОВЬЯ ВОЙНА» И ВЕСТФАЛЬСКИЙ МИР

Статья посвящена «Дюссельдорфской коровьей войне». Бранденбургский курфюрст Фридрих Вильгельм попытался предотвратить проведение контрреформации во владениях пфальцграфа Нейбурга и выступил на защиту протестантов герцогства Юлих-Берг в 1651 г. Военная авантюра курфюрста завершилась поражением. Будущий «Великий курфюрст» нарушил правила игры создаваемой Вестфальской мирной системы. Фридрих Вильгельм понял, что должен считаться с нормами имперского права.

Ключевые слова: курфюрст, Фридрих Вильгельм, Вестфальский мир, Нейбург, Юлих-Клеве, Марк

Беляев М.П. «Дюссельдорфська коров'яча війна» і Вестфальський мир.

Статтю присвячено «Дюссельдорфській коров'ячій війні». Бранденбурзький курфюрст Фрідріх Вільгельм спробував запобігти проведенню контрреформації у володіннях пфальцграфа Нейбурга і виступив на захист протестантів герцогства Юліх-Берг у 1651 р. Військова авантюра курфюрста зазнала невдачі. Майбутній «Великий курфюрст» порушив правила гри, створені Вестфальською мирною системою. Фрідріх Вільгельм зрозумів, що повинен рахуватися з нормами імперського права.

Ключові слова: курфюрст, Фрідріх Вільгельм, Вестфальський мир, Нейбург, Юліх-Клеве, Марк.

Belayev M. "Düsseldorf's cow war" and peace of Westphalia.

The article is dedicated to "Düsseldorf's cow war". Brandenburg Elector Friedrich Wilhelm made an effort to prevent the counter-reformation in the domains of the count Palatine of Neuburg and stood for the protestants of dukedom of Julich-Berg in 1651. The military gamble of Elector failed. Future "Great Elector" broke the rules of the game, created by Westphal peace system. Friedrich Wilhelm understood that the norms of imperial law must be observed.

Keywords: Elector, Friedrich Wilhelm, Peace of Westphalia, Neuburg, Julich-Kleve, Mark.

Одной из важных проблем международного права является исполнение обязательств, содержащихся в договорах. Какие соглашения имеют приоритет: многосторонние, имеющие общий характер, или двусторонние? Расплывчатость положений тех и других нередко приводила к острым военным конфликтам. Одним из таких внутригерманских конфликтов XVII в. стала «Дюссельдорфская коровья война». Современники называли эту войну «коровьей», поскольку военные действия часто прерывались на время ловли рогатого скота [9, s. 103].

В современной немецкой историографии этот конфликт обычно рассматривается в работах, посвящённых Фридриху Вильгельму и истории Германии, как досадная ошибка молодого-brandenburgского курфюрста.

24 октября 1648 г. был подписан Вестфальский мирный договор, состоявший из Оснабрюкского и Мюнстерского соглашений. В соответствии с § 2 статьи XVII Оснабрюкского соглашения Вестфальский мирный договор являлся постоянным конституционным законом Священной Римской Империи [1, с. 234]. В то же время, имперские князья имели право заключать между собой двусторонние соглашения.

В 1614 г. пфальцграф Нейбургский разделил с курфюрстом Бранденбурга владения покойного герцога Юлих-Клеве: герцогство Клеве, графство Марка, равенсберг и Равенштейн переходили к Бранденбургу, а Юлих, Берг и Дюссельдорф - Нейбургу. С той поры резиденция пфальцграфов находилась в Дюссельдорфе. В 1640 г. у Нейбурга появился новый противник - курфюрст Фридрих Вильгельм. Он оказался намного более сильным и решительным правителем, чем его отец Георг Вильгельм. Фридрих Вильгельм, начиная со своего вступления в должность, принимал меры, чтобы усилить позиции в своих северо-восточных владениях. Соглашение 1629 г. между Бранденбургом и Нейбургом не обеспечило эффективное промежуточное решение Юлих-Клевского вопроса. Споры о религиозной принадлежности герцогств и совместном управлении Равенсберга увеличили напряженность в отношениях между двумя князьями. Присутствие brandenburgских войск в Берге в конце 1646 г. вынудило Вольфганга Вильгельма заключить новое Временное соглашение с Фридрихом Вильгельмом в апреле 1647 г. Нейбург должен был оставить Равенштейн, хотя Фридрих Вильгельм позволил Филиппу Вильгельму управлять им до смерти своего отца, а также принять финансовую компенсацию 40 тыс. талеров (83 тыс. голландских гульденов) взамен установления власти Бранденбурга над Равенсбергом [2, р. 244-245; 5, в. 67-71, 97-101, 136-141].

Во Временном соглашении с Бранденбургом 1647 г. вопросы религии не были четко урегулированы, и потому пфальцграф мог притеснять своих оставшихся лютеранами подданных (их было около 62 тысяч), насильно обращая их в католичество. Пфальцграф герцог Нейбурга Вольфганг Вильгельм после своего отречения от лютеранской веры ещё в 1614 г. был фанатичным католиком [3, с. 79].

Процессы, проходящие в Нейбургских владениях, оскорбляли религиозные чувства курфюрста, который был искренне верующим кальвинистом, но в то же время признавал религиозное равноправие. Поскольку в Юлих-Берге речь шла о 62 тыс. протестантах, а окончательное законное деление всей массы Юлих-Клевского наследства ещё не произошло, Фридрих Вильгельм рассматривал себя законным защитником протестантизма и в Нейбургской области. Он выступал один против императорской комиссии и также против мероприятий пфальцграфа, в одностороннем порядке нарушавших, по мнению курфюрста, соглашение 1647 г. Смерть протестантской супруги Вольфганга Вильгельма, которая в некоторой степени охраняла своих единоверцев, заставляла полагать, что притеснения протестантов ещё более усилятся. Поэтому курфюрст решился на ответные шаги, хотя и достаточно умеренные. Запрещались католические процессии и осуществление архиепископом Кёльна церковной власти в Клеве. Пребывание католических священнослужителей разрешалось только с согласия

бранденбургских властей [7, в. 150-151; 12, в. 19].

В Юлих-Клеве протестантское и католическое население было перемешано. Вестфальский мир 1648 г. определил так называемый нормальный год, касающийся разграничения между вероисповеданиями, - 1624 г. Соглашение между Пфальц-Нейбургом и Бранденбургом предусматривало такое разграничение на 1614 г. Герцог Нейбурга использовал это расхождение для проведения контрреформации. Он утверждал, что приоритет имеют нормы имперского права, и использовал соответствующую статью Вестфальского мира. В этом он находил поддержку императорского двора, который посылал имперскую комиссию для установления порядка по состоянию на 1624 г. в Юлих-Клеве [7, в. 150; 8, в. 358].

Положения Вестфальского мира, регулирующие статус конфессий в Священной Римской Империи составляли религиозную конституцию Империи. Таким образом, конфессиональные отношения были, по меньшей мере, иначе отрегулированы предшествовавшими соглашениями между обеими правящими домами. Бранденбург оспаривал законную силу нормального 1624 года для Юлих-Клевских земель, так как этот нормальный год был здесь неблагоприятен для протестантов [2, р. 245].

В начале 1650 г. Фридрих Вильгельм, по-видимому, принял решение разделаться с проблемой Юлих-Клевского наследства путем военного вторжения в Юлих и Берг. Большинство советников, прибывших с курфюрстом из Берлина, предупреждали его о непредсказуемых последствиях попытки решить спор вооруженным путем, однако решающую роль сыграла, по-видимому, религиозная одержимость ближайшего советника курфюрста Шверина и курфюрстины [3, с. 80-81].

Фридрих Вильгельм нарушал положения Вестфальского мира. Согласно § 57 ст. IV Оснабрюкского мирного договора Юлихский наследственный спор между сторонами, которые принимали в нем участие, после заключения мира должен быть непременно урегулирован должным образом императором, или путем достигнутого компромисса или другим законным образом [1, с. 332].

Помимо собственно военной подготовки к началу конфликта, Фридрих Вильгельм осуществлял дипломатические меры. Бранденбургский курфюрст обратился к саксонскому курфюрсту Иоганну Георгу в марте 1651 г. через своего посланника Конрада Бургдорфа, а в конце апреля того же года встретился с ним лично в Лихтенберге. Он предлагал Саксонии княжество Хальберштадт за участие в войне против Нейбурга. Но без успеха: Иоганн Георг не решался идти против воли имперского руководителя [11, в. 333-334; 12, в. 15-18].

Предложения Фридриха Вильгельма показывают, что в будущем конфликте он выступал не только как защитник преследуемого протестантизма, собираясь присоединить земли, принадлежащие Нейбургу, к своему государству. В своих планах он хотел опереться на своего деверя статхаудера Вильгельма II Оранского. Но в ноябре 1650 г. статхаудер умер [7, в. 152-153].

В середине лета 1651 г. Фридрих Вильгельм обратился к сословиям Юлиха и Берга с манифестом, в котором потребовал у них уважения и поддержки себя как единственного законного их господина. Одновременно с манифестом последовало вторжение бранденбургской армии в герцогство Берг и захват опорного пункта Ангерорт. Результат в итоге был плачевным. С трудом набранные 3800 солдат, лишённые артиллерии (клевские сословия оставили её

себе), не имели никаких шансов взять Дюссельдорф. Манифест же не произвел на сословия Юлиха и Берга ни малейшего впечатления [3, с. 80-81; 8, s. 212-213].

Все это предприятие имело определенные шансы на успех в том случае, если бы бергские протестанты поддержали своего освободителя. На это и рассчитывал Фридрих Вильгельм. Однако, после Тридцатилетней войны, сила религиозного убеждения на немцев уже не действовала. Протестанты в Юлих-Берге были напуганы ужасами прошедшей войны. Они видели, как императорские и испанские войска захватывали герцогства, боялись новых религиозных преследований и кровавых расправ.

Зато, сословия Клеве и Марки угрожали восстанием, если курфюрст не остановит войну, нарушающую имперский мир и имперскую конституцию. Даже сословия самой Бранденбургской марки осудили поведение своего господина как противозаконное. Настроение протестантских имперских князей, не говоря уже о проимператорски настроенном саксонском курфюрсте, было для Фридриха Вильгельма неблагоприятным. Иностранцами государствами такое нарушение мира также порицалось. Сам Фридрих Вильгельм уже не доверял голландцам и послал своего советника Шверина, чтобы информировать о положении в Юлих-Клеве Генеральные штаты. Антиоранская оппозиция боялась усиления бранденбургского влияния на Нижнем Рейне вследствие победы курфюрста. В этом случае, возможным было бы его вмешательство в пользу своих оранских родственников в Соединённых провинциях. И даже сами родственники советовали курфюрсту срочно принять скорейшее мирное урегулирование этого конфликта. Еще более неблагоприятно отзывались по этому вопросу шведы, у которых был спор с Бранденбургом из-за Померании. Шведский посланник в Вене Бьорн прямо просил императора о наказании нарушителя мира и обещал для этого помощь своей королевы [7, s. 154-155].

Ввиду всеобщей боязни новой немецкой войны, по всей Империи выражалось негодование попытке Бранденбурга нарушить мир. Рассказывались ужасы о поведении бранденбургских солдат в герцогстве Берг. Для этого нейбургские посланники ставили на первый план религиозный элемент, зная как после Тридцатилетней войны все боятся межконфессиональных конфликтов. Вместе с тем, они насмеялись над действиями бранденбургского курфюрста, прозвав в стихах эту войну «коровьей» [7, s. 155].

Ещё до начала своего неудачного предприятия Фридрих Вильгельм направил в Вену своего посла, тайного советника Иоахима Фридриха фон Блюменталья (давнего сторонника покойного Шварценберга - министра отца правящего курфюрста). Какое-то время бранденбургскому послу удавалось Удерживать императора от решительного вмешательства в защиту жертвы агрессии, но наконец терпение того истощилось [3, с. 81; 7, s. 155].

Фердинанд III хотел спокойствия и мира для Империи и призвал курфюрста 3 июля прекратить начатые акты насилия и возвратиться на путь законности. 4 католических курфюрста призывали императора к защите веры и имперского мира, а также, принятию более решительных мер. Среди таковых было и наложение «имперской опалы». Все враги Бранденбурга чувствовали себя воодушевленными его полной изоляцией. Блюменталь советовал курфюрсту немедленно заключить мир и распустить войска [7, в. 155-156]. Заключение перемирия было возложено на только что прибывшего из Нидерландов нового фаворита курфюрста - имперского графа Георга Фридриха фон Вальдека,

который провёл переговоры и успешно справился с поручением [3, с. 82].

Реальную опасность для Бранденбурга представлял герцог Лотарингии Карл. Герцог был сторонником испанской партии и не был участником Вестфальский мира. Оставшийся не у дел после окончания Тридцатилетней войны, он не думал распускать свои войска. Испания, также не являясь участником Вестфальского мира, получила себе важного, хотя и неудобного союзника. В начале спора с Нейбургом герцог предлагал свои услуги курфюрсту. Фридрих Вильгельм не хотел сотрудничать с ненадежным и пользующимся дурной славой кондотьером и просил его только соблюдать нейтралитет. Тогда Карл снова обратился к католической партии и послал несколько полков пфальцграфу на помощь. В действительности, его целью было поживиться за счет населения Клеве. Кроме того, лотарингцы разграбили западные районы графства Марка. Курфюрсты Кёльна и Трира также посылали пфальцграфу вооруженную помощь. Недружественно по отношению к курфюрсту вели себя голландцы, предложив, в то же время, своё посредничество на мирных переговорах. Они, вступив в прямой контакт с представителями клеве-маркских сословий, обещали, что избавят «бедных подданных этой страны» от всех притеснений. Притеснителем явно подразумевался Фридрих Вильгельм [7, в. 156-157; 8, в. 212].

25 июля 1651г. переговоры со старым пфальцграфом Вольфгангом Вильгельмом потерпели неудачу из-за его преувеличенных требований. Тогда, курфюрст обратился к посредничеству голландцев и императора, письменно заверяя последнего в своей покорности и полном послушании. Это было началом поворота его политики в сторону императора.

Курфюрст еще раз просил Вольфганга Вильгельма о личной встрече, на которую он шёл с доброй волей. Встреча состоялась 19 августа в Ангерорте. Обе стороны не доверяли друг другу. Намеченные на 21 августа переговоры были сорваны по вине нейбургской стороны. Продолжались нападения лотарингцев на земли Клеве-Марк. Молодой пфальцграф Филипп Вильгельм, являвшийся родственником польского короля Яна Казимира, пытался инициировать польское нападение на герцогство Пруссия, принадлежащее курфюрсту [7, в. 159; 12, в. 91-93].

В этих обстоятельствах 1 сентября началась Эссенская конференция. В ней, кроме бранденбургских и нейбургских представителей, участвовали также голландские и кёльнские посланники. Конференция окончилась безрезультатно, хотя проходила 15 дней. Нейбургская сторона требовала, чтобы конфессиональные отношения в Юлих-Берге решались императорской комиссией. Однако, с этим не мог согласиться Бранденбург, поскольку это вело к максимально неблагоприятному для тамошних протестантов положению 1624 г. Нейбург требовал от курфюрста гарантированную в 1647 г. компенсацию в сумме 100 тыс. талеров. За несколько дней до конца конференции пфальцграф расторг перемирие. При этом он опирался на поддержку лотарингцев и недоброжелательное отношение голландцев к Бранденбургу [12, в. 108-111].

Новый этап мирных переговоров начался с прибытием в Кёльн 18 сентября императорских посланников фельдмаршала графа Мельхиора фон Гацфельда и имперского придворного советника доктора Анетануса. Такой состав посредников не был благоприятен бранденбургской стороне. В случае протеста со стороны курфюрста против него можно использовать соседних правителей и, в особенности епископов, чтобы от имени императора вести травлю нарушителя

имперского мира. Между тем, положение дел для Фридриха Вильгельма складывалось более благоприятно, обращаясь к политике мира, он вёл себя по отношению к посланникам императора с напускной покорностью. Его единственным условием было включение

2 князей-кальвинистов в состав императорской комиссии. Комиссия состояла из епископа Мюнстера и лютеранского герцога Августа Брауншвейгского, 2 следующих католических князей мог ввести в неё пфальцграф. Императорские посланники приняли предложение Бранденбурга. Вольфганг Вильгельм был против и требовал вдобавок ещё возмещения ущерба и военных расходов. Молодой пфальцграф Филипп Вильгельм открыто сопротивлялся императорским посланникам и хотел прекращения перемирия при любых обстоятельствах. В этой ситуации курфюрст проявил себя как миролюбец. После 2 поездок между Клеве и Дюссельдорфом императорские посланники потеряли терпение и заключили 11 октября 1651 с курфюрстом соглашение, принуждая, под угрозой имперского исполнения, к подписанию также и Нейбург [5, б. 164-165; 7, в. 160-161].

Для решения религиозных вопросов в состав императорской комиссии входили кальвинисты - князь Август Анхальтский и граф Людвиг Генрих Нассау-Дилленбург, а также епископы Падеборна и Оснабрюка. Эта комиссия так никогда и не вынесла решение. Религиозные конфликты в Юлих-Берге продолжались, и лишь в 1672 г. было заключено соглашение об урегулировании спора. Понесённые расходы и опустошения курфюршеских областей в Нижнем Рейне вредили и без того обедневшей стране Фридриха Вильгельма. Был укреплен лишь авторитет императора, с которым должен был смириться бранденбургский курфюрст [7, б. 161-162].

Эта война явно навредила репутации курфюрста в общественном мнении, представив его «нарушителем мира» в Империи и поджигателем войны - князем, который из-за незначительных преимуществ, был готов нарушить имперский мир [4, б. 189].

Военная авантюра Фридриха Вильгельма потерпела неудачу, так как будущий «Великий курфюрст» нарушал правила игры создаваемой Вестфальской мирной системой. Фридрих Вильгельм понял, что должен считаться с нормами имперского права в своих политических акциях после заключения мира [10, s. 61].

Благодаря бранденбургскому посланнику Блюменталю во время этого конфликта произошло сближение курфюрста с императором. Фердинанду III необходим был голос Фридриха Вильгельма на выборах римского короля и преемника императора. Фердинанд, в свою очередь, гарантировал Бранденбургу поддержку на рейхстаге при разрешении споров в рамках имперской конституции [4, s. 190].

После этого конфликта курфюрст изменил свои военно-политические устремления: Бранденбург теперь старался участвовать в военных конфликтах вне пределов Империи [9, s. 103].

Таковы политические последствия этого конфликта для курфюрста Фридриха Вильгельма.

Использованные источники и литература:

1. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право / А. Дмитрієв. - К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України; Київський університет права,

2001. -426 с.
2. Anderson A.D. On the verge of war: international relations and the Julich-Kleve succession crises (1609-1614). / A.D. Anderson. - Boston: Humanities Press, 1999. - 276 p.
 3. Gloger B. Friedrich Wilhelm, Kurfürst von Brandenburg: Biographie. - Berlin: Neues Leben, 1989. - 375 s. Русский перевод Ф. Силонова: [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.silonov.narod.ru/parents/fried/friedO.htm#cl>
 4. Hintze O. Die Hohenzollem und ihr Werk. 500 Jahre vaterländischer Geschichte / O. Hintze. - Berlin: Paul Parey, 1915. - 704 s.
 5. Moemer T. Kurbrandenburgs Staatsvertrage von 1601 bis 1700 / T. Moerner. - Berlin: Georg Reimer, 1867. - 864 s.
 6. Opgenoorth E. Friedrich Wilhelm, der Große Kurfürst von Brandenburg. Bd. 1 / E. Opgenoorth. - Güttingen: Musterschmidt, 1971. - 443 s.
 7. Philippson M. Der Große Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd. 1 / M. Philippson. - Berlin: Cronbach, 1897. - 452 s.
 8. Press V. Kriege und Krisen: Deutschland 1600-1715 / V. Press. - Frankfurt am Main: Buchergilde Gutenberg, 1991.-551 s.
 9. Preusens Herrscher: Von den ersten Hohenzollem bis Wilhelm II / Hrsg. von Kroll Frank - Lothar. - München: Beck, 2001. - 364 s.
 10. Schindling A. Der Große Kurfürst und das Reich / A. Schindling // Ein sonderbares Licht in Teutschland. - Berlin: Duncker & Humblot, 1990. - S. 59-74.
 11. Spannagel K. Konrad von Burgsdorff. - Berlin: Alexander Duncker, 1903. - 458 s.
 12. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. - Bd. 6. - Berlin: Georg Reimer, 1872. - 732 s.

УДК 323.1

Ткаченко І.В.

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В ЄВРОПІ: ЗАГРОЗА ІСЛАМСЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ І ІСЛАМІЗАЦІЇ ЄВРОПИ

У статті аналізуються тенденції сучасного етноконфесійного життя в Європейському Союзі, зростання екстремізму на релігійному ґрунті, загострення суперечностей між ісламом та європейськими ліберальними цінностями на початку XXI століття.

Ключові слова: міжконфесійні відносини, релігійні конфлікти, релігійний екстремізм, поширення ісламізму в Європі.

Ткаченко И.В. Религиозные конфликты в Европе: угроза исламского экстремизма и исламизации Европы.

В статье анализируются тенденции современной этноконфессиональной жизни в Европейском Союзе, рост экстремизма на религиозной почве, обострение противоречий между исламом и европейскими либеральными ценностями в начале XXI века.

Ключевые слова: межконфессиональные отношения, религиозные конфликты, религиозный экстремизм, распространение исламизма в Европе.

Tkachenko I. Religious conflicts in Europe: threat of Islamic extremism and islamization of Europe.

In the article the tendencies of modern cross-confessional life in European Union, increasing of extremism on religious ground, escalation of clashes between Islam and European liberal values in the beginning of XXI century have been analyzed.

Keywords: cross-confessional relations, religious conflicts, religious extremism, spreading of Islamism in Europe.

Релігійні війни стали реальністю для Європи у VII столітті, коли після появи нової релігійної течії - ісламу - прихильники пророка Мухамеда оголосили священний джихад і почали експансію за межі Аравійського півострова. Відтоді, як араби вторгаються на Піреней, впродовж майже півтора тисячоліття відбуваються

зіткнення між прихильниками двох світових релігій - християнства та ісламу. Завоювання Іспанії арабами, Реконкіста, хрестові походи, завоювання Константинополя турками і їх війни в Європі, інші приклади відкритих військових конфліктів на релігійному ґрунті між християнством та ісламом відбилися на нинішніх взаєминах прихильників цих релігій. Цей антагонізм став особливо помітним наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст., коли фактор ісламського фундаменталізму та екстремізму почав суттєво впливати на політичну обстановку в світі загалом та ЄС зокрема.

Терористична загроза, яка неминуче виникає в процесі т.зв. «відродження» ісламу, а відтак і небезпека нових релігійних воєн, значно впливає на політичне життя країн Європи, що мають на сьогодні істотні ісламські громади, які стрімко зростають та суттєво посилюють роль ісламського фактору в процесі формування й проведення внутрішньої та зовнішньої політики країн ЄС.

Статистика праць вчених і виступів у ЗМІ з питань поширення радикальних релігійних рухів у Європі засвідчує значну увагу, яка приділяється європейським суспільством питанням релігійного екстремізму і протидії йому. Серед праць дослідників слід згадати такі як «Islam in France: The French Way of Life Is in Danger» М. Гарфінкела [4], «Unholy War: Terror in the Name of Islam» Д. Еспозіто [3] та «Middle East Islamism in the European Arena» Р. Паза [6], у яких йдеться про експансію ісламу в Європі й про його загрозу західним ліберальним цінностям, поширення ідей екстремізму і терору в середовищі європейських мусульман. Значна увага релігійним факторам в житті суспільства приділяється вітчизняними дослідниками Д. Бондаренко [12],

А. Захарченко [16], М. Карасінська [20] тощо. Крім того, на сторінках ЗМІ знаходимо надзвичайно багато матеріалів, присвячених сучасному стану європейських спільнот, загостренню протиріч між ісламом та колишньою християнською цивілізацією Європи. Все це свідчить про те, що усвідомлена дослідниками і простими громадянами загроза самим підвалинам європейської ідентичності спонукає шукати шляхи вирішення конфліктів і протистоянь, включаючи й ті, які пов'язані з духовністю, релігійними і світоглядними поглядами. Головна увага приділяється питанням ісламського радикалізму і екстремізму, які розглядаються в якості однієї з найбільших загроз для ліберальних західних цінностей, що є фундаментом і основою сучасної західної (європейської) цивілізації.

Сучасні світові ліберальні стандарти і цінності, повага до людського життя і прав людини в цілому, що утвердилися в європейському суспільстві після Другої світової війни, політика мультикультуралізму, яка проводилася країнами Європи в другій половині ХХ ст. і на початку ХХІ ст., сприяли утворенню сучасного європейського суспільства - багатоетнічного, а відтак і багаторелігійного, яке дало окремим громадянам і їх окремим групам широкі можливості для взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними й іншими ресурсами.

Важливе місце у суспільному житті сучасної Європи посідає й релігія. Незважаючи на поступове і значне зниження активності віруючих в Європі впродовж останніх двадцяти років (лише один з п'яти європейців активно сповідує ту чи іншу релігію), релігійні організації (християнські, мусульманські та ін.) демонструють позитивну динаміку і швидко розвиваються, зростає їх кількість і, відповідно, вплив на суспільний розвиток, що в умовах глобалізації

робить ще більш важливим набуття ними нових важелів впливу і функцій у житті європейської спільноти.

Релігійний фактор, таким чином, є одним із таких, що безпосередньо впливають на розвиток європейського суспільства, що відзначає й парламентська Асамблея Ради Європи у своїй рекомендації 1804 «Держава, релігія, світське суспільство та права людини», де говориться: «релігія є важливою характерною рисою європейського суспільства. Це обумовлено тим, що історично деякі релігії вже протягом декількох століть існують на європейському континенті, здійснюючи вплив на європейську історію» [21].

Однак, в таких сприятливих умовах, які можна було б використати для розвитку міжконфесійних відносин і релігійного порозуміння, в останні роки в Європі все ж зростає загроза релігійного екстремізму і напруги у стосунках між представниками різних релігійних течій. Велика кількість досліджень, присвячених, у першу чергу, проблемі поширення ісламського екстремізму в ЄС, виступи провідних європейських політиків з питань протидії зростанню радикальних релігійних поглядів та рівня ксенофобії і довіри до радикальних партій і рухів націоналістичного спрямування засвідчують існування проблеми, яка раніше «вирішувалася» за допомогою інквізиції, хрестових походів і розправи з інакомислячими.

Нині, вирішення релігійних проблем у такому спосіб є неможливим, адже Європейський Союз, як і кожна окрема його країна, керуються загальновизнаними фундаментальними людськими цінностями, серед яких: демократія, повага до прав і свобод людини і громадянина, свобода слова, свобода совісті і релігійних поглядів тощо. Все це формує ціннісну систему, котра часто суперечить релігійним доктринам і нормам. Так, в демократичних суспільствах Європи існують, наприклад, релігійні общини, які не визнають прав людини (права жінок в мусульманському світі), які не розуміють поняття свободи слова, які критично ставляться до задекларованих принципів демократії і які, що в даному контексті найголовніше, не асоціюють себе із країною проживання, її культурою і традиціями, світоглядними і життєвими установками.

Чим більше в Європі стає общин, які керуються не нормами сучасного цивілізованого суспільства, а нормами шаріату, тим більше трапляється інцидентів, пов'язаних із «захистом» ними свого «права» сповідувати традиційні для себе норми життя, а не жити за законами суспільства, у якому вони опинилися. Ці проблеми надзвичайно актуалізуються останніми подіями в Європі - ритуальне вбивство військовослужбовця ісламістами в Лондоні, напад на військовослужбовця у Франції, заворушення і сутички з поліцією в мусульманських кварталах в Швеції, ряд інших випадків протистояння протилежних за сутністю ліберального й ісламського світоглядів свідчать не на користь мігрантів.

На відміну від попередніх міграцій в Європі, які ментально, релігійно та культурно були близькими одна одній, міграційна хвиля другої половини ХХ - початку ХХІ століття належить до інших, не християнських культур (в основному ісламської), що ускладнює асиміляцію її представників європейським суспільством. Якщо раніше Західну Європу заселяли лише європейські християни, то тепер до них додалися представники усіх культур світу. Особливо помітними є протиріччя між західними ліберальними цінностями та ціннісними установками, що їх привносять до Європи мігранти- мусульмани.

Мусульмани, які в пошуках кращого життя залишають свої країни, приїжджають в суспільство, яке далеко просунулося в плані секуляризації і перетворення релігії на особисту справу кожного громадянина. Норми і способи життя секуляризованого європейського суспільства викликає не лише незрозуміння, але дуже часто відторгнення у багатьох послідовників ісламу, сутність якого - злиття релігії, держави й суспільства. Мусульманам, основа буття яких - патріархальна сім'я, де домінує воля батька - незрозумілий світ, у якому існує рівність статей і жінки можуть займати керівні посади.

У даному випадку важливо відзначити, що мова йде не про всіх мігрантів-мусульман. І все ж саме мусульмани, кількість яких в Європі останнім часом стрімко збільшується (лише в Німеччині їх понад 4 млн.), як ніхто інші створюють підґрунтя для дискусії стосовно того, що робити з ними і їх радикальним поглядами. На думку низки європейських політиків, саме нездатність мігрантів сприйняти європейські ліберальні цінності призводить до відродження та зростання у країнах Європи проявів расизму й націоналізму, а також соціальної розмежованості та ворожості, насамперед ворожості релігійної, зростання недовіри на міжконфесійному рівні. Тому й виникають достатньо вмотивовані обвинувачення стосовно негативного сприйняття радикальними (і не тільки) поборниками ісламу західноєвропейської культури, поширюються стереотипи, які ототожнюють представників ісламської культури з потенційними носіями ідеології міжнародного ісламського тероризму, а також думки, що мусульманська спільнота в Європі не готова до інтеграції в її культурне середовище.

Прем'єр-міністр Великої Британії Девід Камерон, виступаючи в Мюнхені 5 лютого 2011 року, привернув увагу до питань радикалізації релігійних общин в Європі й ісламістського екстремізму. Він зазначив, що терористична загроза в основному зростає завдяки молодим людям, котрі сповідують цілковито спотворену, зіпсовану версію ісламу і які готові підірвати себе і вбивати своїх співвітчизників. Водночас, Д. Камерон звернув увагу на те, що радикальні погляди й ісламський екстремізм є характерними для меншості людей, які сповідують іслам і ставляться вороже до західної демократії і ліберальних цінностей [7].

Однак, розділяючи прихильників ісламу на тих, хто сповідує радикальні погляди і решту, слід зауважати, що всі послідовники ісламу, не зважаючи на те, чи сприймають вони окремі західні цінності, чи ні, майже всі вони є прихильниками традиційних для себе норм поведінки. Більшість мусульманок не відмовляються від носіння хіджабу, який перетворюється для них на демонстрацію приналежності до ісламу, свого роду бар'єр, що відділяє їх від «невірних жінок».

Парламентська асамблея Ради Європи звертає увагу на почастищення випадків насильницьких атак проти релігійних общин і окремих громадян у всьому світі на ґрунті їх релігійних переконань чи вірувань. Водночас не слід змішувати релігійні переконання і свободу совісті в тих ситуаціях, коли вони суперечать нормам і цінностям більшості громадян. Таким чином, ПАРЄ наполягає на необхідності боротися з усіма формами релігійного фундаменталізму і маніпуляціями релігійними почуттями задля потреб тероризму [8].

На жаль, тероризм сьогодні має яскраво виражене радикальне ісламське

забарвлення і саме з ісламським екстремізмом пропонує боротися британський прем'єр і його колеги з інших країн Європейського Союзу. Однак, це пропозиція боротися не з причинами, а з їх наслідками, оскільки ключовою проблемою, яка призводить до загострення релігійних відносин і зростання екстремістських поглядів серед мусульман і відповідно ксенофобії і нетерпимості у корінних європейців, є те, що Д. Камерон назвав «ризикованою толерантністю» в Британії й решті європейських країн, що спонукали мусульман та інші емігрантські групи жити відокремлено одна від одної і мейнстріму [2].

Таким чином, подальша ескалація напруги між конфесіями в європейському суспільстві, викликана незбалансованою політикою європейських країн щодо мігрантів і їх адаптації до західних ліберальних цінностей, робить неможливим поширення ідей толерантності й терпимості в етноконфесійному просторі сучасної поліетнічної і поліконфесійної Європи. І це не дивно, адже у сфері релігії і моралі домінує нетерпимість, яка набуває форми принциповості і не сприймає толерантність й терпимість до представників інших релігійних громад чи об'єднань. Культура мирного співіснування етносів і релігій, таким чином, стає однією з проблем, яка потребує свого вирішення, якщо країни-члени ЄС і надалі прагнуть зберегти ідеали, що об'єднали Європу після Другої світової війни.

Про кризу європейської ідентичності багато говорять ті, хто бояться ісламського впливу і того, що нинішні меншини можуть з плином часу стати більшістю. Факти свідчать про те, що християнство поступово втрачає важелі впливу на суспільне життя і зменшує свою присутність в житті пересічного європейського громадянина. Роль ісламу ж зростає, що, в свою чергу, неминуче призводить до загострення міжконфесійних мусульмансько-християнських конфліктів.

Цьому значною мірою сприяє те, що іслам багатьма європейцями сприймається як загроза, зважаючи на те, що в Німеччині серед дітей до 15 років частка мусульман досягає вже 22%. Населення Швейцарії більшістю голосів під час референдуму у 2010 р. висловилося проти будівництва в країні нових мінаретів. У Німеччині, Нідерландах, Великій Британії, Франції реакція на результати аналогічного референдуму виявилася подібною: деякі іммігранти обурені недостатньою толерантністю швейцарців. У Німеччині, як і Швейцарії, мусульмани становлять 5% від усього населення, Великій Британії - 3%, Франції - понад 6% [18]. Ще більше обурення мусульман викликала заборона колишнім президентом Франції Н. Саркозі носіння паранджі у громадських місцях.

Сьогодні корінні європейці починають відчувати зростаючу загрозу своїй ідентичності з боку мігрантів. Зважаючи на зростання кількості мусульман в Європі до цифри у понад 44,1 млн. чол. [1], а також те, що дедалі більше європейців під впливом зростаючої моди стають мусульманами (лише у Франції їх чисельність становить більше 40 тис. чол. на рік) мільйони французів, шведів, голландців та німців «на власній шкірі» відчули, що іслам стає справжньою загрозою їх національній ідентичності.

На жаль, «нові європейці» не хочуть опановувати нову мову, знайомитись з культурами Європи, ігнорують суспільні інституції, віддаючи перевагу власному суспільному середовищу. Вони часто не лише зберігають свою релігію, а це здебільшого іслам, але й обирають її найбільш екстремістські прояви. Останні парламентські вибори в країнах Європи засвідчили, що багато корінних

європейців стали більш радикально налаштованими і не бояться показати себе нетолерантними до мігрантів. Вони масово голосують за представників правих партій, котрі обіцяють повернути країни до традиційного європейського укладу життя та боротися з радикальним ісламом.

Чудово ілюструє ескалацію релігійного протистояння в Європі низка заяв партійних і релігійних лідерів. Так, в Греції, яка чи не найбільше в ЄС потерпає внаслідок фінансово-економічної кризи, місцеві націоналісти пообіцяли зірвати будівництво мечеті в Афінах. Активісти ультраправої партії «Хрісі Авгі» звернулись до Федерації грецьких мусульман з вимогою залишити межі країни до 30 червня 2013 р. В іншому разі місцеві радикали пригрозили «пригладати 400 років турецького ярма та заколоти агресивних мусульман, як ягнят на гіро». Раніше представники партії неодноразово заявляли, що нелегальні мігранти, більшість з яких є мусульманами, несуть відповідальність за економічні негаразди в країні та істотне зростання рівня злочинності у Греції. Більшість греків погоджується з думкою про те, що будівництво мечеті в Афінах є неправильною платою мусульманам за захоплення Константинополя і перетворення храму Святої Софії на мечеть і музей [13].

Ісламізація Європи, що відбувається, аж ніяк не може бути фактором, який сприяє розвитку міжконфесійних відносин і порозуміння між прихильниками традиційного для Європи християнства та ісламу, адже мусульманами є значна частина мігрантів з «країн третього світу», в яких європейські цінності прав і свобод особистості не є пріоритетними. Привносячи свої погляди до нової країни проживання, емігранти не збираються зважати на традиційні релігійні погляди місцевого населення, внаслідок чого можливість конфліктів та релігійному ґрунті зростає. Особливо це стає помітним, якщо звернути увагу на те, що чим більшою стає частка мусульман в країнах ЄС, тим більшим стає перелік їх вимог до влади цих країн - це і халяльна їжа в магазинах, окремі цвинтарі й басейни, вимоги щодо роботи банківської системи за ісламськими традиціями, введення шариатських судів, окремих шкіл для мусульман, дитячих садків, вивчення арабської мови тощо.

Звичайно, такі вимоги можна розглядати з одного боку як прагнення задовольнити свої громадянські права, з другого - це ні що інше як прояв неповаги до країн проживання, а також нетерпимості й несприйняття релігійних почуттів та традицій їх корінного населення, несприйняття західноєвропейських ліберальних цінностей. Релігійна нетерпимість проявляється у відверто протизаконний спосіб - так, причиною вбивства відомого нідерландського режисера Тео Ван Гога марокканським ісламістом в 2004 р. став знятий ним фільм, в якому критикувалося ставлення ісламу до жінки. Натомість, смерть у 2005 році у Франції двох мусульманських підлітків, яких переслідувала поліція за скоєння протиправних дій з власної необережності, спровокувала масштабні погроми, активну роль у яких відіграла мусульманська молодь, підбурювана проповідниками радикального ісламу.

Ці погроми час від часу відбуваються в різних країнах Європи - Великій Британії, Франції, Німеччині й Швеції. їх рушійною силою є невдоволені мігранти, а ідеологічним підґрунтям - іслам, його радикальне трактування. Циніки можуть сказати, що Європа сама відкрила двері мусульманській міграції, оскільки потребувала робочих рук, дешеву робочу силу, людей, які б виконували брудну роботу.

Практика показує, що на сьогодні це далеко не так. Багато європейських країн надають притулок мігрантам із Африки та Азії, передусім керуючись міркуваннями гуманності й співчуття до людей, котрі потерпають від воєн, переслідувань та бідності. Швеція, що переживає серйозні емігрантські заворушення, які включали акти вандалізму, підпали й напади на поліцію, неймовірно щедро надає притулок, статус біженців і громадянство сотням тисяч мігрантів. Той факт, що 80% соціальних витрат шведського бюджету іде на потреби 15% емігрантського населення, свідчить про безкористя шведів і чорну невдячність тих, кого вони впустили до своєї країни. Шведи й справді не розуміють: за що їм така невдячність? [22]

Причину цього можна з'ясувати, коли подивитися, хто саме і в яких районах протестував проти «соціальної несправедливості» у Швеції. Десятки вандалів, які підпалювали автомобілі й громили офіси поліції, були людьми у віці до 30 років, тобто не така вже й молодь. Іммігранти - занадто узагальнююча назва для натовпу заколотників.

Як відомо, виступи проти влади у Швеції почалися в столичному районі НшБу, більшість мешканців якого є вихідцями з Туреччини, Іраку, Сирії та Сомалі. Слід відзначити, що поліцейський - нечастий гість у цьому районі, де справедливість зазвичай встановлюється за допомогою «шаріатських нарад» старійшин або імамів [23]. Ряд спостерігачів при цьому вважають, що головною причиною погромів стала власне спроба влади повернути контроль над мусульманськими гетто, у яких протягом останніх кількох років сформувалася паралельна система правосуддя, заснована на радикальних мусульманських поглядах.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в Лондоні, Парижі, Антверпені, низці інших європейських міст, де існують ізольовані від місцевих жителів і влади та закриті для зовнішніх впливів мусульманські общини. Так, в Лондоні місцеві ісламісти фактично захоплюють райони міста і запроваджують на їх території так звані «шаріатські патрулі». Дика для цивілізованої Європи ще декілька десятиліть тому ситуація, коли у столиці Великої Британії ісламісти проводять нічні рейди, караючи корінних жителів за «неналежну поведінку» (у категорію неприпустимих дій входять розпивання алкоголю, занадто відвертий одяг або ж просто зовнішня реклама) та «порушення мусульманської території» [18], свідчить, що радикальні представники мусульманської молоді зневажають західний лібералізм і закони держави, у якій вони проживають.

Чим більше ісламістів зосереджуються в одному місці, тим більше зростає їх самовпевненість, а правоохоронні, муніципальні органи і прості громадяни дедалі частіше стають об'єктами атак. Ісламісти нападають на представників світської влади, яких вони протиставляють своєму звичаєвому праву - домашнім шаріатським судам, групам старійшин і релігійним лідерам.

Європа в її сучасному вигляді мало пристосована для відсічі середньовічним ментальним і духовним установкам, адже політкоректність не дозволяє називати речі своїми іменами, замовчуючи й ігноруючи численні проблеми, які виникають на релігійному ґрунті.

Європейське складно організоване полікультурне і поліетнічне суспільство під впливом зовнішніх факторів (наприклад, посиленої легальної і нелегальної міграції) продукує численні соціальні суперечності й конфлікти, прояви яких ми зустрічаємо ледь не щодня. Користуючись можливостями, які надають країни

Євросоюзу своїм громадянам — права і свободи особистості; політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм; сприятливі умови для запровадження толерантності й полікультурності - мігранти отримують надзвичайно серйозні ресурси, аби просувати притаманний їм спосіб життя й культури в традиційному етнічному і релігійному середовищі Європи. Особливо це стосується вихідців з тих країн, де терпимість, толерантність, засвоєння полікультурних принципів є далеко не пріоритетом, а відтак їх уявлення про норми життя не відповідають тим, які підтримують і захищають європейські держави й громадянське суспільство.

На тлі диких і ненормальних для норм сучасної цивілізації випадків, як, наприклад, намагання вчителя ісламу в бельгійській школі вилікувати епілептичний напад учня читанням сур із Корану [11], звинувачення прихильниками ісламу Європи в тому, що вона є колицкою ісламофобського екстремізму [15], які обґрунтовуються заборонаю будівництва мінаретів у Швейцарії чи носіння нікабу в Франції, виглядають принаймні недоречними, оскільки жоден ісламіст чи простий мусульманин-мігрант не був завезений до Європи примусово.

Релігії теоретично можуть мирно співіснувати в межах однієї країни чи будь-якого іншого політико-територіального об'єднання. На цьому була побудована, зокрема, і доктрина європейського мультикультуралізму. Однак, мусульманство та частина мусульман, як виявилося, мало сумісні з християнською культурою Європи. Також іслам, як засвідчує практика впровадження принципів цієї релігії в європейське життя, не є релігією миру і добра, як це стверджують його адепти. Звичайно, не всі мусульмани терористи і джихадисти, однак більшість терористів сповідують іслам. Для радикалів різного гатунку, людей (особливо молоді), схильних до фанатичного підкорення авторитетам, іслам стає зручною формою, що виправдовує будь-які злочини - так, наприклад, ісламісти, які вбили британського військовослужбовця в Лондоні, прикривалися ідеологією ісламу і тим, що британські солдати вбивають мусульман в Іраку й Афганістані. Кровна помста, яку іслам не заперечує, і тероризм, який надихається проповідями про природне покликання мусульманина вбивати «невірних» в ім'я Аллаха, знаходять відгук у серцях людей, котрим думка імама чи старійшин набагато важливіша від закону й права держави, в якій вони проживають.

Не дивно, що такі погляди і їх реалізація на практиці викликає спротив з боку корінного населення Європи. До того ж численні соціально-економічні проблеми, з якими стикаються мусульмани в Європі, особливо безробіття, провокують поширення ісламо-екстремістської ідеології на європейському континенті. Нині, ісламські фундаменталістські організації й угруповання створили розгалужену мережу представництв у країнах Європи. Під вивіскою громадських організацій, комерційних фірм і т.п. вони розгорнули активну діяльність з вербування нових членів, ідеологічну обробку мусульманської діаспори, здійснюючи різного роду пропагандистські кампанії на підтримку своїх прихильників у різних державах [16, с. 123].

Слід окремо наголосити, що мусульмани Західної Європи набагато радикальніші й непримиренніші від ісламістів на їхній історичній батьківщині. На відміну від своїх рідних країн, де вони перебувають у підпіллі, в Європі ісламісти мають можливість діяти відкрито, відповідно до європейських демократичних

норм і процедур.

Рекрутинг молоді до лав ісламістів є лише вершиною айсберга величезної проблеми ісламського екстремізму. В Європі існує ціла мережа, що складається з декількох тисяч радикально налаштованих мусульман, які пропагують насильство своєю неповагою демократичних підвалин та західних ліберальних цінностей, на принципах якого діє ЄС і його члени [10]. Пропаганда священної війни, вихваляння смерті мучеників, загиблих в ім'я ісламу, безкарно і безперешкодно відбувається у соціальних мережах, таких як Facebook і Twitter. Войовничі ісламісти відкрито пропагують ідеї джихаду та панування ісламу як у Європі, так і у всьому світі. Сотні молодих мусульман відповідають на цей заклик і стають до лав Аль Каїди чи інших терористичних угруповань, воюють у складі повстанських загонів у Сирії, Іраку, Афганістані.

Теоретично, після повернення на батьківщину, волонтери можуть організувати заворушення вже там. Хоча низка експертів не поділяє цих побоювань, такий варіант вірогідний з урахуванням неприйняття європейськими ісламістами цінностей їхньої другої (а подекуди й першої) батьківщини. На континенті вже давно й успішно формується «п'ята колона», яка за слушної нагоди вчинить дії, спрямовані на підрив і так хиткої європейської цивілізації. Подібна загроза є цілком актуальною, оскільки європейським ісламістам глибоко ворожий місцевий життєвий устрій, хоча вони й користуються всіма його благами [14].

Одна з проблем полягає у величезній невідповідності між лібералізмом європейських законів і тим, як ці закони використовуються екстремістами. Таким чином, коли говорять про конфлікти на релігійному ґрунті, то мають на увазі не конфлікт християнства й ісламу, а конфлікт політичного ісламу - ісламізму - з підвалинами європейської цивілізації.

Сьогодні європейські країни лише почали шукати вихід із тієї ситуації, у якій вони опинилися внаслідок своєї незбалансованої політики щодо мігрантів-мусульман. З одного боку, іслам в Європі радикалізується, і виявляється, що у різних містах Європи з'являються анклави, куди місцева влада не може увійти, де діють закони шариату і де ісламські структури вже мають всю повноту влади. З іншого боку, Старий Світ завжди жив духом ліберальності та політичної коректності й не хоче розлучатися зі своїми принципами. В результаті такої суперечності виникає логічний глухий кут. Як наслідок, через нездатність влади впоратися з проблемою, в європейському суспільстві накопичується величезний протестний потенціал, що знаходить своє відображення у правому радикалізмі, який зростає на тлі численних соціально-економічних проблем [14].

Простим закриттям кордонів проблему релігійного екстремізму в Європі вирішити вже не вдасться, адже головний ворог європейського лібералізму перебуває не ззовні, а всередині. І це є доморощений ісламістський радикалізм, який не визнає європейську демократію, прихильники якого готові до насильницьких дій проти своїх нинішніх співвітчизників, для якого закони західних демократій не варті нічого.

Боротися з ісламізмом зовсім не означає боротися з ісламом. Проте слід зрозуміти, що іслам і його носії є найнебезпечнішим фактором, завдяки якому зростають екстремізм та релігійні конфлікти. Враховуючи, що однією з ключових ідей ісламістів є Khilafa - халіфат, тобто заснування глобальної пан-ісламістської держави «нового халіфату», що житиме не за західними стандартами життя й

поведінки, а керуючись нормами шариату - середньовічної ісламської юриспруденції, очевидно, що західноєвропейські держави мають вжити заходів аби запобігти виникненню такої ситуації, коли єдиним виходом стане громадянська війна з яскраво вираженим релігійним підтекстом.

Згідно рекомендацій ПАРЄ, держава не має права припускати розповсюдження релігійних принципів, які, після їх втілення в життя, порушуватимуть права людини. У разі виникнення подібної загрози, чи хоча б підозри щодо неї, європейським державам слід вимагати від релігійних лідерів зайняти визначену позицію на користь верховенства прав людини, викладену в Європейській конвенції про права людини, над будь-яким релігійним принципом [21, п. 17]. Винятково завдяки постійним превентивним заходам і чіткій узгодженій політиці усіх країн-членів ЄС це інтеграційне об'єднання має шанс не перетворитися у майбутньому на аналог арабської середньовічної ісламської імперії.

Використані джерела та література:

1. A Jihad by Muslim Women Against Violence. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2011/08/03/world/europe/03iht-letter03.html>
2. Cameron Criticizes 'Multiculturalism' in Britain. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html>
3. Esposito J. Unholy War: Terror in the Name of Islam / J. Esposito. - Oxford University Press, 2002. - 371 p.
4. Gurfinkel M. Islam in France: The French Way of Life Is in Danger / M. Gurfinkel // The Middle East Quarterly. - 1997. - Vol. 4, № 1. - P. 13-22.
5. Militants in Europe Openly Call For Jihad and the Rule of Islam. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2004/04/26/world/militants-in-europe-openly-call-for-jihad-and-the-rule-of-islam.html?pagewanted=all&src=pm>
6. Paz R. Middle East Islamism in the European Arena / R. Paz // Middle East Report on International Affairs. - 2002. - Vol. 6, № 3. - P. 26-39.
7. PM's speech at Munich Security Conference. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130109092234/http://number10.gov.uk/news/pms-speech-at-munich-security-conference/>
8. Safeguarding human rights in relation to religion and belief and protecting religious communities from violence. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=19695&Language=EN>
9. Viewpoint: What do radical Islamists actually believe in? [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-22640614>
10. Бельгійські праві закликали боротися з пропагандою джихаду в Європі. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.pravoslavnews.com.ua/massmedia/belgija_propaganda_djihadu/
11. В Бельгії учитель пытался вылечить ученика от эпилепсии с помощью сур из Корана. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/strange/1358890-v-belgii-uchitel-pytalsya-vylechit-uchenika-ot-epilepsii-s-pomoshchyu-sur-iz-korana>
12. Бондаренко Д. Релігія та створення нової Європи. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dt.ua/SOCIETY/religiya_ta_stvorennya_novoyi_evropi-35864.html
13. Греки пообещали резать мусульман, как ягнят, если те не уедут из страны. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.russian.rt.com/article/9433>
14. Дузь С. Терористи з Європи є в складі сирійських збройних угруповань. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.newsradio.com.ua/2013_05_23/Terroristi-z-vropi-v-sklad-zbrojnih-sirjskih-ugrupovan/
15. Европа - колыбель исламофобского экстремизма. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.islam.com.ua/articles/actuality/analytic/1087/>
16. Захарченко А. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України / А. Захарченко // Вісник Одеського державного економічного університету. - 2008. - № 1. — С. 115-127.

17. Заявления о кризисе мультикультурализма в Европе - это конфликт с мусульманским радикализмом. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ihrpex.org/upl/doc/_21_03_18.doc
18. Ісламісти проводять рейди в Лондоні, караючи корінних жителів за порушення мусульманської території. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tsn.ua/svit/islamisti-provodyat-reydi-v-londoni-karayuchi-korinnih-zhiteviv-za-porushennya-musulmanskoyi-teritoriyi.html>
19. Іслам - нова релігія старої Європи. Карасінська М. Режим доступу: http://www.initiativenational.blogspot.com/2012/02/blog-post_09.html
20. Карасінська М. Особливості політики Європейського Союзу в сфері державно-церковних відносин / М. Карасінська // Гілея: науковий вісник. - 2011. - Вип. 48. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_48/Gileya48/SL13_doc.pdf
21. Рекомендація ПАРЄ 1804 «Держава, релігія, світське суспільство та права людини». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.sites.google.com/site/fppungoru/zakonodatelstvo/dokumenty-pase-i-es/soobseniebezzagolovka-5>
22. Что Запад может сделать с мусульманами? [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/world/20130531/209546133.html>
23. Шведская спичка может поджечь Европу. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/world/20130531/209564842.html>

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАНУК І КУЛЬТУРИ»

ВОЕННО-ТРАНСПОРТНЫЕ ТРИБУНАЛЫ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ И ИНОСТРАННОЙ ИНТЕРВЕНЦИИ

Статья посвящена анализу, с учетом основных проблем военных действий, формированию и функционированию военно-транспортных трибуналов во время гражданской войны и иностранной интервенции. На основе ряда нормативных актов и неопубликованных архивных материалов охарактеризованы военно-транспортные трибуналы и их работа. Особое внимание уделено вопросам формирования военнотранспортных трибуналов в портах Черного и Азовского морей, а также на донецких железных дорогах.

Ключевые слова: Украина, трибуналы, интервенция, октябрьская революция, Азовское море, Черное море.

Шреффель М.Ю. Військово-транспортні трибунали в Україні під час громадянської війни й іноземної інтервенції.

Стаття присвячена аналізу, з урахуванням основних проблем військових дій, формуванню і функціонуванню військово-транспортних трибуналів під час громадянської війни та іноземної інтервенції. На основі низки нормативних актів і неопублікованих архівних матеріалів охарактеризовано військово-транспортні трибунали та їх робота. Особливу увагу приділено питанням формування військово-транспортних трибуналів в портах Чорного і Азовського морів, а також на донецьких залізницях.

Ключові слова: Україна, трибунали, інтервенція, жовтнева революція, Азовське море, Чорне море.

Shreffel M. Military-transport tribunals in Ukraine during civil war and foreign intervention.

The article is dedicated to the analysis of the main problems of the military operations, the formation and functioning of military transport tribunals during the civil war and foreign intervention. On the basis of a number of regulations and unpublished archival materials military transport tribunals and their work is characterized. Particular attention is paid to the formation of military-transport tribunals in ports of the Black Sea and the Sea of Azov, as well as the Donetsk railways.

Keywords: Ukraine, tribunals, intervention, the October Revolution, the Sea of Azov, the Black Sea.

Учитывая скудность литературы и особенно сходство учебников по истории государства и права Украины и России, а также тот факт, что работы Д.С. Суло [1] и Н.Г. Смирнова [3], являющиеся основополагающими по вопросам истории судебной системы Советской Украины и России, также не дают возможности в полной мере исследовать проблему истории трибуналов. В основе текста данной статьи лежит юридический документ, учреждающий революционные военно-транспортные трибуналы [2], а также архивные материалы [5-10], которые использованы для анализа их деятельности.

Целью статьи является анализ структуры, юрисдикции, а также описание деятельности военно-транспортных трибуналов в Украине во время гражданской войны и иностранной интервенции.

Первые военно-транспортные трибуналы были созданы не в Украине, а в Петрограде, Москве, Гомеле и Рузаеве по решению Реввоенсовета РСФСР. Первоначально правовые и фактические полномочия этих органов были неясными. И только 18 марта 1920 г. постановлением ВЦИК был утвержден декрет Совета обороны о революционных военных железнодорожных трибуналах [2], согласно которому военно-транспортные трибуналы начали свою работу во всех советских республиках, в том числе и в Украине. Эти органы, из-за ситуации в стране, были задуманы как революционные для железнодорожного и водного, в

том числе морского, транспорта. Исходя из того, что и железнодорожные, и водные трибуналы имели одинаковую структуру, в данной статье описание будет опираться на первый вид этих органов [3, с. 45].

Система революционных военно-транспортных трибуналов была организована следующим образом. При Народном Комиссариате Путей Сообщения действовал Главный Революционный Военно-Железнодорожный Трибунал. При каждом районном управлении железных дорог были организованы революционные военные трибуналы. Председателя, членов революционных военно-железнодорожных трибуналов (и их заместителей) при районных управлениях железных дорог назначал Народный Комиссар Путей Сообщения [4, с. 134].

Подсудимыми этих органов были только чиновники железной дороги. Революционные военно-железнодорожные трибуналы распространяли свою деятельность на преступления нарушающие нормальное функционирование железных дорог. Этот стандарт был обозначен в самых общих чертах, однако, указом также предусматривалось, рассмотрение других правонарушений, а именно умышленных преступлений в отношении функционирования железной дороги (связанных с эксплуатацией имущества), саботажа (даже непредумышленного), пренебрежения обязанностями. Последняя категория преступлений была сформулирована в виде открытого каталога [4, с. 134].

Судьи не были связаны с местами локализации трибуналов, напротив, они характеризовались большой подвижностью. Раздел 7 декрета ВЦИК от 18 марта 1920 г. включал возможность решения вопросов на выездных заседаниях трибунала. Трибунал в таком случае приезжал на место совершения преступления, а за неимением такой возможности - в ближайшее к нему расположение, где и судил в составе трех человек. Указанный способ организации деятельности был очень важен в сложных военных и политических условиях тогдашней Украины - нефиксированные границы, борьба с внутренними и внешними врагами, общая нестабильность права [4, с. 134].

Благодаря стратегическому расположению Украины, особое внимание было уделено развитию железнодорожных линий из Киева и Харькова в Одессу, Севастополь, а также другие порты Черного моря. Ключевую роль здесь сыграл революционный военно-железнодорожный трибунал при отделе одесской железной дороги, которая должна была быть создана в соответствии с Положением Пленума Верховного Трибунала от 23 сентября 1921 г. В тот же день приказ был направлен в ЦК ВКП(б) в Одессе. Проблема состояла в том что власть в Харькове не знала, получило ли ЦК ВКП(б) это постановление и было ли оно исполнено, то есть был ли организован трибунал, и если да, то начал ли он юридическую работу? [5].

Организация революционного военно-транспортного трибунала в Одессе была частью более широкого процесса реорганизации судов в Украине. Как гласит выписка из протокола Пленума Верховного Трибунала от 23 сентября 1921 г. о реорганизации губернских революционных трибуналов и железнодорожных трибуналов, военно-транспортный отдел и военный отдел Верховного Трибунала получил приказ проводить отбор кандидатов на заместителей председателей губернских революционных трибуналов и председателей их военных отделов. Кроме того, военно-транспортному отделу надлежало организовать революционный военно-транспортный

железнодорожный трибунал в Одессе. До 1 октября 1921 г. местные власти Одессы должны были передать схему одесского революционного военно-транспортного трибунала и назначить его председателя. Кандидатура должна была быть согласована с Центральным и Дорожным Профессиональными Союдами. Более того, ВУЦИКС приказал представить кандидатов на место председателей отделов симферопольского и таганрогского объединенных революционных военных трибуналов донецких и южных железных дорог. Военному отделу по делам транспорта приказано, вместе с южным округом путей сообщения, выяснить вопрос относительно организации в Симферополе отдела по делам южных железных дорог. Кроме того, требовал выяснения вопрос относительно ликвидации симферопольского филиала Главного железнодорожного Трибунала РСФСР. Показательно, что во время создания этого списка никто не знал, существует ли такой филиал вообще [5].

С целью изучения этих вопросов, по приказу Пленума Верховного Трибунала, 5 октября 1921 г. из Харькова был отправлен член этого суда - М. Шедведев. В Одессу он прибыл 8 октября 1921 г. и сразу начал искать революционный военно-транспортный трибунал, потому что его адрес был неизвестен властям в Харькове. В поиске ему оказывало помощь местное население, которое подтвердило, что такой трибунал существует и работает, хотя и не знают, где он действительно находится. После расспросов, оказалось, что трибунал называется революционный военный трибунал Черного и Азовского Морей и ему подчиняются работники одесского отделения железных дорог и всех портов на Черном и Азовском море и даже те, которые находятся не только в Украине, но и в РСФСР [5].

М. Шедведев тщательно исследовал схему этого трибунала, изучил квалификацию судей и показал председателю трибунала постановление Верховного Трибунала при ВУЦИКС от 21 сентября 1921 г., на основании которого требовалось организовать трибунал одесского отделения железных дорог. Учитывая тот факт, что похожий трибунал уже существует, М. Шедведев предложил, не ликвидировать трибунал, а только реорганизовать его, подчинив ВУЦИКС. Председатель революционного военного трибунала Черного и Азовского Морей согласился и направил по делу реорганизации

трибунала телеграммы в Москву и Харьков. Однако, никакого ответа им получено не было. По этому же вопросу телеграммы послал М. Шедведев и сразу получил длинный и четкий ответ от председателя военно-транспортной коллегии Верховного Трибунала в Харькове тов. Белановского (имя неизвестно), согласно которому существующий трибунал не следовало ликвидировать, а только как можно быстрее реорганизовать. На основании этой информации, М. Шедведев организовал встречу политических работников трибуналов как водного, так и железнодорожного транспорта Одессы [5].

На встрече были подняты следующие вопросы:

- а) реорганизация трибунала Черного и Азовского Морей;
- б) основание в его рамках соответствующих коллегий;
- в) определение сферы действия революционных военных трибуналов железных дорог, революционных военных трибуналов водного транспорта и других органов, учреждений, находящихся в той части Черного и Азовского Морей, которая принадлежала УССР и РСФСР [5].

Встреча прошла в хорошей атмосфере. Проблемы создавал только один партийный деятель - Гладков (имя неизвестно), который продемонстрировал всем присутствующим некомпетентность в вопросе деятельности революционных трибуналов. В частности, он считал, что эти трибуналы должны подчиняться органам партии, не понимая, что речь идет о независимых органах, которые не должны никому подчиняться вообще. По мнению М. Шедведева, одесский трибунал должен был поддерживать тесный контакт с другими органами советской власти, но ни в коем случае им не подчиняться [5].

Представитель районного комиссариата по делам водного транспорта утверждал, что следует ликвидировать революционный военный трибунал Черного и Азовского Морей, потому что дисциплинарные суды, называемые ещё товарищескими судами, полностью справятся с борьбой с преступностью. Утверждал он также, что дисциплина среди рабочих и моряков настолько высокая, что трибунал не нужен. М. Шедведев на это ответил, что это утопия и объяснил необходимость работы трибунала, хотя и в другой форме [5].

М. Шедведев выслушал отчет председателя трибунала о его работе, поделился своими соображениями по этому поводу, указав, что информация в докладе соответствует практике функционирования трибунала. Недостатки же в его деятельности обусловлены отсутствием у председателя опыта управления органами юстиции и судебной практики. М. Шедведев подчеркнул, однако, что это временные ошибки, поскольку председатель очень быстро учится и в недалеком будущем нужный опыт приобретет. Во время встречи было принято решение о переименовании трибунала Черного и Азовского Морей в военно-транспортный трибунал отдела одесских железных дорог и водного транспорта. Информация о реорганизации была сразу отправлена в Харьков и Москву [6].

Военно-транспортному трибуналу отдела одесской железной дороги и водного транспорта подчинялись трибуналы в Одессе, Очакове, Николаеве, Херсоне, Скадовске, Херли, Евпатории, Севастополе, Ялте, Феодосии, Керчи, Новороссийске, Батуми, Геническе, Бердянске, Мариуполе, Таганроге, Ростове, Азове, Ейске, Темрюке. В этих городах находились главные порты Черного и Азовского морей. Все они подчинялись революционному транспортному трибуналу в Харькове [7].

В Харькове работали два революционных военно-железнодорожных

трибунала. Первый - южных железных дорог, второй - донецких железных дорог [7, к. 33]. В середине сентября (точная дата не указана в документе) 1921 г. эти трибуналы были объединены в один орган - революционный военно-железнодорожный трибунал. К моменту объединения, первый из них рассмотрел 1183 дел, из которых 242 на судебных заседаниях. Второй рассмотрел 339 дел, из них 137 на судебных заседаниях [7, к. 34]. Самой большой проблемой революционного военно-железнодорожного трибунала, реорганизованного путем слияния своих предшественников, была многочисленность железнодорожных учреждений, которые имели права органов юстиции. Среди них: железнодорожная милиция, транспортные отделы Чрезвычайной Комиссии и следственные органы [7, к. 36]. В связи с этим, появились проблемы в юрисдикции определенных органов. Было неясно, когда дело должна вести ЧК, а когда трибунал или другой орган [7, к. 37]. Следует отметить, что эти проблемы проистекали не из неясности законов, а исключительно из-за отсутствия квалифицированного персонала среди судей трибуналов, служащих ЧК и железнодорожной милиции. Во время многочисленных проверок было выявлено, что следователи-члены ВКП(б) работают хуже, чем беспартийные. Следователи революционного военножелезнодорожного трибунала должны были быть особенно оперативными, потому что многие сессии трибуналов проводились в поле. С целью решения этих проблем, было постановлено как можно быстрее организовать курсы большевицкого права для всех работников юстиции и соответствующих органов [7, к. 39].

В сохранившихся документах военных трибуналов можно найти данные о делах по преступлениям на железных дорогах. Все эти дела, в основном, касаются начальников железнодорожных станций, которые совершили преступления, связанные с взяточничеством. К сожалению, из-за плохого качества шрифта протоколы неразборчивы. Прочитать можно только некоторые слова. Почти все протоколы написаны красной либо темно-синей пастой. На основе характера письма можно сделать вывод, что они писались быстро либо специально неразборчиво, возможно, чтобы потом их было труднее прочитать. В одном из немногих, доступных для прочтения, протоколов говорится о следствии по делу № 408 военного трибунала юго-западных железных дорог. Обвиняемым был сторож вокзала «Киев-первый грузовой», Василий Корбут, которого приговорили к расстрелу по причине взяточничества. Исполнение приговора было приостановлено, а дело передано следователю Верховного Трибунала - В.В. Антонову. Он это дело изучил и 10 октября принял решение: приговор следует аннулировать, направив его в трибунал с целью нового рассмотрения при другом составе судей. Этот протокол от октября 1921 г. лишь один из многих документов, находящихся в украинских архивах. Как дело закончилось неизвестно, как неизвестны и его обстоятельства [8].

Деятельность революционных трибуналов не была лишена недостатков. Во многих случаях, персонал отличался грубостью и некомпетентностью. Примером этого может быть дело М. Рооза, который пришел к управлению снабжения Украины и Крыма и прося документы сказал, что если работники их ему не дадут, он порвет их вместе с чиновниками которые их держат. М. Рооза, который считался хорошим работником был обвинен в грубости. Дело было рассмотрено 6-27 октября 1921 г. Приговор по этому делу не известен. Показания свидетелей недоступны для чтения [9].

Когда революционный трибунал выносил смертный приговор, то в большинстве случаев его исполняли незамедлительно, часто в здании трибунала. Однако, если приговаривали к лишению свободы, то очень часто семьи преступников писали письма о помиловании. Их направляли в ВУЦИК. Одним из примеров таких писем может служить письмо Веры Алексеевны Соколовской, проживавшей на улице Либкнехта, 4 в Киеве. В. Соколовская 16 октября 1921 г. написала, что революционный военный трибунал южнозападного фронта приговорил ее мужа, Сергея Васильевича, к 15 годам лишения свободы и принудительных работ. Он был обвинен в воровстве в полевой больнице № 884. Жена утверждала, что вещи воровали другие работники больницы, а он просто не смог уследить за своим персоналом. Когда приехал контроль и раскрыл отсутствие оборудования, Сергей Васильевич заплатил за украденные вещи, но никто этого не учел, его осудили и приговорили. Раньше, в подобных ситуациях, виновник кражи просто терял работу [10].

Военно-транспортные трибуналы оставили след в истории не только украинской юстиции, но и в истории конфликтов в Восточной Европе. Их существование было эвенементом в мировом масштабе, а формирование их системы и, особенно, анализ деятельности до сих пор является малоизученным вопросом.

Использованные источники и литература:

1. Суслó Д.С. Історія суду Радянської України (1917-1967 рр.) / Д.С. Суслó. - К.: Видавництво Київського Університету, 1968. - 229 с.
2. Декрет ВЦИК от 18.03.1920 "О Революционных Военных Железнодорожных Трибуналах.
3. Смирнов Н.Г. Высшие суды революции / Н.Г. Смирнов. - М., 1990.
4. Гусев Л.Н. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры. Сборник документов / Л.Н. Гусев. - М., 1955.
5. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Документы о работе и составе военнотранспортных трибуналов (приказы, циркуляры, протоколы, отчеты и сообщения), Фонд 24, опись 1, дело 544, 1 январь 1921 г. - 10 март 1922 г., К. 12.
6. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Документы о работе и составе военнотранспортных трибуналов (приказы, циркуляры, протоколы, отчеты и сообщения), Фонд 24, опись 1, дело 544, 1 январь 1921 г. - 10 март 1922 г., Реферат Председателю военно - транспортного отдела Верховного Трибунала при ВУЦИК, К. 2.
7. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Документы о работе и составе военнотранспортных трибуналов (приказы, циркуляры, протоколы, отчеты и сообщения), Фонд 24, опись 1, дело 544, 1 январь 1921 г. - 10 март 1922 г., Пояснительная записка, К. 6.
8. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Документы о работе следователей и движени судебных и следственных дел в отделах Верховного Суда (отчеты, документы, новости) Список революционных трибуналов лист № 4, Фонд 24, опись 1, дело 564, 7 сентябрь - 1 декабрь 1921 г., Председателю судебного отдела Верховного Трибунала при ВУЦИК, военный следователь Верховного Трибунала - В.Н. Антонов, К. 7.
9. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Следственное дело по обвинению помощника коменданта Верховного Трибунала Рооза М. И. в брутальности, Фонд 24, опись 1, дело 566, 1 январь 1921 - 1 март 1922 г, К. 1-12.
10. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, Документы об рассмотрении Верховным Трибуналом а также губернскими революционными трибуналами заяв и жалоб осужденных (документы, записи, письма, фотографии), Фонд 24, опись 1, дело 555, 1 январь 1921 - 10 март 1922 г, К. 5.

**«ПОЛЬСЬКА КАМПАНІЯ» СРСР 1939 РОКУ У ВІДОБРАЖЕННІ
АРМІЙСЬКОЇ ПРЕСИ**

У статті на основі наукових праць, друкованих видань та архівних джерел досліджується воєнний конфлікт СРСР і Польщі, та доля західноукраїнських земель.

Ключові слова: армійська преса, «польська кампанія», пропаганда.

Третяк В.Лі. «Польская кампания» СССР 1939 года в отражении армейской прессы.

В статье на основе научных работ, печатных изданий и архивных источников исследуется военный конфликт СССР и Польши и судьба западных украинских земель.

Ключевые слова: армейская пресса, «польская кампания», пропаганда.

Tretyak V. "Polish campaign" of the USSR in a year 1939 in army press.

In this article conflict between the USSR and Poland, as well as the fate of the Western Ukrainian lands are studied on the base of the scientific works, publications and archival sources.

Keywords: Army press, "the Polish campaign", propaganda.

XX століття цілком можна назвати найкривавішим в історії, адже у цей період людство пережило дві світові війни, 400 зіткнень «місцевого характеру», 50 великих локальних воєн. В яких загинуло більш ніж 100 млн. чол. Однак, за своєю жорстокістю Друга світова війна не мала аналогів. У її вир було втягнуто 61 країну з населенням понад 1 млрд. 700 тис. чол., воєнні дії велися на території 40 держав [7, с. 578], а кількість жертв становила близько 60 млн. чол.

При визначенні лінії міждержавних кордонів після закінчення Першої світової війни возз'єднання українських земель не передбачалося. Проте саме гасло «возз'єднання» стало для керівництва СРСР основним виправданням його військово-політичних акцій під час реалізації пакту Ріббентропа-Молотова

[14, с. 19]. Одним з основних каналів і форм легітимації цієї діяльності була армійська преса.

Дослідження подій, які відбувалися під час «польської кампанії» СРСР у 1939 р. викладені в працях В. Литвина, В. Смоля, І. Патриляка, М. Боровика та багатьох інших. Проте, мало зустрічається робіт, які б досліджували ці події крізь призму друкованого слова тих часів та еволюції напрямків пропаганди.

Метою даної статті є дослідження радянської армійської преси з огляду на особливості висвітлення нею «польської кампанії» СРСР і процесів 1939-1940 рр., які тривали на західноукраїнських землях після приєднання їх до УРСР.

Висхідним моментом дискурсу досліджуваної проблематики можна вважати повідомлення щодо підписання «Договору про дружбу та ненапад між СРСР та Німеччиною», яке в якості передовиці було опубліковано 24 серпня 1939 р. у центральній компартійній газеті «Правда». Коментуючи документ газета зазначала, що «розбіжності в ідеології та в політичній системі не повинні й не можуть стати перепорою для встановлення добросусідських відносин між цими країнами» [30]. Ще раніше радянська, зокрема армійська, преса широко інформувала радянське суспільство про небажання англійського та французького уряду підписувати з СРСР рівноправний договір [10]. У секретному додатковому протоколі до договору від 24 серпня 1934 р. зазначалося, що в разі територіально-політичного переоблаштування Польської держави, лінія розмежування сфер інтересів Німеччини й СРСР буде проходити приблизно по лінії річок Нарев - Вісла - Сян. Таким чином, до сфери впливу СРСР відходили землі Західної Білорусії й Західної України.

Радянські ЗМІ планомірно готували громадськість до майбутнього збройного конфлікту. Так, 30 серпня 1939 р. газета «Красная Звезда» на своїх шпальтах повідомляла, що у Польщі ведуться приготування на випадок війни, зокрема зазначалося, що опубліковані розпорядження міністра внутрішніх справ країни стосовно заходів із постачання населення водою та проведення спеціальних протипожежних заходів; декрет президента республіки про обов'язкове зведення протиповітряних сховищ та участі у цьому місцевого населення; звернення влади Лондона до поляків, яке рекомендувало населенню зареєструватися на випадок можливої евакуації, коли виникне необхідність [27].

1 вересня 1939 р. нападом гітлерівської Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. 14 вересня 1939 р. Телеграфне агенство Радянського Союзу (ТАРС) повідомляло, що уся Східна Галичина охоплена повстанням, а в районах між Коломиєю та Снятиним українські селяни підпалили велику кількість панських маєтків [8]. Згодом, ТАРС інформувало, що за останні дні почали спостерігатися випадки порушення кордону СРСР польськими військовими літаками, до того ж порушники кордону намагалися проникнути вглиб радянської території. 12 вересня був порушений державний кордон СРСР польськими військовими літаками в районі Шепетівки, 13 вересня ~ в районі Кривин та Ямполя [18]. Ця інформація психологічно готувала населення та армію до збройного конфлікту.

Практична підготовка СРСР до війни із Польщею розпочалася у формі прихованої військової мобілізації. 1 вересня 1939 р. був прийнятий закон про загальний військовий обов'язок [20]. 3 вересня ухвалено таємне рішення щодо продовження на місяць строку служби військовослужбовців, які підлягали демобілізації. Із 7 вересня під виглядом великих навчальних зборів розпочався

призов 2,6 млн. запасників семи військових округів. 41 стрілецька, 13 кавалерійських дивізій, 17 танкових бригад і 9 артполків склали основу Білоруського та Українського фронтів, управління яких були утворені й розгорнуті 11 вересня на базі Білоруського та Київського особливих військових округів [26, с. 65]. 14 вересня Військовим радам цих округів були направлені директиви наркома оборони СРСР «Про початок наступу проти Польщі» [13, с. 240].

Формальним приводом для війни із Польщею стала нота, зачитана 17 вересня 1939 р. заступником наркома закордонних справ СРСР В.П. Потьомкіним польському послу в Москві В. Гжибовському. У тексті ноти вказувалося, що Польська держава та її уряд фактично припинили своє існування, тим самим припинили свою дію й договори, укладені між нею та СРСР. Радянський уряд не може більше нейтрально ставитися до беззахисного становища українського й білоруського населення [16, с. 297-298]. Армійська преса відзначала, що у складі населення цієї країни національні меншини, головним чином українці, білоруси та євреї, становили 40 %. Зокрема, українців у Польщі нараховувалося 8 млн., білорусів близько 3 млн. [17].

Представники Третього рейху були обурені такою мотивацією вторгнення. Тому, після демаршу посла Німеччини у СРСР В. Шуленбурга, радянські ЗМІ опублікували радянсько-німецьке комюніке: «Запобігаючи будь-яким необгрунтованим поголоскокам відносно завдань радянських і німецьких військ, що діють у Польщі, уряд СРСР і уряд Німеччини заявляють, що дії цих військ не переслідують якої-небудь мети, що йде врозріз інтересів Німеччини або Радянського Союзу і суперечать духу і букві пакту про ненапад, укладеного між Німеччиною та СРСР. Завдання цих військ, навпаки, полягає в тому, щоб відновити в Польщі порядок і спокій, порушені розпадом Польської держави, і допомогти населенню Польщі перебудувати умови свого державного існування» [14, с. 22]. Про захист життя і майна «єдинокровних братів» у цьому комюніке вже не йшлося.

Через пресу (17 вересня 1939 р.) нарком закордонних справ СРСР В.М. Молотов звернувся до громадян із проханням підтримати рішення уряду ввести на територію Польщі радянські війська [28]. Того ж дня Червона армія перетнула кордон із Польщею.

Український фронт, до складу якого входило чотири армійські групи - Шепетівська, Волочиська, Кам'янець-Подільська та Одеська, налічував 238 978 чоловік, 1792 гармати та 2330 танків. Потужним угрупованням Червоної армії у Східній Польщі протистояли лише частини Корпусу охорони прикордоння, а також кілька міцних укріплених районів на Волині, Галичині та Поліссі. Загалом, на 17 вересня 1939 р. на східних землях польські збройні сили нараховували 370 000 чол. (80% з них - погано озброєні та ненавчені резервісти) при 540 гарматах і 70 танках [26, с. 66]. Єдиною перешкодою для переможної «польської кампанії» СРСР могла стати незрозумілість логіки «визвольного походу» для частини командно-політичного складу РСЧА [32, с. 672].

Війська Українського фронту наступали відповідно: Північна група у напрямку на Рівне і Ковель, Волочиська група - через Тернопіль, Єзерну, Сокаль, Броди, Рогатин - на Львів. 17 вересня 1939 р. 10-а важка танкова бригада 17-го стрілецького корпусу Волочиської армійської групи, форсувавши р. Збруч і пройшовши маршем 350-400 км., вступила до м. Тернопіль [4]. Газета «За

Родину» писала, що танкісти Червоної Армії здійснили небачений в історії танкової зброї марш, долаючи кручі у Карпатських горах [29]. Південна група 18 вересня здобула Коломию, наступного дня - вела бої біля Галича, оволоділа Станіславом, дійшла до р. Стрий, де зустрілася з німецькими військами. Далі група просувалася до р. Сян з тим, щоб перекрити державні кордони Польщі з Румунією та Угорщиною для відступаючих польських військ, а також розпочала прийом від командування вермахту українських міст, захоплених до того часу німцями. 22 вересня Червоної армії було передано м. Стрий, 24-го - м. Дрогобич.

Армійська преса, друкуючи зведення Генштабу РСЧА, оперативно подавала інформацію щодо перебігу кампанії. Так, 21-22 вересня частини Червоної армії очистили від офіцерських груп район Сарни [22]. В районі Львова здались у полон 6 піхотних дивізій та два окремі стрілецькі полки. За неповними даними, у період з 17 по 21 вересня взято полонених солдат та офіцерів 120 тис. чол., захоплено 380 гармат, 1400 кулеметів [21]. 26 вересня радянські війська, продовжуючи своє просування до демаркаційної лінії, протягом дня зайняли фортецю Осовець, міста Холм, Замостя, Рава-Руська, Самбір та вийшли на лінію Райгородок, Осовець, Соколи, Мелейчинці, Холм, Замостя, Яворів, Самбір, Турка; роззброїли й взяли в полон між Брест-Литовським та Влодавою близько 25 тис. чол. Окрім того, на південь від Кобрини була взята в полон 1 тис. осіб, поблизу Холма - 8 тис. чол., в районі Яновки — 2500 осіб [23]. 28 вересня війська Червоної армії, вийшовши на лінію Граєво, Чижев, Межиріччя, Кренпф, Шебрешин, Малодич, Перемишль, Устрожикід, роззброїли та взяли в полон 5 кавалерійських полків з 15 артилерійськими гарматами в районі Крукеніфе [24]. У кожному такому повідомленні радянські бійці змальовувалися непереможними воїнами, котрі несуть світло визволення і всюди зустрічаються квітами та сльозами на очах.

Не забували газети інформувати громадськість і про стан речей на польсько-німецькому театрі бойових дій. Зокрема, газета «Фрунзевец на учениях» 26 вересня опублікувала у повному обсязі, звіт німецького командування щодо підсумків війни, яка закінчилася повним розгромом польських військ на захід від Вісли. Кількість полонених у ході трьох капітуляцій під Радомом, Варшавою та у Східній Пруссії склала близько 300 тис., загальна ж кількість перевищувала 450 тис. чол. [9].

20 вересня 1939 р. розпочалися переговори між командуванням Червоної армії та представниками вермахту про порядок відведення німецьких військ і

просування радянських на встановлену демаркаційну лінію, яка проходила по річці Тиса, від Нарева до Бугу, вздовж Бугу до Вісли, далі Віслою до Сяну, Сяном до його витоків біля угорського кордону. Цього ж дня, Верховне командування вермахту наказало 1-й гірсько-стрілецькій дивізії групи армій «Південь», під командуванням генерал-майора Л. Кюблера, перервати облогу Львова. На той момент, місто вже було завалено радянськими листівками із закликами переходити на бік Червоної армії [12, с. 80, 82].

21 вересня 1939 р. представники радянського командування запропонували, очолюваному генералом В. Лянгером, львівському гарнізону, який на той момент вже десятий день перебував в облозі, умови капітуляції. Всі солдати й офіцери, що складуть зброю, будуть вільними і відправляться додому або до румунських чи угорських кордонів, звідки вже власними силами зможуть пробиратися до армії генерала В. Сікорського у Франції. Радянська влада виявила готовність надати транспорт і забезпечити продовольством в дорогу. 22 вересня без будь-якого опору Червона армія зайняла Львів. До радянського полону потрапило 15 тис солдатів та 1500 офіцерів Львівського гарнізону. Всупереч умовам капітуляції, 1200 офіцерів маршем відправили на станцію Красне, звідти - під озброєним конвоєм товарним поїздом до Тернополя, де вони були розміщені у бараках за колючим дротом та озброєною охороною [12, с. 102-103].

27-28 вересня 1939 р., за ініціативою радянського уряду в Москві, відбувалися переговори між представниками СРСР і Третього рейху. Результатом переговорів стало підписання 29 вересня Договору про дружбу та кордони між СРСР і Німеччиною, що був ратифікований Президією ВР СРСР

19 жовтня, після того, як 4 жовтня було підписано додатковий протокол, до якого додавалися карти із затвердженими кордонами [31]. Згідно договору, ці землі вважалися окупованими. Відтак, Польща припинила своє існування як держава, її етнічні території потрапили під німецьке управління, а українські та білоруські етнічні землі увійшли до складу УРСР і БРСР. Кордон пересувався від лінії річок Сян - Вісла до Західного Бугу. Такі споконвічні українські землі, як Надсяння, Холмщина, Підляшшя, були віддані під гітлерівську окупацію.

Перед військовою аудиторією, через армійську пресу, нарком закордонних справ СРСР В.М. Молотов звітував 31 жовтня 1939 р. про результати Польської кампанії, стверджуючи, зокрема, що на Українському фронті втрати становили 491 особу та 1359 поранених. Загальна кількість втрат, яких зазнала Червона армія на території Західної України й Західної Білорусії становила: вбитими — 737, пораненими — 1862 особи. Стосовно бойових трофеїв у Польщі, то вони нараховували понад 900 гармат, понад 10 тис. кулеметів, понад 300 тис. гвинтівок, понад 150 млн. набоїв для гвинтівок та близько 1 млн. артилерійських набоїв. Площа території Західної України, яка перейшла до СРСР склала 88 тис. кв. км. з населенням у 8 млн. чол. [19]. Відповідно, загальні втрати польської армії під час вересневої кампанії 1939 р. налічували 3,5 тис. чол. - вбитими (кожен восьмий - українець за національністю) і 20 тис. - пораненими. Понад 452 тис. польських вояків опинилися в радянському полоні. Переважна більшість із них була розпущена по домівках, проте в таборах НКВС залишилося 125,4 тис. осіб [26, с. 68].

Армійські газети не обмежувалися висвітленням лише військових подій, а подавали також інформацію щодо політичних і соціально-економічних процесів. Так, «За Родину» 11 жовтня повідомляла про проведення виборів до Народних

Зборів Західної України [15], які відбулися 22-23 жовтня 1939 р. під контролем радянської військової влади із залученням близько 50 тис. пропагандистів і агітаторів, серед яких були й армійські політруки [5]. Народні Збори Західної України 26-28 жовтня 1939 р. одностайно прийняли декларацію про встановлення радянської влади у Західній Україні і про возз'єднання з УРСР. Газета також інформувала, що 1 листопада було ухвалено закон про включення Західної України до складу СРСР та возз'єднання її з УРСР. Виконуючи новоприйнятий закон, ВР УРСР 14 листопада 1939 р. одностайно ухвалила закон УРСР про прийняття до її складу Західної України [11].

За радянським зразком було уніфіковано суспільно-політичне життя новоприєднаних земель. Встановлювалася однопартійна політична система з монополією компартії на державну владу. Всі інші політичні партії й громадські організації були розпущені. 4 грудня 1939 р. рішенням Президії ВР СРСР на території Західної України було ліквідовано старий адміністративно-територіальний устрій і створено шість нових областей: Волинську, Рівненську, Дрогобицьку, Львівську, Станіславську і Тернопільську, владні важелі традиційно зосередилися в руках обкомів, міськкомів та райкомів компартії [25, с. 60]. Ці процеси також широко висвітлювала армійська преса.

Наступним кроком в процесі уніфікації життя західноукраїнських областей із життям Радянської України стала українізація (точніше «деполонізація») регіону. До цього процесу не залучалися місцеві українські кадри, яким не довіряли. Українізацію здійснювали люди із Центральної та Східної України, наповнюючи її радянським, а не українським змістом [6].

Паралельно розпочалися соціально-економічні перетворення у західноукраїнському регіоні. Ці процеси мали на меті «розплутати» проблеми аграрного перенаселення, яке було традиційно гострим для Західної України. Відповідно до зведеної відомості про роздачу поміщицьких земель, в повітах Рівненської області, станом на 30 листопада 1939 р., зазначалося, що у поміщиків забрано 22 493 га землі, з яких 14 591 га передано у користування 8116 радгоспів. Ще 1508 радгоспів залишаються поки-що без землі [2]. 3 грудня 1939 р. була прийнята постанова «Про націоналізацію промислових підприємств і установ на території Західної України та Західної Білорусії». У власників відібрано понад 2,5 тис. промислових підприємств [25, с. 63]. Новими керівниками призначали робітників, що призвело до перетворення підприємств із рентабельних на дотаційні.

Чи не найважливішою складовою «радянзації» Західної України стали масові репресії, розгорнуті в регіоні. Свого піку вони досягають у кінці 1939 р., коли 5 грудня 1939 р. було прийняте рішення ЦК ВКП (б) і Ради Народних Комісарів СРСР про виселення родин польських осадників і заможних

українських селян з території Західної України та Західної Білорусії до північних та східних областей Росії і Середньої Азії. У рапорті начальника УНКВС в Київській області від 4 липня 1940 р. повідомляється, що протягом 2-4 липня 1940 р. залізничними станціями Фастів-Київ прослідувало 23 ешелони зі спецпереселенцями із Західної України. Зокрема, 3-4 липня прослідувало 5 ешелонів із 653 родинами (1537 чол.), 699 родинами (1454 чол.), 502 родинами (1700 чол.) та 256 родинами (883

чол.) відповідно [1]. Упродовж

1940 р., з території Західної України було вивезено близько 10% населення. Загалом, «польська кампанія» радянських військ мала суперечливі наслідки.

Огляд армійського сегменту радянської преси свідчить, що вона не обмежувалася поданням винятково перебігу воєнних дій. Основним завданням ЗМІ було зобразити цю кампанію, передусім, як виконання визвольної місії, розтлумачити ідеологічне підґрунтя вступу СРСР у війну, котрий спочатку пояснювали як «співдію із повсталими робітниками та селянами Білорусії, України та Польщі в поваленні гніту їхніх віковичних ворогів поміщиків та капіталістів». Надалі «співдія» плавно перетворилася «на визволення», і це гасло стало відігравати основну роль у пропагандистському забезпеченні радянського військового наступу. Однак, гучні заяви про втілення одвічного бажання українців об'єднатися в єдину державу виявилися на той час більше популізмом, ніж практичними справами, оскільки Лемківщина, Холмщина, Надсяння, Підляшшя, Карпатська Україна, залишилися поза межами УРСР. Однак, беззаперечним залишається той факт, що внаслідок цих подій, які отримали належне висвітлення в армійській пресі, став початок процесу об'єднання українських земель.

Використані джерела та література:

1. Архів головного інформаційного бюро МВС України, фонд (далі ф.) 15, опис (далі оп.) 1, справа (далі spr.) 10, аркуш (далі арк.) 50-51.
2. Державний архів Рівненської області, ф. 635, оп. 1, spr. 26, арк. 1.
3. Фонди «Національного музею історії Великої Вітчизняної війни (далі НМІВВв), Книга надходження (далі КН)-233613, Фотографія-30864.
4. Фонди НМІВВв, КН-227475, Документ (далі Д)-9586.
5. Фонди НМІВВв, КН-123184, Д-19481.
6. Фонди НМІВВв, КН-233495, 233499, Д-45032, 45036.
7. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941-1945. // Головна редакційна колегія [голова І.О. Герасимов, заступник голови І.Т. Муковський і П.П. Панченко, відповідальний секретар Р.Г. Вишневецький]. - К.: Пошуково видавничче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. - 944с.: іл.
8. Восстание в восточной Галиции // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 14 сентября. - № 56.
9. Германское командование об итогах войны в Польше // Фрунзевец на учениях. Красноармейская газета САВО. - 1939. - 26 сентября. - № 4.
10. Жданов А. Английское и Французское правительства не хотят равного договора с СССР // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 5 июля. - № 33.
11. Закон о принятии Западной Украины в состав УССР // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 21 ноября. - № 83.
12. Зінченко О. Година папути / О. Зінченко. -Х.: Фактор, 2011. - 400 с.
13. Лебедева. Н.С. Четвертый раздел Польши и катынская трагедия / Н.С. Лебедева. - М.: РГГУ, 1996. - «Другая война. 1939-1945». - С. 237-295.
14. Литвин В.М. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / В.М. Литвин. - К.: Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. - 464 с.
15. Малев М. Западнa Україна (справка) / М. Малев // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 11 октября. - № 72.
16. Мельтюхов М.И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918—1939 гг. / М.И. Мельтюхов. - М.: Вече, 2001. - 464 с.
17. Мы помогаем нашим единокровным братьям // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 23 сентября. - № 60.
18. Нарушение границ СССР польскими самолетами // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 15 сентября. - № 57.
- 19.0 внешней политике Советского Союза. Доклад председателя СНК и народного комиссариата

- иностранных дел тов. В.М. Молотова на заседании Верховного Совета СССР 31 октября 1939 года // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 14 ноября. - №81.
20. О проекте закона о всеобщей воинской обязанности // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 5 сентября. - № 52.
 21. Оперативная сводка Генерального штаба РККА 22 сентября 1939 года // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 23 сентября. - № 60.
 22. Оперативная сводка Генерального штаба РККА 22 сентября 1939 года // Фрунзевец на учениях. Красноармейская газета САВО. - 1939. - 24 сентября. - № 2.
 23. Оперативная сводка Генерального штаба РККА 26 сентября 1939 года // Фрунзевец на учениях. Красноармейская газета САВО. - 1939. - 28 сентября. - № 6.
 24. Оперативная сводка Генерального штаба РККА 28 сентября 1939 года // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 3 октября. - № 64.
 25. Патриляк І.К., Боровик. М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. - Ніжин: Видавель ПП Лисенко М.М., 2010.-590 с.
 26. Політична історія України. ХХ століття у 6 т. - Т. 4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945) / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України; Редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін., Керівник тому В.І. Кучер. - К: Генеза, 2003. - 584 с.
 27. Приготовления в Польше на случай войны // Красная Звезда. Красноармейская газета. - 1939. - 30 августа. - № 198.
 28. Речь председателя совета народных комиссаров СССР тов. В.М. Молотова 17 сентября 1939 года // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 21 сентября. - № 59.
 29. Советские танкисты на Украинском и белорусском фронтах // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 9 октября. - № 71.
 30. Советско-Германский договор о ненападении // За Родину. Красноармейская газета. - 1939. - 29 августа. - № 49.
 31. Сообщение ТАСС о ратификации президиумом Верховного Совета СССР германосоветского договора о дружбе и границе между СССР и Германией и дополнительного протокола к нему // Советская Украина - 1939. - 21 октября. - № 242.
 32. Україна: політична історія. ХХ - початок ХХІ ст. / Редара: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. - К: Парламентське вид-во, 2007. - 1028 с.
- УДК 327(430 : 47+57) "2003/2005"

Фрольцов В.В.

«ЦВЕТНЫЕ РЕВОЛЮЦИИ» В УКРАИНЕ, ГРУЗИИ И КЫРГЫЗСТАНЕ: ПОЗИЦИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА Г. ШРЁДЕРА

Рассматривается реакция правительства ФРГ во главе с канцлером Г. Шрёдером (1998-2005) на внутривнутриполитические кризисы в Украине (2004), Грузии (2003) и Кыргызстане (2005). Позиция Германии по этому вопросу отличалась особой осторожностью и сдержанностью, которые в очередной раз свидетельствовали о ситуативном подходе руководства ФРГ к выстраиванию отношений с постсоветскими государствами на рубеже ХХ-ХХІ вв.

Ключевые слова: «цветные революции», Украина, Грузия, Кыргызстан, Германия, внешняя политика правительства Г. Шрёдера, Россия, постсоветское пространство.

Фрольцов В.В. «Кольорові революції» в Україні, Грузії і Киргизстані: позиція уряду Г. Шрьодера.

Розглянуто реакцію уряду ФРН на чолі з канцлером Г. Шрьодером (1998-2005) на внутрішньополітичні кризи в Україні (2004), Грузії (2003) і Киргизстані (2005). Позиція Німеччини в цьому питанні відзначалась особливою обережністю й стриманістю, котрі вже вкотре засвідчили про ситуативний підхід керівництва ФРН до розбудови відносин з пострадянськими державами на межі ХХ-ХХІ ст.

Ключові слова: «кольорові революції», Україна, Грузія, Киргизстан, Німеччина, зовнішня політика уряду Г. Шрьодера, Росія, пострадянський простір.

Frol'tzov V. "Color revolutions" in Ukraine, Georgia, Kyrgyzstan: G. Schroeder's government

policy.

This article is devoted to a consideration of the G. Schroeder's government (1998-2005) reaction on the political crisis in Ukraine (2004), Georgia (2003), and Kyrgyzstan (2005). The analyzed position was notably caution and restraint, and demonstrated once again a situational approach of the German government to relations with the Post-Soviet countries on the eve of the 21st century.

Keywords: The "Color Revolutions", Ukraine, Georgia, Kyrgyzstan, Germany, foreign policy of G. Schroeder's government, Russia, the Post-Soviet space.

Определение и детальный анализ позиции правительства Г. Шрёдера в отношении острых внутривосточных кризисов в Украине (2004), Грузии (2003) и Кыргызстане (2005), которые привели к смене власти в этих государствах и получили в дальнейшем общее наименование «цветные революции», представляют особый интерес в контексте комплексного изучения современной внешней -политики ФРГ. Осторожная и сдержанная реакция федерального правительства на события в трех постсоветских государствах была предопределена самим подходом руководства Германии к выстраиванию отношений со странами региона. В конце XX - начале XXI вв. он носил ситуативный характер, что позволяло ФРГ эффективно и последовательно реализовывать интересы на постсоветском пространстве, избегая вмешательства в сложные отношения между отдельными его странами.

Исзуемая проблематика пока еще не получила должного отражения в работах как постсоветских, так и немецких авторов. К примеру, в исследовании фонда им. Ф. Эберта, которое было подготовлено немецким политологом И. Кэмпе совместно с группой украинских экспертов и посвящено «оранжевой революции» в Украине, констатировалось лишь нежелание правительства Г. Шрёдера вмешиваться в политическое противостояние. Упоминалась, в частности, сдержанная позиция немецкого бундестага [16, p. 115,117,119].

Вместе с тем, обострение внутривосточной борьбы в Украине, которая являлась одним из наиболее значимых партнеров Германии на постсоветском пространстве, не могло не вызвать определенных опасений в ФРГ. Так, еще за полгода до проведения президентских выборов в Украине, 27 апреля 2004 г., основная оппозиционная фракция в бундестаге ХДС/ХСС направила правительству Г. Шрёдера развернутый запрос об оценке руководством Германии текущей ситуации с проведением реформ и правами человека в Украине [7].

Отвечая на депутатский запрос, 25 мая 2004 г. МИД ФРГ указал на наличие определенных проблем, решением которых правительство Г. Шрёдера занималось совместно с ЕС, Советом Европы и ОБСЕ. Сам канцлер во время пятых межправительственных консультаций в Берлине 20 февраля 2004 г. декларировал заинтересованность Германии в развитии стабильного, демократического и правового украинского государства. Президент Украины Л.Д. Кучма, как указывалось в документе МИД ФРГ, заявил, что не собирается выдвигать свою кандидатуру на третий срок, и пообещал обеспечить конституционный порядок в период выборов. Немецкая сторона, в свою очередь, вела речь о подготовке специального Плана действий ЕС для Украины [11].

За месяц до первого тура выборов, 28 сентября 2004 г., фракция ХДС/ХСС представила на рассмотрение депутатов бундестага еще один проект резолюции, который носил весьма характерное название «За демократические и свободные президентские выборы 2004 г. в Украине». Христианские демократы призывали украинское правительство провести их согласно стандартам ОБСЕ [8]. Сходная позиция присутствовала и в проекте СДПГ и «Союза-90 - Зеленых», входивших в правящую коалицию [9]. Соответствующую резолюцию бундестаг принял 21 октября 2004 г.

Драматические события в Украине, последовавшие после второго тура президентских выборов 21 ноября 2004 г., потребовали от руководства Германии большей определенности. На солидарность и поддержку федерального правительства и основных политических сил ФРГ рассчитывали сторонники В.А. Ющенко. Так, уже 24 ноября 2004 г. украинские СМИ, симпатизировавшие этому кандидату, сообщили, что Г. Шрёдер, выступая в немецком бундестаге, признал, что результаты второго тура выборов президента Украины сфальсифицированы [3; 4 и др.]. Утверждалось также, что в ходе телефонного разговора с В.В. Путиным 24 ноября 2004 г. канцлер оказывал давление на своего собеседника [6].

На то обстоятельство, что позиция Г. Шрёдера и его правительства не была такой однозначной, обратили внимание авторы развернутого материала в «Дер Шпигель», опубликованного 29 ноября 2004 г. Немецкие эксперты

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

отметили, что по ситуации в Украине, начиная с 22 ноября 2004 г., четко и последовательно декларировал свою точку зрения лишь глава МИД ФРГ И. Фишер, который и ранее неоднократно давал критическую оценку развитию демократических институтов на постсоветском пространстве. Министр назвал итоги украинских выборов сфальсифицированными и потребовал их проверки и пересмотра. В том числе выступая на заседании бундестага 24 ноября 2004 г. Й. Фишер обратился также к руководству России, призывая работать с любым демократически избранным правительством в Киеве. Сам Г. Шрёдер в телефонном разговоре с В.В. Путиным вечером того же дня воздержался от критики. Депутатам бундестага канцлер прямо указал на важность для Германии сохранения стратегического партнерства с Россией, а также подчеркнул, что В.В. Путин последовательно стремится к продвижению своей страны в сторону демократии. Такую позицию Г. Шрёдера не смогли изменить состоявшие накануне его выступления в бундестаге переговоры с руководителем парламентского комитета по международным делам Ф. Рюэ (ХДС), влиятельными депутатами Г. Вайскірхеном, Г. Эрлером (СДПГ) и др. [13, б. 22-24].

В итоге заявление о ситуации в Украине 24 ноября 2004 г. принял лишь бундестаг. Депутаты всех фракций, кроме Партии Левых, назвали результаты выборов грубо сфальсифицированными, а процедуру их проведения — не соответствовавшей требованиям ОБСЕ и Совета Европы. Выход из сложившейся ситуации виделся в проверке всех свидетельств о фальсификациях и проведении новых выборов [10].

Такая декларация бундестага, безусловно, продемонстрировала наличие консолидированной позиции основных политических сил ФРГ по поводу событий в Украине. Однако, она едва ли могла компенсировать нежелание правительства Г. Шрёдера выступить с таким же заявлением от лица исполнительной власти Германии, как одного из наиболее влиятельных членов ЕС и НАТО. Руководство ФРГ, как и Европейского Союза в целом, предпочло в сложившейся ситуации выступить скорее в роли посредника. Об этом, в частности, шла речь в ответе МИД Германии от 3 января 2005 г. на депутатский запрос оппозиционной фракции ХДС/ХСС, посвященный результатам 14-го саммита Россия - ЕС, который проходил 25 ноября 2004 г. в Гааге [12; 14].

Сдержанная и осторожная позиция руководства ФРГ опиралась на выводы немецкого экспертного сообщества, представители которого рассматривали различные варианты разрешения внутривосточного кризиса в Украине. Аналитики из Ведомства федерального канцлера и МИД Германии выделяли в конце ноября 2004 г. три его сценария. Лишь один из них подразумевал добровольный уход с поста президента ЛД. Кучмы. Во втором случае Украину ожидал длительный период борьбы за власть. И, наконец, третий сценарий сводился к стремительной эскалации насилия в ходе «оранжевой революции», военному вмешательству России, прекращению германо-российского сотрудничества и возобновлению холодной войны [13, в. 26].

Избежать наихудшего развития событий и стремилось правительство Г. Шрёдера. Уже 30 ноября 2004 г. во время очередного телефонного разговора канцлер и президент России согласились с необходимостью признать любые итоги, намеченных на конец декабря, повторных выборов и уважать принцип территориальной целостности Украины [5].

Гибкий и ситуативный подход федерального правительства к выстраиванию отношений с Украиной вновь проявился после победы на повторных выборах 26 декабря 2004 г. В.А. Ющенко. В направленном ему спустя два дня поздравлении от имени Г. Шрёдера уже шла речь о победе мужественных украинских граждан, усилия которых привели к новым свободным и демократическим выборам. Украинский президент получил

приглашение посетить ФРГ. Была обещана немецкая поддержка в деле проведения необходимых реформ, но от конкретных обещаний по поводу перспектив присоединения Украины к ЕС и сам Г. Шрёдер, и другие немецкие политики по-прежнему воздерживались [1].

Выжидательной следует назвать позицию правительства ФРГ в отношении смены власти в Грузии в ноябре 2003 г. Судьба ушедшего в отставку в результате «революции роз» Э.А. Шеварднадзе едва ли всерьез волновала Г. Шрёдера. Период активного участия этого политического деятеля в процессе восстановления единого немецкого государства в 1990 г. остался в прошлом, а обострение борьбы за власть в далекой Грузии не могло напрямую затронуть интересы безопасности самой ФРГ. Ни правительство, ни немецкий бундестаг особого интереса к событиям там не проявили.

Ситуация в Грузии представлялась немецким СМИ запутанной. Лидера «революции роз» М.Н. Саакашвили еще 17 ноября 2003 г. авторы информационного материала в «Дер Шпигель» охарактеризовали как правого популиста [19]. Обсуждались также планы Э.А. Шеварднадзе обосноваться в Германии в связи с покупкой им виллы в Баден-Бадене стоимостью около 11 млн. евро [21]. Принять бывшего грузинского президента в ФРГ с возможностью предоставления ему политического убежища за заслуги в деле германского объединения призвал лишь главный организатор фракции СвДП в бундестаге Ю. Коппелин [2].

Спустя четыре дня после принесения президентской присяги, М.Н. Саакашвили, 29-30 января 2004 г., направился с официальным визитом в ФРГ. Оценки его деятельности в немецкой печати к этому времени заметно изменились. Теперь авторы «Дер Шпигеля» называли президента Грузии «самым молодым главой государства в мире», отметив его заинтересованность в немецкой поддержке планов по включению закавказского государства в ЕС и НАТО, а также в получении от ФРГ необходимой экономической помощи [18]. Сам М.Н. Саакашвили в интервью этому немецкому изданию стремился откритиковать откоррумпированной и неэффективной, по его мнению, политики Э.А. Шеварднадзе, что должно было помочь укреплению его собственного авторитета в политических кругах Германии [17]. Тем не менее, завершившиеся Убедительной победой М.Н. Саакашвили с 96% голосов, президентские выборы в Грузии в январе 2004 г. были названы немецкими журналистами спектаклем [15, s. 140].

Подобные оценки во многом отражали скептическое отношение немецких политических кругов к перспективам формирования правового поля и гражданского общества в большинстве постсоветских государств. На официальном уровне эти опасения, безусловно, не озвучивались, но они предопределяли отсутствие интереса к борьбе за власть в таких странах, как Кыргызстан. Острый политический кризис в этом государстве в марте 2005 г., который в дальнейшем получил название «революция тюльпанов», привлек внимание лишь немецких журналистов и экспертов, оценивавших последствия смены власти в Кыргызстане для геополитических интересов России и США в регионе Центральной Азии [20; 21].

В заключение необходимо обозначить основные причины, которые предопределили осторожную и сдержанную позицию правительства Г. Шрёдера в отношении хода и результатов «цветных революций» в Украине, Грузии и Кыргызстане. Во-первых, руководство ФРГ не видело каких-либо конкретных выгод для интересов Германии от смены правительств в этих странах. Обострение же политической борьбы в них могло вызвать ряд негативных последствий, особенно в случае с Украиной, западная граница которой уже являлась восточной границей ЕС и НАТО. Во-вторых, втягивание во внутривосточное противостояние в любом из трех государств, исход которого не

представлялся однозначным, могло заметно осложнить последующее взаимодействие немецкой дипломатии с «победившей стороной». И, наконец, в-третьих, такое вмешательство неизбежно привело бы к осложнениям в отношениях ФРГ с Россией, руководство которой рассматривало Украину, Грузию и Кыргызстан как «ближнее зарубежье» и с большой настороженностью относилось к любой активности стран Запада в этих государствах.

Указанные причины, безусловно, не включают в себя целый ряд факторов внутривнутриполитического, личностного и иного характера, которые также в значительной мере предопределили сдержанную позицию правительства ФРГ в отношении «цветных революций» и ситуативный подход Германии к выстраиванию отношений со всеми постсоветскими государствами. Рассмотрение этих факторов может стать задачей для отдельного исследования.

Использованные источники и литература:

1. Бреннер, А. Канцлер Шредер пригласил Ющенко в Германию [Электронный ресурс] / А. Бреннер // Deutsche Welle. - 2004. - 29 декабря. - Режим доступа: <http://www.dw.de/dw/article/0,,1442768,00.html>
2. Германия готова принять Шеварднадзе [Электронный ресурс] // Вести.ру. - 2003. - 23 ноября. - Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=37577&tid=18507>
3. Канцлер Німеччини: "підсумки другого туру виборів Президента України є сфальсифікованими" [Электронный ресурс] // Майдан. Новини. - 2004. - 24 листопада. - Режим доступа: <http://www.maidan.org.Ua/static/news/1101301354.html>
4. Канцлер ФРН заявив, що підсумки другого туру виборів президента України є сфальсифікованими // УНІАН. Вибори-2004. - 2004. - 24 листопада. - С. 36.
5. Украина в ожидании посредников после срыва переговоров [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. - 2004. - 1 декабря. - Режим доступа: <http://www.dw.de/dw/article/0,,1414364,00.html>
6. Ющенко просит Европу игнорировать Януковича. Шредер давит на Путина [Электронный ресурс] // Украинская правда. - 2004. - 25 ноября. - Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2004/11/25/4383245>
7. Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Die Ukraine vor der Praesidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3019. - 27.04.2004. - 5 S.
8. Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Fuer eine demokratische und freie Praesidentenwahl 2004 in der Ukraine. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3799. - 28.09.2004. - 2 S.
9. Antrag der Fraktionen SPD und Buendnis 90/Die Gruenen. Die Ukraine nach der EU- Osterweiterung und vor den Praesidentschaftswahlen am 31. Oktober 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3958. - 20.10.2004. - 3 S.
10. Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, Buendnis 90/Die Gruenen und der FDP. Faelschungen der ukrainischen Praesidentschaftswahlen. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4265.- 24.11.2004.-2 S.
11. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Die Ukraine vor der Praesidentschaftswahl 2004. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3183.-25.05.2004. - 11 S.
12. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Zukunft der sog. vier gemeinsamen Raeume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4613. - 3.01.2005. - 7 S.
13. Beste R. Russisches Roulette / R. Beste [u. a.] // Der Spiegel. - 2004. - № 49. - S. 22-26.
14. Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Zukunft der sog. vier gemeinsamen Raeume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4527. - 14.12.2004. - 3 S.
15. Klussmann U. Polyglotter Kindergarten / U. Klussmann // Der Spiegel. - 2004. - № 13. - S. 140-141.
16. Kurth H. Presidential Election and Orange Revolution Implications for Ukraine's Transition / H. Kurth, I. Kempe (Eds.). - Kyiv: Friedrich-Ebert-Stiftung. Regional office Ukraine, Belarus, Moldova,

2005.- 152 p.

17. Neef C. "Das Volk wird mich schuetzen" Interview mit M. Saakaschwili / C. Neef, J. Preuss // Der Spiegel. - 2004. - № 20. - S. 110-112.

18. Putz U. Saakaschwili sucht Westwaerme [Электронный ресурс] / U. Putz // Spiegel Online. - 2004. - 29 January. - Режим доступа: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/>

19. Schewardnadse am Ende? // Der Spiegel. - 2003. - № 47. - S. 129.

20. Undankbarer Wahlsieger // Der Spiegel. - 2005. - № 29. - S. 86.

21. Will Schewardnadse nach Deutschland ins Exil? [Электронный ресурс] // Spiegel Online. - 2003. - 11 November. — Режим доступа: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/georgien-will-schewardnadse-nach-deutschland-ins-exil-a-274775.html>

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 327 (73)

Ялі М.Х.

ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ США ПОСТБІПОЛЯРНОЇ ДОБИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

У статті аналізуються спроби Сполучених Штатів засобом військових інтервенцій, що не санкціоновані РБ ООН, утвердити нові елементи в зовнішньополітичній поведінці держав як основних елементів міжнародної системи.

Ключові слова: міжнародна система, гуманітарна інтервенція, нелегітимність авторитарних режимів, точка біфуркації, РБ ООН, США, війна в Іраку, Афганістан, НАТО.

Ялі М.Х. Военные кампании США постбиполярной эпохи как фактор трансформации международной системы.

В статье анализируются попытки Соединенных Штатов с помощью военных интервенций без согласия СБ ООН утвердить новые элементы во внешнеполитическом поведении государств как основных элементов международной системы.

Ключевые слова: международная система, гуманитарная интервенция, нелегитимность авторитарных режимов, точка бифуркации, СБ ООН, США, война в Ираке, Афганистан, НАТО.

Yali M. Military campaigns of the United States as a factor of international system transformation.

In the article the attempts of the United States to approve new elements in foreign policy behavior of the states, as basic elements of the international system, by means of military intervention without UNSC approval have been analyzed.

Keywords: international system, humanitarian intervention, illegitimacy of authoritarian regimes, bifurcation point, UNSC, USA, war in Iraq, Afghanistan, NATO.

При дослідженні настільки складного соціально-політичного феномену як міжнародна система, котра до того ж ще й перебуває в турбулентному стані, необхідно враховувати, що вона за своїми основними принципами формування й функціонування представляє відкриту, складну, нестабільну, і через це незавершену системну будову, яка характеризується високим ступенем динамічності, нестійкості й невизначеності.

Іншими характерними рисами міжнародної системи є адаптивність, а також, уразливість стану рівноваги в перехідні періоди. Як результат, час від часу вона перебуває у стані нестабільності й опиняється в точці біфуркації, коли у неї з'являються одразу декілька можливих варіантів подальшого розвитку, починаючи від виходу системи на більш високий рівень самоорганізації і закінчуючи її остаточним розпадом. Це пояснюється тим, що базові механізми функціонування системи вже не спрацьовують, а нові ще не

сформувалися. Тож, у «точці біфуркації», принципово неможливо передбачити стан, до якого перейде міжнародна система [1, с. 10].

Значущість різного роду трансформацій, криз та революцій для процесу еволюції міжнародної системи полягає в тому, що у процесі їх подолання вона позбавляється застарілих, безперспективних елементів та механізмів, які вже вичерпали свій потенціал. На зміну їм приходять нові структури, що відповідають вимогам нових реалій [2, с. 186]. Водночас, слід враховувати постійний перерозподіл сил поміж головними суб'єктами міжнародної системи, що, рано чи пізно, призводить до розпаду старого та формування нового порядку, який відображає змінене співвідношення та розташування сил всередині міжнародної системи.

Після розпаду Радянського Союзу та зникнення одного з полюсів біполярної міжнародної системи, «єдина наддержава» (тобто, Сполучені Штати Америки) активно розпочала процес перебудови міжнародної системи у відповідності до власних національних інтересів. У цій статті автор спробує проаналізувати намагання Сполучених Штатів за допомогою своїх європейських союзників закріпити нові елементи у правилах поведінки між державами як головними суб'єктами сучасної міжнародної системи, а саме - «право гуманітарної інтервенції» та «нелегітимність авторитарних режимів». Ані в першому, ані у другому, строго кажучи, не міститься нічого принципово нового. І раніше політики та вчені Заходу висловлювалися на підтримку цих принципів і ряд міжнародних акцій, навіть, ними обґрунтовувався. До різновидів гуманітарних інтервенцій можна зарахувати вторгнення В'єтнаму в Камбоджу в 1978 р. з метою скинення «режиму геноциду», встановленого урядом Пол Пота; втручання Індії в 1971 р. до Східного Пакистану, де внаслідок поєднання громадянської війни з природною катастрофою виникла загроза катастрофи гуманітарної. Подібним чином виглядала в 1979 р. акція Танзанії проти Уганди, що призвела до скинення репресивного режиму Аміна.

Проте, всі ці «гуманітарні інтервенції» були в міжнародній практиці винятками. Вони не одержали формального схвалення з боку міжнародного співтовариства, а в ряді випадків були засуджені як втручання у внутрішні справи іноземних держав. Та й самі країни, що ці інтервенції здійснювали, не претендували на офіційну легітимізацію своїх дій, насамперед, переймаючись тим, аби міжнародне співтовариство не реагувало на них занадто різко.

Рідкісним випадком «легального» втручання з гуманітарних мотивів стала інтервенція (під егідою ООН) сил пакистанського й американського контингентів у 1992 р. до Сомалі, де внаслідок міжплемінних чвар виникла ситуація безвладдя й «війни всіх проти всіх». Проте, це втручання, у військовому й політичному сенсах, закінчилося невдачею, а питання про закріплення практики подібних операцій на регулярній основі в якості загальноприйнятої норми міжнародної поведінки - не виникало.

Новизна ситуації другої половини 1990-х рр. у тому й полягала, що під час конфліктів на території колишньої федеративної Югославії в 1996 р. (передусім, йдеться про Боснію, а також, сербський край Косово в 1999 р.) СИЛА спільно з країнами НАТО стали завзято домагатися легітимізації практики гуманітарних інтервенцій. Передбачалося, шляхом «накопичення» санкціонованих міжнародними організаціями прецедентів, створити нову універсальну, загальновизнану норму міжнародного життя, безпосередньо або ж опосередковано підкріпивши її рішеннями ООН. Однак, повного мірою цього досягти не вдалося.

Справді, у 1995 р. країни НАТО, розпочинаючи інтервенцію в Боснію, могли формально посилатися на резолюцію № 836 Ради Безпеки ООН від 4 червня 1993 р., яка

передбачала можливість застосування окремими країнами ООН або їхніми регіональними організаціями силових заходів, аж до завдання бомбових ударів з метою запобігання геноциду в Боснії. Під час прийняття резолюції у 1993 р. передбачалося, що операції в Боснії будуть проводитися під керівництвом Ради безпеки й Генерального секретаря ООН. Проте, на практиці, силові операції здійснювались країнами НАТО без належної співпраці з ООН.

У 1999 р. через протидію Росії, яка цього разу враховувала досвід розвитку ситуації на теренах Боснії, прийняти резолюцію ООН для легалізації втручання до Косово країнам НАТО не вдалося. Проте, вони змогли *post factum* домогтися схвалення результатів цієї інтервенції резолюцією Ради безпеки № 1244 від 12 червня 1999 р. Хоча говорити про легалізацію права гуманітарної інтервенції, як і раніше, було передчасно.

Набагато складнішою уявляється справа з легалізацією принципу «нелегітимності авторитарних режимів». У розпал бойових дій НАТО проти Сербії в Косово (навесні 1999 р.), керівники Альянсу стали домагатися «делегітимізації» уряду Сербії на чолі зі С. Мілошевічем, аби полегшити його усунення від влади та забезпечити зміну зовнішньополітичного курсу цієї країни. Оголосити Мілошевіча «незаконним» президентом було важко, оскільки, по-перше, він був обраний у 1990 р. на багатопартійній основі, а по-друге, США та країни Західної Європи упродовж дев'яти років підтримували з ним регулярні політичні взаємини й уклали угоди. Для делегітимізації С. Мілошевіча був використаний більш витончений спосіб.

Ще в 1993 р., за рішенням Ради безпеки ООН (резолюція № 827), в Гаазі був сформований Міжнародний трибунал щодо питань колишньої Югославії (МТКЮ), зокрема, для розслідування військових злочинів, які відбувалися на її території. 22 травня 1999 р., у розпал бомбардувань Сербії силами НАТО, від імені цього трибуналу С. Мілошевічу було пред'явлене обвинувачення у здійсненні злочинів проти людяності в Косово. Водночас, прокуратура МТКЮ видала ордер на його арешт. Це був безпрецедентний випадок в історії міжнародних відносин: орган міжнародного правосуддя видавав ордер на арешт діючого глави суверенної держави, який, у такий спосіб, юридично був поставлений «поза законом», якщо під цим «законом» розуміти міжнародне право. Хоча фактично, С. Мілошевіч постав перед Гаазьким трибуналом тільки в червні 2001 р., вже після свого усунення від влади в жовтні 2000 року, сам прецедент із його делегітимізацією означав важливий крок до затвердження в міжнародному правовому порядку нового принципу - принципу «вибіркової легітимності урядів суверенних держав». Таким чином, отримуємо суперечність із доктриною «невтручання», на якій з початку встановлення Вестфальського міжнародного порядку, доктринально базувалися відносини між державами. Цей головний принцип усіх міжнародних порядків, що поставали після підписання Вестфальського мирного договору, на початку XXI ст. намагалася подолати республіканська адміністрація Дж. Буша-мол., діючи разом зі своїми західноєвропейськими союзниками. Однак, чимало інших держав відмовляється визнавати законність його порушення, посилаючись на безліч міжнародних документів, включаючи Статут ООН, у яких закріплено цей принцип. Тому, можна говорити про тенденцію до «подолання принципу суверенності держав» як про одну з рис сучасних міжнародних відносин.

У конкретному випадку С. Мілошевіча питання щодо легітимності пов'язувалось із правами людини. Однак, обґрунтування необхідності збройного втручання могло бути й іншим, у чому незабаром довелось переконатися.

Протягом 2001-2003 рр. мотивації інтервенцій розширилися. Крім втручань з

гуманітарних мотивів, як це було у 1996-1999 рр., Сполучені Штати стали практикувати «пенітенціарні інтервенції» або «інтервенції відплати» і «превентивні втручання». Здійснюючи перші, США заявляли про одночасне прагнення і «покарати», і спонукати «виправитися» країни, проти яких була спрямована акція. Починаючи другі, США посилалися на секретні висновки американських спецслужб, згідно з якими держава (майбутній об'єкт вторгнення) займалася діяльністю, що загрожувала безпеці інших країн, (наприклад, розробляла зброю масового ураження) тому, превентивна інтервенція проти такої країни здійснювалася з метою «профілактики небезпеки». Прикладом перших була війна проти режиму талібів в Афганістані (2001-2002 рр.), оскільки їх обвинувачували в переховуванні керівника міжнародної терористичної організації Аль-Каїда - Усами бен Ладена. Прикладом других - іракська війна 2003 р., приводом до якої стали підозри щодо прагнення Іраку створити й почати накопичувати на своїй території хімічну зброю.

Досвід підготовки й здійснення обох інтервенцій у 2002 р. став підставою для розробки нової американської зовнішньополітичної доктрини, яка одержала назву «стратегії зміни режимів». Вона передбачала виокремлення серед країн міжнародного співтовариства «неблагонадійних» держав, стосовно яких проголошувалося за необхідне відкрито домагатися відсторонення від влади правлячих урядів шляхом використання різноманітних методів, і, зокрема, збройних. У разі погодження з нею інших членів міжнародного співтовариства, американська доктрина «зміни режимів» фактично могла перетворитися на універсальну норму зовнішньополітичної поведінки у рамках сучасного міжнародного порядку. «Неблагонадійні країни» були названі президентом Дж. Бушем «вісью зла», до якої увійшли - Ірак, Іран і Саудівська Аравія. Згодом, американська адміністрація поповнила цей список Сирією та Північною Кореєю.

Концепції адміністрації Дж. Буша-мол., такі як «зміни режимів» (умовно датується виступом президента перед Конгресом 29 січня 2002 р.), «превентивних ударів» (виступ у Військовій академії Вест-Пойнт 1 червня 2002 р.) і «примусового роззброєння» (виступ у Національному університеті оборони у Вашингтоні 11 лютого 2004 р.) були побудовані на ідеї легалізації й надання статусу міжнародно-правової норми прецедентам збройних інтервенцій США у тих випадках, коли американська влада вважала це потрібним і безпечним для країни [3, с. 457]. Ці концепції відповідали логіці односторонніх дій, не погоджених ані з ООН, ані з союзниками по НАТО. У 2000-х рр. стосовно нещодавніх партнерів, на зразок Росії або Китаю, США, також, стали вибірково застосовувати термін «партнерство». Ідеї глобального лідерства республіканці надали форму абсолютного, навіть, «абсолютистського» лідерства на основі національного інтересу й односторонніх рішень.

Якщо говорити про історичний підтекст нових елементів зовнішньополітичної поведінки часів постбіполярності, слід зазначити, що варіанти «інтервенцій відплати» вже колись зустрічалися в міжнародній практиці. Таким був напад Китаю на В'єтнам у 1979 р., коли КНР, не ставлячи за мету захопити В'єтнам, пішла на широкомасштабне застосування проти нього військової сили з метою «покарання» за «гуманітарне» вторгнення в Камбоджу за рік до того. Своїми діями Китай прагнув «покарати» В'єтнам і змусити його «виправитися». Сильні країни протягом наступних років не раз практикували обмежене застосування зброї проти слабких держав, посилаючись на необхідність «покарати» їх за тими або іншими конкретними обвинуваченнями, як, наприклад, підтримка тероризму. У 1980-х рр., за часів адміністрації Р. Рейгана, «каральним» бомбардуванням американськими ВВС піддавалася Лівія. 20 серпня 1998 р., у період адміністрації Б. Клінтона, в рамках «операції відплати» американці здійснили

серію ракетних ударів по Судану й Афганістану, прагнучи зруйнувати фармацевтичний завод, де ймовірно вироблявся нервово-паралітичний газ (Судан) й перебували бази терористів (Афганістан). Всі ці кроки застосовувались в обхід ООН.

Однак, протягом 16-22 лютого 1999 р. Сполучені Штати, разом із Британією, здійснили операцію «Лисиця в пустелі», яка, постаючи «акцією відплати» Іраку, могла бути частково виправдана посиланням на санкцію ООН. Щоправда, Рада безпеки ООН безпосередньо не дозволяла завдати удару по Іраку, але США й Британія на виправдання своїх дій наводили прийняту в березні 1999 року резолюцію ООН № 1154. У ній містилося положення про те, що відмова Іраку співпрацювати з місією інспекторів ООН на своїй території може мати для нього «серйозні наслідки». Відмова Багдада дати інспекторам дозвіл на відвідування одного з «підозрілих» об'єктів і стала підставою для Сполучених Штатів та Британії завдати удару по Іраку. Франція й Росія, разом з Німеччиною в 2003 р., виступали проти війни США в Іраку. Погоджуючись із необхідністю роззброїти цю країну під наглядом інспекторів ООН, вони вважали неприпустимим застосування військової сили. Інші країни - Великобританія, Іспанія, Болгарія, Польща та інші — висловлювались на підтримку позиції США. Розбіжності досягають найбільшої гостроти в середині лютого 2003 року, коли Франція заявила про намір застосувати право вето У випадку спроб США та Британії представити в Раді Безпеки ООН проект

резолюції, що передбачає проведення силової акції проти Іраку. Росія й Китай теж давали зрозуміти, що не допустять прийняття в Раді безпеки резолюції, на якій наполягали Сполучені Штати й Об'єднане Королівство. Стало зрозумілим, що одержати санкцію ООН на ведення війни не вдасться. Тоді американська дипломатія, в обґрунтування своєї позиції, спробувала послатися на резолюцію Ради безпеки № 1441 від 8 листопада 2002 р.. Проте ця резолюція, констатуючи порушення Іраком рішень ООН щодо проведення інспекцій на його території й попереджаючи щодо можливості вжити стосовно Іраку «серйозних заходів», теж не передбачала автоматичного застосування сили проти Багдада, тобто, використання сили без повторного розгляду цього питання в Раді безпеки.

Спроба американської адміністрації підкріпити свою позицію одержанням санкції на застосування сили не від ООН, а хоча б від НАТО, теж натрапила на серйозні перешкоди. Три країни альянсу - Франція, Німеччина й Бельгія в лютому 2003 р., під час обговорення окремих деталей, пов'язаних із двосторонньою коаліцією, що планувала військову операцію проти Іраку, виявили таку міру готовності виступати проти американських пропозицій, що вперше за час існування НАТО виникла загроза розколу серед його членів щодо принципового питання. Вашингтон прийняв рішення не ризикувати й більше не обговорювати в рамках Північноатлантичного Альянсу питання щодо початку війни з Іраком. Бойові дії було розпочато 19 березня 2003 р. силами винятково американсько-британської військової коаліції та без отримання міжнародної санкції.

Вторгнення до Іраку, в очах більшості європейських та азійських ' політиків, уявлялося превентивним ударом, неспровокованим та позбавленим міжнародної санкції. Це був повний розрив з практикою, філософією й культурою міждержавного спілкування часів існування біполярного світового порядку. Саме тому, на думку автора статті, з позиції загальносистемного підходу, рубіжною точкою в трансформації міжнародної системи після розпаду Радянського Союзу слід вважати не 2001 р., як це постулюють деякі американські теоретики, а початок війни проти Іраку в 2003 р. Саме

тоді США й Великобританія відмовились визнавати неписані правила міжнародної поведінки у тому вигляді, в якому вони існували у межах світового порядку, що склався після закінчення Другої світової війни. Вважати після цього, що міжнародна система регулюється переважно за допомогою міжнародного права, не було ніяких підстав. Як і в 50-х рр. минулого століття, регулювання набуло ознак силового характеру.

Втім, агресивна військова політика республіканської адміністрації Дж. Буша-мол., спрямована на затвердження однополярної конфігурації міжнародної системи, не допомогла США позбутися статусу «прифронтової держави» та zapewнити пересічних мешканців країни, що відтепер вони перебувають у більшій безпеці. Крім того, за часів президентства Дж. Буша-мол., самі Сполучені Штати почали сприйматись як джерело військової загрози,

Що значною мірою сприяло зростанню антиамериканських настроїв у різних регіонах світу. На довершення, у вересні 2008 р., у США сполохнула фінансова

криза, яка швидко вийшла за межі країни, спровокувавши початок світової економічної кризи.

Оцінюючи геополітичні чинники виникнення кризи у Сполучених Штатах, авторитетний російський політолог-міжнародник С. Караганов зауважує, що «США у 2008 р. гостро відчули наслідки спроби адміністрації Буша скористатися «моментом однополярності» й рішучими односторонніми діями завершити розпочату з кінцем «холодної війни» перебудову міжнародної системи у відповідності до інтересів та цінностей США» [4, с. 12].

Таким чином, підбиваючи підсумки слід зазначити, що з війною США та її союзників по НАТО проти колишньої Югославії в 1999 р. розпочався новий етап еволюції міжнародної системи, що характеризувався намаганням Вашингтону встановити уоднополярний світовий порядок. Новим його слід вважати тому, що вперше з часів встановлення Ялтинсько-Потсдамського порядку військова інтервенція та ще й в самому центрі Європи була здійснена в обхід та без санкції головного інституційного механізму підтримки міжнародного порядку - РБ ООН.

Після подій 11 вересня 2001 року цей процес сягнув максимальної інтенсивності, а піковою й одночасно рубіжною точкою стала військова інтервенція США та їх союзників по коаліції проти Іраку в березні 2003 р. У цій точці біфуркації, замість встановлення глобальної «уніполії», міжнародна система розпочала трансформацію в напрямку до формування мультиполярної конфігурації, що триває й досі.

Як засвідчили події першого десятиліття XXI ст., США виявилися неспроможними одноосібно розв'язувати проблеми гарантування військової безпеки на глобальному рівні, вести боротьбу з міжнародним тероризмом і розповсюдженням зброї масового знищення (та засобів її доставки), а також, забезпечити врегулювання регіональних конфліктів, зокрема на Близькому Сході.

Використані джерела та література:

1. Ялі М.Х. Формування нового світового порядку в умовах глобалізації / М.Х. Ялі // Автореф. дис. канд. політ. наук 23.00.04 / Київ, Інститут світ, економіки і міжнар. відносин НАН України - К., 2007. - 18 с.
2. Ялі М.Х. Характерні риси та закономірності еволюції міжнародних порядків / М.Х. Ялі //

Дослідження світової політики: 36. Наук, праць. Вип. 44. - К.: ІСЕМ НАН України. - 2008. - С. 183-193.

3. Ялі М.Х. Вплив світової економічної кризи 2008-2009 років на роль США в міжнародній системі / М.Х. Ялі // США і світ XXI століття: монографія / Ю.М. Пахомов, І.М. Коваль, С.О. Шергін та інші. - К.: Центр вільної преси, 2013. - С. 456-471.
4. Отношения Россия - США после «перезагрузки»: на пути к новой повестке дня. Взгляд из России // Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба «Валдай». - М., 2011. -48 с.

УДК 323.28:341.23-027

Врадій О. С.

АНТИТЕРОРИСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ЄС

Стаття присвячена антитерористичній стратегії Європейського Союзу, її цілям та методам, а також проблемам формування політичної системи ЄС. Незважаючи на створення інститутів та розвиток механізмів боротьби з міжнародним тероризмом на рівні ЄС, національні держави та двостороннє співробітництво як і раніше відіграють провідну роль у контртероризмі. Однак, на думку автора, спільні зусилля ЄС є украй важливими, оскільки можуть надати дієву допомогу у підвищенні ефективності національної антитерористичної політики держав-членів ЄС.

Ключові слова: міжнародний тероризм, Європейський Союз, антитерористична стратегія, обмін інформацією, інститути ЄС, політична система.

Врадій А.С. Антитеррористическая стратегия как важная составляющая политики ЕС.

Статья посвящена антитеррористической стратегии Европейского Союза, ее целям и методам, а также проблемам формирования политической системы ЕС. Несмотря на создание институтов и развитие механизмов борьбы с международным терроризмом на уровне ЕС, национальные государства и двустороннее сотрудничество как и раньше играют руководящую роль в контртерроризме. Однако, по мнению автора, общие усилия ЕС крайне важны, поскольку могут предоставить действенную помощь в повышении эффективности национальной антитеррористической политики государств-членов ЕС.

Ключевые слова: международный терроризм, Европейский Союз, антитеррористическая стратегия, обмен информацией, институты ЕС, политическая система.

Vradiy O. Counter-terrorism strategy as an important part of politics of the EU.

The article is devoted to the European Union's counter-terrorism strategy, its goals and methods, as well as the problem of forming of political system of the EU. Despite the creation of institutions and the development of mechanisms to fight terrorism and crime at the EU level, national governments and bilateral cooperation remaining the most important and effective counterterrorism actors. However, EU counter-terrorism efforts are important and can provide its member states with vital mechanisms and assistance.

Keywords: international terrorism, the European Union, counter-terrorism strategy, sharing of information, the EU institutions, political system.

Зростання терористичної небезпеки, що організаційно переростає у свого роду «терористичний Інтернаціонал», створює серйозну загрозу як стабільності в окремих країнах і регіонах, так і міжнародній безпеці в цілому. Міжнародний тероризм дає про себе знати практично у всіх куточках земної кулі. Не залишилася осторонь від негативних процесів і Європа, яка змушена вживати адекватних заходів, що покликані дати відповідь новим зарозам та викликам з боку міжнародного тероризму. За останні кілька років на її теренах спостерігається зміцнення матеріальної бази тероризму, збільшення кількості організацій, що використовують методи терору, зростання їх чисельності, поліпшення рівня підготовки виконавців злочинних акцій.

З огляду на вище висловлене, для Європейського Союзу особливої актуальності набувають питання, пов'язані із виробленням економічних, політичних, військових,

соціальних і фінансових важелів для зниження ймовірності реалізації терористичних планів, а також виявлення й усунення факторів, що сприяють зростанню міжнародного тероризму. І хоча зусилля на рівні ЄС у сфері боротьби з тероризмом за останній час значно активізувалися, дійсність свідчить - підходи різних країн-членів до конкретних проявів тероризму часом значно розходяться, а в оцінках тероризму й терористичних загроз існують важкодолані відмінності, що впливають на ефективність антитерористичної діяльності ЄС загалом. Окрім того, сама європейська інтеграція, що призвела до прозорості міждержавних кордонів, вільного пересування людей, товарів, технологій і фінансових потоків, сприяє маскуванню терористичної активності й, відповідно, ускладнює проведення антитерористичних дій. Транснаціональний характер діяльності терористичних організацій робить необхідним узгодження базових позицій між державами, які навіть попри спільну прихильність принципам ліберальної демократії, по-різному реалізують ці принципи на практиці. Держави-члени ЄС вживають низку заходів щодо протистояння міжнародному тероризму, однак їх результати нерідко виявляються неоднозначними [1, с. 31].

Отже, політичну актуальність зберігає проблема недостатньої координованості підходів країн-членів ЄС у визначенні антитерористичної політики, що робить її показово недосконалою. Подібна ситуація ілюструється розбіжностями наукових і політичних поглядів, які представлені в концепціях провідних зарубіжних і вітчизняних учених: У. Лакера, Б. Хофмана, И. Боданскі, В. Установа, В. Вітюка, С. Ефірова, В. Ємельянова, В. Остроухова, В. Ліпкана, В. Крутова, О. Бардіна.

Антитерористична політика Євросоюзу спочатку відрізнялася однією важливою особливістю: загроза тероризму не була однаково реальною для «усіх держав-членів, і тому не вважалася загальноєвропейською» [2, р. 50,55]. Проте, заходи, що вживаються в ЄС проти терористів, стали спільними для всіх держав-членів, що й було зафіксовано «клаузулою солідарності» у Конституції, а згодом і в Лісабонському договорі. Тероризм як «спільна загроза» зазначений першим у переліку викликів внутрішній безпеці ЄС, представленому у відповідній Стратегії [3, р. 5].

Цілком очевидно, що виконавці терористичних актів у Парижі в 1995 р., а згодом - Мадриді та Лондоні - скористалися відмінностями в національних карних законодавствах, різною спроможністю країн ЄС протистояти тероризму і, крім усього іншого, скасуванням прикордонного контролю. Свобода пересування, як одна із невід'ємних характеристик єдиного внутрішнього ринку призвела до того, що жодна держава не може ефективно захистити своїх громадян, якщо вони живуть і працюють у країні, де загроза тероризму відчувається сильніше, ніж у їх власній. Солідарність та дисциплінованість в імплементації відповідних правових актів ЄС, які були схвалені та прийняті одногосно національними міністрами держав-членів, знаходяться на одній чаші ваг, тоді як на іншій - їх традиційне небажання поступитися часткою суверенітету в настільки чутливій сфері внутрішньої політики та недовіра до можливостей обміну необхідною інформацією між 27 країнами.

Події 11 вересня 2000 р. стали каталізатором розвитку співробітництва у сфері правосуддя та внутрішніх справ. Держави ЄС здійснили ряд кроків, які, так чи інакше, передбачалося зробити протягом декількох років. Ще наприкінці 90-х років ХХ століття до планів Євросоюзу було включено запровадження єдиного європейського ордеру на арешт, уніфікованого визначення тероризму, організацію спільної охорони зовнішніх кордонів та спільних слідчих бригад. По суті, терористичні акти, скоєні в Нью-Йорку, усунули багато перешкод, які стримували реалізацію намічених планів [4].

Восени 2001 р. на позачерговому саміті Євросоюзу у Брюсселі був прийнятий «План дій щодо боротьби із тероризмом», що передбачає посилення поліцейського і кримінально-правового співробітництва держав-членів; розробку правової бази для антитерористичних дій; протидію фінансуванню терористичних організацій.

Одночасно із самітом відбувалося екстрене засідання Ради міністрів з питань юстиції та внутрішніх справ, яка схвалила перший пакет антитерористичних заходів ЄС. Окрім Плану дій, до нього були включені рамкові рішення про боротьбу з тероризмом, введення європейського ордеру на арешт, розширення мандату Європолу, початку роботи Євроюсту, а також про виконання в ЄС ордерів щодо заморожування рахунків.

На імплементацію положень Рамкового рішення про боротьбу з тероризмом країнам ЄС був даний небачено малий строк - близько шести місяців замість звичайних двох років. Рамкове рішення і донині вважається найголовнішим в антитерористичному законодавстві ЄС. Воно спрямоване не лише на гармонізацію основ кримінального права країн ЄС, але й на становлення поліцейського і кримінально-правового співробітництва на основі уніфікованого визначення тероризму. Таким чином, Рамкове рішення стало, свого роду, системою координат для подальших дій у розвитку антитерористичної політики ЄС.

Терористичний акт в Мадриді 11 березня 2004 р. змусив Європейський Союз знову звернутися до сфери співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю і тероризмом, оцінити та переглянути результати спільних дій країн ЄС і прийняти другий пакет заходів - нові інструменти протидії тероризму. Питання недостатньої ефективності взаємодії країн ЄС було у Центрі уваги весняного саміту Європейської Ради, що відбулася у березні

2004 р. в Брюсселі. Насамперед з'ясувалося, що цілий ряд заходів, погоджених на рівні ЄС, не був імplementований державами-членами. Крім того, виявилось чимало упущень в оперативному співробітництві. Наприклад, іспанська влада не мала інформації про підозрюваних, що брали участь в організації терактів, тоді як подібною інформацією володіли інші держави-члени.

Весняний саміт 2004 р. ухвалив рішення щодо необхідності включення в проект Конституційного договору «клаузули солідарності», про створення Ситуаційного центру для збору інформації і розвідувальних даних, а також про заснування нової посади в ЄС - Координатора по боротьбі з тероризмом.

Обидві структури були призначені для посилення координуючої ролі Євросоюзу і концентрації на наднаціональному рівні інформації, яка стосується тероризму. Нині цю посаду займає бельгієць Жиль де Кершов, професор європейського права, який очолював до цього підрозділ юстиції і внутрішніх справ у секретаріаті Ради ЄС.

До обов'язків нової діючої особи антитерористичної політики ЄС належать: координація роботи Ради у відповідній сфері; аналіз застосування усього наявного в ЄС арсеналу засобів протидії тероризму, а також моніторинг виконання рішень Ради та Плану дій. Однак, він не має важелів впливу на національні уряди в тому випадку, якщо вони ухиляються від виконання тих або інших пунктів Плану, а також від надання необхідної інформації. Координатор здійснює представницькі функції у взаємодії із зовнішніми партнерами, головним чином - США. Пост Координатора має скоріше символічне, ніж практичне значення: його функції нечисленні, бюджет у край обмежений, він не має повноважень в царині висування законодавчих ініціатив та скликання міністрів внутрішніх або іноземних справ.

У сфері співробітництва розвідувальних відомств, інститути ЄС також не мають яких-небудь суттєвих можливостей. У процесі створення Ситуаційного центру Австрія і

Бельгія пропонували структуру, подібну до ЦРУ. Тим часом, п'ять держав-членів, що володіють найпотужнішими ресурсами розвідки (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та Велика Британія) виступили категорично проти, побоюючись витоку інформації. Таким чином, на озброєнні в Євросоюзу немає власного розвідувального центру. Проте, у своїх аналітичних розробках Ситуаційний центр зіставляє дані про зовнішню загрозу тероризму з інформацією про внутрішню безпеку, що в кожному разі має позитивний ефект, оскільки спонукає міністрів внутрішніх та іноземних справ, а також національні спецслужби, спільно оцінювати загрозу тероризму - накопичувати оперативні «асквіс» у сфері протидії тероризму [5].

Реакція Євросоюзу на теракт у Мадриді свідчила про зміну його політики у бік посилення обміну інформацією між національними правоохоронними органами. Підвищена увага була приділена захисту інформаційних систем. Рамкове рішення Ради про атаки на інформаційні системи, прийняте у лютому 2005 р. на основі положень Конвенції Ради Європи 2001 р. про кіберзлочинність, спрямоване до зближення національних карних законодавств, переслідування незаконного доступу до інформаційних систем і виявлення порушень недоторканності систем й баз даних [6, с. 67].

Впровадження третього пакету антитерористичних заходів було реакцією на лондонські вибухи у липні 2005 р. В умовах надзвичайної терміновості, міністри юстиції і внутрішніх справ ухвалили рішення щодо підготовки введення, слідом за європейським ордером на арешт, ордеру на одержання доказів; розширення функцій Шенгенської та Візової систем; запобігання радикалізації і вербування до терористичних організацій; посилення контролю над торгівлею, зберіганням і транспортуванням вибухових речовин; посилення протидії фінансуванню тероризму. У вересні 2005 р. Рада затвердила вкрай жорстку третю директиву про відмивання грошей, за допомогою якої положення перших двох директив про злочинні доходи поширювалися і на терористичні дії [7].

Стосовно ж політичного інструменту боротьби з тероризмом — Плану дій, то держави-члени вирішили, що ефективніше буде прискорити його виконання, ніж розробляти новий. Діючий План надзвичайно докладний і деталізований; він включає близько 200 погоджених заходів, пріоритетним з яких названо формування антитерористичного законодавства ЄС. У Плані визначені також обов'язки держав-членів, з одного боку, й інститутів та відомств ЄС, з іншої. Але слабкість Плану дій проявилася в тому, що він занадто громіздкий для ефективної координації, настільки, що деякі чиновники вищого рангу в ЄС не в змозі прочитати його до кінця. Очевидно, був потрібний інший документ - стратегія, що містить лише систему загальних принципів протидії тероризму, і яка б поставила чіткіші цілі і напрями для виконання Плану [8, с. 57].

Про сутність і спрямованість стратегії недвозначно висловився у 2004 р. Хав'єр Солана. Високий представник по СЗПБ виразив скептицизм щодо застосування надзвичайних заходів, особливо військового втручання, і підкреслив необхідність розроблення послідовної стратегії на основі правових інструментів і розслідувань [9, р. 8]. Саме на таких принципах заснована Стратегія боротьби з тероризмом, яка разом із планами дій становить політичні «асквіс» боротьби з тероризмом. Вона включає чотири елементи.

1. Запобігання терористичним діям. Головний засіб у даному напрямку діяльності - це протидія радикалізації та вербуванню терористів 'за допомогою виявлення методів, пропаганди та інструментів на їхньому озброєнні.

2. Захист громадян та інфраструктури для мінімізації уразливості цілей, обраних

терористами для атаки. У цій сфері ЄС вживає заходів для зміцнення прикордонної безпеки, забезпечення захисту транспорту та інших критичних інфраструктур.

3. Переслідування терористів передбачає ряд заходів: транскордонні кримінальні розслідування; створення перешкод для пересування терористів, планування їх дій та комунікацій; руйнування структур життєзабезпечення організацій; заморожування фінансових коштів; недопущення використання вибухових матеріалів; і нарешті, судове переслідування терористів. Основні дії ЄС розгортаються саме в цій сфері.

4. Відповідь на терористичні дії визначає можливості мінімізації збитків від теракту, координацію дій у надзвичайних ситуаціях, включаючи допомогу жертвам нападу [10, р. 3].

Поєднавши в собі чотири елементи, стратегія встановлює тісний зв'язок між різними напрямками політики Євросоюзу і пропонує активну взаємодію національного, європейського і міжнародного рівнів протидії тероризму. Значення стратегії підкреслює той фактор, що загроза тероризму перестала бути внутрішньою справою національної держави. Так, у ній згадується «наша безпека і вразливість»; необхідність держав-членів забезпечувати безпеку «усього Євросоюзу»; «спільне розуміння загрози»; «здатність ЄС почати погоджені колективні дії для ефективної відповіді на загрозу» [10, р. 6, 12].

Головним завданням на сьогоднішній день в ЄС вважається максимальне використання нових можливостей, наданих Лісабонським договором для посилення скоординованої політики і взаємодії внутрішнього та зовнішнього виміру боротьби з тероризмом. Першочерговими пунктами порядку денного названі забезпечення транспортної безпеки і боротьба з кібертероризмом. Ключовим питанням стає створення механізму імплементації ст. 222 Лісабонського договору про «клаузулу солідарності». Дотепер не зовсім зрозуміло, як саме держави-члени зможуть продемонструвати свою солідарність із жертвами теракту або природного катаклізму; у якому випадку допомога обмежиться гуманітарними вантажами, а в якому - застосуванням військової сили. Без конкретного уявлення щодо характеру дій у рамках ст. 222 заяви про солідарність залишаються лише риторикою [11, р. 1].

Дотепер боротьба із тероризмом на рівні ЄС ускладнювалася розподілом функцій інститутів та агентств ЄС по всім трьом опорам, що припускало застосування різних правових та політичних інструментів. Євросоюз не мав достатньо можливостей для того, щоб змусити держави-члени дисципліновано виконувати рамкові рішення, прийняті Радою. Стан речей змінився із набранням чинності Лісабонським договором, який покінчив з «міжпорним» розподілом напрямків діяльності Євросоюзу та поєднав усі положення договору щодо простору свободи, безпеки та правосуддя в єдиному розділі. Завершення реформи простору, впровадження єдиної номенклатури правових актів має як наслідок - консолідацію сфери юстиції та внутрішніх справ, у тому числі й боротьби з тероризмом.

Разом з тим, навіть успішна реформа не зможе покласти край своєрідному суперництву інститутів ЄС, що ускладнює співробітництво між Комісією і Радою та гальмує законодавчий процес. Комісія, яка завжди пильно стежить за зазіханнями щодо обмеження її ролі, іноді підозріло ставиться до діяльності Координатора, що діє в рамках Ради від імені держав-членів. Внутрішні труднощі також існують і у відносинах між директоратами Комісії.

У формуванні антитерористичної політики ЄС свою роль відіграють безліч відомств, груп та комітетів, які «стовпилися у політичному просторі антитерористичної діяльності ЄС» [12, р. 99]. На додаток до Ситуаційного центру, Європолу та Євроюсту,

функціонують робочі групи по тероризму (у складі представників міністерств внутрішніх справ держав-членів), зовнішній політиці (у складі представників міністерств закордонних справ), а також неформальна, але впливова група, що поєднує високопоставлених офіцерів поліції. Хоча група і не має законодавчих повноважень, вона бере участь у прийнятті стратегічних рішень на рівні ЄС щодо взаємодії поліцейських організацій, обговорює проблеми, з якими вони стикаються, і намагається знайти адекватні рішення стосовно кожної конкретної ситуації.

Саме по собі створення значної кількості спеціальних структур протидії тероризму може лише доповнювати антитерористичну політику, але в жодному разі не замінити її. Деякі відомства Євросоюзу як, наприклад, апарат Координатора по боротьбі з тероризмом, не можуть працювати на повну силу через те, що їх роль не позначена чітко, а компетенції дуже обмежені.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

Координація діяльності різних робочих груп усередині Ради, а також між Європолем і Євроюстом, не завжди приносить належний ефект. Розподіл обов'язків між Європолем і Ситуаційним центром при Раді ще більше ускладнює інституціональну структуру антитерористичної політики. Отже, поява різних відомств призводить скоріше до збільшення зусиль по координації їхньої роботи, ніж до росту антитерористичного потенціалу ЄС.

Таким чином, антитерористична політика Євросоюзу має свої характерні риси. Насамперед, це співвідношення між єдністю та різноманітністю. Погодивши спільні принципи, цілі, механізми та інституціональні структури, держави-члени дотепер противилися створенню певної інтегрованої наднаціональної структури по протидії тероризму. Оперативна і розвідувальна діяльність у Євросоюзі залишається під контролем національних держав. Дотепер жодне з агентств ЄС не має правозастосовні повноваження, більше того, навіть при поліпшенні ситуації в останні роки їм доводиться додавати багато зусиль для одержання необхідної інформації від національних держав. Зближення законодавства обмежується взаємним визнанням судових рішень і гармонізацією основ кримінального права.

Отже, у Євросоюзі до цього часу не склалася інтегрована спільна модель взаємодії національних відомств у боротьбі з тероризмом; її скоріше можна охарактеризувати як співробітництво і координація дій ЗО. Існуюча система відрізняється безсумнівною єдністю цілей, принципів та напрямків протидії; прагненням установити межі спільних дій (до Лісабонського договору шляхом прийняття рамкових рішень, у постлісабонський період - директив); і, нарешті, готовністю ділитися наявними ресурсами (головним чином інформацією та експертними оцінками). Одночасно зберігається різне сприйняття загрози тероризму, а разом із ним, і різні національні підходи до правомірності застосування певних заходів протидії і в тому, як більш ефективно протистояти загрози і які пріоритети вибрати, виходячи зі спільних завдань політики національної держави.

Такий стан речей, безумовно, знижує ефективність спільної відповіді тероризму. Слабким місцем антитерористичної політики ЄС залишається виконання погоджених заходів. Але, незважаючи на те, що держави-члени продовжують відігравати важливу роль у формуванні антитерористичної політики ЄС, наднаціональний рівень, представлений інститутами ЄС, приділяє все більше уваги змісту і напрямку дій.

Одночасно Лісабонський договір не усунув основних дилем антитерористичної політики ЄС, особливо щодо її залежності від волі та готовності держав-членів до взаємодії. Таким чином, Євросоюз продовжує знаходитись між двома полюсами - крайнім небажанням європейських держав розділити компетенції у боротьбі з міжнародним тероризмом з інститутами ЄС і прагненням розробити інтегрований підхід до співробітництва зі створенням єдиного зводу усіх видів антитерористичних «acquis».

Таким чином, дослідивши підходи ЄС щодо антитерористичної діяльності, можна зробити наступний висновок: контртероризм у Європейському Союзі постає перед дилемою. З одного боку, мета створення ЄС

- утворення якнайтіснішого союзу з усуненням кордонів для вільного пересування людей, товарів та послуг, що в реальності створює вкрай сприятливі умови для міжнародного тероризму. З іншого боку, для того, щоб запобігти та перемогти міжнародний тероризм, необхідно зміцнити транскордонне співробітництво усередині ЄС і одночасно посилити контроль над перетинанням кордонів і фінансовими транзакціями, тим самим підриваючи ключові цінності самого Європейського Союзу.

Незважаючи на створення інститутів і розвиток механізмів протидії тероризму та

злочинності на рівні ЄС, національні уряди і здійснюване ними двостороннє співробітництво, як і раніше, залишаються найбільш важливими та ефективними акторами антитерористичної діяльності. Одночасно спільні зусилля по боротьбі з тероризмом, що вживаються у рамках усього Європейського Союзу, є також необхідними і повинні привести до створення вкрай важливих механізмів раннього попередження, аналізу загально регіональних тенденцій, оцінки загроз, а також надання допомоги державам-членам ЄС у підготовці законопроектів і навчанні фахівців із правоохоронних та судових органів. Більше того, представники країн ЄС можуть проводити міждержавні конференції та семінари, які здатні стати майданчиком для обміну досвідом, що дозволило б уникнути дублювання контртерористичних зусиль і сприяти посиленню міжнародного співробітництва у боротьбі із сучасним міжнародним тероризмом.

Використані джерела та література:

1. Луппов И.Ф. Объединенная Европа в борьбе с терроризмом: проблемы и перспективы / И.Ф. Луппов // Евразийский юридический журнал. - 2012. - № 8. - С. 31-34.
2. Bakker E. Differences in Terrorist Threat Perception in Europe / E. Bakker // International Terrorism. A European Response. - College of Europe Studies. - 2006. - № 3. - Brussels: Pieter Lang. - P. 47-62.
3. Council of the EU. Internal Security Strategy for the European Union: «Towards a European Security Model». - Brussels, 23.02.2010. - 24 p.
4. Council Framework Decision on Joint Investigation Teams (JITS) // Official Journal. L 162. 20.06.2002. - P. 1-3.
5. Wahl T. The European Union as an Actor in the Fight against Terrorism / T. Wahl // A War on Terror? The European Stance on a New Threat, Changing Laws and Human Rights Implications. Eds. A. Maljevic, M. Wade. - N.Y., 2010. - P. 152-154.
6. Рамкове рішення 2005/222/ПВД Ради про атаки на інформаційні системи // Official Journal. L 69. 16.03.2005. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a82
7. Directive 2005/60/EC. 26.10. 2005 on the Prevention of the use of the Financial System for the Purpose of Money Laundering and Terrorist Financing // Official Journal. L 309. 25.11.2005. - P. 15-35.
8. Потемкина О.Ю. Антитеррористическая политика Европейского союза / О.Ю. Потемкина // Мировая экономика и международные отношения. - 2011. - № 2. - С. 48-58.
9. Pastore F., Friedrichs J., Politi A. Is there a European Strategy against Terrorism? A Brief Assessment of Supranational and National Responses // CESPI Working Papers. - 2005.
10. Council of the European Union. The European Union Counter-Terrorism Strategy. - Brussels, 2005. - 17 p. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14469-re04.en05.pdf>
11. Note from EU Counter-Terrorism Coordinator to Council / European Council. EU Counter- Terrorism Strategy. Discussion Paper. - Brussels, 10.05.2010. - 12 p.
12. Den Boer M. Fusing the Fragments. Challenges for EU Internal Security Governance on Terrorism / M. den Boer // International Terrorism. A European Response to a global Threat? College of Europe Studies. - № 3. Brussels: Peter Lang Publishers, 2006. - P. 83-111.

УДК 339.5

Богданович І.І.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПОСТРАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

У статті розглянуто основні питання діяльності країн СНД та Митного союзу у сфері забезпечення економічної безпеки держави, її складові, цілі та об'єкти, привернуто увагу до проблем із гарантуванням економічної безпеки під впливом сучасних викликів та загроз, означено критеріальні параметри діагностики стану економічної безпеки та розглянуто механізми її забезпечення.

Ключові слова: національні інтереси, економічна безпека, об'єкти економічної безпеки, загрози, індикатори економічної безпеки, механізми забезпечення економічної безпеки.

Богданович И.И. Экономическая безопасность постсоветских республик.

В статье рассмотрены основные вопросы деятельности стран СНГ и Таможенного союза в сфере обеспечения экономической безопасности государства, её составляющие, цели и объекты, обращено внимание на проблемы с гарантированием экономической безопасности под влиянием современных вызовов и угроз, обозначены критериальные параметры диагностики состояния экономической безопасности и рассмотрены механизмы её обеспечения.

Ключевые слова: национальные интересы, экономическая безопасность, объекты экономической безопасности, угрозы, индикаторы экономической безопасности, механизмы обеспечения экономической безопасности.

Boghdanovich I. Economic security of post-Soviet republics.

In the article the main issues of the CIS and Customs Union activities as for ensuring economic security of the state, its components, goals and objects are considered. Attention to the problems of guaranteeing economic security under the influence of modern challenges and threats is paid. Criterion parameters of diagnostics of the economic security state are defined as well as the mechanisms of its providing are considered.

Keywords: national interests, economic security, objects of economic security, threats, indicators of economic security, mechanisms of providing of the economic security.

У сучасному світі проблематика безпеки є комплексною і багатомірною, а гарантування цієї безпеки вимагає максимальної мобілізації всього потенціалу та всіх систем відповідного національного суспільства. Дедалі більше стає очевидною тенденція до зростання значення економічної і цивілізаційної складових безпекової діяльності. Важливим компонентом національної безпеки в пострадянських республіках, як і в інших країнах світу, є економічна безпека. У силу особливостей глобалізаційних процесів та різних векторів національних економічних інтересів, країни СНД стали учасниками різних інтеграційних формувань, серед яких особливо виділяється Митний союз у складі Республіки Білорусь, Казахстану й Російської Федерації.

Створення Митного союзу започатковано «Угодою про створення єдиної митної території і формування митного союзу» від 6 листопада 2007 р. [1]. 27 листопада 2009 р. у Мінську рішенням Міждержавної Ради Євразійського економічного співтовариства на рівні глав держав підписано «Угоду про Митний кодекс Митного союзу» [2]. Створення такого регіонального об'єднання актуалізує питання подальшого розвитку і удосконалення механізмів гарантування економічної безпеки країн-учасників. Узгоджена діяльність відповідно до Митного кодексу формує єдині засади економічної безпеки у зовнішньоекономічній сфері, оскільки митне регулювання в митному союзі Євразійського економічного співтовариства є правовим регулюванням відносин, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон митного союзу, їх перевезенням по єдиній митній території, тимчасовим зберіганням, митним декларуванням, проведенням митного контролю, а також владних відносин між митними органами і власниками вказаних товарів [3]. Разом з тим, інші сторони механізмів гарантування економічної безпеки країн-учасниць Митного союзу залишаються різними, зі своїми завданнями, особливостями та пріоритетами.

Проблемам економічної безпеки у країнах СНД приділяють увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені як І.А. Белоусова, О.Б. Василиця, З.Я. Макогін, І.О. Ревак (Україна), В.А. Акулич, В.Г. Булавко, П.Г. Никитенко, Д.В. Сушкевич, В.П. Макаревич (Білорусь), В.Н. Бурмістров, Г.С. Вечканов, Д. Гордієнко (Росія), В. Додонов, М. Лаумуллін, У. Мізанбаєв (Казахстан). Водночас, не втрачає актуальності вивчення досвіду кожної із країн, оскільки механізми попередження загроз і гарантування економічної безпеки мають свої особливості в різних державах.

Сучасна схема функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення

економічної безпеки характеризується наявністю специфічних елементів і значним посиленням взаємозв'язку його складових. Це дозволяє формувати і здійснювати економічні відносини на основі довгострокових цілей розвитку країн, виробляти відповідну стратегію з визначенням шляхів і засобів її реалізації. При цьому, нові ринкові умови вимагають побудови такої системи економічної безпеки, яка сприяла б забезпеченню конкурентноздатності і енергоефективності економіки, її високого інноваційного рівня, соціально- економічної стабільності. Нові вимоги до механізмів гарантування економічної безпеки пред'являються і в частині зовнішньоекономічних міжрегіональних зв'язків між країнами різного рівня економічного розвитку. Значний негативний вплив на стан економічної безпеки країн мала і світова фінансово- економічна криза 2008-2012 рр., яка призвела до серйозних трансформацій у сфері міжнародних економічних і політичних відносин. У цих умовах економічна безпека стає також предметом економічної дипломатії, інструментарієм якої необхідно мінімізувати негативний вплив зовнішніх загроз у досліджуваній сфері [4, с. 121, 280-289].

Зазначене свідчить про актуальність розгляду стану та особливостей всіх складових економічної безпеки країн СНД і, зокрема, членів Митного союзу.

Найбільш потужним представником країн СНД і Митного союзу є **Російська Федерація**. У Росії економічна безпека є невід'ємною складовою частиною національної безпеки. Економічна безпека розглядається як стан захищеності національної економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, при якому забезпечується поступовий розвиток суспільства, його економічна і соціально-політична стабільність. У «Концепції економічної безпеки Російської Федерації» та у «Державній стратегії економічної безпеки Російської Федерації» *економічна безпека* визначається як «можливість і готовність економіки забезпечити гідні умови життя і розвитку особистості, соціально- економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз» [5; 6]. Структурними елементами економічної безпеки країни є технологічна, виробничо-технічна, сировинна, енергетична, продовольча, екологічна, інформаційна та валютно- кредитна складова (наведені на рис. 1). До системи економічної безпеки Росії входять такі її елементи як

- > концепція економічної безпеки;
- > законодавче і нормативно-правове регламентування та регулювання;
- > об'єкти;
- > суб'єкти;
- > державна стратегія економічної безпеки.

У сучасних умовах в Росії питання економічної безпеки країни регламентуються Державною стратегією економічної безпеки Російської Федерації, схваленою Указом Президента РФ від 29 квітня 1996 р. №608 [6]. Державною стратегією економічної безпеки визначено:

- 1) її мету і об'єкти;
- 2) загрози економічній безпеці Російської Федерації;
- 3) критерії і параметри стану економіки, які повинні відповідати вимогам економічної безпеки країни;
- 4) заходи та механізми економічної політики, спрямовані на забезпечення економічної безпеки.

Актуальність розробки і прийняття такої стратегії була продиктована двома чинниками:

по-перше, перехід до нових форм державного управління відбувався в умовах

постійного дефіциту і суперечливості правової бази, яка регулювала економічні відносини, відставанням, на той час, законодавства від реальних процесів у суспільстві;

по-друге, зіткненням Росії в міжнародних відносинах із намаганням промислово-розвинутих країн та великих іноземних корпорацій використати ситуацію в РФ та у країнах СНД у своїх економічних та політичних інтересах.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

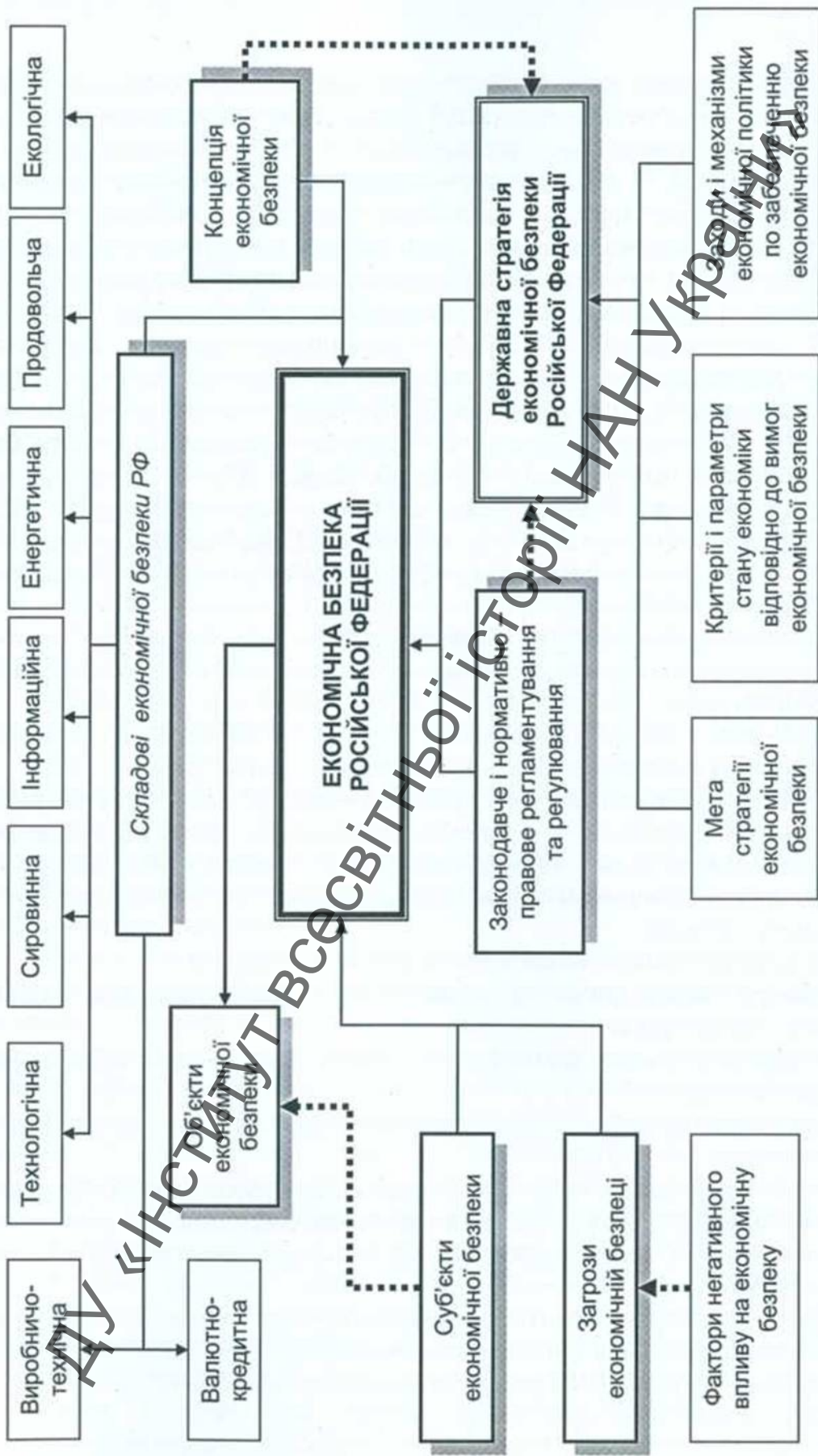

Рис. 1. Структурно-логічна схема системи економічної безпеки Російської Федерації (складено автором)

Реалізація Державної стратегії повинна створити необхідні умови для досягнення загальних *цілей* національної безпеки, зокрема, забезпечити:

- захист громадянських прав населення, підвищення рівня і якості його життя, гарантуючих соціальний мир у країні і спокій у суспільстві;
- ефективне вирішення внутрішніх політичних, економічних і соціальних завдань, виходячи із національних інтересів;
- активний вплив на процеси у світі, які зачіпають національні інтереси Росії.

Зовнішньоекономічне спрямування Державної стратегії - у ефективній реалізації переваг міжнародного розподілу праці, стабільності розвитку країни в умовах її рівноправної інтеграції до світогосподарських зв'язків, недопущенні критичної залежності Росії від інших країн чи їх співтовариств у життєво важливих питаннях економічного співробітництва.

Об'єктами економічної безпеки, відповідно до Державної стратегії, виступають:

- особистість;
- суспільство;
- держава;
- основні елементи економічної системи, включаючи систему інституційних відносин при державному регулюванні економічної діяльності.

Виявлення можливих загроз економічній безпеці та вироблення заходів щодо їх попередження мають першочергове значення у системі забезпечення економічної безпеки Російської Федерації. До чинників, які перебувають у стані імовірної **загрози** економічній безпеці Росії, слід віднести наступні:

- 1) масштаби, галузеву структуру і технологічний рівень національного промислового виробництва;
- 2) наявність природних ресурсів, їх кількісні і структурні параметри, а також форми розпорядження ними;
- 3) природнокліматичні умови та інші особливості аграрного виробництва;
- 4) трудові ресурси, як складова частина економічної безпеки держави;
- 5) інтелектуальний потенціал країни;
- 6) валютні ресурси, джерела і особливості їх використання;
- 7) внутрішній ринок;
- 8) професійність і ефективність державних інститутів [8, с. 4].

Тут представлені тільки постійно діючі фактори, які безпосередньо формують економіку країни і визначають її безпеку. Однак є і деякі інші імпульси, тимчасового характеру, які опосередковано можуть деформувати внутрішні економічні процеси. Це військово-політичні події світового та регіонального рівня, внутрішня соціально-політична ситуація тощо.

При аналізі стану економічної безпеки Росії керуються низкою критеріїв Щодо її оцінки. Серед них доцільно виділити насамперед наступні:

- здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення;
- прийнятний рівень життя населення і можливість його збереження;
- стійкість фінансової системи (рівень дефіциту бюджету, стабільність цін, стійкість банківської системи і національної валюти, захищеність інтересів вкладників, золотовалютного запасу, рівень державного боргу, стан платіжного балансу);
- створення економічних і правових умов для недопущення корупції та криміналізації суспільно-економічних процесів;
- оптимізація державного регулювання економічних процесів.

На підставі аналізу та оцінки рівня і стану економічної безпеки, впливу відповідних внутрішніх та зовнішніх факторів, поставлених цілей та визначених пріоритетів виробляються заходи щодо гарантування економічної безпеки Російської Федерації. У тому числі необхідно виділити:

1) здійснення моніторингу та прогнозування факторів, визначаючих загрози економічній безпеці Росії;

2) вироблення критеріїв та параметрів (порогових значень) економічної безпеки Росії (динаміка і структура ВВП, темпи виробництва, стан природно-ресурсного потенціалу, темпи інфляції, дефіцит державного бюджету, вплив зовнішньоекономічних факторів, внутрішні і зовнішні борги, ВВП на душу населення, рівень безробіття, диференціація доходів населення тощо);

3) діяльність держави із забезпечення економічної безпеки Російської Федерації (вироблення комплексу заходів щодо виходу країни із зони небезпеки, організація роботи з метою подолання або недопущення виникнення загроз економічній безпеці Росії, координація роботи органів влади - суб'єктів федерації з даного питання).

Питання економічної безпеки **Республіки Білорусь** закладені в Програму соціально-економічного розвитку країни на 2011-2015 рр. [9]. Крім того, вони регулюються Директивою Президента Республіки Білорусь від 14 червня 2007 р. № 3 «Економія і ощадливість - головні фактори економічної безпеки держави» [10].

Згідно державних нормативних документів, економічна безпека Республіки Білорусь тісно пов'язана з національними економічними інтересами. При цьому її основними національними інтересами в економічній сфері у відповідності до Концепції національної безпеки є:

1) підвищення добробуту населення країни на основі економічного зростання і конкурентноздатності білоруської економіки, стійкого інноваційного розвитку, інвестицій в людський капітал, модернізації економічних відносин, зниження собівартості, імпортних затрат та матеріалоємності продукції, що виробляється;

2) збереження сталої національної фінансової і грошово-кредитної системи;

3) зняття дискримінаційних бар'єрів при доступі білоруських суб'єктів господарювання до світових ринків товарів, послуг, інформації, технологій і фінансових (а також кредитних) ресурсів;

4) забезпечення рівня енергетичної безпеки, достатньої для нейтралізації зовнішніх енергетичних шоків;

5) реструктуризація і підвищення ефективності аграрного сектору економіки з метою підтримки гарантованого рівня продовольчої безпеки;

б) трансфер сучасних технологій в економіку країни переважно за рахунок прямих іноземних інвестицій, доступність закордонних кредитних ресурсів.

Необхідною є своєчасна реакція на зовнішні загрози і виклики, серед яких, насамперед, **загрози**:

- технічного і технологічного відставання від економік сусідніх країн;
- втрати зовнішніх ринків для збуту білоруської продукції;
- відставання від сусідніх країн в обсягах залучення іноземних інвестицій;
- відставання у сфері освіти і поширенні сучасних знань в білоруське суспільство;
- відставання рівня середньої зарплати в Республіці Білорусь від рівня сусідніх країн;
- відставання в адаптації структури економіки і підприємств до сучасних схем організації виробництва;
- відставання використання переваг від участі в міжнародному розподілі праці та від участі у світовій економіці.

У таких умовах головною метою національної безпеки у стратегічній перспективі повинно виступати досягнення Республікою Білорусь передових світових соціально-економічних стандартів, у тому числі у різних напрямках розвитку технології і техніки, продуктивності праці, рівня зарплат тощо.

Найбільшу увагу передбачається приділити загрозам, пов'язаним з:

- проходженням пікових значень виплат з зовнішнього боргу (2012-2014 рр.);
- дефіцитом зовнішньої торгівлі (який не може бути ліквідованим у короткі терміни внаслідок інерційності галузевої структури економіки з високою імпортоємністю);
- недостатньою стійкістю фінансового стану реального сектора економіки;
- високим ступенем залежності від зовнішніх поставок енергоресурсів;
- недостатніми в цілому конкурентноздатністю економіки і ефективністю інноваційного розвитку.

Програмою соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2011-2015 рр. (розділ 12) передбачено застосування допустимих рівнів зміни найважливіших показників економічної безпеки (порогових значень), що визначають той коридор, в якому повинна розвиватись економіка країни на обумовлений період [9]. Індикатори економічної безпеки Республіки Білорусь наведені у таблиці 1.

Слід зазначити, що критеріальна оцінка стану економічної безпеки Республіки Білорусь може змінюватись під впливом вимог часу і нових викликів у економічній системі країни. Зокрема, після 2010 р. серед індикаторів економічної безпеки перестали враховуватись такі, як «виробництво зерна на

217

душу населення» (не менше 600 кг) і «співвідношення мінімальної пенсії по віку і бюджету прожиткового рівня пенсіонерів» (не менше 100%). Одночасно з'явилися нові індикатори, пов'язані з характеристикою таких проблемних явищ у білоруській економіці, як зростання і обслуговування зовнішнього боргу та низька ефективність економіки. Це індикатори: «платежі з погашення і обслуговування зовнішнього державного боргу до валютної виручки»; «платежі з обслуговування державного боргу до доходів республіканського бюджету»; «рентабельність продажів в організаціях промисловості».

Таблиця 1

Індикатори економічної безпеки Республіки Білорусь [11].

№	Назва	Одиниця виміру	Порогове значення
1.	Частка інвестицій в основний капітал	% до ВВП	не менше 25%
2.	Сальдо зовнішньої торгівлі (по методології платіжного балансу)	% до ВВП	не менше (-5)%
3.	Дефіцит (-) консолідованого бюджету	% до ВВП	не більше (-3)%
4.	Зовнішній державний борг	% до ВВП	не більше 25%
5.	Внутрішній державний борг	% до ВВП	не більше 20%
6.	Платежі з обслуговування державного боргу до доходів республіканського бюджету	%	не більше 10%
7.	Платежі по погашенню і обслуговуванню зовнішнього державного боргу до валютної виручки	%	не більше 10%
8.	Внутрішні видатки на наукові дослідження і розробки	% до ВВП	не менше 1%
9.	Рівень золотовалютних резервів у місяцях імпорту	місяців	не менше 3 місяців
10.	Частка власних енергоресурсів у балансі котельно-пічного палива держави	%	не менше 30%
11.	Частка імпорту продовольчих товарів в обсязі їх роздрібного товарообороту	%	не більше 25%
12.	Рівень зареєстрованого безробіття відносно активної частини населення	%	не більше 8%
13.	Коефіцієнт відновлення основних засобів	%	не менше 5%
14.	Ступінь зношення активної частини	%	не більше 60%

	основних виробничих засобів на кінець року		
15.	Рентабельність продажів у організаціях промисловості	%	не менше 10%
16.	Питома вага інноваційної продукції в загальних обсягах промислової продукції	%	не менше 20%
17.	Частка населення з доходами нижче бюджету прожиткового рівня	%	не більше 10%

Основними напрямками забезпечення економічної безпеки, згідно з Програмою соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2011 - 2015 рр., є наступні:

- **Соціальна безпека:**
 - > досягнення розміру заробітної плати, еквівалентного середньому рівню у сусідніх країнах;
 - > збереження допустимого рівня безробіття;
 - > забезпечення допустимої диференціації доходів.
- **Зовнішньоекономічна безпека:**
 - > вирівнювання балансу зовнішньої торгівлі;
 - > здійснення диверсифікації імпортоємності виробництва;
 - > підвищення в експорті частки товарів і послуг з високою доданою вартістю.
- **Фінансова безпека:**
 - > забезпечення фінансової стабільності у всіх секторах економіки;
 - > підвищення рентабельності виробництва;
 - > забезпечення ефективного використання коштів державного бюджету;
 - > забезпечення ефективного проходження пікових значень по платежах по зовнішньому боргу.
- **Енергетична безпека:**
 - > запровадження сучасних енергозберігаючих технологій;
 - > диверсифікація джерел отримання енергоресурсів;
 - > реалізація спільних проєктів з Росією та іншими країнами з транспортування, переробки і добування енергоносіїв;
 - > використання альтернативних енергоносіїв з розширенням місцевих джерел енергії.
- **Продовольча безпека:**
 - > кооперація і інтеграція з метою підвищення ефективності роботи агропромислового комплексу;
 - > підвищення якості і безпеки продуктів харчування.
- **Інноваційно-інвестиційна безпека:**
 - > підвищення частки затрат на НДР у ВВП;
 - > збільшення вкладень у технологічні інновації.

Серед пострадянських республік і учасників Митного союзу досить ефективно впродовж останнього десятиріччя розвивається **Казахстан**, в економіці країни спостерігаються позитивні і сприятливі тенденції. Так, за період з 2000 р. по 2010 р. ВВП країни виріс більше як у 8 разів (з 18,3 млрд. дол. США до 146,9 млрд. дол. США) [12, р. 103]. Проте, в перспективі ситуація може бути суттєво ускладненою під впливом певних **викликів і загроз** для економічної безпеки Казахстану. До останніх слід віднести наступні:

- 1) припинення швидкого зростання цін на нафту;
- 2) вичерпання можливостей моделі екстенсивного економічного росту, відповідно до якої зростала казахстанська економіка в останні роки;
- 3) збереження сильної залежності казахстанської економіки від зовнішніх шоків (світових криз);
- 4) негативний вплив надмірної присутності іноземного капіталу в казахстанському видобувному секторі на макроекономічну стабільність;
- 5) наявність проблеми прибутковості накопичувальної пенсійної системи (постійне падіння прибутковості пенсійних фондів і одночасне зростання «вилки» між їх прибутковістю і інфляцією, незважаючи на зниження останньої).

Зменшення зростання цін на нафту на світових ринках в поєднанні із зниженням темпів видобування нафти у Казахстані можуть мати достатньо вагомих негативний вплив на економіку країни та її економічну безпеку. Зазначені фактори, за свідченням Казахстанського інституту стратегічних досліджень при Президенті Республіки Казахстан, можуть різко сповільнити темпи розвитку економіки на наступні 10 років [13]. У сфері інвестицій, починаючи з 2011 р., обсяги виведення інвестиційних доходів з країни перевищують залучення іноземних інвестицій, тобто формується тенденція до відпливу капіталу з країни по лінії прибутків, які отримують іноземні інвестори. Відповідно, це буде негативно відображатись як на платіжному балансі країни, так і на її макроекономічній стабільності.

Економічна безпека Казахстану передбачає захищеність національної економіки від внутрішніх і зовнішніх умов, процесів та факторів, які могли б поставити під загрозу її стійкий розвиток. Виходячи з цього та з врахуванням існуючих загроз, **пріоритетами економічної безпеки** Республіки Казахстан на найближчий період та середньострокову перспективу визначені наступні:

- 1) підвищення інвестиційної привабливості економічного сектору та оптимізація інвестиційного портфеля в контексті забезпечення національних економічних інтересів;
- 2) посилення відповідальності за нанесення шкоди біоресурсам країни;
- 3) актуалізація питань дотримання законів, які забезпечують повноцінне формування прибуткової частини бюджету;
- 4) модернізація функціонування системи пенсійних фондів;
- 5) боротьба з корупційними проявами у сфері економіки.

Розглянуті особливості інструментарію гарантування економічної безпеки в країнах Митного союзу можуть представляти інтерес для відповідного практичного досвіду щодо використання його позитивних сторін у сфері захисту економічної безпеки України. Значення такого досвіду для нашої держави актуалізується в контексті участі у євроінтеграційних процесах. Глибоке й адекватне розуміння цих процесів є важливою умовою здійснення українською державою зовнішньополітичного курсу на європейську інтеграцію. Зокрема, це стосується й залучення України до спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу і реалізації нею усіх тих політичних та нормативно-інституційних можливостей, що посприяють зміцненню національної і регіональної безпеки. Діяльність в рамках безпекового сегменту євроінтеграційного курсу української держави має ґрунтуватися на декількох базових положеннях: багатомірність проблематики безпеки в сучасному світі та ключова роль в цій проблематиці економічних і культурних питань; цивілізаційна комплексність та розшарованість українського суспільства; історичні перспективи самого Євросоюзу [14, с. 362, 368, 378].

Гарантування безпеки, як внутрішньої, так і зовнішньої, є одним з головних завдань

будь-якої держави. У сучасному глобалізованому світі, національна безпека безпосередньо стосується національної економіки - її ефективності, рівня інноваційного й технологічного розвитку, характеру інтегрованості до світового господарства. Інтенсифікація глобальних та регіональних інтеграційних процесів суттєво видозмінила й саму економічну, зокрема зовнішньоекономічну, діяльність, яка сьогодні вимагає більшої зорієнтованості на співпрацю, а не конкуренцію, та максимальної виваженості й збалансованості. Все це стосується і проблематики економічної безпеки України, котра, в процесі здійснення євроінтеграційного курсу, не може собі дозволити жодної геополітичної конфронтації чи геостратегічної упередженості.

Використані джерела та література:

1. Договор о создании единой таможенной территории и формировании таможенного союза от 6 октября 2007 г. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dogovor_edin_tam Terr.rtf
2. Договор о Таможенном кодексе таможенного союза от 27 ноября 2009 г. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tsouz.ru/Docs/Pages/пщ84ргоек1.a8px>
3. Таможенный кодекс Таможенного союза, ст. 1,- Приложение к Договору о Таможенном кодексе таможенного союза от 27 ноября 2009 г. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tsouz.ru/Docs/Pages/mgs4proekt.aspx>
4. Фліссак К.А. Економічна дипломатія / К.А. Фліссак. - Тернопіль: «Новий колір», 2013. - 440 с.
5. Концепция экономической безопасности Российской Федерации. Основные положения. - М.: Научный совет при Совете безопасности РФ, 1994 г.
6. Государственная стратегия экономической безопасности Российской Федерации (Основные положения). - Одобрена Указом Президента РФ от 29 апреля 1996 г. №608. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/15/23Лит1>
7. Сенчагов В. Экономическая безопасность как основа обеспечения национальной безопасности России / В. Сенчагов // Вопросы экономики. - 2001. - №8. - С. 74.
8. Бурмистров В.Н. Экономическая безопасность России / В.Н. Бурмистров // Российский внешнеэкономический вестник. - 2013. - №4. - С. 3-13.
9. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. - Утверждена Указом Президента Республики Беларусь 11 апреля 2011 г. № 136.
10. Экономия и бережливость - главные факторы экономической безопасности государства - Директива Президента Республики Беларусь, 14 июня 2007 г. №3.
11. Акулич В.А., Сушкевич Д.В. Мониторинг индикаторов экономической безопасности Республики Беларусь. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ekonomika.by/downloads/9_Akulich_Sushkevich_2012.pdf
12. World Statistics Pocketbook 2011. - United Nations. - New York, 2012. - 251 p.
13. Основные вызовы экономической безопасности Казахстана - цены на нефть и иностранные инвестиции. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.kz/4495191-osnovnye-vyzovy-jekonomicheskoyj.html>
14. Кудряченко А.І. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д.і.н., проф. А.І. Кудряченка. - К.: Фенікс, 2009. - 544 с.

УДК 327. 2

Бульвінський А.Г.

ПОЗИЦІЯ РОСІЇ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВЕКТОРУ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті аналізуються вихідні політико-ідеологічні позиції, на яких ґрунтується позиція Росії щодо європейського вектору модернізації України та логіка дій, які реалізовувались Росією у 2013 р. щодо України у цьому контексті.

Ключові слова: модернізація, Україна, Російський світ, Європейський Союз.

Бульвинский А.Г. Позиция России относительно европейского вектора модернизации Украины.

В статье анализируются исходные политико-идеологические позиции, на которых основывается позиция России относительно европейского вектора модернизации Украины и логика действий, которые реализовывались Россией в 2013 г. относительно Украины в этом контексте.

Ключевые слова: модернизация, Украина, Русский мир, Европейский Союз.

Bul'vinskiy A. Russia's position towards European vector of Ukrainian modernization.

In the article initial political and ideological positions, which constitute a basis for Russian approach towards the European vector of Ukraine's modernization and logic of Russian actions towards Ukraine in 2013 in this regard are analyzed.

Keywords: modernization, Ukraine, "Russian World" concept, European Union.

Одним із ключових питань розвитку Української держави та напрямку соціально-економічних змін у країні є фактична та символічна визначеність щодо вектору суспільної модернізації. В українських реаліях відповідь на це питання передусім є відповіддю на питання чи вважає себе Україна частиною Європейського світу, поділяє його цінності й прагне рухатись до його стандартів життя, або ж вона вважає себе частиною «Російського світу» і хоче жити й розвиватись за традиціями і стандартами, що властиві цій цивілізаційній спільноті.

Вже тривалий час опитування громадської думки засвідчують перевагу прихильників європейської інтеграції в Україні. Дані соціологічних досліджень 2013 р. підтверджують цю тенденцію. Так, за результатами опитування, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» та Центром Разумкова 17-22.05.2013 р., - 41,7% українців вважають, що Україна має рухатись шляхом вступу в ЄС (31% - шляхом вступу до Митного союзу з Росією, Білорусією та Казахстаном) [1]; за даними опитування КМІС (13- 23.09.2013 р.), у разі проведення референдуму, за вступ України до Європейського Союзу проголосувало б 43,2% громадян (проти - 30,1%) [2]; за даними опитування СГ «Рейтинг» (26.09-06.10.2013 р.) - 53% українців підтримують приєднання України до ЄС (не підтримують - 35%), а 47% вважають підписання угоди про асоціацію та ЗВТ з ЄС більш вигідним для України, ніж вступ до Митного союзу (34%) [3].

Водночас, позиція Росії щодо європейського вектору модернізації України ґрунтується на уявленнях про Україну як невід'ємну частину російського історико-культурного світу, пов'язану з нею і спільністю історичної долі, і традиційними економіко-технологічними зв'язками.

Президент РФ В. Путін вважає українські землі споконвічними російськими територіями, які Росія втратила внаслідок розпаду СРСР. Так, під час зустрічі з творчим колективом газети «Комсомольська правда» 23.05.2005 р. В. Путін наголосив, що «Російська Федерація при розвалі Радянського Союзу... пішла на безпрецедентні в історії людства жертви, віддала десятки тисяч квадратних кілометрів своїх споконвічних територій» [4], а під час Бухарестського саміту НАТО у квітні 2008 р. В. Путін заявив Президенту США Дж. Бушу-молодшому, що «Україна - це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій - це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!» [5].

Більше того, В. Путін вважає росіян і українців одним народом, про що заявляв і в липні 2013 р. у Києві на конференції «Православно-слов'янські цінності — основа цивілізаційного вибору України» [6], і у вересні 2013 р. в інтерв'ю «Першому каналу» і агентству «Ассошіейтед Прес» [7] та на засіданні міжнародного дискусійного клубу «Валдай» [8].

Система поглядів на колишні республіки СРСР як на невід'ємну частину російського

історико-культурного світу була оформлена президентом РФ В. Путіним у геокультурну концепцію «Російського світу», вперше публічно презентовану в посланні до Федеральних Зборів РФ у квітні 2007 р. [9].

Розвиваючи ідеологічну концепцію «Російського світу» патріарх РПЦ Кирило під час свого виступу на Асамблеї Російського світу 03.11.2009 р. наголосив, що «Російський світ» потрібен для того, «щоб не втратити цінності й спосіб життя... орієнтуючись на які» створювалась «велика Росія» і що «ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь», «народи яких приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, принаймні, як її істотну частину».

В основі «Російського світу», за переконанням глави РПЦ, лежать по-перше, православна віра, по-друге, російська культура та мова, і, по-третє, «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». «Незалежні держави, що існують на просторі історичної Русі й усвідомлюють свою загальну цивілізаційну приналежність, могли б продовжувати разом творити Російський світ і розглядати його як свій спільний наднаціональний проект. Можна було б навіть увести у вжиток таке поняття, як країна Російського світу. Воно означало б, що країна відносить себе до Російського світу, якщо в ній використовується російська мова як мова міжнародного спілкування, розвивається російська культура, а також зберігається загальноісторична пам'ять і єдині цінності суспільного будівництва» [10].

Низку ключових положень цієї концепції було закріплено і в російських стратегічних документах, зокрема, у Концепції зовнішньої політики РФ [11] та Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р. [12].

Стратегічною метою сучасної Росії, відповідно до пріоритетів представлених у Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р., є набуття статусу світової держави. Однак це неможливо без перетворення Росії на самостійний центр інтеграції в Євразії, що, як вважає В. Путін, і має бути ключовою метою нинішнього російського геополітичного позиціонування.

Говорячи про формування Митного союзу, ЄСП та зони вільної торгівлі СНД, В. Путін чітко зазначає, що у такий спосіб Росія «послідовно намагається створити єдиний ринок зі своїми сусідами», а потрібно це для «збільшення розмірів внутрішнього ринку, що зробить його привабливішим для прямих інвестицій» [13]. Інакше кажучи, Росія, за рахунок більш тісної інтеграції із колишніми пострадянськими державами, планує збільшити інвестиційну привабливість власного ринку.

Згідно з планами В. Путіна, викладеними у статті «Новий інтеграційний проект для Євразії - майбутнє, яке народжується сьогодні», «будівництво Митного союзу та ЄСП закладає основу для формування в перспективі Євразійського економічного союзу», який має перетворитись на «потужне наднаціональне об'єднання, здатне стати одним із полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної «зв'язки» між Європою і динамічним Азіатсько-Тихоокеанським регіоном» [14].

Більш чітко й відверто суть російських стратегічних інтересів на просторах СНД було сформульовано у напівофіційній доповіді «Економічні інтереси і завдання Росії в СНД», оприлюдненій 04.03.2010 р. в Інституті сучасного розвитку, головою наглядової ради якого, на той період, був Президент РФ Д. Медведєв.

Відповідно до цього документу, «держави Співдружності - це життєвий простір, необхідний нашій країні для збереження статусу великої держави, для забезпечення власного сталого розвитку, для підтримки господарської цілісності. Більш конкретно Росія потребує:

- формування загального економічного простору СНД з широким виходом до

кордонів ЄС і на Азіатсько-Тихоокеанський регіон для виконання місії євразійської держави;

- доступу до розробки мінерально-сировинної бази країн СНД для зміцнення власної ресурсної бази та отримання дефіцитних корисних копалин, а також для підвищення своєї ролі на світових сировинних ринках і в якості гаранта міжнародної енергетичної безпеки;
- доступу до надлишкової робочої сили країн СНД, чому немає альтернативи в умовах наростання у нас демографічної проблеми і з урахуванням високої адаптивності трудових мігрантів з СНД до умов роботи в Росії;
- доступу до інтелектуальної, значною мірою російськомовної, еліти країн СНД для поповнення «витоку мізків» на Захід і стимулювання інноваційних процесів в російській економіці;
- доступу до системоутворюючих активів, забезпечення стабільності та передбачуваності співробітництва у сферах, що представляють стратегічний інтерес для Росії (в оборонній, атомній, авіаційній, ракетно-космічній промисловості);
- використання геостратегічного потенціалу СНД, у тому числі як транзитної території» [15].

Більше того, російські стратеги цілком свідомі, що «серйозною причиною обмежених успіхів Росії в інтегруванні СНД є низька міжнародна конкурентоспроможність національної економіки, зростаюче технологічне та інноваційне відставання від розвинених і держав, що розвиваються...

На зовнішньому ринку Росія та інші країни СНД виступають з низки товарів як конкуренти, а не партнери, що посилює суперечності між ними. На ринку Євросоюзу, Україна змагається з Росією з більшої частини експортного асортименту...» [15].

В. Путін також цілком свідомий, що Росія «змогла побудувати економіку, яка стала органічною частиною світової... в основному за рахунок наших природних ресурсів. Понад чверті ВВП Росії - це результат продажу на світовому ринку газу, нафти, металів, лісу, інших сировинних продуктів або продуктів первинної переробки» [13].

Більше того, на думку Президента РФ, у новий, трансформаційний етап свого розвитку Росія входить як країна, що пережила «масштабну Деіндустріалізацію, втрату якості й тотальне спрощення структури виробництва. Звідси вкрай висока залежність від імпорту споживчих товарів, технологій і складної продукції». І тому, визнає В. Путін, ми «маємо економіку, яка сильно залежить від зовнішнього ринку і у виробництві, і у споживанні», у народному господарстві «є величезні сектори, де наша технологічна і організаційна культура “застрягла” в минулому столітті», через системну корупцію «ми програємо в “конкуренції юрисдикцій” - бізнес, що працює в Росії часто вважає за краще реєструвати власність та угоди за кордоном». «Відкати» при використанні державних грошей складають 5-10% бюджету країни, а продуктивність праці є у 3-4 рази нижчою, ніж у розвинутих економік. «У масштабах країни низька продуктивність праці - це глобально неконкурентоспроможна економіка» [13].

Саме з метою «зупинити розвал інтелектуальних галузей нашої промисловості, зберегти науковий і виробничий потенціал за рахунок консолідації ресурсів і централізації управління» і були «створені великі держкорпорації і вертикально інтегровані холдинги - від Ростехнологій і Росатома до Об'єднаної авіабудівної корпорації і Об'єднаної суднобудівної корпорації». Проте, В. Путін вимушений визнати, що «поки більшість інтегрованих структур не стали ні глобально конкурентоспроможними, ні висококапіталізованими, ні навіть стійко прибутковими» [13].

У своїй статті «Демократія і якість держави» В. Путін також відверто пише, що спроби запровадити у Росії демократичні форми життя на початку 1990-х рр. принесли країні

олігархічний режим, який ледь не згубив державу, та створили стійку недовіру великої частини населення до самих понять демократія і ринкові реформи [16]. Отже, суспільна модернізація, у її західному розумінні, в Росії не прижилась і свідомо відкидається нинішньою російською політичною елітою.

На нашу думку, російським керівництвом не проводилось і не планується проведення модернізації політичної, державної та економічної системи Росії спираючись на принципи реальної, а не контрольованої чи «соборної», демократії, так як це зробили фактично усі країни Центрально-Східної Європи, котрі у ХХ ст. були частиною соціалістичного табору.

Основним завданням сучасної Росії є зміцнення себе і свого геополітичного становища у сучасному мінливому світі та визнання за РФ права брати участь у процесі вироблення рішень, які задають правила гри. Це означає, що ключові зусилля спрямовуватимуться на зміцнення держави та її основних інститутів, і лише потім на розбудову та формування системи, орієнтованої на покращення рівня життя громадян.

Ситуація зі створеним у 2010 р. Митним союзом Росії, Білорусії та Казахстану показує, що цей формат без участі України є недостатнім для реалізації амбітних планів Москви, більше того, він вочевидь пробуксовує в якості ефективного економічного союзу. У дослідженні, проведеному в 2012 р. Центром розвитку Вищої школи економіки на замовлення Мінекономрозвитку РФ констатувалося, що за два роки, які минули від моменту створення Митного союзу, частки взаємного товарообігу всіх країн-учасниць не змінилися порівняно з періодом до створення МС [17].

Аналіз ефективності функціонування МС у 2013 р., здійснений аналітичною групою «Da Vinci AG» у дослідженні «Митний Союз: кризові явища і ризики для України» [18] засвідчив, що за перші 5 місяців 2013 р. обсяги взаємної торгівлі у рамках МС та ЄП скоротились на 9,9% у порівнянні з попереднім роком. Причини погіршення динаміки взаємної торгівлі у межах МС полягають у сировинному характері експорту та низькій конкурентоздатності несировинних товарів. Проте, при цьому РФ реалізує політику зниження доступу до трубопроводів та інфраструктури, тому, наприклад, Білорусь не може отримати казахську нафту. За висновками «Da Vinci AG» вже нині «намічається тенденція до створення стійкої системи, де Білорусь, а особливо Казахстан, займуть нішу сировинного приросту економіки Росії». Більше того, «вигоду від даного об'єднання отримали винятково представники ФПГ, орієнтованих на сировинні ресурси: нафта, газ, метал, зерно. Це суперечить твердженням про залученість країн МС у розвитку високотехнологічних секторів економіки. Так, у структурі взаємної торгівлі галузь машинобудування займає лише 19,2%».

Одним із ключових завдань МС є монополізація каналів торгівлі з ЄС на пострадянському просторі, а Євразійського союзу - концентрація системи політичних зв'язків країн колишнього СРСР з ЄС. Плани України підписати угоду про асоціацію та створити зону вільної торгівлі з ЄС прямо суперечать російській зовнішньополітичній стратегії. Саме тому Москва наполегливо пропонує Україні приєднатись до МС, погрожуючи появою різних проблем у разі відмови. Парадокс ситуації полягає в тому, що здійснювана Росією політика запровадження торгових бар'єрів є не лише демонстративним покаранням України, але й наслідком кризи розвитку та торгівлі в самому МС.

У 2013 р. Росія інтенсифікувала зусилля, спрямовані на утвердження в якості одного з інтеграційних центрів світу. В своєму посланні до Федеральних Зборів наприкінці 2012 р. В. Путін анонсував час рішучих дій: «Зараз наше завдання - створити багату і благополучну Росію. При цьому хочу, щоб всі ми чітко розуміли: найближчі роки будуть вирішальними і, може бути, навіть переломними, і не тільки для нас, а практично для всього світу, який

вступає в епоху кардинальних змін, а може бути, навіть і потрясінь... У світі XXI століття на тлі нової розстановки економічних, цивілізаційних, військових сил Росія повинна бути суверенною і впливовою країною... Росія повинна не просто зберегти свою геополітичну затребуваність - вона повинна її помножити, вона повинна бути затребувана нашими сусідами і партнерами... На тлі суперечливих процесів, що відбуваються в світі, інтереси нації вимагають від нас рішучих дій...» [19].

На рух України в бік підписання угоди про асоціацію та ЗВТ з ЄС, яка неминуче має привести країну до здійснення модернізації суспільно-політичного та економічного життя за європейськими стандартами, Росія відповіла політичними погрозами, торговельними війнами і блокадами.

При цьому, російське керівництво є цілком свідомим того, що об'єктивним, наслідком підписання угоди про асоціацію та ЗВТ України з ЄС стане курс на модернізацію економіки згідно високих європейських стандартів. В одному зі своїх виступів В. Путін наголосив, що «Україна зобов'язується впровадити на своїй території, у своїй економіці технічні регламенти Євросоюзу... Це хороші технічні регламенти, навіть дуже хороші. Але для того, Щоб за ними випускати товари, потрібна модернізація економіки і різних галузей виробництва» [20].

Проте, Росію така перспектива не влаштовує. Саме тому протягом усього 2013 р. на Україну чинився сильний економічний тиск. Так, у січні 2013 р. ВАТ «Газпром» виставив НАК «Нафтогаз України» рахунок на 7 млрд. дол. за газ, який Україна не купувала у 2012 р. [21]. У квітні 2013 р. Президент Росії

В. Путін доручив «Газпрому» розробити план будівництва в обхід України газопроводу «Ямал - Європа-2» через Білорусь [22], а ВАТ «Газпром» звинуватив німецьку компанію RWE, яка з 01.11.2012 р. почала постачати газ в Україну в реекспорті російського газу [23]. У липні 2013 р. уряд РФ спочатку подав до СОТ повідомлення про намір підвищити мита на імпорту з України шоколаду, цукру, флоат-скла і кам'яного вугілля, потім ухвалив рішення відмовитися від продовження на II півріччя дії квоти на безмитні поставки українських труб [24], а Росспоживнагляд 29.07.2013 р. ввів заборону на постачання до Росії продукції української компанії Рошен [25].

Проте, зовсім іншого, показового, масштабу торгівельна війна проти українських товарів та підприємств набула наприкінці липня 2013 р., коли Федеральна митна служба РФ фактично заблокувала експорт товарів 46 українських підприємств до Росії, перевівши їх у розряд ризикованих. Під дію цих демонстративно недружніх, заходів потрапили товари таких українських експортерів як Дніпровагонмаш, Укрнафта, ДССГлобал Трейдінг, Дніпроспецсталь, Дніпропетровський завод ім. Комінтерну, Лутугінський науково-виробничий валковий комбінат, Менорита, Кременчуцький сталеливарний завод, СПОТ «Комінматінвест», Марганецький ГЗК, Дніпродзержинський сталеливарний завод, ДЗВТК «Комінмет», Біотрейд, ГД «Азозагалмаш», Азовелектросталь, Азовзагалмаш, Сілулр, Стальканат-Сілулр, НТПП Нові машини і технології, КФ «Рошен», ККФ «Рошен», ККФ ім. К. Маркса, Вінницька кондитерська фабрика, Маріупольська кондитерська фабрика «Рошен», Кременчуцька кондитерська фабрика «Рошен», Богдан Моторз, Турбоатом, Кримський титан, Кримський содовий завод, Синтез ресурс, Вольногорський ГЗК, Северодонецьке об'єднання «Азот», Суміхімпром, Стахановський вагонобудівний завод, ВО «КОНті», Горлівська кондитерська фабрика, Донецька кондитерська фабрика, Константинівська кондитерська фабрика, Агропродекспорт, Комо-експорт, Дубномолоко, Хімічна компанія «Бензол», НВО «Заря», Артемівський завод з обробки кольорових металів, ДП «Артемсіль», ПГ «Креатив» [26]. З 14 серпня у розряд ризикованих були переведені всі без винятку

українські експортери [27].

Пояснюючи дії російської сторони, яка зняла показову блокаду українського експорту до Росії 20 серпня, радник президента РФ С. Глазьев пояснив, що «ми про всяк випадок готуємося до більш жорсткого митного адміністрування, якщо раптом Україна здійснить цей самовбивчий крок, підписуючи угоду про асоціацію з ЄС» [28].

В інтерв'ю газеті «Вести» 21.08.2013 р. С. Глазьев змалював широку перспективу згорання двосторонніх відносин у разі підписання угоди про асоціацію та ЗВТ України з ЄС: «...ми будемо вимушені посилювати митне адміністрування, щоб уникнути реімпорту європейських товарів через

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

українську територію. Ми вимушені будемо посилювати систему ветеринарного і санітарного контролю, оскільки Україна переходить на європейські норми. Можливо, буде поставлено питання про припинення відносин вільної торгівлі з Україною, вивченням цього питання вже займається Євразійська економічна комісія. Багато проектів, які ми намітили спільно з українськими партнерами, включаючи атомну енергетику, оборонно-промисловий комплекс, ракетно-космічну, авіаційну промисловість, переглядатимуться у бік їх скорочення, тому що Україна бере на себе дуже жорсткі зобов'язання в частині виконання європейських технічних регламентів і слідування європейській оборонній та зовнішній політиці» [29]. В інтерв'ю телеканалу «Росія 24» Є. Глазьев взагалі заявив, що після підписання угоди з ЄС «Україна перестане бути для нас стратегічним партнером, вона зникне як суб'єкт міжнародного права», наголосивши, що «підписання проекту угоди України про асоціацію з Європейським союзом спричинить незворотне довгострокове погіршення торгово-економічних відносин із Росією, Білоруссю і Казахстаном» [30]. В інтерв'ю газети «Коммерсант Україна» 02.09.2013 р. він навіть звинуватив Україну в тому, що «вибравши асоціацію з Євросоюзом, Україна відмовляється від виконання ст. 13 договору про дружбу, співпрацю і партнерство з Росією» [31].

Зі свого боку, голова російського уряду Д. Медведев 23.09.2013 р. підкреслив, що у випадку підписання угоди про асоціацію з ЄС «для України особливий режим, партнерський режим, який діяв досі, закінчиться. Так ми ...будемо торгувати, але це буде торгівля така ж, як ми ведемо з нашими іншими партнерами - без будь-яких привілеїв і, навпаки, може бути, навіть з обмеженнями» [32].

Перспективу підписання угоди про асоціацію з ЄС Україною у Росії розглядають крізь призму втрати свого політичного впливу на цю країну та конкуренції з ЄС. Так, у заяві Державної Думи РФ від 20.09.2013 р. щодо резолюції Європейського парламенту 2013/2826 від 12.09.2013 р. наголошується, що «за резолюцією Європейського парламенту вгадується прагнення підірвати відносини народів, що проживають в Росії і на Україні, а також в інших державах пострадянського простору, і включити ці держави у виняткову зону інтересів Європейського Союзу. З такими підходами, від яких віє неоімперськими амбіціями, категорично не можна погодитися» [33].

Цікаво, що саме у жовтні 2013 р. стало відомо, що відповідно до затвердженої міністром оборони РФ С. Шойгу концепції розвитку Повітрянодесантних військ в 2016 р. поблизу українського кордону в Воронежі буде сформована нова десантно-штурмова бригада [34]. Наприкінці жовтня глава МЗС РФ С. Лавров заявив, що українці й росіяни при перетині Державного кордону між країнами повинні користуватися закордонними паспортами, а не внутрішніми документами [35]. У жовтні 2013 р. Росія заборонила постачання залізничних вагонів виробництва «Азовзагалмашу», «Дніпровагонмашу» і Крюківського вагонного заводу. З 12.11.2013 р. на Українсько-російському кордоні був запроваджений більш жорсткий режим забезпечення дотримання митного транзиту, щодо товарів, які ввозяться на територію Митного союзу [36].

Нових конфліктних барв українсько-російським відносинам у 2013 р. додав безпрецедентний випадок потоплення російськими прикордонниками баркасу з

українськими рибалками в Азовському морі. Внаслідок цього інциденту, 17.07.2013 р. загинуло четверо українських рибалок, а вцілілий рибалка потрапив у своєрідний «російський полон», що тривав понад 100 днів [37].

Вищевикладене спонукає до таких висновків:

1. Позиція Росії щодо реалізації Україною курсу на європейську інтеграцію та суспільно-політичну модернізацію є неконструктивною та конфліктною за своєю суттю. Її зміст полягає у перешкоджанні формалізації відносин України з ЄС.

2. Росія вважає рух України в напрямку досягнення асоціації з ЄС наближенням до російських кордонів тих міжнародних гравців, з котрими Москва конкурує у світі й розглядає це як загрозу для себе, оскільки втрачає територіальний бар'єр, яким була Україна.

3. Підписання Україною угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС розглядається Росією як остаточна втрата західної частини територіального історичного спадку Російської держави. Ця подія в ідеолого-політичному значенні для Москви буде навіть більш болючою ніж розпад СРСР у 1991 р. Оскільки тоді існувала надія, що Москва зможе знову стати центром інтеграції на пострадянському просторі, але підписання угоди про асоціацію України з ЄС в символічному розумінні означає, що Україна стала інтегральною частиною Європейського світу. Більше того, фактичний кордон між Російським і Європейським світами у загальних рисах повернеться до стану на середину XVII ст., а росіяни програтимуть конкуренцію з європейцям у боротьбі за вплив на Україну.

4. Підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС означає для Росії втрату перспектив здійснювати інтеграційні проекти за межами власне євразійського вектору розвитку. Крім того, без України суттєво зменшуються шанси на успішний розвиток Митного союзу та СЕП.

5. Російське керівництво розуміє неконкурентоспроможний, сировинний характер російської економіки і тому прагне, використовуючи різні інтеграційні формати, залучити ресурси України та інших країн пострадянського простору для підживлення й зміцнення позицій власної економіки.

6. -У разі глибокої економічної інтеграції з ЄС, українська економіка поступово вийде на новий технологічний рівень, зміниться структура виробництва й пріоритетність розвитку галузей, умови ведення бізнесу стануть більш цивілізованими, посиляться конкурентоздатність економіки. Можлива успішна модернізація української економіки та суспільно-політичної сфери, що ґрунтована на європейських стандартах, неминуче матиме серйозний вплив на російське суспільство, адже тоді під боком у Росії з'явиться серйозна альтернатива соціально-економічного розвитку, на яку росіяни не зможуть не

звернути уваги. Подібна ситуація загрожуватиме ідеологічним та соціально-економічним основам функціонування Російської держави у її традиційному розумінні.

Використані джерела та література:

1. Ставлення громадськості до європейської інтеграції України. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/mlfegblfblgmkl.htm>
2. Яким шляхом іти Україні — до якого союзу приєднатись? - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.khs.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=196&page=1>
3. Динаміка ідеологічних маркерів: жовтень 2013. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.raimgroup.com.ua/products/politic/data/entry/14073/>
4. Стенографический отчет о встрече с творческим коллективом газеты «Комсомольская правда», 23.05.2005. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.kremlin.ru/appears/2005/05/23/2050_type63376type63381_88557.shtml

5. Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Коммерсантъ. — 2008. — 07 апреля.— № 57/Ш3874).
6. Конференция «Православно-славянские ценности - основа цивилизационного выбора Украины», 27.07.2013, Киев. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/18961>
7. Интервью «Первому каналу» и агентству «Ассошиэйтед Пресс», 04.09.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/19143>
8. Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай», 19.09.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/19243>
9. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина // Российская газета. — Федеральный выпуск. — 2007. — 27 апреля — №4353.
10. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 03.11.2009. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
11. Концепция внешней политики Российской Федерации, 12.07.2008. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>
12. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г., 13.05.2009. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.news.kremlin.ru/ref_notes/424
14. Путин В. О наших экономических задачах, 30.01.2012. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.putin2012.ru/#article-3>
15. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня / В. Путин // Известия. — 2011. — 3 октября.
16. Экономические интересы и задачи России в СНГ. — М., 2010. — 48 с.
17. Путин В. Демократия и качество государства / В. Путин // Коммерсантъ. — 2012. — 06 февраля.
18. Центр развития. Разработка модели долгосрочного прогнозирования основных макроэкономических показателей стран-участниц ЕЭП (Беларуси, Казахстана) и Украины. Работа выполнена по заказу Минэкономразвития, 11.07.2012. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.dcenter.ru/science/DC_CIS_NIR_2012.pdf
19. Таможенный Союз: кризисные явления и риски для Украины, 05.09.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.ru.davinci.org.ua/docs/CU030913.pdf>
20. Послание Президента Федеральному Собранию, 12.12.2012. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/17118>
21. Пресс-конференция по итогам заседания Высшего Евразийского экономического совета, 24.10.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/transcripts/19485>
22. «Нафтогаз» підтвердив, що «Газпром» хоче 7 мільярдів за недобір, 26.01.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/01/26/6982294/>
23. Газпром підписав з поляками меморандум щодо газопроводу «Ямал-Європа-2» 05.04.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.unian.ua/news/564030-gazprom-pidpisav-z-polyakami-memorandum-schodo-gazoprovodu-yamal-evropa-2.html>
24. «Газпром» звинуватив «Нафтогаз» в незаконному реекспорті газу, 25.04.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/04/25/372727/>
25. Торгова війна між Росією і Україною набирає обертів, 17.07.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/07/17/385853/>
26. Росія заборонила ввезення цукерок Порошенка, 29.07.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/07/29/387258/>
27. Половецький М. Росія розв'язала торговельну війну проти України, 12.08.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/08/12/389401/>
28. Прес-служба Федерації роботодавців України. Росія блокує український експорт, 14.08.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.ua.fru.org.ua/rosiya-blokuje-ukrainskij-eksport/>
29. Росія готує реакцію на "самовбивчу" асоціацію України з ЄС, 18.08.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/08/18/6996231/>
30. Против ТС выступают люди, далекие от жизни // Вести. — 2013. — 21 августа.
31. Радник Путіна: Україна перестане бути стратегічним партнером, 27.08.2013. — [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/08/27/6996699/>
32. "С подписанием СА Украина перестает быть не просто стратегическим, но даже полноценным партнером" // Коммерсантъ Украина. — 2013. — 03 сентября. — № 135 (1838).
33. Партнерский режим с Россией у Украины закончится с ассоциированным членством в Евросоюзе -

Медведев, 23.09.2013. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.itar-tass.com/cl2/886270.html>

34. Заявлення Государственной Думы в связи с принятием Европейским парламентом резолюции, содержащей безосновательные обвинения в адрес Российской Федерации, 20.09.2013. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28Spravka%29?OpenAgent&RN=344080-6&02>
35. Новая десантно-штурмовая бригада ВДВ будет сформирована в 2016 году в Воронеже, 08.10.2013. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.itar-tass.com/c96/904828.html>
36. Швейц М., Братерский А., Матвеева П. «Точка невозврата» Украины к России, 28.10.2013. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/10/28_a_5727929.shtml
37. На кордоні з Росією в силу вступили нові правила Митного союзу, 12.11.2013. — [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/604784-na-kordoni-z-rosieyu-v-silu-vstupili-novi-pravila-mitnogo-soyuzu.html>
38. Журналісти відтворили хронологію зіткнення російських прикордонників та українських рибалок — [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tsn.ua/svit/rosiyski-prikordonniki-napali-na-ukrayinskih-ribalok-u-azovskomu-mori-308609.html>

УДК 327.7 (477)+351.88

Васильєв О.А

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізується роль розвитку електроенергетичного комплексу як бази збільшення експортного потенціалу і економізації зовнішньої політики України. Прогнозуються варіанти співпраці в електроенергетичній сфері з країнами ЄС, зокрема, з Німеччиною та Францією, що суттєво вплинуло б на вирішення актуальних проблем модернізації електроенергетичної галузі та підвищення експорту електроенергії.

Ключові слова: зовнішня політика, модернізація, економіка, експортний потенціал, електроенергетика.

Васильєв А.А. Развитие электроэнергетического комплекса как основа экономизации внешней политики Украины.

В статье анализируется роль развития электроэнергетического комплекса как базы увеличения экспортного потенциала и экономизации внешней политики. Прогнозируются сценарии сотрудничества в электроэнергетической сфере со странами ЕС, что может существенно повлиять на решение актуальных проблем модернизации электроэнергетики и увеличение экспорта электроэнергии.

Ключевые слова: внешняя политика, модернизация, экономика, экспортный потенциал, электроэнергетика.

Vasyliiev O. The development of the electric power complex as a base for Ukraine's foreign policy economizing.

In the article the role of electric power complex' development as a base for export potential increasing and Ukraine's foreign policy economizing is analyzed.. It is shown that strengthening and developing of Ukrainian export potential acquire particular significance as a source of foreign currency for gratification of production and socioeconomic needs. Formation of amalgamation in electro energy sphere with EU's countries, specifically with Germany and France, would affect decision of modern problems of electro energy industry modernization and electro energy export increasing.

Keywords: foreign policy, modernization, economy, export potential, electroenergy.

Конкуренція за енергоресурси стає у XXI столітті одним з найважливіших факторів міжнародної економіки і політики. Контроль за видобутком, рівнем Цін, напрямками і потужностями експортних маршрутів енергоносіїв зумовлюють життєздатність регіональних і глобальних альянсів. Взаємовідносини між споживачами і виробниками паливно-

енергетичних ресурсів є дуже важливим фактором сучасного світу.

Рівень розвитку енергетики має значний вплив на стан економіки в Державі, на вирішення проблем соціальної сфери та рівень життя людини. Згідно з найбільш помірними передбаченнями експертів, при існуючих темпах зростання населення і світової економіки глобальне енергоспоживання до середини XXI століття подвоїться, що реально загрожує екологічною катастрофою. Перед людством стоїть вкрай важливе завдання вийти на новий Рівень енергоспоживання за рахунок використання інноваційних енерготехнологій і підвищення енергоефективності всіх галузей економіки [1-3]. Трансформація світової фінансової системи має відбуватись у напрямку забезпечення відповідними коштами розвитку реальної економіки, зокрема паливно-енергетичної галузі.

Експертний аналіз показує, що у цьому столітті світові ресурси нафти і газу будуть практично вичерпані, тому необхідність поступової адаптації глобальної економіки до негативних явищ на світовому паливно-енергетичному ринку стає об'єктивною реальністю. Протягом минулого століття значні зусилля міжнародного співтовариства були спрямовані на формування інфраструктури глобального паливно-енергетичного ринку, політичному, правовому та економічному забезпеченню його функціонування. Ця інфраструктура охоплює складну систему двосторонніх і багатосторонніх міждержавних взаємовідносин, правових механізмів і організаційних структур, що забезпечують видобуток, транспортування енергоресурсів, формування їх ринків, включаючи ціноутворення і питання енергетичної безпеки [1-3].

Економізація зовнішньої політики України має спиратись на розвиток експортного потенціалу. Енергетика, яка є базою економіки держави, і охоплює процеси видобутку, транспортування, перетворення та використання паливно-енергетичних ресурсів, є організаційно складною еколого-економічною та виробничо-технологічною системою, що активно впливає на довкілля. Характерна особливість цього впливу полягає у багатоплановості (одночасний вплив на різні компоненти навколишнього середовища: атмосферу, гідросферу, літосферу, біосферу та населення) та різноманітності характеру впливу (відчуження територій, спотворення ландшафтів, механічні порушення, хімічне та радіоактивне забруднення, теплові, радіаційні, акустичні та інші фізичні впливи). Вплив ресурсних й екологічних обмежень в умовах переходу до сталого розвитку виявляється не лише в локальному і регіональному, а й глобальному масштабі [4; 5].

Україна має потужний електроенергетичний комплекс, в якому функції виробництва, передачі й постачання електроенергії розділені. Вся електроенергія, яка виробляється енергогенеруючими компаніями, продається на Оптовому ринку електроенергії (ОРЕ), звідки вона реалізується енергопостачальним компаніям, які, в свою чергу, продають її кінцевим споживачам, у т.ч. населенню. Аналіз показує, що на ОРЕ встановлені відносно занижені тарифи для генеруючих компаній державної форми власності (ГЕС та АЕС) і завищені - для підприємств переважно приватних (ТЕС та ВЕС). Нині ця різниця вже сягає трьох разів, у той час як в ЄС вона перебуває на рівні 30%.

Упродовж останніх років, в електроенергетичній галузі України відбулися значні як структурні, так і цінові зміни. Зокрема, оптова ринкова ціна на електроенергію на ОРЕ зросла практично на третину. Можна прогнозувати, що тенденція до зростання цін триватиме, особливо це стосується приватних генеруючих компаній ТЕС та альтернативної енергетики.

Сьогодні тарифи на електроенергію для основної частки населення значно нижчі оптової ринкової ціни продажу на ОРЕ, а також, середньої ціни від виробників. Фактично, в країні продовжується перехресне субсидування побутових споживачів електроенергії за

рахунок промислових. Таке становище призводить до зниження конкурентоспроможності вітчизняної промисловості на світовому ринку, особливо підприємств, в яких значну частку собівартості продукції становить електроенергія.

Першочергові завдання у модернізації економіки в умовах ресурсних і екологічних обмежень містяться у сфері підвищення енергоефективності, енергозбереження у всіх сферах народного господарства України. За таких високих енерговитрат, як в Україні (близько 0,8 кг у.п. на 1 дол., ВВП при середньому показнику у світі 0,3 - 0,4 , а в Європі 0,25), не можна говорити про високу конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку. Необхідним є перехід на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, зокрема, структурна перебудова економіки, радикальна модернізація всіх галузей народного господарства України, залучення іноземних інвестицій і технологій в реальний сектор економіки, зокрема, енергетику [3, с. 7]. Формування альянсу в електроенергетичній сфері з країнами ЄС, зокрема, Німеччиною та Францією, суттєво вплинуло б на вирішення актуальних проблем модернізації електроенергетичної галузі, переведення промисловості України на інноваційну основу.

Потреби країн Європейського Союзу в паливно-енергетичних ресурсах невинно зростають на 1-2% на рік. Збільшення споживання енергії в ЄС обумовлено в першу чергу зростанням потреб в транспортній галузі та комунально-побутовому секторі. Основним споживачем природного газу в ЄС є населення, частка якого становить близько 40% . Найбільша питома вага в структурі споживання нафти належить транспортній галузі - близько 70%. Найбільш швидко зростають потреби країн ЄС в електроенергії. Загальна встановлена потужність генеруючих об'єктів країн ЄС перевищує 600 ГВт. В структурі генеруючих потужностей приблизно 35% електроенергії виробляється на АЕС, 50% - на ТЕС, що використовують вугілля , природний газ, нафту, та 15% - гідроелектростанціями й потужностями з використанням інших відновлювальних джерел енергії [3, с. 6].

Країни ЄС мають обмежені природні запаси нафти та газу. Паливно- енергетичні ресурси ЄС становлять близько 4% від світових запасів нафти і менш ніж 2% від світових запасів природного газу, тоді як частка населення країн ЄС складає близько 7%, а сукупний ВВП - близько 25% від світового рівня. Нафтові родовища, розташовані в Північному морі, характеризуються високою вартістю видобутку та спроможні забезпечувати потреби ЄС лише у найближчі роки, за умов збереження нинішніх обсягів споживання та технологій видобутку. Більшість запасів природного газу ЄС припадають на територію Нідерландів (56%) та Великобританії (24%), і їх вистачить на 10 - 15 років. Природні запаси вугілля ЄС становлять близько 80% від загального обсягу паливно-енергетичних ресурсів. Низька якість вугілля, високі витрати на видобуток, негативний вплив його спалювання на екологічний стан визначають його використання переважно як резервного палива у разі виникнення

надзвичайних ситуацій у енергозабезпеченні країн ЄС. Потенційні загрози населенню й навколишньому середовищу від об'єктів ядерної енергетики обумовили негативне ставлення громадськості ЄС до перспектив подальшого будівництва АЕС і прийняття рішень деякими країнами про дострокове виведення з експлуатації працюючих станцій [6, с. 8].

Розглядаючи різні варіанти структурної перебудови паливно-енергетичного комплексу України, надзвичайно корисним для України є вивчення досвіду Європейського Союзу. В основі енергетичної політики ЄС лежить суттєве розширення частки альтернативної енергії в паливно-енергетичному балансі країн-членів. Так, згідно з прийнятими в ЄС документами, до 2020 року близько 20% всієї електроенергії, яка споживається у країнах ЄС, має вироблятися на базі відновлюваних джерел енергії, зокрема, вітру та сонця. Сьогодні ця частка в ЄС загалом не перевищує 7%. В Україні є пропозиції довести обсяги альтернативної електроенергетики (зокрема, сонячної) у 2020 році до 20% в загальному енергобалансі країни (що відповідає рівню планів країн ЄС) і водночас скоротити виробництво електроенергії на АЕС. Але треба вказати, що вже зараз, так званий, «зелений тариф» сонячних електростанцій встановлено в Україні на рівні 5 грн. за 1 кВт-год, що в 1,5 раза вище, ніж в ЄС.

Розрахунки експертів показують, що відновлювальні джерела енергії (вітрова, сонячна) не дозволять країнам ЄС за рахунок своєї території виробляти більше третини необхідної енергії. Таким чином, на перспективу, в умовах відмови від подальшого розвитку атомної енергетики, можна прогнозувати дефіцит електроенергії на паливно-енергетичному ринку ЄС [6, с. 8].

Підвищенню рівня енергетичної безпеки Європейського Союзу, значною мірою, може посприяти здійснення заходів з обмеження енергоспоживання в країнах-членах ЄС. Контроль за рівнем енергоспоживання здійснюється переважно шляхом застосування методів податкового впливу, регулювання норм законодавства та використання інших ринкових інструментів. Політика обмеження енергоспоживання передбачає досягнення відповідності цін на енергетичні ресурси їхній реальній вартості, сприяє підвищенню ефективності використання енергетичних ресурсів.

Завершення формування єдиних ринків газу та електроенергії в рамках ЄС сприяє посиленню конкуренції, розширенню номенклатури та покращенню якості продукції й послуг, що пропонують учасники ринків. Регулювання норм оподаткування має компенсувати нерівні умови функціонування енергетичних систем в різних державах та різних постачальників енергоресурсів, стимулювати енергозбереження й здійснення природоохоронних заходів [3, с. 6].

Забезпечення належного рівня постачання енергетичних ресурсів може бути досягнуто шляхом регулювання обсягів постачання енергетичних ресурсів внутрішнього походження; стимулювання конкуренції на енергетичних ринках, у першу чергу, щодо переробки та розподілу нафти та нафтопродуктів; регулювання обсягів імпорту енергетичних ресурсів.

З метою забезпечення стабільних поставок передбачається тісніша співпраця з країнами-постачальниками енергоресурсів із застосуванням заходів економічного й політичного впливу. Відносини з цими країнами мають бути орієнтовані на удосконалення механізму ціноутворення, укладання довгострокових угод та управління стратегічними запасами енергетичних ресурсів. Співпраця у паливно-енергетичній сфері може полягати в наданні технічної допомоги в рамках міжнародних проектів та інвестуванні у виробництво та транспортування нафти, природного газу та електроенергії.

Збільшення енергоспоживання за умов скорочення виробництва енергетичних ресурсів в ЄС має тенденцію до збільшення дефіцитності енергетичного балансу країн ЄС і

поступового збільшення обсягів імпорту енергоресурсів. Розглядаючи тенденції в паливно-енергетичній галузі економіки ЄС та поточний стан енергозабезпечення та енергоспоживання, необхідно розглянути економічні ризики, пов'язані з непередбачуваним характером змін цін на енергетичну продукцію на європейському та світовому ринках. Підвищення цін на нафту та природний газ потенційно може призвести до погіршення економічного стану країн ЄС. У цьому сенсі, найбільша невизначеність є з постачанням нафти та газу з країн Північної Африки й Близького Сходу.

Для забезпечення зростаючого глобального попиту на енергетичні ресурси потрібні значні нові інвестиції, але політичні ризики можуть перешкоджати спрямуванню інвестиційного капіталу в найефективніші проекти з енергопостачання та енергозбереження. Необхідно сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату на основі відкритості, стабільності та недискримінації. Це може бути здійснено на основі Енергетичної Хартії, яка застосовує збалансований підхід щодо доступу інвесторів до ресурсів. З одного боку, Договір чітко підтверджує національний суверенітет над природними ресурсами (кожна держава вільна у виборі того, як і на якому рівні будуть розроблятися її національні та суверенні паливно-енергетичні ресурси, а також, ступінь відкритості свого енергетичного сектору для іноземних інвестицій). З іншого боку, існує вимога стосовно того, щоб правила з розвідки, розроблення і придбання ресурсів були загальнодоступними, недискримінаційними та прозорими [3, с. 6].

Після здійснення іноземної інвестиції відповідно до національного законодавства країни, Договір покликаний забезпечувати надійну і стабільну взаємодію між цією інвестицією і приймаючим урядом. Договір захищає іноземних інвесторів від таких некомерційних ризиків, як дискримінаційний режим, пряма чи непряма експропріація або порушення окремих інвестиційних контрактів. Стабільність у відносинах між інвесторами і приймаючими урядами особливо необхідна в паливно-енергетичному секторі, де проекти мають довготерміновий та капіталомісткий характер. Обов'язкові норми, що містяться у Договорі до Енергетичної хартії, можуть відігравати істотну і позитивну роль у зменшенні ризиків. Вони надають інвесторам можливість захищати свої права, подаючи позови до міжнародного арбітражу проти урядів приймаючих країн.

Для обговорення всіх проблем, пов'язаних з інвестиціями в українську енергетику, доцільно використати Групу з інвестицій Договору до Енергетичної Хартії. Зокрема, можливо створення політичного форуму з інвестиційних питань; проведення оглядів країн-претендентів стосовно інвестиційного клімату і питань реструктуризації або приватизації об'єктів паливно-енергетичного ринку; здійснення взаємного тиску на треті країни в питаннях скорочення обмежень, що зберігаються і стосуються іноземних інвестицій в енергетичний сектор; надання загальних рекомендацій або індивідуальних консультацій окремим членам з питань їх енергетичної політики, пов'язаної з інвестиціями.

Інтеграційні процеси в паливно-енергетичній галузі ЄС спрямовані на створення єдиного енергетичного ринку і призводять до посилення взаємозалежності країн-членів ЄС у контексті їх надійного енергозабезпечення. Рішення стосовно енергетичної політики, які приймає одна з країн ЄС, впливають на функціонування паливно-енергетичних галузей інших країн-членів [3, с. 6].

Механізми економізації зовнішньої політики України в паливно-енергетичній сфері включають в себе [4; 9]:

- організаційні механізми (підвищення ролі МЗС України, зокрема, економічних підрозділів та представництв України з торговельно-економічних питань, у реалізації цілей і завдань експортно-імпортних операцій на паливно-енергетичному ринку, надання

змістовної інформації про можливості ринків ПЕР країни перебування);

- нормативно-правові механізми (здійснення заходів щодо гармонізації зі світовою практикою нормативної і договірно-правової бази, зокрема, в області комерціалізації технологій в паливно-енергетичній сфері; удосконалення порядку і механізмів правової охорони і патентування об'єктів інтелектуальної власності енергетичного спрямування за кордоном);

- інвестиційні, кредитно-фінансові та податкові механізми (удосконалення порядку і механізмів спільного з іноземними партнерами фінансування інвестиційних проектів ПЕК; опрацювання організаційно-правових механізмів, що стимулюють залучення коштів українських і іноземних приватно-промислових та банківсько-кредитних структур для фінансування міжнародних інноваційних проектів у паливно-енергетичному комплексі; розробка механізмів залучення інвестицій у сферу науки і технологій енергетичного профілю, зокрема, шляхом створення бірж інновацій, відкритих торгів цінними паперами енергетичних компаній; удосконалення податкового законодавства з метою стимулювання процесів комерціалізації і експорту високих технологій, наукомістких товарів і послуг);

- інформаційне забезпечення (здійснення на постійній основі збору і обробки необхідної інформації для формування єдиної бази даних відкритого доступу, яка містить інформацію щодо інвестиційно-інноваційних проектів в області паливно-енергетичного комплексу, ресурсів вітчизняних і іноземних венчурних фондів, умов участі в тендерах; забезпечення підтримки представлення вітчизняних демонстраційних енергетичних проектів на міжнародних виставках і ярмарках).

Висновки

1. Прискорений розвиток електроенергетичного комплексу України може стати надійною перспективною основою народного господарства України, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем суспільства і підвищення експортного потенціалу України. Для забезпечення розширеного експорту електроенергії до країн ЄС необхідна модернізація електроенергетичного комплексу України відповідно до європейських стандартів щодо функціонування об'єднаних європейських електромереж.

2. В рамках економізації зовнішньої політики України і створення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі виглядає перспективним експорт електроенергії, у першу чергу, до країн-членів ЄС. Забезпечити його мають не додаткові потужності АЕС, спорудження яких, з погляду на євроінтеграційні устремління України і ставлення в країнах ЄС до атомної енергетики, виглядає сумнівним і не дорога альтернативна енергетика, а реконструкція існуючих теплових електростанцій на базі парогазового циклу, тобто, з газотурбінною та паротурбінною частинами, що дозволить підняти ККД з нинішніх 30-40% до 60-70%. Таким чином, будуть вирішені проблеми надійного забезпечення електроенергією не тільки народного господарства України, але й створені додаткові ресурси, необхідні для експорту.

3. В умовах переходу до сталого розвитку економічне зростання в Україні має забезпечуватись шляхом досягнення світового рівня показників енергетичної ефективності промисловості і соціально-комунального сектору народного господарства та зменшення витрат енергоресурсів, що передбачає докорінні структурні зміни для створення малоенергоємної та малоресурсної економіки шляхом впровадження новітніх технологій, зокрема, у паливно-енергетичному комплексі.

4. В рамках економізації зовнішньої політики України аспекти паливно-енергетичного комплексу як одного з пріоритетних напрямків у діяльності МЗС мають бути структурно і кадрово підсилені як в центральному апараті, так і в ключових закордонних установах, які мають надавати активне сприяння реалізації міжнародних проектів у паливно-енергетичній

сфері.

Використані джерела та література:

1. Грабб М., Вролик К., Брэк Д. Киотский протокол: Анализ и интерпретация / Пер. с англ. / М. Грабб, К. Вролик, Д. Брэк. - М.: «Наука», 2001. - 303 с.
2. Агибалов С., Кокорин А. Копенгагенское соглашение - новая парадигма решения климатической проблемы / С.Агибалов, А.Кокорин // Вопросы экономики. - 2010. - №9. - С.115-132.
3. Васильев О.А. Формування інноваційних процесів використання нетрадиційних, відновлювальних та позабалансових джерел енергії на паливно-енергетичному ринку в аспекті оптимізації ресурсоспоживання в Україні / О.А. Васильев // Матеріали Наукової конференції «Інноваційні механізми економічного розвитку: світовий досвід ддд України», Київ, 10 березня 2009 року, ІСЕМВ НАН України, С. 5-9.
4. Васильев О.А. Модернізація як детермінанта сталого розвитку України / О.А. Васильев // Зовнішні справи. - 2012. - № 6. - С. 47-49.
5. Васильев О.А. Розвиток експортного потенціалу як складова модернізації зовнішньоекономічної діяльності / О.А. Васильев // Зовнішні справи. - 2013. - №4. - С. 36-39.
6. Васильев О.А. Вплив трансформації світової економічної системи на розвиток паливно-енергетичної галузі економіки країн-членів ЄС / О.А. Васильев // Проблеми різних економік світу в процесі трансформації світової фінансової системи: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 31 травня 2012 р.). - К.: ІСЕМВ НАН України, 2012. - С. 10-12.
7. Васильев О.А. Проблеми розвитку високотехнологічних галузей економіки України в умовах глобальної конкуренції / О.А.Васильев // 36. наук. Пр. - Вип. 1.(66). - К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. - С. 209-227.
8. Васильев О.А. Глобалізація атомної енергетики / О.А. Васильев // Матеріали Міжвідомчої науково-технічної конференції «Міжнародні проблеми ресурсозабезпечення», Київ, 24 квітня 2007 року, ІСЕМВ НАН України. - С. 33-42.
9. Васильев О.А. Побудова соціальної ринкової економіки як основа стратегії модернізації національного господарства України / О.А.Васильев // 36. наук. пр. - Вип. 1 (70). - К.: ІСЕМВ НАН України, 2012. - С. 3-15.

УДК 327.5+4(48)

Пугачова Д.В.

ПОЗИЦІЯ НЕЙТРАЛЬНОЇ ШВЕЦІЇ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті розглянуто позицію нейтральної Швеції щодо її партнерства з НАТО, участь країни у Спільній політиці безпеки та оборони ЄС, а також, ставлення громадянськості та політичних сил Швеції до повноцінного членства їх країни в Альянсі.

Ключові слова: нейтралітет, конфлікт, НАТО, Спільна політика безпеки та оборони.

Пугачова Д.В. Позиция нейтральной Швеции в современных международных отношениях.

В статье рассмотрена позиция нейтральной Швеции в вопросе ее партнерства с НАТО, участие страны в Совместной политике безопасности и обороны ЕС, а также, отношение общественности и политических сил Швеции к полноценному членству их страны в Альянсе.

Ключевые слова: нейтралитет, конфликт, НАТО, Общая политика безопасности и обороны.

Pughachova D. Position of the neutral Sweden in the modern international relations.

The article deals with position of neutral Sweden in partnership with NATO, country participation in Common politics of Security and Defense of the EU, and attitudes of civil community and political forces of Sweden as to the full membership in the Alliance.

Keywords: neutrality, conflict, NATO, Common politics of Security and Defence.

Нині, існують різні способи, які використовує держава для гарантування власної

безпеки. Одним з цих способів може вважатися нейтральний статус країни, тобто, такий юридичний і політичний статус, який зобов'язує не брати участі у війні між іншими державами, а в мирний час передбачає відмову від участі у військових блоках. Постійний нейтралітет, також, забороняє будь-які дії, що можуть призвести до участі у війні.

В сучасному комплексному й багатомірному світі політика нейтралітету не заважає країні брати участь в економічних союзах та регіональних організаціях безпеки, які не передбачають колективної оборони. Тому така політика заперечує членство нейтральної держави в НАТО, оскільки, ця організація ґрунтується на принципі колективної оборони, але не відкидає можливості співробітництва з Альянсом у військово-технічній сфері. Нейтральні країни можуть брати участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ) на рівні гуманітарної, санітарної, технічної допомоги.

Завдяки поширенню процесів глобальної інтеграції дедалі більше набуває сили тенденція до тіснішого співробітництва країн і це, потроху, «розмиває» межі визначеності політики нейтралітету, хоча й відмовляться від такої політики нейтральні держави не поспішають. Швеція вже давно втратила статус і припинила відігравати роль великої держави, а прагнення відсторонитися від центрів силового протистояння і ліній політичних поділів об'єктивно спонукало її до здійснення нейтралістської зовнішньої політики. Швеція є однією з п'яти західноєвропейських країн, що зберігають військовий нейтралітет: крім скандинавського королівства від належності до військових альянсів утримуються Швейцарія, Фінляндія, Австрія та Ірландія. І, якщо Австрія, Ірландія і Фінляндія дотримуються нейтралітету порівняно нещодавно - з 1950-х рр., то Швеція зберігає фактичний нейтралітет, не вступаючи ані до жодної війни, ані у жодний військовий союз, майже двісті років.

Нейтральна країна повинна дотримуватись таких вимог: відсутність іноземних військових баз та територіальних претензій; висока обороноздатність; і виконувати такі зобов'язання: не підтримувати воюючі сторони, не надавати їм свою територію, не торгувати з ними зброєю. Слід мати на увазі важливий пункт будь-якого нейтралітету - нейтральний статус потребує вагомих витрат на оборону [1, с. 126-133].

Під час холодної війни шведська оборонна доктрина ґрунтувалася на положенні щодо можливості повноцінної самостійної оборони від радянського нападу. Армія Швеції, країни з населенням близько десяти мільйонів, під час проведення повної мобілізації чоловічого населення налічувала менше мільйона осіб. Наприкінці 1950-х рр., шведська військова авіація мала в розпорядженні більш ніж 800 літаків (посідала четверте місце у світі за цим показником). У період біполярного протистояння Північноатлантичний Альянс вважав Швецію природним союзником, чия армія забезпечуватиме утримання скандинавського «плацдарму» і виконуватиме військово-стратегічну роль природного буферу між СРСР і членом НАТО - Норвегією. Значення Швеції для Північноатлантичного Альянсу ілюструє той факт, що в усіх військових планах вторгнення радянських військ на територію королівства - навіть, без зіткнення СРСР з членами НАТО - передбачало надання Швеції прямої військової допомоги. Водночас, шведські військові погоджувалися інформувати НАТО щодо випадків виявлення у своїх водах радянських підводних човнів. Хоча й Швеція часів біполярності була дуже важливою для Північноатлантичного альянсу - це не перетворило нейтралітет королівства на просту формальність. Шведська армія була справді здатна існувати в автономному режимі, на власній технологічній базі [2].

У сучасному багатополосному світі панує інтеграція й взаємозалежність, що зумовлюють прагнення держав утворювати міждержавні союзи та інтеграційні блоки. Тому інтеграція до існуючих структур європейської та євроатлантичної безпеки виглядає для

Швеції найраціональнішим вибором. Впродовж останніх років, ця держава активно долучається до безпекової політики ЄС. Зокрема, разом з іншими країнами балтійського регіону, вона взяла участь у формуванні Північної тактичної групи. Швеція і надалі відіграє активну роль у відпрацюванні завдань нещодавно створених Сил реагування НАТО. Слід також відзначити, що територія цієї нейтральної держави дедалі частіше використовується Північноатлантичним альянсом для проведення військових навчань. Швеція й Фінляндія домовились з членами Альянсу - Норвегією, Ісландією та Данією - про спільне патрулювання морських кордонів на території Арктики й створення комбінованих сил флоту і підрозділів швидкого реагування. З ініціативи Великобританії, відбулось зібрання представників держав Балтики, що мало на меті обговорити й забезпечити подальше зміцнення військового співробітництва в Балтійському регіоні та Арктиці.

Дискусія навколо можливості вступу Швеції до НАТО була ініційована не стільки розпадом Радянського Союзу і початком активного розширення Північноатлантичного альянсу, скільки тим, що саме 1990-ті рр. стали часом активної інтеграції цієї нейтральної держави до міжнародних структур. У 1995 році королівство долучилося до Євросоюзу, а менше ніж за рік до цього Швеція стала учасником програми НАТО «Партнерство заради миру». У лютому 1996 р., тогочасний прем'єр-міністр Швеції - соціал-демократ Інгвар Карлссон - офіційно заявив, що вступ до НАТО може розглядатися як одна з можливостей військово-політичного розвитку країни, а лідер Поміркованої партії Карл Більдт декларував, що його партія повністю підтримує вступ країни до Альянсу.

Курс на членство королівства в НАТО мав усі шанси отримати достатню підтримку в суспільстві, якби не події навколо Іраку. Ще в 2002 р., уряд Швеції оприлюднив нову військову доктрину, яка передбачала відмову від участі країни у військових союзах найближчим часом. Розпочата наступного року агресія США та їхніх союзників проти Іраку остаточно позбавила суспільної підтримки ідею вступу країни до НАТО. Перспектива відправки військовослужбовців до зони бойових дій викликала занепокоєння шведської

громадськості та й американські військові, що залишаються основними «донорами» військової структури НАТО, не бачили особливої потреби в новому союзнику з Північної Європи.

Розмірковуючи про ставлення громадськості Швеції щодо вступу країни до Північноатлантичного Альянсу, потрібно (на підставі результатів соціологічних опитувань), відзначити, що значна частина шведів негативно ставиться до перспективи більш тісної кооперації з НАТО (у 2006 р., тільки 22% опитаних позитивно ставилися до можливості членства Швеції в Альянсі, а 46% сприймали цю перспективу негативно). Попри це, час від часу, то один, то інший шведський політик декларує, що традиційний нейтралітет, якого дотримується країна з 1814р., вже не відповідає ані сучасним викликам і загрозам, ані міжнародним зобов'язанням Швеції. Насамперед, йдеться про зобов'язання перед партнерами - сусідніми скандинавськими державами та членами Євросоюзу, адже, співпраця країн Північної Європи у сфері оборони не може вважатися альтернативною НАТО формою забезпечення національної та регіональної безпеки, що робить необхідним пристосовування до нових умов [3, с. 44].

Нині, вступ до НАТО обстоюють політики з двох партій, які належать до правоцентристської коаліції - Партії поміркованих і Народної партії. Для Партії поміркованих членство в Північноатлантичному Альянсі - це природний крок у довгостроковій перспективі (за словами міністра оборони Швеції Стена Толгу). Водночас, Біргитта Олссон - представник Народної партії - офіційно заявила на рівні своєї партії, про необхідність вивчити і обговорити, вже на державному, а не тільки на партійному рівні, питання щодо приєднання Швеції до альянсу. Пояснюючи виборцям свою позицію, прихильники вступу країни в НАТО говорять про зміни у світі. Особливо їх непокоїть «балтійський сусід» - Російська Федерація. Ці страхи посилились після подій грузинсько-російської війни і в контексті перманентних українсько-російських газових війн. Занепокоєність, також, викликає той факт, що шведський нейтралітет де-юре не закріплений жодним міжнародним документом.

Спонукають політиків до пошуку нових варіантів гарантування національної безпеки й ті відносини, що склалися у Швеції з Євросоюзом. Шведські євроатлантисти звертають увагу на те, що статус нейтралітету вкрай сумнівний для держави, яка є активним учасником європейської політики безпеки й оборони, програми «Партнерство заради миру» і намагається створити регіональну систему безпеки «Північне співробітництво». Так, Стокгольм має зобов'язання перед Євросоюзом і повинен їх дотримуватися, навіть незважаючи на свій задекларований нейтралітет. Подібна ситуація посилюється й дією іншого фактора: переважна більшість країн Євросоюзу є членами НАТО та учасниками інституційних механізмів гарантування безпеки обох організацій, які існують паралельно й доповнюють один одного [4].

Враховуючи, що ЄС володіє меншими військовими можливостями ніж Північноатлантичний альянс, шведські прихильники вступу до НАТО вважають нераціональним перебувати поза рамками однієї з цих організацій.

До того ж Стокгольм (оскільки, країна перебуває поза альянсом), не має можливості впливати на вироблення й прийняття рішень органами Північноатлантичного договору (що є доволі несправедливим, адже, Швеція не лише бере участь в програмі «Партнерство заради миру», але й є активним учасником миротворчих операцій) [5].

Всі ці аргументи представники Партії поміркованих і Народної партії висловлюють вже тривалий час, викликаючи бурхливу реакцію у шведському суспільстві. Наприклад, у 2009 р., коли міністр оборони Стен Толгфорс повідомив про початок переговорів з НАТО,

Норвегією й Фінляндією про приєднання до північноєвропейської системи протиповітряної оборони, він водночас заявив, що Швеція не залишиться пасивною у разі кризової ситуації або нападу на одну з сусідніх країн Північного регіону чи Євросоюзу.

Після обговорення цієї ініціативи уряду, опозиційні політичні партії - соціал-демократична, ліва й «зелених» - висловилися проти вступу до Альянсу. Потрібно зазначити, що ці опозиційні партії займають або більш жорстку або більш гнучку позицію, хоча й всі вони виступають за співпрацю з НАТО. Однак, не більше того, оскільки вважають, що Стокгольм і так зайшов занадто далеко, направивши свій контингент до Афганістану. На думку Партії центру і Християнсько-демократичної партії, рівень співпраці з Північноатлантичним альянсом на сьогодні більш ніж достатній.

Сьогодні питання про вступ до НАТО не перебуває на порядку денному парламентаріїв. Як відзначають шведські експерти й політики, для того, аби це відбулося, необхідна підтримка з боку соціал-демократів, вступ Фінляндії до НАТО і, звичайно ж, схвалення населення, яке такий напрям не підтримує - здебільшого через негативне ставлення до політики Сполучених Штатів, миротворчої операції НАТО в Косово, війни в Іраку та Лівії. Проте, хоча ідея вступу в Альянс і непопулярна у шведському суспільстві, але, як зауважила Біргитта Олссон, політичні партії не повинні беззастережно слідувати громадській думці. Їх головне завдання - впливати на неї.

Нині відбувається тісна співпраця країни з блоком - шведські збройні сили регулярно здійснюють спільні військові навчання, зокрема, маневри флотів у Балтійському морі. Шведські військові, разом з країнами НАТО, беруть активну участь в місії ISAF в Афганістані. Вони, також, присутні на території колишньої Югославії [6].

Для Швеції потреба вступу до військового союзу зумовлена дією цілком об'єктивних факторів. Планомірне скорочення армії і зростання витрат на утримання сучасних збройних сил (навіть, нинішня крихітна армія обходиться країні в 7 млрд. доларів на рік, що становить 1,7% ВВП) змушують керівництво країни шукати можливості перекласти хоча б частину цих витрат на потенційних союзників [7].

До сьогодні армія країни забезпечується зброєю і технікою практично винятково шведського виробництва. Національні ВПС літають на шведських винищувачах JAS 39 Gripen - і, навіть, експортують їх до таких держав НАТО, як Норвегія, Чехія та Угорщина. Солдати озброєні штурмовими гвинтівками

Ак 5 і Ак 4, які, хоча і сконструйовані за зразком відповідно бельгійської FNC і німецької Heckler & Koch G3, виробляються на шведських заводах й істотно відрізняються від цих вихідних зразків. Зрештою, танкові частини Швеції аж до 90-х рр., комплектувалися виключно продукцією місцевих розробників - виробленим консорціумом компаній Volvo, Landsverk і Bofors танком Strv 103.1 лише в 1990-х рр. він поступився місцем Strv 121 і Strv 122 - виробленими на шведських заводах ліцензійним модифікаціям німецького Leopard 2.

Спиратися на потенціал власної військової промисловості воліють і на флоті - Швеція сама розбудовує власні військово-морські сили, включаючи підводні човни та розроблені за технологією Stealth, корвети класу Visby. Якість продукції така, що саме шведські дизельно-електричні підводні човни взяв в оренду ВМФ США, після того як з'ясувалося, що американські виробники втратили технології створення сучасних дизельних підводних човнів.

Невелика дев'ятимільйонна країна має доволі сильні, як для своїх розмірів,

армію і військово-промисловий комплекс. Ще в роки холодної війни нейтральна Швеція була десятим у світі експортером зброї. За останні 20 років вона піднялася на сьоме місце, продаючи озброєння на суму майже два мільярди доларів. Покупцями продукції шведського ВПК є Нідерланди, Індія, Пакистан, ПАР, країни Латинської Америки і, навіть, США й Великобританія. Особливу славу здобули собі винищувачі JAS 39 Gripen (ті самі, що використовувались під час бомбардування Лівії у 2011 р.), БМП CV90 і артилерійські радары ARTHUR. Шведська ВПК випускає, також, гвинтокрили, підводні човни, надводні кораблі й радары для них, системи дальнього виявлення радіолокації, самохідні гаубиці, переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК).

Чисельність шведської армії становить 25 тис. осіб, але Генштаб розробив план, що дозволяє швидко її подвоїти. На озброєнні скандинавської військової машини перебувають 165 бойових і 102 допоміжні літаки, понад 50 надводних кораблів і п'ять підводних човнів.

Що ж до можливості використання союзних коштів, то її Швеції надають, так звані, європейські бойові групи. Концепція створення європейських бойових груп трансформувалась з концепції Єврокорпусу - збройних сил Євросоюзу, що існують паралельно зі структурами НАТО і незалежно від військового керівництва США. Концепція Єврокорпусу, як централізованої європейської армії, активно пропагувалася наприкінці 1990-х рр., але тоді її не було змоги реалізувати (ступінь інтеграції Євросоюзу поки не дає можливості створити ефективно діючу централізовану військову машину). Ідея Єврокорпусу на початку 2000-х років була замінена концепцією європейських бойових груп - компактних регіональних міні-армій чисельністю від 1,5 до 3 тис. осіб, котрі формуються для кожного регіону на базі кількох сусідніх країн. Перший деталізований план європейських бойових груп був запропонований в кінці 2005 року. Відповідно до цього плану, в Євросоюзі передбачається створити 18 бойових груп, в кожній з яких виокремлюється країна-лідер,

військовослужбовці якої складають ядро бойової групи, і три-чотири країни- сателіти, чия участь більше полягає у забезпеченні інфраструктури, ніж у наданні військовослужбовців. За мирних часів, бойові групи повинні перебувати в стані десятиденної мобілізаційної готовності й бути здатними відповісти на регіональні загрози сепаратизму, тероризму чи, навіть, зовнішньої агресії.

Відповідно до концепції європейських бойових груп, нейтральна Швеція перетворюється на ядро, так званої, Північної бойової групи. Планується, що шведські збройні сили нададуть на створення цієї групи 2300 військовослужбовців. Крім Швеції, до Північної бойової групи будуть включені військовослужбовці Фінляндії (200 осіб), Норвегії (150 осіб), Ірландії (80 осіб) та Естонії (50 осіб). Вже сам склад групи демонструє, що в її рамках, під проводом нейтральної Швеції, діють армії двох нейтральних країн, що входять до ЄС (Фінляндії та Ірландії), а також, двох членів НАТО (Норвегії та Естонії) [2].

Питання щодо посилення співпраці Швеції і НАТО постало з новою силою після конфлікту в Лівії у 2011 р. Швеція, яка не є членом Північноатлантичного альянсу, дала згоду на залучення своїх ВПС до військових операцій. Першим ініціативу щодо участі скандинавів у військовій операції проти Муаммара Каддафі озвучив глава МЗС Швеції Карл Більдт. Цей політик, котрий займав свого часу посаду прем'єра, відомий доброзичливим ставленням до співпраці з НАТО. Як з'ясувалося, почин глави шведської дипломатії підтримав і прем'єр Фредрік Рейнфельдт.

Напередодні зустрічі з генеральним секретарем НАТО Андерсом Фогом, Расмуссен Рейнфельдт виступив з пропозицією надіслати до Лівії вісім шведських винищувачів «Гріпен», військово-транспортний лайнер «Геркулес» і розвідувальний літак «Гольфстрім». Остаточне рішення про те, чи посилати шведські літаки до Африки мав ухвалити парламент. Після тривалого обговорення цього питання, Риксдаг Швеції схвалив плани прем'єр-міністра і нейтральна Швеція долучилась до лівійського конфлікту.

Починаючи з 2 квітня 2011 р., коли на сицилійську базу НАТО вилетіли шведські винищувачі JAS 39 Gripen і по 16 жовтня 2011 р., військові цієї країни взяли участь у виконанні 560-ти завдань командування альянсу і підготували для нього 2 тис. 198 доповідей. Вся ця діяльність обійшлася шведському уряду в 336 млн. крон (51 млн. доларів).

Нарощування співробітництва між Швецією та НАТО, особливо після лівійської операції, стурбувало політичні й наукові кола Росії, яка впродовж останніх десятиліть досить успішно підтримувала й розбудовувала співробітництво з цією скандинавською країною. В РФ почали лунати думки про активне оточення Росії військовими базами НАТО у чорноморському регіоні й біля північних кордонів РФ та втягування Швеції до Альянсу. Участь у бомбардуваннях Лівії і створення «Арктичного мін-НАТО» вважалися російською стороною кроками саме в цьому напрямку. Власне Швеція Росії навряд чи загрожує. Однак, у складі Північноатлантичного альянсу, вона стає

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

набагато небезпечнішою. І в цьому сенсі, закінчення епохи шведського нейтралітету для Росії є доволі неприємним фактом.

Нині, у шведському суспільстві немає єдності з приводу можливого вступу до НАТО. Прихильники вказують на безпеку, що йде від Росії, супротивники - на витрати, пов'язані з членством в Альянсі. Однак, той факт, що шведи останнім часом тісно координують з НАТО свої зусилля, а також, участь в лівійському конфлікті, підтверджує, що «атлантичний» вектор шведської політики сьогодні сильнішає.

Якщо Швеція увійде до Північноатлантичного альянсу, то це створить для Росії чимало проблем і на Балтиці, і в Арктиці. Так, поблизу північних російських кордонів з'явиться спільне шведсько-норвезьке ударне угруповання. Сьогодні НАТО нарощує свою присутність в Арктиці. І поповнення лав альянсу Швецією - дуже неприємний сигнал для Росії [8].

Отже, для гарантування своєї безпеки Швеція обрала шлях нейтралітету і вже майже 200 років дотримується нейтрального статусу. Поза тим, вона плідно використовує партнерство з НАТО, не будучи членом цієї організації, а також, вже як член ЄС, бере активну участь у Спільній політиці безпеки та оборони, тісно кооперуючись з даними структурами. Більш глибока інтеграція Швеції до Північноатлантичного альянсу, що передбачає активізацію участі у закордонних військових операціях в Іраку, Афганістані, Лівії, і, можливо, в інших країнах, навряд чи розглядається сьогодні королівством як приваблива перспектива. Між тим, військово-технічне співробітництво з НАТО - як на рівні програми «Партнерство заради миру» й Спільних навчань, так і на рівні подальшої уніфікації озброєння - вочевидь розвиватиметься. Водночас, Швеція нарощуватиме свою роль у військових структурах Євросоюзу, передусім, як країна-лідер Північної бойової групи, перетворюючись на потужну військовою силою в балтійському регіоні, здатну координувати зусилля не тільки держав-нейтралів, але й активних членів НАТО.

Використані джерела та література:

1. Чекаленко Л.Д. Позаблоковість чи нейтралітет / Л.Д. Чекаленко // Сучасна українська політика. - Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. - К.: Фенікс, 2011, -С. 126-133.
2. Сумленный С. Взовется ли в НАТО шведский флаг? - Эксперт. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.expert.ru/countries/2008/02/ug0yuei8ya_li_u_payu_8iye<i8kiu_i^/
3. Манжол В.А., Вдовенко В.М. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин / В.А. Манжол, В.М. Вдовенко. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2007 р. - 167 с.
4. Кравченко В. Нейтралізація нейтралітету / В. Кравченко // Дзеркало тижня. - 03.07.2009. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.gazeta.dt.ua/РОЦГІСЗ/peuIra1ira18Iya_peuIra1i_tetu.html
5. Швеція на пути в НАТО. «Договор о коллективной безопасности». - Хвиля. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.hvilya.org/analytics/geopolitics/shvetsija-na-puti-v-nato.html>
6. Партнерство Швеции и НАТО. - Вестник НАТО. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue3/russian/history.html>
7. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет. Центр Разумкова. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.uceps.org/uk/files/category_journal/NSD105_ukr_9.pdf
8. Мощная Швеция через Ливию рвется в НАТО. - Правда. Ру.- 30.03.2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.pravda.ru/world/europe/eigoreap/04-05-2010/1027259-1/>

ПОСЕРЕДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ У КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ

Стаття присвячена аналізу «посередництва» у врегулюванні конфліктів як окремого напрямку сучасної зовнішньої політики Турецької Республіки. Розглядається місце цього напрямку у загальній зовнішньополітичній концепції Туреччини, інституційне забезпечення посередницької діяльності, принципи та методологія посередництва на прикладі турецького досвіду, ініціативи щодо забезпечення миру та врегулювання конфліктів у рамках міжнародних організацій.

Ключові слова: посередництво, врегулювання конфліктів, зовнішня політика Туреччини.

Чубрикова О.А. Посредническая деятельность в урегулировании конфликтов в концепции современной внешней политики Турции.

Статья посвящена анализу «посредничества» в урегулировании конфликтов как отдельного направления современной внешней политики Турецкой Республики. Рассматривается место этого направления в общей внешнеполитической концепции Турции, институциональное обеспечение посреднической деятельности, принципы и методология посредничества на примере турецкого опыта, инициативы по обеспечению мира и урегулирования конфликтов в рамках международных организаций.

Ключевые слова: посредничество, урегулирование конфликтов, внешняя политика Турции.

Chubrikova O. Mediation in resolving conflicts in the concept of contemporary Turkey's foreign policy.

This article analyzes the “mediation” in conflict resolution as a separate foreign policy directions of modern Turkish Republic. The place of this trend in the total foreign concept in Turkey, institutional support for mediation, mediation principles and methodology on the example of the Turkish experience, initiatives to promote peace and conflict resolution within the framework of international organizations.

Keywords: mediation, conflict resolution, foreign policy of Turkey.

Суттєве підвищення міжнародного авторитету Турецької Республіки упродовж останніх років, зростання впливовості цієї держави у регіоні та фактичний вихід на лідируючі позиції серед країн-сусідів, спонукає до ґрунтовного науково-практичного дослідження сучасної зовнішньополітичної концепції цієї держави. Посередницька діяльність Туреччини у врегулюванні конфліктів останнього десятиліття набула ознак одного з основних напрямів

зовнішньої політики цієї держави. Разом з тим, зусилля турецької дипломатії здобувають все більший позитивний резонанс на міжнародній арені, отримують схвальну оцінку з боку лідерів держав регіону та світової спільноти.

З точки зору України - це питання становить інтерес через географічну близькість Української та Турецької держав, а також, політичну належність до одного регіону. Аналіз найбільш активних напрямів турецької зовнішньої політики є необхідним як у контексті вироблення стратегії розвитку відносин нашої держави з країнами регіону, так і в якості можливих позитивних прикладів реалізації зовнішньополітичної стратегії.

Аналіз наукових публікацій, в яких розглядається тематика посередницької діяльності Турецької Республіки, доводить, що зазначений напрям зовнішньої політики, як правило, згадується у контексті розвитку відносин цієї держави з країнами регіону. Предметом окремого наукового дослідження посередницька діяльність стала у кількох працях, зокрема, Р. Шуліка [9], П. Танк [10] та The International Crisis Group [12].

У зазначених дослідженнях автори переважно концентрують увагу на практичному вимірі посередницьких зусиль Туреччини, а саме, розгляді конкретних переговорних форматів між конфліктуючими сторонами, що реалізуються за сприяння турецької дипломатії. Оцінюється, також, вплив процесу врегулювання на розвиток відносин між учасниками конфлікту та ситуацію в регіоні, досліджуються зовнішньополітичні бонуси, які здобуває Турецька держава завдяки своїй ролі «регіонального посередника». Разом з тим, поза увагою залишається питання викладення комплексного підходу турецької сторони до посередницької діяльності.

Метою даної статті є аналіз посередництва у врегулюванні конфліктів як окремого напрямку зовнішньої політики Турецької Республіки, дослідження його складових та структури. Це потребує виконання таких завдань: розгляд посередництва у врегулюванні конфліктів у контексті загальної зовнішньополітичної концепції Туреччини; викладення переговорних форматів конфліктуючих сторін, що реалізуються за посередництва Туреччини; дослідження інституційного забезпечення посередницької діяльності; розгляд принципів та методології посередництва; аналіз ініціатив Туреччини щодо забезпечення миру та врегулювання конфліктів у рамках міжнародних організацій.

Посередництво у врегулюванні конфліктів у діяльності Міністерства закордонних справ Турецької Республіки виділено в один із пріоритетних напрямів [2]. Слід зазначити, що цей напрям є втіленням загальних принципів зовнішньої політики Туреччини, яка упродовж останнього десятиліття зазнала Докорінних змін.

Сучасний період у турецькій зовнішній політиці розпочався у 2002 р., коли до влади прийшла консервативно-демократична правоцентристська Партія справедливості та прогресу. З того часу кардинально змінилися концептуальні засади реалізації зовнішньої політики. По-перше, на заміну однобокої орієнтації на Захід прийшла багатовекторність та налагодження співпраці з

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

країнами регіону. По-друге, вичікувальність та пасивність змінили проактивність, динамічність та ініціативність. В основу сучасної зовнішньої політики була покладена концепція «стратегічної глибини» [7], яку для Туреччини складають геополітичне розташування та історичний спадок. Туреччина «повернулася обличчям» до своїх найближчих сусідів, припинивши відторгати османське минуле, що принесло їй значні економічні та політичні дивіденди. Усі ці чинники дозволили поставити амбітну стратегічну мету - здобуття регіонального та глобального лідерства.

На думку Міністра закордонних справ Турецької Республіки Ахмета Давутоглу, якого називають архітектором сучасної турецької зовнішньої політики, Туреччина має «низку особливих характеристик, що роблять її ідеальним посередником у своєму регіоні та за його межами» [4]. По-перше, це довготривале партнерство із Заходом та, водночас, цивілізаційна і культурна близькість з багатьма іншими частинами світу. По-друге, наявність матеріальних та ментальних можливостей, аби бути ефективним посередником.

Спонукає Туреччину до участі у врегулюванні конфліктів, за його словами, той факт, що країна розташована у самому центрі всіх політичних конфліктів оточуючих регіонів та зазнає їхнього впливу безпосередньо або опосередковано, історично або культурно [4].

До зазначених А. Давутоглу чинників культурно-історичного та геополітичного характеру необхідно додати існування в державі політичної стабільності з 2002 р., що дозволяє проводити послідовну зовнішню політику, а також, існування суттєвої фінансово-матеріальної бази, яку забезпечує стале економічне зростання - станом на 2012 р., Туреччина була 16-ю економікою в світі та 6-ю - в Європі [11].

Упродовж останніх років, за даними Міністерства закордонних справ Туреччини [3], глава зовнішньополітичного відомства та турецькі дипломати ініціювали своє залучення до вирішення таких суперечок та конфліктів як всередині певних країн, так і у міждержавному форматі врегулювання внутрішньополітичної ситуації в Іраку, Лівані, Киргизстані; забезпечення сталого миру та стабільності у Боснії і Герцеговині, з метою чого було запроваджено два тристоронні механізми - БіГ-Сербія-Туреччина та БіГ- Хорватія-Туреччина; тристоронній переговорний формат щодо покращення відносин між Афганістаном та Пакистаном: Афганістан-Пакистан-Туреччина. На турецькій території проводяться переговори між західними країнами та Іраном щодо іранської ядерної програми.

Можна навести кілька інших прикладів. Так, до погіршення відносин з Ізраїлем через інцидент з судном «Маві Мармара» та загибелі дев'яти турецьких громадян за посередництва Туреччини велися непрямі переговори між Ізраїлем та Сирією. Турецькі представники, також, брали участь у врегулюванні конфліктної ситуації у Сомалі між урядом та різноманітними угрупованнями.

Що стосується інституційного забезпечення посередницької діяльності, керівник Центру стратегічних досліджень при МЗС Туреччини Б. Арас, який

пров
един
Туре
розга
звано
диплс
створене для опі

Як з:
загалом та і
- «повна пр
громадянсь
установ.

Прив
Афганістан
примиренн
Афганістан
сусідніми в
допомоги П
службовців
студентам.
Турецькі п
Різноманіт
різноманіт
Афганістан
ісламські
тлумачення
будівельно
вдалося нал
створена р
Стамбульсь
тринадцяти

Особ
методологі
конфліктів.
його конц
практичног

А. Д:
процесу - п

Щод
технічний
волі вирішу
У цьому

Т

себе на їхнє місце. Переговорні сторони мають бачити посередника, як одного з них. А. Давутоглу наводить приклад поворотного моменту у переговорах за посередництва Туреччини між різними угрупованнями в Іраку з метою переконання сунітських представників взяти участь у виборах в якості політичних партій. Протягом двох-трьох місяців безрезультатних зустрічей та взаємної критики сторін А. Давутоглу взяв слово і не коментуючи суперечку, змалював Багдад X століття, коли це місто було центром цивілізації, інтелектуального та культурного життя. Потім, він описав зруйнований монголами Багдад XIII століття, поставивши перед переговорними сторонами вибір: «Ви або відновите Багдад як центр цивілізації, або станете частиною його руйнівників, як монголи». За словами турецького міністра, саме це послугувало рушійною силою у врегулюванні ситуації. Тоді один зі старійшин сказав: «Ми маємо слухати цього брата, він говорить, як багдадець, а не чужинець». А. Давутоглу підкреслює, що посередник має бажати допомогти, а не використати ситуацію у власних інтересах.

Важливими чинниками психологічного аспекту він виокремлює, також, віру у вирішення суперечки чи конфлікту та проведення попередньої психологічної роботи зі сторонами конфлікту перед організацією зустрічі за одним столом.

Основними складовими інтелектуального аспекту є: вивчення деталей, а саме, документів щодо попередніх етапів конфлікту, причин успіхів та провалів переговорів; далекоглядність - концептуальне бачення не тільки вирішення конфлікту, а й статус-кво, якого посередник прагне досягти; розуміння та аналіз міжнародного контексту процесу врегулювання, вплив сусідніх країн.

Що стосується етичного аспекту, то посередник має застосовувати ціннісний підхід та захищати спільні цінності, а не певний інтерес. Його не мають пов'язувати з певним інтересом. Обидві сторони повинні відчувати, що посередник розділяє їхні цінності. Запорукою успіху у веденні переговорів зі сторонами є щирість та правдивість, передача обом переговорним сторонам однакових сигналів. Аналіз процесів врегулювання конфліктів турецького міністра доводить, що представлення однієї зі сторін «дещо відмінної картини», сподіваючись, що одного дня ця «невинна брехня» об'єднає сторони, врешті зруйнує довіру сторін до посередника.

Окрім цього, посередник має зберігати нейтралітет, тобто, не надавати переваги жодній зі сторін, але й бути об'єктивним та говорити кожній зі сторін про її неправоту.

Методологічний аспект полягає в тому, щоб мати чіткий план контактів з конфлікуючими сторонами, правильно планувати час, застосовувати інклюзивний підхід, тобто, включати до переговорів усі конфлікуючі сторони, забезпечувати сконцентрованість переговорів - не допускати великих перерв між раундами.

Визначивши посередництво у врегулюванні конфліктів одним з пріоритетів зовнішньої політики, забезпечивши необхідну інституційну основу для цієї діяльності, реалізувавши низку посередницьких форматів, Туреччина

виступила автором кількох міжнародних ініціатив щодо посередництва у врегулюванні конфліктів, найважливішими та найуспішнішими з яких є ті, що реалізуються під егідою ООН.

По-перше, йдеться про Форум Альянсу цивілізацій, що був створений у 2005 році за спільної ініціативи Прем'єр-міністра Іспанії Х.Л.Р. Сапато та Прем'єр-міністра Туреччини Р.Т. Ердогана. Він покликаний покращити діалог між представниками різних культур та релігій. На сьогодні, ця ініціатива перетворилася на масштабний форум, який підтримують 138 держав та організацій [1].

По-друге, 24 вересня 2010 р. за ініціативи міністрів закордонних справ Туреччини та Фінляндії була заснована «Група друзів з посередництва конфліктів» [7]. Її мета - привернути увагу міжнародної спільноти до важливості посередництва у превентивній дипломатії; просування використання посередництва у мирному врегулюванні конфліктів, попередження конфліктів, розвиток посередництва. Наразі «Група друзів» нараховує 37 членів та 7 регіональних та міжнародних організацій. Щорічно у Нью-Йорку проводяться міністерські зустрічі «Групи друзів» (на даний час відбулося три).

У результаті цієї ініціативи була схвалена перша резолюція ГА ООН щодо посередництва у конфліктах, ставши чимось, на-кшталт, юридичної бази - 65/283 - «Посилення ролі посередництва у мирному врегулюванні суперечок, попередження та розв'язання конфліктів».

У лютому 2012 р. у Стамбулі відбулася міжнародна конференція «Сприяння миру через посередництво: нові актори, свіжі підходи, сміливі ініціативи». Планується проведення такого заходу на щорічній основі.

Продовжуючи свою активність на миротворчому напрямі, Туреччина внесла пропозицію створити регіональний центр ООН з посередництва у Стамбулі [8].

Оцінюючи діяльність Туреччини у сфері врегулювання конфліктів, необхідно відзначити системний, професійний, а також, ціннісний підхід до цього питання. Непересічна активність на цьому напрямі та сприйняття зусиль як представниками різних конфліктуючих сторін, так і міжнародною спільнотою, роблять Туреччину однією з провідних країн регіонального миротворчого руху. Привертає увагу, також, і той факт, що Туреччина стала фактично єдиною мусульманською країною, яка зробила посередницьку діяльність провідною сферою своєї зовнішньої політики та вивела її на професійний рівень.

Проведений аналіз свідчить, що турецька дипломатія застосовує ґрунтовний комплексний підхід до посередницької діяльності у врегулюванні конфліктів. Цей підхід полягає у взаємопов'язаності з концепцією «стратегічної глибини», а саме, ефективному використанні переваг свого геополітичного розташування та культурно-історичного спадку, інституційному забезпеченні Посередницької діяльності, впровадженні власних принципів та методології

посередництва, а також, започаткуванні відповідних ініціатив у **рамках** міжнародних організацій.

Зазначений підхід дає підстави зробити висновок, що Туреччина бачить посередництво у врегулюванні конфліктів одним з пріоритетів зовнішньої політики та засобом підвищення впливовості у регіоні та світі.

Досвід Туреччини міг би бути цікавим для України як в якості прикладу комплексного забезпечення певного напрямку зовнішньої політики, **так** і посилення

своєї ролі у врегулюванні конфліктів на теренах колишнього СРСР.

Використані джерела та література:

1. Альянс цивілізацій. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.unaoc.org/about/group-of-friends/members/>
2. Міністерство закордонних справ Туреччини. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.tr>
3. Міністерство закордонних справ Туреччини. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>
4. Aras B. Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative. - Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research - December 2012. - № 4. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/12/SAM_Papers_No.4-Dec12.pdf
5. Davutoglu A. Stratejik Derinlik / A. Davutoglu. - Istanbul: Kure Yayinlari, 2001.
6. Davutoglu A. Turkey's Mediation: Critical Reflections from the Field / A. Davutoglu // Middle East Policy Council Journal. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/turkeys-mediation-critical-reflections-field>
7. Davutoglu A., Tuomioja E. Mediation for Peace: a Means toward a Better World / A. Davutoglu, E. Tuomioja // Hiiiriyet Daily News. -2012.-25 February.
8. Jones D. Turkey Seeks to Be International Mediation Center. -2012. Feb 27. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.search.proquest.com/pqrl/docview/923776908/13E23AA28EFD87C01E/3?accountid=41654>
9. Sulik R. Mediation capacity of Turkey as a regional power. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2012-04-ankara/Mediation-capacity-of-Turkey-as-a-regional-power-PhDr.-Rudolf-Sulik.pdf>
10. Tank P. Turkey as an international mediator: opportunities and pitfalls, with special reference to Norway / P. Tank // NORWEGIAN PECEBUILDING REOURCE CENTRE. - 2011. - July.
11. The Republic of Turkey Prime Ministry Investment Support and Promotion Agency. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.invest.gov.tr/en-us/turkey/factsandfigures/pages/economy.aspx>
12. Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints // The International Crisis Group - Europe Report №203. - 2010. - 7 April. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey-cyprus/turkey/203%20Turkey%20and%20the%20Middle%20East%20-%20Ambitions%20and%20Constraints.ashx>

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ЯК ДЖЕРЕЛО КОНФЛІКТІВ У СУБСАХАРСЬКІЙ АФРИЦІ

У статті розкриваються питання взаємозв'язку природних ресурсів та конфліктів у Субсахарській Африці, а саме яким чином такі природні ресурси як земля, вода, нафта, алмази породжують конфліктні ситуації.

Ключові слова: природні ресурси, конфлікт, Субсахарська Африка.

Княздвирская Е.А. Природные ресурсы как источник конфликтов в Субсахарской Африке.

В статье рассматриваются вопросы взаимосвязи природных ресурсов и конфликтов в Субсахарской Африке, а именно каким образом такие природные ресурсы как земля, вода, нефть, алмазы порождают конфликтные ситуации.

Ключевые слова: природные ресурсы, конфликт, Субсахарская Африка.

Knyazdvir's'ka K. Natural resources as a source of conflict in Sub-Saharan Africa.

This article is devoted to the questions of interconnection between natural resources and conflicts in Sub-Saharan Africa: how conflict situations can be caused by such natural resources as land, water, oil and diamonds.

Keywords: natural resources, conflict, Sub-Saharan Africa.

Дослідження взаємозв'язку природних ресурсів та конфліктів становило інтерес для науковців протягом багатьох століть. Відомо, що майже всі війни глобального масштабу точилися за володіння територіями з великими запасами природних ресурсів. Така ситуація зумовила виникнення цілої низки колоніальних імперій, які, навіть, після свого краху зберігають вплив на колишні колонії і, відповідно, доступ до їх природних багатств. Подібна взаємозалежність вважалася класичною для колоніального періоду. Проте й нині питання ролі природних ресурсів у світових процесах не втратило своєї актуальності, адже, саме вони є складовою забезпечення миру та безпеки на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

У сучасних наукових студіях питанням взаємозв'язку природних ресурсів та конфліктів приділялася увага таких вчених як М. Росс, Ф. ле Білон, Т. Джілфейсон, котрі вважають, що природні ресурси призводять не лише до конфліктів, але й досить часто виступають своєрідним «прокляттям» для ресурсозалежних держав, зокрема, африканських. Наявність корисних копалин, а, точніше, відсутність вміння їх ефективного управління та використання, не тільки не веде до економічного зростання, а, навпаки, створює ефект «голландської хвороби». Подібний взаємозв'язок простежується й на Африканському континенті, що було детально досліджено американським вченим А.Алао. Серед доробку вітчизняних та російських науковців слід особливо відзначити праці В.К. Тури, Т.Л. Дейч, О.М. Васильєва.

Н.І. Висоцької, Ю.В. Потьомкіна та інших.

Основною метою даної статті є виокремлення основних груп природних ресурсів, які зумовлюють виникнення конфліктів в Субсахарській Африці та визначення їх впливу на ескалацію цих конфліктів.

Нині, світова спільнота стурбована процесами, пов'язаними з навколишнім середовищем і, зокрема, природними ресурсами. Тому не дивно, що виникає питання про перегляд світового ставлення до політики природних ресурсів. Американський дослідник Рочестерського Університету А. Алао виокремлює три основні питання, що спричиняють занепокоєння людства природними багатствами. Перше питання стосується майбутнього світової екологічної системи - залежності цього майбутнього від змін в навколишньому середовищі, які виявляють себе у виснаженні озонового шару, парниковому ефекті й знищенні тропічних лісів.

Друге питання, що помітно актуалізувалося впродовж останніх десятиліть ХХ ст. - першої декади ХХІ ст., полягає в зростанні глобальної стурбованості виснаженням життєво важливих природних ресурсів. Така ситуація породжує занепокоєність серед розвинутих держав, оскільки, внутрішня неспроможність забезпечити зростаючий попит на життєво важливі ресурси може призвести до збільшення зовнішньої залежності й посилення зовнішніх впливів.

І нарешті, третє питання - це знову ж таки природні ресурси як джерело конфліктів [2, р. 3]. В сучасних умовах зростання масштабів виробництва, поява на світовій арені нових економічних гігантів, таких як Китай, Індія, що активно нарощують свій економічний потенціал, і, відповідно, потребують для цього все більше природних ресурсів в обмін на інвестиції, позики та інші матеріальні блага, питання володіння природними багатствами стає стратегічним для багатьох держав і континентів, особливо для країн, що розвиваються. Водночас, саме наявність цих ресурсів, прагнення володіти ними та розпоряджатися досить часто призводить до появи конфліктів як внутрішнього, так і міжнародного характеру.

Конфлікти за ресурси існували, існують і, на жаль, будуть існувати ще тривалий час. За даними Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП, 2009 р.), від 1990 р., щонайменше 18 конфліктів точилися за доступ та контроль над природними ресурсами. Впродовж останніх 60 років 40% усіх внутрішньодержавних конфліктів, тією чи іншою мірою, були зумовлені боротьбою за природні ресурси [3]. Яскравим тому підтвердженням слугує Африканський континент.

В Африці знаходиться 2/3 країн світу, що характеризуються як нестабільні, з найбільшою кількістю конфліктів у Центральній та Східній його частині. Такі країни, як Демократична Республіка Конго (ДРК), Судан (Південний), Сомалі й сусідні держави потерпають від хронічної нестабільності. Більше того, кількість збройних конфліктів у світі скоротилася вдвічі в той час як в Африці вона залишилася приблизно такою ж, а самі ці конфлікти стали більш кровопролитними та затяжними. У 1970-х і 1980-х роках половина всіх внутрішньодержавних конфліктів в Африці могла вважатися громадянськими війнами, оскільки, кількість їх жертв перевищувала 1000 чоловік на рік. В 1990-х роках вже дві третини внутрішньодержавних конфліктів на африканському континенті були громадянськими.

Війни в Ліберії, Анголі й Демократичній Республіці Конго були спричинені боротьбою за такі цінні ресурси, як деревина, алмази, золото, мінерали і нафта (табл. 1). Інші конфлікти, зокрема в Дарфурі, супроводжувалися сутичками за контроль над дефіцитними ресурсами (родюча земля і вода).

Таблиця 1

Громадянські конфлікти в Африці, пов'язані з природними ресурсами 1990-2002 рр.*

Країна	Тривалість	Ресурси
' Ангола	1975-2002	нафта, алмази
; Ангола (Кабінда)	1975-	нафта
Демократична республіка Конго	1996-1997,1998-	мідь, кобальт, золото, алмази
Республіка Конго	1997	нафта
Ліберія	1989-1996	деревина, алмази, залізо, пальмова олія, какао, кава, марихуана, гума, золото
Сьєрра-Леоне	1991-2000	алмази
Судан	1983-	нафта

^Розроблено автором на основі даних Michael Ross, The Natural Resource Curse: How Wealth Can Make You Poor. // Natural Resources and Violent Conflict: options and actions. - Ed. by Ian Bannon, Paul Collier. - Washington D. C.: The World Bank, 2003. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/05/24/000012809_20040524154222/Rendel/PDF/282450Natural0resources0violent0conflict.pdf

На думку колишнього Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, саме «природні ресурси відіграють активну - а часом і головну - роль у внутрішніх або регіональних конфліктах в Африці. Впродовж останніх 15 років боротьба за доступ до цінної сировини спричинила війни в Сьєрра-Леоне, Ліберії, Демократичній Республіці Конго, Судані, Південному Судані й багатьох інших місцях. Нафта, також, відграла важливу роль у безперервному насильстві в дельті Нігера» [11].

Однак, не можна стовідсотково стверджувати, що природні ресурси, а, точніше, боротьба за них, постає єдиною причиною виникнення конфліктів на цьому континенті. Вони зумовлюються й цілою низкою інших факторів: бідністю, етнічними чи релігійними непорозуміннями, корупцією, недемократичними урядами. Проте, навіть, після того, як ці фактори взяті до уваги, дослідження незмінно показують, що природні ресурси підвищують небезпеку виникнення громадянських війн.

Яким же чином природні багатства Африки створюють загрозу регіональній та міжнародній безпеці?

Загалом, виокремлюється три основні форми взаємозв'язку природних ресурсів і конфліктів в Африці: (1) випадки, в яких природні ресурси є прямою або віддаленою причиною конфлікту; (2) ситуації, в яких природні ресурси розпалюють та/або підтримують конфлікти, і (3) випадки, в яких ресурси використовуються в процесі врегулювання конфліктів.

У якості причини конфліктів (1), природні ресурси легко ідентифікувати в багатьох общинних конфліктах, особливо, за право володіння і контролю над землею. На більш широкому національному рівні, подібні ситуації рідко коли можна чітко визначити, оскільки зазвичай вони приховуються під маскою етнічних чи релігійних суперечностей.

Роль природних ресурсів як фактору розпалювання конфліктів (2) стала одним з найбільш суперечливих питань постбіполярного періоду в Африці, особливо з огляду на збільшення числа збройних груп, які використовують природні ресурси для самовизначення або реалізації інших відцентрових прагнень. Водночас з такою практикою, показовим є зростання кількості таких випадків до 13. В Анголі та Ліберії, у ДРК і Сьєрра-Леоне сепаратистські групи використовували природні ресурси як фактор боротьби з чинними урядами.

У якості фактора постконфліктного врегулювання (3), природні ресурси можуть розглядатися подвійним чином. З одного боку, як складова мирних угод, своєрідна

«розмінна монета», особливо, для тих конфліктів, в яких корінні причини пов'язані з володінням та управлінням природними багатствами. Прикладом цього стало підписання в липні 1999 р., в Ломі Угоди про перемир'я у громадянській війні в Сьєрра-Леоне, коли управління алмазними ресурсами країни було віддане під контроль лідеру повстанського Об'єднаного революційного фронту (ОРФ) Фоді Санке. З іншого боку, повстанські та сепаратистські групи, навпаки, намагаються усунути від контролю над ресурсами з метою запобігання війнам. Найбільш помітним прикладом тут можуть бути міжнародні санкції ООН (ембарго на торгівлю алмазами з утримуваних повстанцями територій Анголи і Сьєрра-Леоне за участь колишнього президента Ліберії Чарльза Тейлора у громадянському конфлікті (2000-2003 рр.), а також з Кот-д'Івуаром (2005-2014 рр.)).

Також, до основних причин, що зумовлюють взаємозалежність природних ресурсів і конфліктів, можна віднести суто економічні.

Насамперед, це стосується зв'язку природних ресурсів з економічним розвитком країни. Згідно з дослідженнями Т. Джілфейсона, країни багаті на природні ресурси не відзначаються високими економічними показниками. З 65 ресурсозалежних країн, що розвиваються, тільки чотири мали довгострокові інвестиції в 25% ВВП, а середній темп зростання ВВП склав понад 4%. Це були Ботсвана, Індонезія, Малайзія і Таїланд [4]. Причому, така ресурсозалежність може призводити як до різких підйомів, так і до різких спадів економічного зростання, зумовлених рівнем світових цін на ресурси. Країни ж з низькими показниками приросту ВВП і високими показниками бідності є потенційно небезпечними під кутом зору можливості виникнення конфліктів. Наприклад, протягом трьох років, що передували війні в Демократичній Республіці Конго, приріст ВВП в середньому складав 5,6%, а протягом трьох років до громадянської війни в Республіці Конго - 1,9%; напередодні громадянської війни в Ліберії - 1,3% [9].

Держави, які володіють великими запасами сировини, зазвичай, наражаються на проблему ефективного управління й використання доходів,

отриманих від продажу цієї сировини. Політична верхівка, яка власне і продає дорогоцінні ресурси, отримує дохід не тільки безпосередньо від їх реалізації, але й у вигляді хабарів за «правильний» розподіл родовищ серед іноземних ТНК. Нині на Африканському континенті діють не тільки компанії колишніх метрополій, але й нових азійських гігантів, насамперед, нафтовидобувні («Шелл», «Мобіл», «Брітіш Петролеум», «Тоталь», «Шеврон», «Ельф Акітен», «Аджіп» і т. ін.), алмазовидобувні («Де Бірс», «Алмази Росії. Саха», «Аргайл») і ті, що працюють у сфері видобутку кольорових і дорогоцінних металів («Англо-Американ корп.», «Імпала», «Лонро», «Ріо-Тінто-Цинк» та ін.). Такий підхід породжує корупційні схеми, які не дозволяють повною мірою спрямовувати доходи від ресурсів на забезпечення нагальних потреб місцевого населення у побудові інфраструктури, соціальних об'єктів. В африканських країнах-експортерах понад 1 млрд. дол., зник з рахунків урядів у 2001 р., через корупцію [8]. Підписані нафтові контракти зникли, а державні нафтові компанії були звинувачені у відмиванні коштів через офшори.

Тому на цьому фоні створюється сприятливе підґрунтя для дії сепаратистських і повстанських груп, які користуються лозунгами про зміну влади та вигнання іноземних загарбників з «нашої» території (наприклад, Біафра, Катанга, Кабінда).

З іншого боку, доходи від ресурсів стимулюють розвиток сепаратистських рухів, шляхом їх фінансування. Тривалий час, особливо в період біполярності, повстанці отримували гроші та зброю від одного з прихильних до них полюсів, або дружніх держав. Нині підходи дещо змінилися, з метою отримання коштів повстанці досить часто «приватизують» ринок природних ресурсів та відчують себе незалежними і самодостатніми. Здійснюють вони це двома шляхами: перший - рекет, шантаж компаній або викрадення людей, які є експортерами, другий - продаж прав на видобуток мінеральних ресурсів з майбутніх контрольованих ними територій. Такими методами користувалися УНІТА в Анголі та ОРФ в Сьєрра-Леоне, банди в дельті Нігера, а також, повстанці Лоран Кабіла в Заїрі й Дені Сассу-Нгессо в Конго Браззавіль.

Багато вчених порушують питання, яким чином ресурси призводять до тривалого та затяжного конфлікту. Так, на думку американського дослідника М. Росса, найбільш схильними до виникнення внутрішніх конфліктів є країни з великими запасами нафти й країни, які володіють дорогоцінним камінням та наркотиками різних видів (опіум, кока, канабіс), останні постають не стільки фактором ініціювання конфлікту, скільки його подовження [8]. Як видно з табл. 1, саме нафта і алмази виступають основним джерелом конфліктів на Африканському континенті.

На думку британського вченого Ф. ле Білона, різні типи ресурсів, а точніше, місце їх розташування, сприяють розвитку різних типів громадянських воєн. Ресурси, що групуються навколо населеного пункту є більш доступними, ніж ресурси, які розкидані на великій території, водночас як ресурси віддалені від столиці більш уразливі для нападу повстанців. **Тому джерело ресурсів близьке ДО СТОЛИЦІ проковуватиме, ЯК правило, конфлікт щодо державного контролю над ним; точкові джерела ресурсів, віддалені від столиці, мають тенденцію генерувати сепаратистські рухи; дифузні ресурси близькі до столиці можуть заохочувати повстання і заворушення, а дифузні ресурси далекі від столиці, зазвичай, пов'язані з насильницькою практикою військової диктатури [6].**

Наявність великої кількості природних ресурсів в Африці призводить до боротьби

за них на різних рівнях, в залежності від виду ресурсу.

Земельні ресурси. Земля, безсумнівно, найважливіший природний ресурс в Африці. Її значення виходить далеко за економічні рамки - на обшири соціального, духовного, політичного. Кожне суспільство в Африці бачить землю як скарб, що перебуває у довірчому управлінні для майбутніх поколінь і святість цієї довіри лежить в основі більшої частини земельних конфліктів на континенті.

Суперечки навколо цього ресурсу часто проявляються через конфлікти з приводу права власності, управління та контролю над землею. Всі земельні конфлікти є зіткненнями різних «гравців» за різні форми «просторів» - зіткненнями етнічних чи расових спільнот, місцевих громад, держав, націй, професійних груп (таких як скотарі й землероби), в яких «простір» є географічними межами, де «гравцям» доводиться конкурувати й співіснувати.

Земельні конфлікти, на думку А. Алао, зумовлюються такими причинами: нестача земельних ресурсів; суперечливі закони, що регулюють землеволодіння; прикордонні суперечки й територіальні претензії; труднощі, котрі виникають через расовий дисбаланс у власності на землю; зіткнення духовних ідеалів з політичними та економічними реаліями; конфлікти, пов'язані із землею та трудовими відносинами [2, р. 64-65].

Розглянемо лише деякі з них. Брак земельних ресурсів виникає через перенаселення територій та нестачу обробних земель, що частково зумовлюється змінами в кліматі, зокрема, опустелюванням. Яскравим прикладом цього можна назвати конфлікт в Руанді, який супроводжувався геноцидом проти місцевого населення. Руанда - країна з найвищою щільністю населення в Африці, яка має щорічні темпи приросту населення в середньому

3, 3% (350 чоловік на 1 км² у 2003 р.). Щільність населення в сільській місцевості становить до 843 осіб на 1 км². Крім того, 95% від загального населення країни мешкає на 43% загальної оброблюваної землі. Тут спостерігається досить негативна динаміка: в 1949 р., середня сім'я володіла 3 га землі, в 1960-х рр., цей показник скоротився до 2 га, на початку 1980-х рр. -

1, 2 га, 1990-х рр. - 0,7 га, на початку 2000-х рр. - менше 0,5 га. Проте, проблема полягає в нерівномірному розподілі землі: станом на 1984 р., 43% бідних сімей володіли лише 15% оброблюваних земель, водночас 16% багатих сімей володіли 43% орних земель. В 2004 р., 70% населення Руанди володіло землею менше 1 га [2, р. 70]. Такий стан речей лише підігриває соціальне напруження і призводить до спалаху конфліктів.

Африканські держави також характеризуються суперечливим земельним законодавством, яке в основному захищає інтереси еліт і породжує корупцію, шляхом одностороннього тлумачення законів на користь цих еліт.

Територіальні претензії передусім зумовлені штучними кордонами між державами, які залишилися їм у спадок від колишніх імперій. Такі конфлікти велися на місцевому та національному рівнях, але в останні роки, найбільш руйнівні наслідки відчуваються здебільшого на місцевому рівні, де відсутність чіткого розмежування призвело до виникнення суперечок між сім'ями, кланами, селами і етнічними групами. У східній Нігерії дві громади - умулері й агулері - були в стані війни протягом 1995-2000 рр., за контроль над ділянкою землі уздовж їх спільного кордону. Це призвело до загибелі кількох сотень людей. Приклади таких конфліктів були також зареєстровані в

Кенії, де кікуйю, масаї, календжін, кіссі, і ло, беруть участь у переплетених конфліктах: кікуйю з масаї, кікуйю з календжін, кіссі з ло. Сусідня Танзанія має низку міжетнічних конфліктів між хая і сукума за власність на землю. Найбільш ураженим цими конфліктами виявився північний регіон Кагера.

Водні ресурси. Доступ до чистої води є серйозною проблемою в багатьох африканських країнах. 1/3 населення проживає в регіонах, схильних до посухи і 1/4, або близько 200 млн. чол., в даний час відчувають дефіцит води. На засуху припадає 31% усіх стихійних лих в Африці в період 1975-2002 рр., тоді як на повені - 26% [9].

За період 2010-2013 рр., центр досліджень під керівництвом П. Гліка, президента Тихоокеанського інституту в Окланді, зареєстрував 41 війну, що відбувалися за володіння водними ресурсами, причому, 11 з них - в Африці [12]. Ці зіткнення були обумовлені релігійними, політичними та економічними причинами, але в підсумку вилилися в боротьбу за володіння водними ресурсами.

Війни за воду, як стратегічний ресурс, поступово стають політичною реальністю. Використання води як джерела конфліктної ситуації можна класифікувати наступним чином: конфлікти за управління водними ресурсами (державні й недержавні актори); як військовий засіб (державні суб'єкти); як політичний інструмент (державні та недержавні суб'єкти); як інструмент терористичних угруповань (недержавні суб'єкти).

Конфліктом за управління водними ресурсами можна назвати ситуацію, що склалася навколо річки Ніл. Причиною цьому є договір часів колоніальної епохи, згідно з яким, дві третини води з річки Ніл контролюється Єгиптом. Територія, цієї країни з населенням у 85 млн. чол., на 96% є пустелею. Тому майже все населення Єгипту зосереджене на площі всього в 40 тис. км², прилеглих до гирла Нілу. Єгипет, у зв'язку з цим, займає вкрай жорстку позицію, яка полягає в тому, що будь-яка спроба зміни квоти використання вод Нілу, будь-яка дія в цій сфері, неузгоджена із спільнотою країн басейну Нілу, може розглядатися як недружній, а то й ворожий акт. Тим часом, саме на зміні правил користування водою Нілу наполягають країни, розташовані вище за його течією. У першу чергу - це Ефіопія. На початку червня 2013 р., її парламент ратифікував нову рамкову угоду про використання басейну Нілу. Цей документ обмежує вплив Єгипту та Судану, який, також, має значні квоти. Крім Ефіопії, угода була підписана Кенією, Угандою, Бурунді, Танзанією і Руандою. На думку цих країн, нинішні правила користування водою Нілу нелегітимні, оскільки, встановлювалися без їх участі.

При цьому Ефіопія будує у верхів'ях Нілу велику ГЕС, яка зможе забезпечити енергією і сусідні держави. У Єгипті ж побоюються, що після зведення греблі він позбудеться чверті своїх водних ресурсів. Щоб не допустити цього, Каїр може вжити крайніх заходів, аж до військових.

Нафтові і алмазні ресурси. Величезний Африканський континент, надра якого ще не повністю досліджені, приховує у собі багато корисних копалин. Африка володіє 60% родовищ платини, понад 40% родовищ золота і майже 90% алмазів у світі [5, р. 21]. Станом на 2010 р., африканські запаси нафти і природного газу становлять приблизно 200-210 млрд. барелів, якими володіють вісім найбільших виробників нафти - Нігерія, Алжир, Ангола, Єгипет, Лівія, Судан, Республіка Конго і Екваторіальна Гвінея [1, р. 2]. За даними Геологічної служби США, в прибережних районах Східної Африки в 2012 р., було відкрито нові великі родовища природного газу, об'єм яких становить 441,1 трлн. кубічних футів, що на 50% більше, ніж у Саудівській Аравії.

Саме ці ресурси виступають чи не найголовнішим чинником конфліктних ситуацій на Африканському континенті. Причому, ці конфлікти характеризуються наявністю зовнішнього впливу з боку великих ТНК, які активно борються за доступ до ресурсів і ладні на будь-які кроки (хабарі, тиск на політичну еліту, співпраця з сепаратистами та повстанцями) аби отримати таку жадану сировину.

Яскравим прикладом може слугувати ситуація в Демократичній Республіці Конго (ДРК), яка володіє великими запасами алмазів і золота. Мінеральні ресурси відіграють важливу роль у розпалюванні затяжного збройного конфлікту в східній частині цієї країни. Шляхом контролю неформальної торгівлі дорогоцінними металами і камінням, лідер повстанців Лоран Кабіла зміг створити опозиційну армію і повалити режим Мобуту Сесе Секо в 1997 р. Пізніше, новостворені збройні групи виступали проти уряду Лорана (1997-2001 рр.), а потім Жозефа Кабіли (2001 р.-теперішній час), використовуючи таку ж стратегію, аби отримати контроль над територією багатую мінералами.

Крім недержавних збройних угруповань, регулярні збройні сили Демократичної Республіки Конго (ЗСДРК), також, беруть участь в експлуатації мінерально-сировинних мереж з метою збагачення, або, в деяких випадках, компенсування низької і невиплаченої заробітної плати. Вони залучені в різні форми експлуатації - від грабежів до інвестицій в підприємства з видобутку ресурсів.

З метою забезпечення контролю над прибутковими районами досить часто виникають жорстокі сутички між самими підрозділами ЗСДРК. Деякі колишні повстанці, навіть ті, хто вже вступив до лав ЗСДРК, дезертирують і

приєднуються до недержавних сил, оскільки незадоволені низьким рівнем заробітних плат. Боротьба за доступ до ресурсів відбувається як між невійськовими акторами, так і місцевими органами державної влади й, навіть, між гірничодобувними підприємствами, кооперативами і шахтарями, що часто набуває насильницького характеру.

Іншим прикладом боротьби за ресурси є конфлікт між Північним і Південним Суданом, який фактично тягнеться з 1955 р. Основними причинами цього конфлікту слід вважати релігійно-етнічні непорозуміння, кордони і нафту. Навіть, після відокремлення Південного Судану та отримання незалежності, конфлікт все ще має місце й стосується він нафти. Основні родовища нафти знаходяться на півдні, але нафтопровід і експортний порт - на півночі. З огляду на історично сформовану відразу, ворогуючі сторони домовитися про взаємовигідний варіант не змогли. Північ встановила за транзит високу ціну, Південь відмовився її платити. Хартум почав красти нафту з трубопроводу, Джуба перестала цей трубопровід наповнювати. Хоча Судан в 2011 р., офіційно розділювався на дві частини, лінію кордону між двома країнами окреслили дуже приблизно, при цьому багаті нафтові родовища знаходяться саме в прикордонній смузі. Домовитися про єдину точку зору на лінію розмежування сторони не хочуть, що і призвело до ескалації конфлікту. 10 квітня 2012 р., війська Південного Судану захопили прикордонне місто Хегліг і одноіменне нафтове родовище.

Отже, взаємозв'язок природних ресурсів з конфліктами в Африці є очевидним. Який би не був ресурс, виникають передумови до його використання в своїх власних інтересах, які не завжди відповідають національним та суспільним, що і породжує такі явища як корупція, бідність, соціальне напруження, які в свою чергу ведуть до назрівання конфліктної ситуації. Тому, аби природні ресурси ставали благом, а не прокляттям, необхідно створювати ефективну систему управління, що базуватиметься на суспільних потребах.

Використані джерела та література:

1. Africa oil and gas: a continent on the move. Report of Ernst & Young, 2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Africa_oil_and_gas_a_continent_on_the_move_pdf/\\$FILE/Africa_oil_and_gas_continent_on_the_move.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Africa_oil_and_gas_a_continent_on_the_move_pdf/$FILE/Africa_oil_and_gas_continent_on_the_move.pdf)
2. Alao A. Natural resources and conflict in Africa: the tragedy of endowment / A. Alao. - University of Rochester Press, 2007. - 378 p.
3. From Conflict to Peacebuilding. The Role of Natural Resources and the Environment / UNEP report, 2009. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.unep.org/pdf/pcdmb_policy_01.pdf
4. Gylfason T. Natural Resources, Education, and Economic Development / T. Gylfason // European Economic Review. - 2001. - № 45. - P. 847-859.
5. Lawson-Remer T., Greenstein J. Beating the resource curse in Africa: a global effort / T. Lawson-Remer, J. Greenstein // Africa in Fact. - Issue 3. - August, 2012. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.gga.org/publications/africa-in-fact-august-2012/view>
6. Le Billon P. The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts / P. Le Billon // Political Geography. - 2001. - № 20. - P. 561-584.

7. Ross M. The Natural Resource Curse: How Wealth Can Make You Poor? / M. Ross // Natural Resources and Violent Conflict: options and actions / Ed. by Ian Bannon, Paul Collier. - Washington D.C.: The World Bank, 2003. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/05/24/000012009_20040524154222/Rendered/PDF/282450Natural0resources0violent0conflict.pdf
8. Ross M. What Do We Know About Natural Resources and Civil War? / M. Ross // Journal of Peace Research. - 2004. - №41 (3). - P. 337-356.
9. Wario R. A., Daudi F. Links between climate change, conflict and governance in Africa / R.A. Wario, F. Daudi // Paper of Institute for Security Studies. - №234. - May, 2012. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.issafrica.org/uploads/Paper_234.pdf
10. World Development Indicators 2001. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?page=2>
11. В центре внимания Совета Безопасности - предотвращение конфликтов и природные ресурсы. С выступления бывшего Генерального секретаря ООН Кофи Аннана на заседании Совета Безопасности от 19.06.2013. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsnifc=19753#UcrlOed95sY>
12. Новые войны за контроль над водными ресурсами. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20130325/207258613.html>

УДК 327 (5)

Лоссовский И.Е.

«КОРЕЙСКАЯ ПРОБЛЕМА» КАК ГЛАВНАЯ УГРОЗА РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ВОСТОЧНОЙ АЗИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗРЕШЕНИЯ

На основе широкого массива научных публикаций проводится анализ ситуации вокруг «Корейской проблемы». Рассмотрены вопросы, связанные с проблемой «разделенной нации» и существования двух корейских государств, имеющиеся в экспертной среде алгоритмы ее решения. Анализируется история и современное состояние «Ядерной проблемы Северной Кореи», перспективы ее урегулирования.

Ключевые слова: «Корейская проблема», «Ядерная проблема Северной Кореи», «Шестисторонние переговоры», Корейский полуостров, Северо-Восточная Азия.

Лоссовський І.С. «Корейська проблема» як головна загроза регіональній безпеці в Східній Азії та перспективи її вирішення.

На основі широкого масиву наукових публікацій проводиться аналіз ситуації навколо «Корейської проблеми». Розглянуті питання, пов'язані з проблемою «розділеної нації» та існування двох корейських держав, наявні в експертному середовищі алгоритми її вирішення. Аналізується історія та сучасний стан «Ядерної проблеми Північної Кореї», перспективи її розв'язання.

Ключові слова: «Корейська проблема», «Ядерна проблема Північної Кореї», «Шестисторонні переговори», Корейський півострів, Північно-Східна Азія.

Lossovsky I. "Korean problem" as a main threat to regional security in Eastern Asia and prospects of its resolution.

Analysis of the situation around "Korean problem" is done on the basis of wide range of international research publications. Issues of «divided nation» and existence of two Korean states, algorithms of their resolution available among expert community are considered. History and current state of the "North Korean nuclear problem" and prospects of its solving are analyzed.

Keywords: "Korean problem", "North Korean nuclear problem", "Six-party talks", Korean peninsula, North-East Asia.

В украинской научной историографической и политологической литературе

имеется весьма незначительное число публикаций, посвященных вопросам региональной безопасности в Восточной Азии (ВА) и, в частности, на Корейском полуострове [7]. Вместе с тем, эти жизненно важные для стран АТР вопросы находятся в центре внимания российских, южнокорейских, американских, китайских и японских исследований [1-6]. В данной работе делается попытка заполнить указанный пробел и на основе обобщения широкого массива иностранных научных публикаций проанализировать сложившуюся ситуацию и определить наиболее вероятные пути разрешения проблемы.

Среди региональных конфликтов «Корейская проблема» занимает особое место, будучи комплексной и многомерной. Ее комплексность заключается в том, что помимо проблемы идеологически и политически разделенного корейского народа, она включает проблемы денуклеаризации Корейского полуострова и ракетной программы Северной Кореи. Состав участников Корейской войны 1950-1953 гг., ставшей точкой отсчета процессов, сформировавших «Корейскую проблему», был комплексным. Сегодня же весь этот проблемный комплекс является главной угрозой региональной безопасности в ВА и представляет значительную угрозу глобальной безопасности. В мировом конфликте, каковым фактически была Корейская война, разразившемся через 5 лет после окончания Второй Мировой войны и ставшим кровавым прологом (унес жизни около 4,5 млн. человек) «холодной войны», принимали участие 20 стран с 5 континентов, из которых 16 стран, выступивших на стороне Юга, имели мандат Совета Безопасности ООН (СБ). Три страны-участницы конфликта являются постоянными членами СБ (до 1971 г. место Китайской Народной Республики (КНР) в СБ занимала Республика Китай (Тайвань)).

Комплексный характер имеет и состав участников переговорного процесса по «Корейской проблеме» - «Шестисторонний механизм» урегулирования ядерной проблемы Корейской Народно-демократической республики (КНДР), включающий три страны - постоянных члена СБ (США, КНР, Россия) и одну страну, претендующую после реформирования ООН стать таковой (Япония), четыре ядерные государства (США, Россия, КНР, КНДР), три крупнейшие военные силы (США, Россия, КНР), а также, три крупнейшие экономики мира (США, КНР, Япония).

«Корейская проблема» включает глобальное, региональное, субрегиональное и национальное измерения. Глобальность проблемы в том, что она составляет угрозу режимам нераспространения и сокращения ядерного оружия, являясь источником негативных примеров для стран, желающих приступить к разработке собственного ядерного оружия. Региональное измерение проблемы заключается в отсутствии надежных механизмов безопасности в ВА и субрегионе Северо-Восточной Азии (СВА), а также, в необходимости нейтрализации ракетно-ядерной программы Северной Кореи. Процесс денуклеаризации Корейского полуострова имеет субрегиональный характер, а вопросы отношений двух корейских государств и их возможного последующего объединения – общенациональный характер.

Проблема разделенной нации. Одним из главных последствий Корейской войны было закрепление идеологического и политического разделения корейской нации по 38-й параллели и формирование двух формально независимых корейских государств, каждое из которых становилось частью одного из противостоящих военно-политических блоков «холодной войны». Следствием кровавых событий 1950-1953 гг.,

было создание Командования войск ООН в Корее - беспрецедентный в истории этой организации случай, ставший результатом «просчетов» советского и китайского руководства, поддавшихся уговорам северокорейского диктатора Ким Ир Сена и эйфории от создания в 1949 г., коммунистического Китая и приведших к вооруженному конфликту на Корейском полуострове. Одним из таких «просчетов» был бойкот советских представителей заседаний СБ при обсуждении эскалации на полуострове в знак протеста против отказа стран Запада заменить в кресле постоянного члена СБ Тайвань на КНР. В драматические первые дни начала Корейской войны СССР и Китай не воспользовались правом «вето» при принятии решений ООН по «Корейской проблеме».

25 июня 1950 г., в день начала Корейской войны, по инициативе США было созвано заседание СБ, принявшее резолюцию, осуждавшую агрессию против РК. 27 июня была принята резолюция, указывающая на необходимость срочных коллективных мер военного характера, а 7 июля - резолюция, предоставлявшая преимущественно американским войскам в Корее статус «вооруженных сил ООН» с правом использовать флаг Организации. Этот флаг объединил военные подразделения 16 стран (Австралия, Бельгия, Великобритания, Греция, Канада, Колумбия, Люксембург, Нидерланды, Новая Зеландия, США, Таиланд, Турция, Филиппины, Франция, Эфиопская империя, Южно-Африканский Союз). Командование войск ООН в Корее формально существует и сегодня, хотя и в сильно урезанном формате. В 1994 г., руководство РК добилось права собственного управления национальными вооруженными силами в мирное время. В 2012 г., планировалась передача РК оперативного контроля над вооруженными силами в военное время, однако, это решение, в случае реализации, поставило бы на повестку дня вопрос о целесообразности дальнейшего существования Командования, а потому было отстрочено.

По мере роста экономического и военно-технического потенциала РК возрастает ее желание получить больше самостоятельности в решении внешнеполитических вопросов, что непосредственно связано с правомочностью дальнейшего пребывания на полуострове Командования войск ООН. Однако, решение о его расформировании может быть принято лишь при условии замены действующего Соглашения о перемирии 1953 г., действенным механизмом обеспечения мира и безопасности на полуострове. Идея создания подобного механизма в СВА с возможным последующим преобразованием его в полномасштабную международную региональную организацию в последние годы активно обсуждалась в рамках ООН, а также, в экспертных и научных кругах [2; 7]. При этом складывается консенсус относительно того, что новые механизмы обеспечения безопасности в субрегионе должны строиться на основе урегулирования «Корейской проблемы». Любая другая фундаментальная основа формирования таких механизмов вызывает противодействие отдельных стран региона. Так, против обсуждения Тайванской или Тибетской проблем в многостороннем формате выступает КНР, Япония - против обсуждения вопроса усиления ее Сил самообороны. Большинство стран региона выступают против многостороннего обсуждения двусторонних территориальных споров, прежде всего, это касается территориальных претензий Китая на акваторию и острова Южно-Китайского и Восточно-Китайского морей, а также, претензий Японии на «Северные территории» - четыре острова Южно-Курильской гряды, находящиеся под оспариваемой юрисдикцией России. Сегодня еще далеко до

общего понимания путей формирования единого механизма безопасности в СВА. Такая задача является долгосрочной, предполагающей на первом этапе создание мер доверия, а в дальнейшем - построение многосторонней структуры коллективной безопасности [6].

Ядерная проблема Корейского полуострова возникла в начале 70-х годов XX столетия, когда южнокорейская администрация Президента Пак Чон Хи (1961-1979 гг.) развернула программу создания ядерного оружия, однако, под давлением США отказалась от ее реализации. КНДР в те годы обладала экспериментальным ядерным реактором, построенным при содействии СССР и контролируемым МАГАТЭ. Позже, Северная Корея приступила к секретным работам по созданию ядерного оружия, активизированным в 1980-е гг. Последующий распад СССР и биполярной системы ослабили международные позиции КНДР, воспринявшую сложившуюся ситуацию как угрозу и принявшую решение выйти из Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО), активизируя программы создания «оружия ядерного сдерживания».

С начала 1990-х гг. ядерная проблема стала предметом переговоров США и КНДР, а в октябре 1994 г., было подписано Рамочное соглашение о ее урегулировании (Женевские договоренности), реализация которого должна была остановить плутониевую программу КНДР и содействовать установлению ее отношений с США. Однако, в ответ на ужесточение политики США, КНДР заявила о выходе из ДНЯО, прекращении инспекций МАГАТЭ и возобновлении производства оружейного плутония. Разразился *«первый ядерный кризис»* Северной Кореи. Дальнейшее обострение инициировало поиск новой международной посреднической структуры. В августе 2003 г., по инициативе Китая начались «Шестисторонние переговоры», продвигавшиеся с большими трудностями и периодически прерываемые в связи с отсутствием доверия между КНДР и США. В феврале 2005 г., КНДР официально объявила себя ядерной державой. 19 сентября 2005 г., удалось достичь компромисса - подписать Совместное заявление, в котором зафиксированы важные договоренности по основам урегулирования ядерной проблемы. Северокорейская сторона обязалась прекратить военную ядерную программу, вернуться в ДНЯО и допустить инспекторов МАГАТЭ на свои ядерные объекты. США подтвердили отсутствие ядерного оружия в Южной Корее и намерений силового решения проблемы.

КНДР удалось добиться разрешения на мирное использование атомной энергии, чему первоначально противились США. Однако, формулировки совместного заявления были довольно расплывчатыми и открывали возможности для различных интерпретаций. Уже в июле 2006 г., Северная Корея заявила о прекращении переговоров «из-за враждебной политики США, направленной на свержение политического режима» страны и произвела ракетные запуски. К сентябрю 2006 г., обстановка обострилась, 9 октября Пхеньян произвел первое подземное испытание ядерного устройства (*«второй ядерный кризис»*), В ответ СБ принял резолюцию, осуждающую КНДР, требующую прекращения таких действий, возвращения в ДНЯО и ввел санкции. Еще более жесткие ограничительные меры последовали со стороны США, Япония и РК. В мае 2009 г., КНДР провела второе испытание ядерного устройства и как следствие - новые жесткие санкции СБ.

В 2010-2011 гг., напряженность возросла в связи с военными инцидентами в Желтом море (потопление южнокорейского фрегата «Чхонан» и обстрел острова

Енпхендо), приведшими к человеческим жертвам. «Шестисторонние переговоры» в очередной раз были прерваны, при этом КНДР в качестве условий выдвигала требование об отмене санкций СБ и начале прямого диалога с США о заключении Мирного договора взамен Соглашения о перемирии 1953 г. РК, со своей стороны, требовала официальных извинений Пхеньяна за жертвы событий в Желтом море. В результате китайского дипломатического посредничества был выработан трехэтапный план возобновления переговоров: межкорейские консультации; диалог КНДР- США; «Шестисторонние переговоры». Хотя план был принят всеми сторонами, его полноценная реализация и сегодня представляется сложной задачей.

По информации США, сегодня Северная Корея имеет около 40 кг., оружейного плутония, достаточного для производства 6-8 ядерных зарядов. Это провоцирует РК и Японию к нарушению международных обязательств в области нераспространения и дискуссиям о собственном ядерном оружии. На Юге звучат призывы о возвращении выведенного в 1992 г., тактического ядерного оружия США, с чем последние не согласны. Вместе с тем, последствия войны в Ираке 2003 г., и «революционные» события в Ливии

2011 г., укрепляют «проядерные» позиции в руководстве Северной Кореи.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАНУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В период «межкорейской разрядки» 1998-2008 гг., стороны были близки к окончательному решению вопроса о юридическом завершении Корейской войны, однако, резкое обострение межкорейских отношений в 2010 г., отодвинуло его перспективы. Сегодня, через 60 лет после подписания Соглашения о перемирии 1953 г., решение вопроса могло бы быть возложено на «Шестисторонние переговоры», в рамках которых уже выработан совместный подход к решению ядерной проблемы. Главными на сегодняшний день представляются такие задачи: возобновление «Шестисторонних переговоров»; денуклеаризация Корейского полуострова; нормализация отношений США-КНДР и Япония-КНДР; возобновление межкорейского диалога; создание механизма поддержания мира и безопасности в СВА [2].

Ряду экспертов, идея создания широкоформатной структуры по обеспечению безопасности и сотрудничеству в ВА на основе «Шестистороннего механизма», учитывая малую эффективность последнего в разрешении ядерной проблемы КНДР, представляется преждевременной. Тем более, что США остаются последовательными противниками многостороннего механизма безопасности в АТР, отдавая предпочтение своим двусторонним союзам со странами региона (Япония, Южная Корея, Филиппины, Таиланд) [4; 7].

Пути урегулирования «Корейской проблемы». Логика развития мирового сообщества свидетельствуют об отсутствии долгосрочной исторической перспективы для тоталитарного режима КНДР. Поэтому, вопрос 'его «исторически закономерной кончины» многим политикам и исследователям, прежде всего западным, представляется вопросом времени. Европейская постбиполярная история и логика современных процессов глобализации подсказывает, что наиболее вероятным вариантом объединения двух Корей (альтернативным федерализации или конфедерализации по «китайской модели» - «одна страна - две общественно-политические системы») является «немецкая модель» - «поглощения» [8]. Речь идет о включении Северной Кореи в состав Республики Кореи с последующим принятием единых политических и экономических законов, соответствующих принципам либеральной демократии и рыночной экономики (по такой модели в конце 80-х - начале 90-х годов XX столетия Федеративная Республика Германия «поглотила» Германскую Демократическую Республику).

В контексте «логики обреченности» КНДР, ее ядерный блеф и шантаж представляется единственным способом выиграть время и растянуть политическую жизнь режима. При этом Северная Корея не идет на нормальные переговоры для поиска мира и стабильности на полуострове, поскольку политический компромисс, поиски общей основы, либерализация, демократизация, информационная открытость привели бы к краху тоталитарного режима. С другой стороны, катастрофой для режима может стать и продолжение ядерных испытаний, что окончательно обесценит политику ядерного шантажа и сформирует единый фронт стран «пятерки СВА» в поддержку жестких международных санкций против КНДР. При выборе стратегии мирового сообщества (прежде всего, заинтересованных стран СВА) по урегулированию «Корейской проблемы» исходят из следующего [8]: северокорейский режим исторически обречен; ядерные испытания КНДР лишают ее такого дипломатического козыря как шантаж; объединение Кореи вероятнее всего произойдет путем

«поглощения» Севера Югом; для обеспечения преобразований в КНДР необходимы координированные усилия стран СВА-5 по ее «вовлечению»; для проведения эффективной политики «вовлечения» необходимо создание надежных основ обеспечения мира на полуострове (подписание Мирного договора взамен Соглашения о перемирии 1953 г.); странам «пятерки» и ООН целесообразно воздержаться от активного реагирования на политику блефа и ядерного шантажа со стороны КНДР. Отсюда вырисовывается **«дорожная карта» поэтапного разрешения Корейской проблемы. Первый этап** предполагает проведение трехсторонней встречи Китай-КНДР-США («Шестисторонних переговоров») по следующим пунктам: а) достоверный и верифицируемый отказ Северной Кореи от военной ядерной программы, б) нормализация отношений США-КНДР, КНДР-РК. **Второй этап:** нормализация отношений между КНДР и Японией. **Третий этап:** «Шестисторонние переговоры» для предоставления КНДР юридических гарантий безопасности (со стороны США), оказание экономической помощи в обмен на реформы и открытость [8].

Ключевую роль в урегулировании «Корейской проблемы» играет возрастающий фактор Китая, определяющий осторожность, с которой ведут себя американцы в Корее по сравнению с их действиями в Ираке и Ливии. Главным приоритетом Китая, России и США в рамках переговоров является безъядерный статус Корейского полуострова и соблюдение режима нераспространения, тогда как для КНДР, в чем ее поддерживают КНР и Россия, весьма важны гарантии безопасности. Очевидно, что главная роль в урегулировании «Корейской проблемы» принадлежит США и КНДР, однако, перспективы их двусторонних переговоров и сегодня выглядят туманными, учитывая диаметрально противоположность позиций [3; 4].

По мнению экспертов, стратегически США не заинтересованы в полном урегулировании «Корейской проблемы», поскольку это поставило бы под сомнение необходимость дальнейшего их военного присутствия в Южной Корее. Подобное урегулирование противоречит американской стратегии, заключающейся в развитии двусторонних военных альянсов с Японией и РК, обеспечивающих передовое базирование войск США, необходимых для обеспечения военно-политического доминирования в АТР. Вероятная логика американской стороны состоит в том, что поддержание некоторого уровня напряженности на полуострове позволило бы продлить военное присутствие, а при «благоприятном» развитии ситуации - осуществить смену режима и ликвидировать государственность КНДР. Такое развитие предоставило бы США контроль над всем Корейским полуостровом - стратегически важным районом, расположенным на пересечении границ Китая, России и Японии. Возрастающая актуальность такого контроля определяется американо-китайским соперничеством в регионе, которое по мере роста военной и экономической мощи КНР будет возрастать.

О перспективах разрешения Корейского кризиса. В июле 2011 г., наместились сдвиги в вопросе возобновления «Шестисторонних переговоров» - в ходе Регионального форума АСЕАН по вопросам безопасности, состоялась первая за три года встреча глав внешнеполитических ведомств двух Корей, где был согласован вопрос о возобновлении переговоров. Однако, артиллерийская перестрелка в районе спорной разграничительной линии в Желтом море 10 августа 2011г., в очередной раз засвидетельствовала о нестабильности [5]. Некоторые надежды в корейском

урегулировании связывались с приходом в 2008 г., администрации Президента Б. Обамы, однако, принятая в 2010 г., новая «Стратегия национальной безопасности США» продемонстрировала преемственность прежней политики в АТР, главным приоритетом которой остаются двусторонние союзы с Японией и Южной Кореей, сохранение военнополоитического превосходства и наращивание военного присутствия в регионе. В отношении Северной Кореи администрация Б. Обамы избрала прежнюю тактику «стратегического терпения», основанную на уверенности в «обреченности» северокорейского режима и ожидании смены руководства КНДР, которая может привести к дестабилизации ситуации в стране. Как показала первая наследственная смена власти в 1994 г., и события последних двух лет, такие ожидания не оправдываются. Последняя смена режима в декабре 2011 г., принципиально не сказалась на развитии ситуации в КНДР. Новый руководитель страны - Ким Чен Ын достаточно успешно преодолел трудности адаптационного периода и укрепил свою личную власть.

Последний «Обзор ядерной политики США» 2010 г. исключил КНДР из списка стран, которым США готовы предоставить «негативные ядерные I гарантии» - обещания не применять ядерное оружие против неядерных государств. Это означает, что Северная Корея может стать объектом превентивного ядерного удара. Вместе с тем, по мнению экспертов, принимая во внимание нынешнее соотношение сил на полуострове, а также, ограниченные военные и экономические возможности КНДР, инициирование последней крупного вооруженного конфликта представляется маловероятным. Северная Корея не способна вести масштабные наступательные операции без поддержки извне, которую сегодня ей ожидать неоткуда. В этой связи весьма важным представляется *китайский фактор* и китайско-американское соперничество в регионе.

Очевидно, Китай не заинтересован в ликвидации КНДР, что существенно подорвало бы его внешнеполитические и стратегические позиции, поскольку привело бы к выходу армии США на протяженную сухопутную границу КНР. Важную роль играет, также, исторический фактор, поскольку на протяжении тысячелетий Корея принадлежала к сфере китайского влияния и лишь с 1910 по 1945 гг., Корейский полуостров находился в колониальной зависимости от Японии, тогда как во второй половине XX столетия Китай потерял контроль над Югом полуострова. Учитывая свойственное китайцам традиционное

мышление категориями тысячелетней истории, 100-летний период новейшей истории представляется им ничтожным. КНР заинтересована сохранить КНДР в качестве буфера отделяющего страну от сил передового базирования США. Вместе с тем, она также заинтересована во внешнеполитической сдержанности и экономических преобразованиях этой страны по китайской модели, позволяющие облегчить экономическое бремя Китая по ее поддержанию. В этой связи симптоматичными представляются происходящие в последние годы процессы некоторой стихийной либерализации экономики КНДР, формирования частной собственности и малого бизнеса, которые хотя и не приветствуются, но достаточно толерантно воспринимаются государством.

На полуострове сложилась неустойчивая ситуация, когда США воздерживаются от силовых акций вблизи границ Китая и России. При этом, руководство КНДР считает, что в случае сдачи ядерного арсенала без гарантий безопасности, одной лишь поддержки со стороны Китая недостаточно для выживания правящего режима. В то же время, быстрое «открытие» страны, активизация обменов с РК и сотрудничества с Западом считаются «опасными» для сохранения режима КНДР, а поддержание контролируемого уровня напряженности - важным условием мобилизации населения и сохранения внутренней стабильности страны.

Известные события недавней истории на Балканах, в Ираке, Афганистане, Северной Африке формируют уверенность руководства КНДР в неспособности мирового сообщества и ООН гарантировать безопасность режима и ненападение со стороны США. Пример Ливии укрепляет правящий режим КНДР в понимании «катастрофичности» для него «ливийской модели» отказа от ядерной программы. В этой ситуации все более актуальной становится исповедуемая с 2006 г., стратегия использования «индийской модели» [5].

Зимой 2012-2013 гг., имел место очередной виток эскалации напряженности: в декабре КНДР осуществила запуск баллистической ракеты большой дальности, а в феврале - третье подземное испытание ядерного устройства. В марте 2013 г., в ответ на проведение американо-южнокорейских широкомасштабных военных учений, КНДР было заявлено о разрыве Соглашения о перемирии в Корейской войне (подобные заявления уже делались в 2003 и 2009 гг.). Однако, в июне наметилось ослабление напряженности: Пхеньян призвал Южную Корею подписать Мирный договор вместо Соглашения о перемирии, после чего впервые за два года состоялись рабочие консультации сторон.

Использованные источники и литература:

1. Асмолов К.В. Об «ответственности внешних сил» за начало Корейской войны / К.В. Асмолов // Проблемы Дальнего Востока. - 2010. - № 3. - С. 131-158.
2. Денисов В. Есть ли выход из тупика / В. Денисов // Азия и Африка сегодня. - 2011. - №11 - С. 57-61.
3. Жебин А.З. Ядерная проблема в Кореи и интересы России / А.З. Жебин // Азия и Африка сегодня. - 2005. - № 3. - С. 2-11.
4. Жебин А.З. Переговоры по ядерной проблеме на Корейском полуострове: промежуточные итоги / А.З. Жебин // Проблемы Дальнего Востока. - 2006. - № 1. - С. 52-62.

5. Жебин А.З. Кто виноват ? / А.З. Жебин // Азия и Африка сегодня. - 2011. - № 11. - С. 50- 57.
6. Кулькин Д.В. Анахронизм «забытой» войны / Д.В. Кулькин // Азия и Африка сегодня. - 2009. - №

- 10.-С. 27-31.
7. Курнишова Ю., Кузнецов В. Проблемы формирования региональной системы безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе / Ю. Курнишова, В. Кузнецов // Стратегічні пріоритети. - 2011. - № 4. - С. 166-171.
8. Михеев В.В. Глобализация и корейская проблема / В.В. Михеев // Проблемы Дальнего Востока. - 2004. - № 2. - С. 23-29.

УДК 327

Жеребчук С. В.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНДОНЕЗІЇ У ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІЙ СТРАТЕГІЇ КНР: СУТНІСТЬ ПОЛІТИКИ «ОСТРІВНИХ ОБОРОННИХ ЛАНЦЮГІВ»

Досліджено особливості сучасної військово-морської стратегії КНР, зокрема, передумови її виникнення та форми реалізації за допомогою тактики «Обмеження доступу» до визначених територій, а також, способи й можливості втілення цієї стратегії в життя за умов протидії з боку США та держав регіону Східної і Південно-Східної Азії.

Ключові слова: військово-морські сили, «Острівні оборонні ланцюги», «Стратегія оборони поблизу узбережжя», тактика «Обмеження доступу».

Жеребчук С.В. Роль и место Индонезии в военно-морской стратегии КНР: сущность политики «Островных оборонных цепей».

Исследовано особенности современной военно-морской стратегии КНР, в частности предпосылки ее возникновения и формы реализации с помощью тактики «Ограничения доступа» к определенным территориям, а также, способы и возможности воплощения этой стратегии в жизнь в условиях противодействия со стороны США и других государств региона Восточной и Юго-Восточной Азии.

Ключевые слова: военно-морские силы, «Островные оборонные цепи», «Стратегия обороны вблизи побережья», тактика «Ограничения доступа».

Zherebchuk S. Role and place of Indonesia in a navy strategy of China: essence of the policy of "Island's defence chains".

The article is dedicated to the research of the contemporary PRC's naval strategy properties, in particular the preconditions for this strategy arising and forms of its implementation by means of the Area Anti-Access Denial tactic and the ways and chances for making real such a strategy in the conditions of the USA and the East and South-East Asian regional powers resistance.

Keywords: naval forces, "Island chains", "Offshore defence strategy", "Area Anti-Access Denial" tactic.

Характерною особливістю, що впливає на розвиток відносин двох економічно найпотужніших нині держав світу - Сполучених Штатів Америки та Китайської Народної Республіки - є зростання військово-морської могутності КНР. У цьому контексті науковий інтерес привертає сам процес становлення Китаю як морської держави, а, отже, й вироблення та реалізація Пекіном сучасної військово-морської стратегії. Зокрема, дослідженням китайської тактики «Обмеження доступу» в межах острівних оборонних ланцюгів займаються американські експерти Дж. Бріч, Дж. Голмс, Т. Донеллі, Г. Шміт, М. Демпсі та ін. В українській політичній науці ця проблематика розроблена недостатньо, що зумовлює мету і завдання даного дослідження, а саме: визначити особливості становлення та розвитку сучасної військово-морської стратегії

КНР та способи її впровадження засобом тактики «Обмеження доступу» до територій, окреслених острівними оборонними ланцюгами.

Маючи одне з найдовших у світі за протяжністю морське узбережжя, Китай тривалий час приділяв більшу увагу розвитку сухопутних військ. Він не утримував постійно функціонуючого флоту з часів адмірала Чжень Хе, відомого своїми експедиціями до берегів Східної Африки та вздовж узбережжя Індійського океану (1403-1433 рр.). Відсутність значних військово-морських сил стала однією з причин, через яку Велика Британія, Франція, Японія та Росія неодноразово порушували територіальний суверенітет Китаю в XIX та XX ст.

Зокрема, внаслідок «Опіумних воєн» Китаю була нав'язана торгівля опіумом й країна перетворилась на напівзалежну від Британії. Франко-китайська війна призвела до колонізації Індокитаю, а подальші війни з Японією, також, продемонстрували відчутну прогалину в обороні Китаю, неспроможність до відбиття нападів з боку агресорів. Ці та інші порушення суверенітету, територіальної недоторканності й цілісності країни, в середовищі суспільно-політичної еліти Китаю, отримали згодом назву «національного приниження». Усвідомлення уразливості з боку потужних морських держав спонукало китайське керівництво до перегляду оборонної стратегії держави [7].

Після приходу до влади 1949 р., Комуністичної партії Китаю питання розвитку збройних сил стало одним з першочергових. Корейська війна та війна у В'єтнамі, під час яких китайським військам доводилося вступати у зіткнення з американськими, стали підтвердженням правильності обраного КНР курсу на розвиток сухопутних сил. Також, варто зазначити, що за сприяння СРСР у 1964 р., Китай зумів розробити й випробувати власну атомну бомбу, суттєво збільшивши свою вагу в міжнародних відносинах. Проте, за часів керівництва Мао Цзедуня (1949-1976 рр.) економічна ситуація в КНР залишалася складною, а відтак, належно фінансувати розвиток військово-морських сил не було змоги.

Після приходу до влади Ден Сяопіна наприкінці 1970-х рр., що збіглося із встановленням дипломатичних відносин між КНР і США, офіційний Пекін розпочав масштабні й різнопланові реформи. Основна військова загроза для КНР змістилася із США на СРСР, а політика безпеки почала змінюватись, оскільки, потенційно найбільшою загрозою для Китаю став не американський, а радянський флот у Тихому океані. Проте, у разі виникнення потреби захисту країни військовими засобами, флоту КНР відводилась усе ще допоміжна роль.

У 1985 р., Центральна військова комісія КНР доповнила оборонну концепцію країни рішеннями щодо активного використання Військово-морських сил Народно-визвольної армії Китаю, а також, була ухвалена «Стратегія оборони поблизу узбережжя». Ця стратегія передбачала використання збройних сил лише у відповідь на агресію противника, але в її межах оборонні дії збройних сил КНР могли переходити в контрнаступальні та не обмежувались у часі й просторі. Було переглянуто рівень і масштаби оборонної діяльності сил військового флоту, зокрема, від оперативної активності поблизу китайського узбережжя до здійснення військових операцій за межами прилеглих до узбережжя Китаю морів. Після ухвалення «Стратегії оборони поблизу узбережжя» флот Народно-визвольної армії КНР було переорієнтовано на активніше використання морських територій (хоча до ухвалення цієї стратегії,

військовий флот КНР розглядався як винятково допоміжний щодо сухопутних сил і мав координувати власні дії з їхньою діяльністю). Стратегічна переорієнтація на військово-морський напрямок оборони була, також, спричинена змінами в оцінці безпеки міжнародного середовища та новими військово-технічними досягненнями КНР.

«Стратегія оборони поблизу узбережжя» передбачала створення військово-морських сил, здатних до виконання трьох ключових завдань з метою гарантування національної безпеки:

- стримування ворога та протистояння вторгненню з моря;
- захист суверенітету держави над власною територією;
- забезпечення цілісності батьківщини та її прав на морі [8].

Концептуальним продовженням «Стратегії оборони поблизу узбережжя» слід вважати питання оперативної досяжності й стратегічних намірів, що постали в подальшому, а також, програми технологічної модернізації військового флоту КНР. Яскравим прикладом, який стосується питань оперативної досяжності та стратегічних намірів, є ідея контролю в межах двох острівних оборонних ланцюгів, іншими словами - поза межами 200 морських миль (370,4 км) виключної економічної зони.

Втілення в життя «Стратегії оборони поблизу узбережжя» виявило потребу модернізації флоту країни. Цей процес розпочався із середини 1980-х рр. Китай збудував значну кількість нових есмінців, крейсерів і підводних човнів. Зокрема, з 1989 р., коли була розпочата реалізація амбітної програми модернізації Народної-визвольної армії Китаю, військові видатки КНР щороку в середньому зростали на 12,9%. Сам за себе говорить військовий бюджет Китаю, який на 2012 р. становив приблизно 670 млрд. юанів, або 106,4 млрд. дол. США, на 11,2% перевищивши військовий бюджет країни у 2011 р. [2].

Проте, якщо врахувати, що обмінний курс китайського юаня є штучно заниженим, то реальний оборонний бюджет КНР становитиме понад 200 млрд. дол. Якщо ж поррахувати оборонні витрати Китаю відповідно до валового внутрішнього продукту щодо паритету купівельної спроможності, то виявиться, що вони становлять суму приблизно еквівалентну 400 млрд. дол. Таким чином, китайський військовий бюджет нині складає майже дві третини військового бюджету США, який у 2012 р. нараховував 655 млрд. дол. [9].

На сучасному етапі доктринальні основи діяльності військового флоту КНР продовжують активно розвиватись відповідно до концепції «Стратегії оборони поблизу узбережжя» та внаслідок зростання економічної могутності країни. Однією з найважливіших і таких, що може суттєво вплинути на характер відносин Китаю із сусідніми державами й іншими учасниками міжнародних відносин, є тактика «Обмеження доступу» до визначених територій (Area Anti-Access Denial Tactic). Це основоположна тактика внеможливлення оперативної здатності потенційного противника діяти в певних районах моря (якщо йдеться про використання цієї тактики щодо морських та океанічних територій). З метою створення можливостей втілення її в життя, Китай підвищує рівень своїх військово-морських потужностей шляхом використання нових ракет для ураження наземних цілей з моря, протикорабельних балістичних ракет, а також, протисупутникової зброї й озброєння підводних човнів [1]. Водночас, географічне розташування дає Китаю змогу внеможливити доступ до будь-якої території в регіоні Східної Азії, яка, на думку офіційного Пекіна, може бути

вагомою для національних інтересів КНР у період кризової ситуації.

Власне цілями тактики КНР щодо «Обмеження доступу» до деяких територій є лімітування можливостей військово-морських сил США, Японії, Південної Кореї та Тайваню в регіоні Східної й Південно-Східної Азії. Зокрема, США та Японія є тими державами, які володіють двома найбільшими у світі військовими флотами (хоча японські Морські сили самооборони діють винятково в межах свого оборонного мандату, значення цього флоту як вагової військової сили в регіоні ігнорувати не варто).

Слід зазначити, що військово-морські сили США патрулюють західний тихоокеанський регіон, декларуючи при цьому безпеку морських шляхів і свободу міжнародної торгівлі тими цілями, які офіційний Вашингтон прагне забезпечити відповідно до власних національних інтересів у регіоні. Така позиція суперечить позиції КНР у Південно-Східноазійському регіоні, де офіційний Пекін має намір реалізувати тактику «Обмеження доступу» до прилеглих морських територій, а саме, до акваторій Жовтого, Східно- Китайського та Південно-Китайського морів.

Стратеги військово-морських сил Китаю визначили території, що підпадають під режим обмеженого доступу для флотів іноземних держав. Це доволі значні площі морських територій, у межах, так званих, двох острівних оборонних ланцюгів, які окреслюють своєрідний оборонний периметр.

Перший острівний оборонний ланцюг охоплює території між узбережжям КНР і Японськими островами, архіпелагом Рюкю, Тайванем і Філіппінськими островами. Інакше кажучи — це цілковито акваторії Жовтого, Східно- Китайського та Південно-Китайського морів. Другий острівний оборонний ланцюг є не таким чітко визначеним і простягається на морські території до середньої лінії Японських островів (середина острова Хонсю) на півночі, включаючи острови Огасавара (Бонін), Маріанські острови, Гуам, Каролінські острови, Федеративні Штати Мікронезії і закінчується поблизу узбережжя

Нової Гвінеї, яка є південною межею даного острівного ланцюга. Ці території включають Філіппінське море, але насправді охоплюють весь Філіппінський архіпелаг з його внутрішніми (Сибуйан, Вісаян, Самар, Мінданао) та прилеглими (Сулу і Сулавесі) морями. У ширшому вигляді, Другий острівний оборонний ланцюг охоплює площі територій, що простягаються від узбережжя Камчатки на півночі, через Курильські острови, Хоккайдо, Хонсю та інші острови Японського архіпелагу, а на півдні охоплює весь Малайський архіпелаг, включно з усіма Великими та Малими Зондськими островами від Нової Гвінеї аж до півострова Малакка. При цьому, крайньою південною межею Другого острівного оборонного ланцюга, в розширеному варіанті, є північне узбережжя Австралії. Загалом, межі Другого острівного оборонного ланцюга простягаються більш, ніж на 3 300 кілометрів від узбережжя КНР [8].

Регіоном, де за умов зіткнення протилежних інтересів (при використанні тактики «Обмеження доступу») можливе виникнення кризи та ймовірно значне загострення ситуації, є Малаккська протока. США, в разі потреби, можуть використати власний військовий флот з метою блокування цього надзвичайно важливого морського шляху, який з'єднує басейни Тихого та Індійського океанів, для того, щоб випередити наміри Китаю та примусити його відмовитись від реалізації на практиці тактики «Обмеження доступу» щодо всього регіону Південно-Китайського моря, а також, для того, щоб не дозволити Пекіну першим заволодіти повним контролем над протокою [1].

На думку американських військових аналітиків, у військових колах КНР можуть розглядати варіанти ще й Третього острівного оборонного ланцюга, крайньою східною межею якого визначають Гавайські острови. Подекуди межі цього острівного оборонного ланцюга можуть проходити на відстані близько 4000 кілометрів від західного узбережжя штату Каліфорнія, що в масштабах Тихого океану не такий вже й значний показник. Водночас, відповідно до різних оцінок, у межі Другого острівного оборонного ланцюга потрапляють діючі військові бази США на острові Гуам, а в деяких інтерпретаціях - навіть, американська військова база на орендованому США у Великій Британії атолі Дієго Гарсія в Індійському океані [4].

Важливою економічною метою, яку передбачають китайські військові стратеги, встановлюючи межі Першого і Другого острівних оборонних ланцюгів, є гарантії безпеки постачання морем енергоносіїв до КНР, а також, контроль за найважливішим джерелом видобутку нафти й газу в регіоні - островом Суматра, який перебуває під суверенітетом Індонезії.

Китайські військові стратеги розглядають ці острівні ланцюги як своєрідні оборонні периметри, території в межах яких підлягають окупації чи принаймні захисту від доступу до них військових сил противника в разі виникнення кризової ситуації. Таким чином, кожне військове, або, навіть, торговельне, судно іншої держави, при реалізації зазначених стратегічних намірів КНР, буде суворо обмежене у своїй можливості заходити в межі акваторії прилеглих до Китаю морів [1].

Втім, у випадку виникнення кризової ситуації, військово-морські сили США та їхніх союзників у регіоні, серед них Японії і Південної Кореї, навряд чи пасивно спостерігатимуть, якщо КНР спробує військовими засобами утвердити власний контроль за окресленими територіями.

Відомо, що Сполучені Штати зацікавлені в підтриманні свободи мореплавства у зазначеному регіоні, зокрема, в Тайванській протоці, адже, контроль за цією протокою

дасть КНР можливість заволодіти міцними позиціями в південному напрямку до Японії та Південної Кореї. Можна припустити, що за певних обставин, при суттєвому загостренні ситуації, флоту КНР будуть протистояти відразу чотири потужні військово-морські угруповання. Очевидно, що при спробі втілення в життя тактики «Обмеження доступу» в межах Першого острівного оборонного ланцюга військово-морськими силами КНР довелося б протидіяти флотам країн, які перебувають за межами відповідного периметра, зокрема, Японії й Південної Кореї.

Потенційна ж блокада доступу до територій у межах Другого острівного оборонного ланцюга видається ще проблематичнішою для КНР, адже тоді, окрім потенційних противників, за доступ до визначених морських просторів - Тайваню, Японії та Південної Кореї - довелося б протистояти ще й США. Окрім того, значна площа території цього острівного оборонного ланцюга є малодосяжною для більшості ракетного озброєння КНР, навіть, для її сучасних протикорабельних балістичних ракет. Винятково балістичні ракети дальністю польоту понад 2-3 тисячі кілометрів, які здатні нести ядерні заряди, теоретично могли б забезпечити покриття площі території Другого острівного оборонного ланцюга, але таких ракетоносців у КНР поки що лише кілька десятків, чого звичайно недостатньо. Проте, Китай активно розвиває технології їхнього виробництва впродовж останніх років. Нині КНР досягнула ракетно-технічних потужностей для того, щоб при потребі повністю обмежити доступ до території на відстані 1500 кілометрів від власного узбережжя [9].

Отже, ідея острівних оборонних ланцюгів КНР у межах «Стратегії оборони поблизу узбережжя» є потенційною загрозою міцним позиціям військового флоту США та військово-морських сил їхніх союзників у регіоні Східної та Південно-Східної Азії. За останні роки Китайська Народна Республіка спромоглася суттєво наростити власні військово-технологічні потужності, включаючи вже згадані ракетні озброєння, для обмеження доступу в межах Першого острівного оборонного ланцюга, що суттєво полегшує для КНР здійснення швидкого військового вторгнення на Тайвань. КНР, також, висуває претензії щодо суверенітету над Парасельськими островами й архіпелагом Спратлі, які знаходяться в Південно-Китайському морі, з метою закріплення контролю за його акваторією. Це спричиняє загострення суперечностей із сусідніми державами і може призвести до конфронтації між В'єтнамом і Філіппінами, з одного боку, і Китаєм - з другого, в разі, якщо офіційний Пекін односторонньо намагатиметься втілити в життя тактику «Обмеження доступу» до акваторії цього моря.

Реалізувати прагнення КНР щодо обмеження доступу інших флотів на територію в межах Другого острівного оборонного ланцюга все ще не в силах для Пекіна. Це пояснюється як нестачею технологічних потужностей флоту Китаю, так і значною кількістю інших претендентів на офіційне розширення власних акваторіальних володінь, зокрема, у регіоні Південно-Китайського моря та західнотихоокеанської акваторії в цілому - серед них В'єтнам, Філіппіни, Тайвань, Малайзія, Індонезія, Сінгапур. Втім, надмірні амбіції Китаю свідчать про його твердий намір втілювати в життя «Стратегію оборони поблизу узбережжя».

Тактика Китаю щодо «Обмеження доступу» в межах двох острівних оборонних ланцюгів спричинила дискусії щодо вироблення контрзасобів для протистояння обмеженню доступу до будь-яких територій. Нещодавно у військових колах США було розроблено концепцію «Спільного оперативного доступу». Концепція, автором якої є

голова Комітету начальників штабів США М. Демпсі, найперше передбачає забезпечення належної координації дій різних родів військ збройних сил армії США. Скоординовані дії різних підрозділів армії США, а також, військових сил інших держав, повинні забезпечити здатність долати монопольну прерогативу інших держав на ті чи інші регіони [3].

Концепція «Спільного оперативного доступу», на думку американського експерта Дж. Голмса, свідчить про те, що збройні сили США більше не володіють повною кількісною та якісною перевагою, як це було ще донедавна, а відтак, Сполученим Штатам Америки потрібно визнати новий рівень ризиків, щоб і надалі бути здатними до здійснення традиційних військових місій, як наприклад, забезпечення вільного доступу до Ормузької протоки чи гарантування військової підтримки Тайваню або Японії. США доведеться усвідомити реальність того, що більше неможливо розраховувати на ведення успішних військових дій без загрози значних втрат в особовому складі [5].

Отже, концепція «Спільного оперативного доступу», у випадку її використання в регіоні Східної та Південно-Східної Азії, є відповіддю США на тактику «Обмеження доступу» в межах двох острівних оборонних ланцюгів, розроблену КНР у рамках «Стратегії оборони поблизу узбережжя». Таким чином, США готуються до зростання ризиків у боротьбі за свободу доступу до всіх без винятку міжнародних вод і збереження належної військово-оперативної здатності до здійснення масштабних маневрів власних військ в акваторії морів, де потенційні противники намагаються створити перешкоди доступу. Серед американських експертів побутує думка, що спроби Китайської Народної Республіки силою обмежити доступ до акваторії морів у межах двох острівних оборонних ланцюгів закінчатися для неї так само, як це було з військово-морськими силами Японії 1943 р., тобто, провалом [1]. Втім, оскільки, Китай швидко нарощує власні військово-морські потужності, США та їхнім союзникам доведеться швидко адаптуватись, якщо вони мають намір і надалі підтримувати статус-кво в регіоні Східної та Південно-Східної Азії.

Використані джерела та література:

1. Breach J. China's island chain defense (via global power and strategy analysis). April 16, 2011.— [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.jacobbreach.wordpress.com/> 2011/04/16/chinas-island-chain-defense-via-global-power-and-strategy-analysis/
2. China's defense budget to grow 11.2 pct in 2012: spokesman. March 4, 2012. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.news.xinhuanet.com/english/china/2012-03/04/c_131445012.htm
3. Dempsey M. Joint Operational Access Concept. January 17, 2012 / M. Dempsey // Joint Operational Access Concept. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.defense.gov/pubs/pdfs/JOAC_Jan%202012_Signed.pdf
4. Holmes J. Island Chains Everywhere. The Diplomat. February 16, 2011. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.the-diplomat.com/flashpoints-blog/2011/02/16/island-chains-everywhere/>
5. Holmes J. U.S. confronts an Anti-Access World. The Diplomat. March 9, 2012. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.the-diplomat.com/2012/03/09/u-s-confronts-an-anti-access-world/3/?all=true>
6. 10 Largest Navies in the World. Realitypod.com. August 24, 2010. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.realitypod.com/2010/08/10-largest-navies-in-the-world/>
7. Peoples Liberation Army Navy. GlobalSecurity.org. November 7, 2011. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/world/china/plan-overview.htm>
8. Peoples Liberation Army Navy Offshore Defence. GlobalSecurity.org. November 7, 2011. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/world/china/plan-doc-trine-offshore.htm>
9. Reveron D.S. China's military spending and US national security. March 16, 2012. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.acus.org/new-atlanticist/chinas-military-spendingand-us-national-security>

УДК 94(5-191.2)1996/2001”

Щербатюк Д. В.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ «ШАНХАЙСКОЙ

ПЯТЕРКИ» В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ В 1996 - 2001 ГГ.

После распада СССР, для стран Центральной Азии стал актуализировался вопрос о создании региональной системы безопасности. В ходе его решения стала очевидна необходимость интеграции как внутри региона, так и за его пределами. Такая ситуация способствовала образованию новых политических блоков и организаций. Формат СНГ не смог адаптироваться к новой геополитической ситуации в регионе и проекты региональной интеграции вышли за рамки Содружества. Интеграционным объединением, положившим в основу своей деятельности обеспечение безопасности Центральной Азии, стала

1

«Шанхайская пятерка».

Ключевые слова: «Шанхайская пятерка»,

Центральная Азия, безопасность, интеграция, объединение, договор, международный порядок.

Шербатюк Д.В. Діяльність «Шанхайської п'ятірки» у сфері безпеки в 1996-2001 рр.

Після розпаду СРСР, для країн Центральної Азії актуалізувалися питання створення регіональної системи безпеки. В процесі вирішення цих питань стала очевидною необхідність інтеграції як всередині регіону, так і за його межами. Подібна ситуація посприяла утворенню нових політичних блоків та організацій. Формат СНД не зміг і пристосуватись до нової геополітичної ситуації в регіоні й проекти регіональної співпраці вийшли за межі Співдружності. Інтеграційним об'єднанням, що поклало в основу своєї діяльності гарантування безпеки Центральної Азії, стала «Шанхайська п'ятірка».

Ключові слова: «Шанхайська п'ятірка»,

после установления режима талибов в Афганистане в конце 90-х гг. ситуация изменилась. Регион стал привлекать внимание государств-соседей от которых сложившаяся ситуация требовала активного налаживания сотрудничества, выработки новых стратегий для преодоления нестабильности.

Значительную роль в сотрудничестве стран региона в области обеспечения безопасности сыграла «Шанхайская пятерка». Несмотря на то, что она была создана в 1996 году, ее история берет начало в 1964 году, когда начались пограничные переговоры между СССР и КНР. Тем не менее, переговорный процесс не был успешным вплоть до конца 1980-х - начала 1990-х годов. Его возобновление приобрело актуальность после распада Советского союза. Особенно в решении пограничных вопросов был заинтересован Китай, который впоследствии стал главным инициатором создания как «Шанхайской пятерки», так и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). После распада Советского союза в регионе создался своего рода вакуум силы, который начали заполнять экстремистские и террористические

Центральна Азія, безпека, інтеграція,
| об'єднання, договір, міжнародний порядок.

Shcherbat'uk D. "Shanghai Five's" activity in the sphere of security during 1996-2001.

After the collapse of the Soviet Union, the establishment of a regional security system for the 1 countries of Central Asia became important. In the course of security problems resolution a clear need for integration within the region and beyond it becomes evident as well. This situation contributed to the formation of new political alliances and organizations. The format of the CIS i could not be adapted to a new geopolitical situation in the region and regional integration projects spread beyond the Commonwealth. Integration alliance, which directed its activities to ensure the 1 security of Central Asia, has become the "Shanghai Five".

Keywords: "Shanghai Five", Central Asia, security, integration, unity, agreement, the international order.

В конце XX - начале XXI вв. понимание безопасности претерпевает существенные изменения-, поскольку, новая международная политическая ситуация показала неактуальность старых подходов и самой концепции в целом. Вследствие появления совершенно новых вызовов и угроз трансформируется и структура международной безопасности. Особое значение в этот период приобретают международные институты, занимающиеся разработкой решения возникших проблем.

В начале 90-х гг. XX в. Центральноазиатский регион не занимал приоритетных позиций во внешней политике ведущих государств мира, однако,

группы. С момента своего создания «пятерка» стала контролировать ситуацию.

На сегодняшний день, деятельность «Шанхайской пятерки» исследована значительно в меньшей степени, чем деятельность ее последовательницы - Шанхайской организации сотрудничества, над изучением которой работают целые институты и исследовательские центры. Среди них можно выделить Институт Центральной Азии и Кавказа, Центр исследований Восточной Азии и ШОС МГИМО (У), Центр стратегических проблем СВА и ШОС. Ценная информация по данной проблеме собрана на Интернет - портале ИнфоШОС, содержащем как статьи аналитического характера и документы, так и информационные сообщения по всем направлениям деятельности Организации.

Статей, носящих аналитический характер, по теме деятельности «Шанхайской пятерки» достаточно мало, монографий по данной проблематике не обнаружено. Публикации в периодических изданиях носят, в большей степени, либо публицистический, либо оценочный характер. Большинство авторов таких статей поднимают проблемы из предыстории «пятерки», освещают ее деятельность и достижения в различных областях, а также, роль на мировой политической арене.

В контексте темы исследования можно выделить наиболее значимые работы российских, азиатских и западных аналитиков. Среди российских авторов наибольший интерес представляет работа старшего научного сотрудника Института Дальнего Востока РАН Леонида Евгеньевича Васильева «Проблемы безопасности в Центральной Азии: борьба с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом в формате ШОС». Автор рассматривает деятельность «Шанхайской пятерки» как предшественницы ШОС, ее своеобразный фундамент. В исследовании даны оценки деятельности «пятерки», ее основных достижений и недостатков. Не меньший интерес представляют публикации «Вся правда о Шанхайской пятерке» и «История развития Шанхайской организации сотрудничества». В них характеризуется развитие «Шанхайской пятерки» и ШОС, проведены параллели их деятельности.

Среди азиатских исследований стоит выделить работу Маулена Ашимбаева, председателя Комитета по международным делам, обороне и безопасности Мажилиса Парламента РК «"Шанхайская пятерка" как фактор безопасности в регионе». Автор отмечает особую роль регионального объединения в обеспечении безопасности, обозначает перспективные направления сотрудничества и его значение.

Среди публикаций западных аналитиков наибольший интерес представляет статья директора Стокгольмского международного института по изучению проблем мира Гилла Гейтса. Исследователь рассматривает «Шанхайскую пятерку» как объединение, способное в будущем противостоять интересам США в регионе и дает соответствующие прогнозы.

За период существования «Шанхайской пятерки» были подписаны важные документы, которые легли в основу ее деятельности в области обеспечения безопасности. К ним относятся Соглашение об укреплении доверия в военной области в районе границы от 26 апреля 1996 года, подписанное на первом саммите «Шанхайской пятерки» в Шанхае и Соглашение о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы, на втором саммите в Москве 24 апреля 1997 года. Данные документы положили начало качественно новому этапу развития отношений государств в области безопасности и юридически закрепили основные направления ее

деятельности.

Целью данной статьи является оценка эффективности деятельности «Шанхайской пятерки» в решении проблем обеспечения безопасности, обозначение возможных вызовов в этой области.

«Шанхайская пятерка» была образована 26 апреля 1996 года в результате подписания соглашения между Китаем, Россией, Казахстаном, Киргизией и Таджикистаном. Основными целями ее создания являлось урегулирование пограничных вопросов между Китаем и Россией, обеспечение региональной безопасности, сотрудничество государств региона в военной сфере.

Наиболее актуальной выработка новой внешнеполитической стратегии для взаимодействия со странами Центральной Азии стала для Китая. Ведь, сотрудничество с государствами региона могло предоставить возможность экспортного развития некоторых районов Китая, получения природных ресурсов по более низким ценам, а также, способствовало бы созданию транспортных коридоров. Интересы России в регионе заключались преимущественно в возможности обеспечения безопасности, поскольку, Центральная Азия граничит с Афганистаном, что существенно увеличивало нестабильность.

Все страны региона, так или иначе, сталкиваются с проявлениями терроризма, религиозного экстремизма и этнонационального сепаратизма, которые нередко поддерживаются извне, а также, с такими проблемами, как рост организованной преступности, незаконного оборота наркотических средств и оружия, нелегальной миграции [3, с. 224-226].

По сути «Шанхайская пятерка» стала совершенно новой структурой, акцентирующей внимание на вопросах безопасности и требующей совместной организованной работы всех государств. На первом саммите 26 апреля 1996 года было подписано соглашение об укреплении доверия в военной области в районе границы. На втором саммите «Шанхайской пятеркой» в Москве 24 апреля 1997 года было подписано соглашение о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы [8]. Данный документ стал первым соглашением, укрепляющим отношения государств Центральной Азии в военной области, и официально закрепившим сокращение военных сил в районе границы между странами региона, что, также, имело большое политическое значение.

Оба эти соглашения определяли политику государств «Шанхайской пятерки» в районе границы. В частности, договорились обмениваться информацией о согласованных компонентах вооруженных сил и пограничных войск; не проводить учений, направленных против другой стороны и ограничить учения в целом; сократить вооруженные силы в 100 - километровой зоне по обе стороны границы до оговоренных предельных уровней; не размещать в ней речные корабли ВМФ; взаимно приглашать наблюдателей на войсковые учения и так далее [6, с. 81].

Договоренности, достигнутые в ходе двух встреч, явились первыми реальными шагами на пути военной разрядки в Азиатско - Тихоокеанском регионе. Создан прецедент мирного разрешения территориальных споров. Это достижение приобретает особый смысл в условиях, когда ядерные испытания в Индии и Пакистане проводятся при нерешенных пограничных вопросах между ними [4].

Подписание такого рода соглашения свидетельствовало о желании сохранения

мира, стабильности и безопасности в регионе, дальнейшего укрепления и развития отношений. «Шанхайская пятерка» показала новое видение проблем безопасности, отличающееся от модели, существующей в период «холодной войны». Начиная с 1998 года, представителями государств-членов на саммитах делается акцент, что ведущей целью является обеспечение безопасности: борьба с терроризмом, сепаратизмом, экстремизмом, оборотом наркотиков и организованной преступностью.

Третий саммит «Шанхайской пятерки» проходил 3 июля 1998 года в Алма-Ате. Предложение расширить сотрудничество в области безопасности, экономики и торговли, внесенное представителями Китая, полностью соответствовало интересам всех государств-членов. Принципы предыдущих соглашений были подтверждены в заявлении, подписанном в результате встречи.

По словам устроителя третьего саммита, президента Казахстана Нурсултана Назарбаева, в результате подписания Шанхайского и Московского соглашений впервые на азиатском континенте создана многосторонняя модель пограничной безопасности. Поддержаны основные идеи, содержащиеся в предложении Казахстана о созыве Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии. Позитивно оценена инициатива центральноазиатских государств о создании в регионе зоны, свободной от ядерного оружия. Одним из важнейших итогов пятисторонней встречи является единодушное согласие предпринять активные усилия по развертыванию многостороннего, долгосрочного, масштабного экономического сотрудничества с подключением к нему других заинтересованных стран, прежде всего сопредельных [4].

Стремления государств к совместной борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом были подтверждены на четвертом саммите «Шанхайской пятерки», проходившем в августе 1999 года в Бишкеке. Российской стороной было предложено начать проведение встреч руководителей правоохранительных органов и спецслужб, министров обороны и иностранных дел. В ноябре 2000 года в Москве состоялись консультации по вопросам положения в Афганистане, что, также, является достижением «Шанхайской пятерки».

По мнению директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК Маулена Ашимбаева, на пятом саммите государств (Душанбе) Российская сторона подготовила важный документ — проект Договора о сотрудничестве в борьбе с актами терроризма, незаконным оборотом оружия и боеприпасов, наркотических средств, а также, незаконной миграцией. Данный договор создает нормативно-правовую базу для вывода отношений стран «Шанхайской пятерки» на более высокий уровень [2].

В целом деятельность «пятерки» в 1996-2001 гг., обусловлена решением территориальных споров между странами региона на основе традиционного представления о безопасности для обеспечения интересов всех государств региона. Позиция принятия решений путем консенсуса способствовала урегулированию территориальных споров, и, как следствие, обеспечению стабильности. По мнению директора Стокгольмского международного института по изучению проблем мира Гилла Бейтса «Шанхайской пятерке» принадлежит несколько впечатляющих достижений, таких как урегулирование споров сторон границы, введение мер по укреплению доверия, поиск совместных путей борьбы с незаконной деятельностью в

регионе» [1].

После того, как пограничные вопросы были решены, стало ясно, что государства «Шанхайской пятерки» имеют и другие общие интересы и готовы к дальнейшему сотрудничеству в разных областях. Их интересы лежали в сфере экономики и торговли, культуры, а также обеспечения безопасности. Было очевидно, что «Шанхайская пятерка» вышла из своих первоначальных рамок. Осознание руководством государств необходимости дальнейшего взаимодействия и расширения его формата привело к преобразованию «пятерки» в Шанхайскую организацию сотрудничества.

Работа над одним из основных документов Шанхайской организации сотрудничества в области безопасности - Конвенцией о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, подписанной в июне 2001 года - была начата «Шанхайской пятеркой» за два года до терактов 11 сентября 2001 года в Нью-

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАНУКРАЇНИ»

Йорке, что демонстрировало дальновидность Организации и глубокое видение актуальных международных проблем. Данный документ содержал, также, информацию о необходимости создания региональной антитеррористической структуры, известной сегодня всему миру как РАТС ШОС.

В истории современных международных отношений создание и развитие «Шанхайской пятерки» представляет собой имеющую созидательное значение дипломатическую практику. Она положила начало новому мировоззрению безопасности, содержащему в себе принципы взаимного доверия, разоружения, сотрудничества и безопасности, обогатила начатые Россией и Китаем межгосударственные отношения нового типа, в основе которых лежит партнерство, а не союз. Кроме того, предоставила модель регионального сотрудничества, отличительной особенностью которой являются совместная инициатива, приоритет безопасности, взаимовыгодное взаимодействие больших и малых государств, поставило человеческое общество выше идеологии «холодной войны», внесла бесценный вклад в создание новой модели международных отношений [5].

Таким образом, с момента создания «Шанхайская пятерка» демонстрировала актуальность и значимость своей деятельности, внесла новизну в международные политические отношения. К моменту своего преобразования в ШОС, «пятерка» имела большой опыт многостороннего сотрудничества, а также, осуществляла попытки решения международных проблем в разных сферах за пределами Центральной Азии. Взаимодействие государств-членов успешно осуществлялось во многом благодаря усилиям руководителей входящих в нее государств, прилагающих усилия для успешного достижения договоренностей и компромиссов и, как следствие, взаимного доверия. Стоит отметить, что механизм «Шанхайской пятерки» способствовал созданию новой модели региональной безопасности.

Использованные источники и литература:

1. Bates Gill. Shanghai Five: An Attempt to Counter U.S. Influence in Asia? [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.brookings.edu/research/opinions/2001/05/04china-gill>
2. Ашимбаев М. «Шанхайская пятерка» как фактор безопасности в регионе. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.kazpravda.kz/c/1006070403>
3. Васильев Л.Е. Проблемы безопасности в Центральной Азии: борьба с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом в формате ШОС / Л.Е. Васильев // Шанхайская организация сотрудничества: к новым рубежам развития. - М.: ИДВ РАН, 2008. - С. 224-246.
4. Вся Правда О Шанхайской Пятерке. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mld_40_ald_70425.html
5. История развития Шанхайской организации сотрудничества. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.russian.china.org.cn/archive2006/txt/2006-03/09/content_2225292.htm
6. Сборник российско-китайских договоров. 1949-1999 / Г.Б. Карасин. - М.: Тера Спорт, 1999. - 492 с.
7. Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Российской Федерацией, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой об укреплении доверия в военной области в районе границы. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3879
8. Соглашение от 24.04.1997 (г.Москва) «Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Российской Федерацией, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы». [Электронный ресурс] — Режим доступа: [http://www.pavlodar.com/гакопАк>к=03436&O\(51=a11](http://www.pavlodar.com/гакопАк>к=03436&O(51=a11)

СПРИЯННЯ РОЗВ'ЯЗАННЮ КОНФЛІКТІВ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ - ОДНЕ З НАЙВАЖЛИВИХ ЗАВДАНЬ ГОЛОВУВАННЯ УКРАЇНИ В ОБСЄ

Стаття присвячена стратегії і тактиці головування України в ОБСЄ у 2013 році, основним завданням і напрямам діяльності нашої держави у цей відповідальний для миру і безпеки період. Розкриваються задачі українського головування в ОБСЄ у врегулюванні конфліктів в умовах сучасних загроз і викликів глобалізованого світу. Підкреслюється, що саме Українське головування в ОБСЄ спрямовано на врахування інтересів усіх держав регіону. Вносяться пропозиції та рекомендації до порядку денного головування України в ОБСЄ.

Ключові слова: ОБСЄ, Україна, глобалізація, конфлікти, головування України.

Циватий В.Г., Чекаленко Л.Д. Содействие в урегулировании конфликтов на Европейском континенте - одна из важнейших задач председательства Украины в ОБСЕ.

Статья посвящена стратегии и тактике председательства Украины в ОБСЕ в 2013 году, основным задачам деятельности нашего государства в этот ответственный для мира и безопасности период. Раскрываются задачи ОБСЕ в урегулировании конфликтов в условиях современных угроз и вызовов глобализованного мира. Подчеркивается, что именно Украинское председательство в ОБСЕ направлено на представление интересов всех государств региона. Вносятся предложения и рекомендации по повестке дня председательства Украины в ОБСЕ в 2013 году.

Ключевые слова: ОБСЕ, Украина, глобализация, конфликты, председательство Украины.

Tsivatyj V., Chekalenko L. Assist in resolving conflicts on European continent as one of the key-issues of Ukraine's chairmanship in OSCE.

The article is devoted to the strategy and tactics of the chairmanship of Ukraine in the OSCE in 2013, as well as main tasks of the activity of Ukraine during this important period for the world and international security. The article reveals the tasks of OSCE in resolving conflicts under conditions of modern threats and challenges of the globalized world. The authors stress that the Ukrainian chairmanship in the OSCE is directed to the representation of the interests of all the states of the region. The authors make suggestions and recommendations for the agenda of the Ukrainian chairmanship in the OSCE in 2013.

Keywords: OSCE, Ukraine, globalization, conflicts, Ukrainian headship.

Сучасна політична та історична науки визначають роль і місце міжнародних організацій у системі міжнародних відносин як одного із ключових суб'єктів світової політики поряд із державами. Наявність міжнародних організацій надає

287

міжнародним відносинам стабільності, упорядкованості та інституціональної завершеності.

Виступаючи в Раді Безпеки ООН, Міністр закордонних справ України Леонід Кожара поінформував про реалізацію пріоритетів Українського головування в ОБСЄ у 2013 р., а також, окреслив перспективні напрями співробітництва двох організацій у вирішенні глобальних і регіональних викликів

XXI століття. Члени Ради Безпеки ООН одностайно підтримали викладені міністром пріоритети головування нашої держави в ОБСЄ. Рада Безпеки ООН привітала перші результати діяльності України на чолі Організації та запевнила в повній підтримці подальшої реалізації насиченого порядку денного Українського головування.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) - найбільша у світі організація, що опікується питаннями безпеки, проводить роботу із збереження миру, демократії та стабільності на території з населенням більш ніж мільярд осіб. На сьогодні ОБСЄ об'єднує 57 держав-учасниць із Північної Америки, Європи та Азії. Організація будує свою діяльність на розумінні того, що лише виконання державами міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, правової держави і демократії гарантують безпеку на Європейському континенті в довгостроковій перспективі.

Коллективна політична відповідальність лежить на діючому голові ОБСЄ - міністрові закордонних справ держави, що головує в Організації. Йому допомагають попередній і наступний голови - разом вони складають Трійку ОБСЄ. На сьогодні до складу Трійки входять Ірландія (голова Організації у 2012 р.), Україна (голова Організації у 2013 р.) та Швейцарія (почне головувати в ОБСЄ у 2014 р.). Інститут головування в ОБСЄ було створено на початку 90-х рр. ХХ ст. Основні правові аспекти діяльності голови Організації закріплено в Паризькій хартії для нової Європи (1990 р.) та Гельсінському документі (1992 р.).

Держава, що головує в ОБСЄ, виконує досить важливу роль: вона пропонує порядок денний і очолює процес політичного діалогу між державами-учасниками, а також, здійснює загальне політичне керівництво Організацією. Протягом всього календарного року пріоритети головування значною мірою стають пріоритетами всієї Організації.

Головування України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі у 2013 р. висуває перед нашою державою відповідальні завдання, серед яких концептуальне наповнення стратегії й тактики ОБСЄ. Саме від результативності цієї Організації європейці очікують розв'язання нагальних проблем сучасності - розбудови і зміцнення системи європейської безпеки. Спираючись на успішний досвід та ініціативи попередників - головуючих в ОБСЄ держав - спадає на думку, що починати необхідно з відстоювання прав людини, розбудови загальноприйнятної для всіх країн-учасників Організації схеми критеріїв надання і забезпечення цих прав.

Враховуючи те, що країни-члени ОБСЄ глибоко різняться своєю ментальністю, конфесійними уподобаннями, економічними і політичними критеріями розвитку тощо, тобто, цивілізаційними характеристиками, необхідно відшукати об'єднуючі точки дотику - такими нам вбачаються **загальні людські цінності**. До переліку останніх, в якості системних, чітко вписуються **положення Хартії основних прав Європейського Союзу**, а саме: **Гідність. Свобода. Рівноправність. Солідарність. Права громадян. Правосуддя**. Визнання, повага, дотримання цих складових людського буття, на наше глибоке переконання, сприятиме вихованню людини майбутнього без війн і протистоянь.

Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union) уперше в історії Європейського Союзу поєднала в одному документі всі громадянські, політичні, економічні та соціальні права європейських громадян. Ці положення базуються, зокрема, на фундаментальних правах і свободах, проголошених в Європейській конвенції з прав людини, конституційних традиціях держав-членів, Європейській соціальній хартії Ради Європи, Хартії основних соціальних прав робітників Європейського Союзу [1], яку ратифіковано Верховною Радою України Законом N 137-V (137-16) від 14.09.2006 р., та інших міжнародних

конвенцій, членами яких є держави ЄС або сам ЄС, у т.ч. і наша держава.

Хартія основних прав розроблена й ухвалена в результаті спеціальної процедури, яка не має аналогів в історії Європейського Союзу. Вона складалась з кількох етапів:

- Європейська Рада в Кельні (3-4 червня 1999 р.) доручила Конвенту розробити Хартію. Конвент з представників національних урядів, парламентів, европарламентарів та представника Комісії, уперше зібрався в грудні 1999 року, а в жовтні 2000 року проект Хартії подано на розгляд.
- Європейська Рада в м. Біарріці, Франція (13-14 жовтня 2000 р.) одностайно ухвалила проект і передала його на розгляд Європейському Парламенту і Комісії.
- Європейський Парламент дав свою згоду 14 листопада, а Європейська Комісія - 6 грудня.
- 7 грудня 2000 р. в Ніцці президенти Європейського Парламенту, Ради та Комісії підписали і проголосили Хартію від імені своїх інституцій.

Пізніше аналогічну процедуру застосували до розробки європейської Конституції. Із набуттям чинності Лісабонським договором Хартія також стала чинною [2].

Якщо уважно придивитися до положень Хартії, то зрозуміємо, що вони співзвучні основним правилам Декларації прав людини 1948 р., а також, іншим документам світового значення в цій царині. Приєднавшись до названих документів, країни фактично визнали положення щодо права людини кардинальними у своїй політиці, що вселяє надію на поступове віднайдення точок дотику всіх без винятку націй і етносів, які проживають на просторі ОБСЄ. І це є особливо важливим моментом, оскільки, території, які перебувають під опікою Організації, й надалі потерпають від непорозумінь, зіткнень, кровопролиття. Не згадуватимемо всі існуючі конфлікти на просторі ОБСЄ, які часто не вкладаються в логіку і практику сучасних схем розв'язання

подібних проблем. Будемо відверті, що й схеми розв'язання конфліктів, взяті за кальку з інших регіонів, є застарілими і неефективними, і вимагають відповідного перегляду, переосмислення і правового врегулювання.

Захист прав людини і гуманітарні питання в цілому є предметом постійної міжнародної уваги і важливим елементом у подоланні конфліктів. Справа ускладнюється тим, що ситуація зі станом прав людини в одній країні впливає на безпеку інших держав.

Зазначимо, що з початку 90-х років ХХ ст., як тільки міжнародні відносини набули нових обрисів, на порядку денному гостро постала юридична і політична проблема ставлення до національних меншин, посилюється її вплив на міждержавну взаємодію.

За умов появи нових форм міжнародних конфліктів і напруженості між новоутвореними державами гельсінська концептуальна основа щодо захисту прав людини - третій вимір - починаючи з Копенгагенського документа 1990 р., Паризької хартії для нової Європи 1990 р. і Московського документа 1991 р. змінилася і перетворилася на всезагальне зведення норм і стандартів з прав людини і запобігання конфліктам.

На початку ХХІ ст. сталися подальші зміни в цій площині й спостерігалися деякі позитивні події. Завершилися кілька етнічних конфліктів, відбулися мирні «революції» в низці нових держав, тривало економічне зростання в більшості з них, що принесло надію на дотримання зобов'язань ОБСЄ у сфері демократії й прав людини. Однак, у деяких випадках зміни в регіоні ОБСЄ супроводжувалися регресом у виконанні демократичних зобов'язань за принципами Організації, що викликало серйозне занепокоєння самих учасників. Проведений моніторинг низки виборів у нових державах, також виявив допущені прикрі випадки ігнорування демократичних засад.

Міжнародна практика довела необхідність вдосконалення самого механізму реалізації завдань ОБСЄ у площині захисту прав людини [3], оскільки ОБСЄ не вдалося вирішити проблеми щодо прийняття рішень у сфері людського виміру, а саме, щодо правила консенсусу, а також, обмеженого характеру і транспарентності засідань Постійної ради із зазначених питань. Вимагає доопрацювання, також, інструментарій Нарadi з розгляду виконання зобов'язань, присвячених людському виміру (НРВЛВ), з метою надання їм відповідної форми для моніторингу виконання державами-учасницями зобов'язань у сфері прав людини [4].

Стандарти ОБСЄ у сфері людського виміру є мінімальними стандартами. Однак, у будь-яких випадках, під час оцінки щодо прав людини і функціонування демократії в кожній державі-учасниці варто враховувати історію і культуру країни. Слід визнати, що політична система країни та якість верховенства права в ній, здебільшого, є результатом конкретного історичного шляху. Однак, гельсінська концепція ОБСЄ з прав людини завжди передбачала, що дія конкретних демократичних принципів не обмежується національними кордонами і вони можуть бути застосовані до будь-кого і у будь-якій ситуації, незалежно від культури, релігії, історії та політики.

Оскільки ці принципи стосуються всіх нас, вони придатні не тільки для Сходу або Заходу від Відня, але й регіону ОБСЄ в цілому за Московським механізмом 1991

р., який має оновлюватися і вдосконалюватися.

Недотримання прав людини породжує інші загрози і виклики, найнебезпечнішими серед них є загрози тероризму. У рамках універсального розуміння безпеки, боротьбу з тероризмом не можна вести лише з позиції її жорсткого забезпечення (hard power) [5]. Найважливіше значення для нормально функціонуючої сучасної демократії мають повага до прав людини і основних свобод, демократія і верховенство права, а також, наявність ефективної і підзвітної системи демократичного управління. Тому **розповсюдження базових цінностей, про що йшлося вище, має бути покладене в основу діяльності ОБСЄ.**

Щоб залишатися на рівні своєї відповідальності й бути ефективною, ОБСЄ покликана відповідати на нові й виникаючі виклики безпеці. І що є, також, на порядку денному, Організації необхідно продовжити завершення роботи Вільнюської зустрічі Ради міністрів 2011 р. в галузі транснаціональних загроз.

Таким чином, запропонувавши єдину для всіх країн простору ОБСЄ схему критеріїв визнання і впровадження системи захисту прав людини, головуєча в Організації Україна зможе наблизити учасників до об'єднання спільних зусиль, а кризові питання - до першої сходинок їхнього розв'язання.

З цією метою необхідно порушити зазначене питання на вищому рівні в ОБСЄ і запропонувати план дій щодо реалізації зазначеної проблеми.

Наступне актуальне питання, що стоїть на порядку денному завдань головування України в ОБСЄ, за визначенням Президента України Віктора Януковича, це - реалізація механізму регіональної системи безпеки.

З чого складається механізм регіональної системи безпеки? Здавалося б, питання є доволі простим і зрозумілим, однак, і в цьому питанні залишаються за лаштунками складові самого механізму, який, не зважаючи на досвід минулих десятиліть, є доволі бюрократизованим, а, отже, недостатньо дієвим. Застосовані важелі, за оцінками результативності впроваджених дій, часто не спрацьовують і не приносять очікуваних результатів. Що заважає такому розвитку подій? У першу чергу, як свідчить попередня практика, нестача необхідних матеріальних засобів, це раз. І, по-друге, нестача досвідчених кадрів для розв'язання різноманітних проблем і поставлених завдань.

І перше, і друге питання можна було б вирішити через об'єднання зусиль кількох міжнародних організацій задля реалізації відповідних завдань. У масштабних загрозових подіях слушним вбачається використовувати потенціал ООН через залучення контингентів світової організації, які пройшли відповідний вишкіл в Операціях з підтримання миру (ОПМ).

В інших випадках, де необхідне застосування «примусу до миру» або «м'яка сила» із замороженням конфлікту, розведенням сторін тощо, виправданим було б застосування оперативних контингентів та інших безпекових можливостей Європейського Союзу, а в умовах гуманітарних операцій, надання медичної та санітарної допомоги, рятувальних заходах було б слушним впроваджувати здобутий досвід Ради Європи.

Такий підхід, з одного боку, сприяв би економізації впроваджуваних кроків із забезпечення безпеки, а з іншого - підвищив ефективність діяльності місії ОБСЄ в гарячих точках Європейського континенту. Дотичні схеми з реалізації завдань за

схемою «ООН - ОБСЄ - Рада Європи», а в деякі критичні для стабільності регіону моменти і зусиллями НАТО, виробило б систему ключових посилок, що сприятимуть успіху.

Наступний комплекс питань стосується громадського потенціалу країн континенту, оскільки саме через громадський рух, громадські організації європейці і не європейці - жителі підмандатних територій ОБСЄ мають впливати на події, що відбуваються в їхньому домі і, відповідно до демократичних засад впливати на перебіг цих подій.

Із залученням громадянських рухів та їхніми зусиллями легше й ефективніше впроваджуватимуться в повсякденне життя людські -європейські - цінності. Це питання певною мірою ускладнюється різнобарв'ям конфесійних уподобань, цивілізаційного диференціацією, етнічною різноманітністю, однак, загальні цінності добра, справедливості, гідності людини є притаманними всім народам і континентам. І саме на цих моментах необхідно зосередити увагу провідних європейських держав.

Одним з важливих питань головування є проблема підтримки з боку населення України запроваджених керівництвом держави, зокрема, і МЗС України, зовнішніх політичних дій у рамках ОБСЄ. З цієї метою залишається необхідним розповсюдження інформації як про саму Організацію з безпеки та співробітництва в Європі, так і завдання українського головування в ній. І з цієї точки зору необхідно пропагувати інформацію і знання із згаданих питань у виконавчих структурах (спеціальні інформаційні лекторії), в освітянській сфері (перші уроки або лекції починати з інформації про ОБСЄ), розповсюдити друковані матеріали про ОБСЄ, провести кілька інформаційних роликів у вітчизняних ЗМІ і за кордоном.

На виконання цих заходів уповноважити викладацький склад факультетів міжнародних відносин вітчизняних університетів, проводити відповідну просвітницьку діяльність з метою розповсюдження обізнаності про завдання, складнощі й результативність діяльності нашої держави під час головування в ОБСЄ на такі теми, як:

- економіко-довкілля, що включатиме обговорення проблем впливу на навколишнє середовище діяльності в енергетичній сфері;
- сфера гуманітарного виміру ОБСЄ, що охоплюватиме проблематику свободи слова, просування толерантності і недискримінації, тендерної рівності, боротьби з торгівлею людьми.

При цьому, для досягнення цілей ОБСЄ передбачено широке, конструктивне залучення неурядових організацій.

Зазначимо, що Україна має для реалізації наміченого всі потенційні можливості, оскільки, протягом багатьох років наша держава є активним контрибутором європейської та міжнародної безпеки.

Серед важливих напрямів взаємодії України з ОБСЄ сучасної доби є боротьба з тероризмом, організованою злочинністю, корупцією, відмиванням грошей, торгівлею людьми, зброєю та наркотиками. Водночас, українська держава бере участь у використанні механізмів ОБСЄ для забезпечення стабільності та безпеки, зокрема, у Чорноморському регіоні. Насамперед, це стосується «заморожених» конфліктів.

Із посиленням внутрішніх і зовнішніх загроз, серед яких першість ведуть

загрози етнічних конфліктів, забезпечення енергоносіями, безробіття, екологічні негаразди тощо, Україна розширила ареал співпраці з цією європейською безпековою організацією. Цьому сприяють і ухвалені документи ОБСЄ, що концентрують зусилля на власне безпековій проблематиці, а також, зміцненні економічного виміру діяльності, що відповідає інтересам і прагненням України. До зазначеного додамо, що в основу оновленого, безпекового механізму ОБСЄ було покладено платформу кооперативної безпеки.

Таким чином, у рамках ОБСЄ та інших безпекових структур за участю української держави поглиблено різноманітні схеми співпраці, вибірково і продумано визначено елементи участі українських представників у тих програмах і проектах, де європейських спроможностей було недостатньо. Це і миротворчі зусилля в конфліктних регіонах, поліцейські місії, пропозиції щодо використання вітчизняних авіаційних можливостей: йдеться про вертольотні загони, дальню авіацію, вантажні літаки, групи понтонників і мінувальників, а також, лікарів, волонтерів медичного персоналу тощо.

З метою надання допомоги Україні щодо виконання відповідних зобов'язань перед ОБСЄ, Координатор проектів ОБСЄ в Україні (КП ОБСЄ в Україні) у співпраці з українською стороною розробляє та виконує проекти в економічній, військово-політичній сферах та з питань захисту навколишнього природного середовища. Обопільна діяльність зосереджена на таких напрямках:

- Сталий соціально-економічний розвиток та екологічна безпека.
- Екологічна освіта.
- Очищення від вибухонебезпечних залишків минулих війн та реабілітація територій поблизу міст Керч, Севастополь та Біла Церква.
- Утилізація компоненту ракетного палива типу «меланж».
- Транскордонне співробітництво та стале управління басейном річки Дністер.
- Створення потенціалу для боротьби з незаконним транскордонним переміщенням небезпечних відходів у країнах Східної Європи.
- Соціальна адаптація військовослужбовців, звільнених з лав Збройних Сил України.
- Покращення безпеки кордонів.

Розкриємо суть проектів у вимірі безпеки. ОБСЄ допомагає в розбудові спроможності України перешкоджати незаконному переміщенню небезпечних відходів у країнах Східної Європи. Це втілюється шляхом підтримки міжсекторального діалогу та проведення для представників органів влади, відповідальних за контроль переміщення вантажів через національні кордони, навчальних семінарів з виявлення та припинення незаконного транскордонного переміщення небезпечних відходів. Основною цільовою аудиторією цієї діяльності є міністерства навколишнього середовища, екологічні інспекції, митні та прикордонні служби України, Республіки Білорусь і Республіки Молдова.

ОБСЄ в Україні надає підтримку уряду України у виробленні стабільних та ефективних програм, спрямованих на соціальну адаптацію військовослужбовців, звільнених у рамках реформи Збройних Сил України (ЗСУ). Діяльність у цій сфері включає:

- перенавчання на цивільні спеціальності військовослужбовців, звільнених з лав ЗСУ;
- допомога військовослужбовцям у профорієнтації та набутті найновіших навичок у пошуку роботи;
- підвищення обізнаності військовослужбовців щодо користування їхніми правами.

Міністерство оборони України проводить широкомасштабне реформування ЗСУ, що включає комплексні зміни їхньої штатної структури та скорочення певних категорій військовослужбовців. КП ОБСЄ в Україні здійснює проекти у сфері соціальної адаптації військовослужбовців з 2001 р. та продовжує підтримувати звільнених і запланованих до звільнення з лав ЗСУ військовослужбовців в їхньому переході від військового до цивільного життя. Наразі, проектна діяльність зосереджена в містах, де кількість звільнених у запас військовослужбовців ЗСУ є найбільш численною: Одеса, Львів, Київ, Вінниця, Гайсин, Житомир, Кіровоград, Бердичів, Миколаїв, Херсон, Сімферополь, Феодосія, Севастополь та низці інших. У 2010 р. було проведено професійну перепідготовку близько 1250 колишніх військовослужбовців звільнених з лав ЗСУ. Вперше до перепідготовки залучалися також і члени сімей (переважно з подружжя) військовослужбовців, які становили 10-20% від складу навчальних груп. Перенавчання проводилося за напрямками, які з одного боку користуються попитом на місцевому ринку праці, а з іншого - популярні серед військовослужбовців. Серед них менеджмент безпеки підприємницької діяльності, бухгалтерський облік підприємства, маркетинг на ринку товарів та послуг, менеджмент інформаційних технологій, управління персоналом, облік і аудит, організація та управління підприємствами малого та середнього бізнесу, соціальна робота та інші. Військовослужбовці, які успішно пройшли перенавчання, отримують свідоцтва державного зразка та сертифікат. Як правило, понад 70% випускників знаходять роботу впродовж трьох місяців по закінченню навчання.

ОБСЄ надає допомогу Державній прикордонній службі України (ДПСУ) у підвищенні безпеки державного кордону та посиленні потенціалу ДПСУ на одній з пілотних ділянок. Державна прикордонна служба України проходить широкомасштабне реформування, одним із ключових аспектів якого є її трансформація у правоохоронну структуру. КП ОБСЄ в Україні надає комп'ютерну техніку та обладнання для біометричного контролю, а також, проводить тренінги з аналізу ризиків та криміналістичного аналізу. Очікується, що ця допомога підвищить оперативні та професійні можливості Державної прикордонної служби України щодо збору й аналізу інформації з питань нелегальної транскордонної діяльності.

Отже, через реалізацію значної кількості важливих і відповідальних проектів з ОБСЄ, а також, Радою Європи і Європейським Союзом Україна бере активну участь у розбудові архітектури загальноєвропейської безпеки, підтримує пропозиції щодо розширення партнерської співпраці всіх світових і регіональних структур з безпеки.

Україна є активним учасником миротворчих місій. Конкретні зусилля щодо розвитку співробітництва України з міжнародними структурами зосереджено на таких напрямках, як забезпечення активної ролі держави в якості посередника Придністровського врегулювання; розширення представництва України в складі європейських місій і структур, зокрема, в Македонії, Косово, Грузії тощо.

Високий позитивний імідж нашої держави підтвердило рішення всіх 56 учасників ОБСЄ, які одногосно прийняли ухвалу про головування України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі у 2013 р. Президент України вважає, що це рішення стало підтвердженням високої оцінки міжнародним співтовариством досягнень України у побудові демократичного суспільства, адже, ОБСЄ - визнаний авторитет в питанні демократизації, свободи виборів та дотримання прав людини. «Головування України в ОБСЄ також розширює можливості забезпечення національних інтересів України, враховуючи її позаблоковий статус та її добровільну відмову від ядерної зброї»,

- так прокоментував Президент України рішення стосовно головування України в ОБСЄ у 2013 р. [6].

Головування в ОБСЄ - це і питання престижу, і доведення свого лідерського потенціалу, і здатності генерувати нові ідеї та вибудовувати часто дуже складний консенсус, зважаючи на існуючі розбіжності в інтересах і позиціях держав-учасниць. Це також нові зовнішньополітичні можливості, що відкриваються, залучення до формування «безпекової спільноти», активніша роль у врегулюванні конфліктів, якими опікується ОБСЄ. Не тільки у Придністров'ї, де Україна традиційно є одним з ключових учасників, але, також, у Нагірному Карабаху та в Грузії.

Оскільки простір СНД є доволі неспокійним, головуючій країні необхідно бути готового до несподіваних викликів, приймати оперативні рішення у сфері безпеки, сприяти консенсусу між державами-учасницями, координувати діяльність різних інституцій всередині організації та забезпечувати координацію з іншими міжнародними структурами.

Нові схеми залучення європейськими структурами, зокрема, ОБСЄ, Радою Європи, Європейським Союзом, ЦСІ українського потенціалу до співпраці вселяють певний оптимізм щодо успішного розв'язання висунутих перед Україною завдань як під час головування в ОБСЄ, так і у подальшому [7].

Позаяк Українське головування здійснюватиметься від імені та в інтересах усіх країн ОБСЄ, Україна закликає держави-учасниці до конструктивного діалогу з вирішення актуальних проблем європейської безпеки.

На підставі викладеного вище, можна внести такі **пропозиції до головування України в ОБСЄ**.

Об'єднуючими засадами різноманітних країн, точками дотику їх взаємин слід визнати загальнолюдські цивілізаційні цінності: Гідність. Свобода. Рівноправність. Солідарність. Права громадян. Правосуддя.

Південний Середземноморський регіон, а також, Афганістан, могли б отримати значну користь від поширення основних цінностей, принципів і досвіду ОБСЄ за межі кордонів її нинішніх держав-учасниць до сусідніх регіонів, зокрема, тих, які мають найбільший вплив на безпеку в регіоні ОБСЄ.

Запропонувавши єдину для всіх країн простору ОБСЄ схему критеріїв визнання і впровадження системи захисту прав людини, головуюча в Організації Україна зможе наблизити учасників до об'єднання спільних зусиль, а кризові питання - до першої сходинок їхнього розв'язання.

З цією метою необхідно порушити зазначене питання на вищому рівні в ОБСЄ і запропонувати план дій щодо реалізації зазначеної проблеми.

У безпековому і економічно-довкільному вимірі діяльності ОБСЄ, як форуму для діалогу та платформи дій з питань забезпечення безпеки:

посилити координацію дій з країнами-сусідами щодо врегулювання заморожених конфліктів на теренах СНД;

запровадити програму «Зелений лист мирного атома»; запровадити ініціативу «Світ 2014 року без торговельних війн в Європі».

Одним з кардинальних документів для зміцнення довіри в Європі і в Північній Америці є *Договір з відкритого неба* (24 березня 1992 р.). У березні 2012 р. - 20-у річницю Договору - налічувалося вже понад 840 здійснених спостережних польотів. Однак, економічна криза диктує необхідність досягнення значних результатів за умови зменшення фінансових витрат. У цьому зв'язку, можуть бути запроваджені певні заходи з використанням нових технологій (цифрової апаратури спостереження) з модернізації Договору.

У сфері питань людського виміру, що включає механізми та напрями реалізації захисту прав людини, тендерну рівність, захисту прав дитини, а також, широкий комплекс питань толерантності, пропонуємо наступні теми.

З питань толерантності:

- «Толерантність мішаних шлюбів».

ОБСЄ дітям:

- ініціювати програму «Наш спільний європейський дім» і перший шкільний урок у країнах ОБСЄ присвятити цій темі;

- для дітей Молдови і Придністров'я організувати спільний творчий конкурс малюнку, наприклад, на тему: «Наша квітуча Земля»;

- приділити увагу розширенню інформації про діяльність ОБСЄ на перших курсах вищих навчальних закладів: «ОБСЄ: Перший курс - перше знайомство»;

- розглянути можливість видання художніх літературних творів національних письменників - національними мовами (можливо, під екологічними гаслами, як книги видані на вторинній сировині, із застосуванням екологічних вимог);

- провести ознайомчі з діяльністю ОБСЄ виступи викладачів у книжкових магазинах (наприклад, книгарня «Є» в Україні), бібліотеках, шкільних закладах.

Отже, головування України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі у 2013 р. поставило перед нашою державою відповідальні завдання, серед яких збереження миру і стабільності в «Європейському домі» є найактуальнішими.

Використані джерела та література:

1. Європейська соціальна хартія (Переглянута) (ETS N 163). Страсбург, 3 травня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 51).{ Хартію ратифіковано із заявами Законом N 137-V (137-16) від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст. 418}. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С.Ю. Кашкин. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 697 с.
3. ОБСЄ. AS (12) RP 3 R. -Original: English. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.oscepa.org/meetings/annual-sessions/2012-monaco-annual-session>
4. Щорічно у Варшаві Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) проводить Наряду з розгляду виконання зобов'язань (Human Dimension Implementation Meeting), присвячену людському виміру (далі - Нарада). - Organization for Security and Cooperation in

Еуропа. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.osce.org/node/92907?view=conference_documents&display=page_3&arg=92907

5. Див.: Амджад А. Средства массовой информации и международный терроризм / А. Амджад // Дипломатическая служба. - 2013. - № 03. - С. 36-43; Терроризм в современном мире: монография. - М., 2011. - 2-е изд. - 608 с. Південний Середземноморський регіон, а також Афганістан могли б отримати значну користь від поширення основних цінностей, принципів і досвіду ОБСЄ за межі кордонів її нинішніх держав-учасниць у сусідні регіони, зокрема в ті, які мають найбільший вплив на безпеку в регіоні ОБСЄ.
6. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/18769.html/>; <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/83596.htm/>.
7. Чекаленко Л.Д. ОБСЄ: українське головування: навч-метод. посібник / Л.Д. Чекаленко. - К.: «БАТ&К», 2012. - 78 с.
УДК 327(477+479.22)“654”

Фурса А. А.

РОЛЬ УКРАИНЫ В УРЕГУЛИРОВАНИИ КОНФЛИКТОВ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ В ОБСЕ В 2013 ГОДУ

В статье проанализированы вопросы относительно участия Украины в урегулировании конфликтов на территории Южного Кавказа (абхазского, южноосетинского, нагорно-карабахского), а также, приднестровского конфликта. В этом контексте отдельно рассматриваются приоритеты и задачи Украины во время председательствования в ОБСЕ в 2013 году.

Ключевые слова: Украина, ОБСЕ, конфликты, абхазский, южноосетинский, нагорно-карабахский, приднестровский

Фурса А. О. Роль України у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі: історичний аналіз і перспективи в контексті головування України в ОБСЄ у 2013 році.

У статті аналізуються питання щодо участі України у врегулюванні конфліктів на території Південного Кавказу (абхазського, південноосетинського, нагірно-карабахського), а також, придністровського конфлікту. У цьому контексті окремо розглядаються пріоритети та задачі України під час головування в ОБСЄ у 2013 році.

Ключові слова: Україна, ОБСЄ, конфлікти, абхазський, південноосетинський, нагірно-карабахський, придністровський.

Fursa A. Ukraine's role in resolving the conflicts in the former Soviet Union: a historical analysis and perspective in the context of Ukraine's chairmanship in the OSCE in 2013 year.

The main issues of the Ukrainian participation in the settlement of conflicts in South Caucasus (Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh), and also Transnistria conflict are briefly analyzed in the article. Thereupon priorities and tasks during Ukraine's 2013 OSCE presidency were separately reviewed.

Keywords: Ukraine, OSCE, conflicts, South Ossetia, Abkhazia, Nagorno-Karabakh, Transnistria.

Актуальность темы данного исследования обусловлена необходимостью изучения эффективности деятельности ОБСЕ, которая в последнее время теряет свою роль ключевого игрока в сфере обеспечения европейской безопасности. Эта проблема является на сегодняшний день одной из главных, как для самой Организации, так и для Украины, которая председательствовала в ней в 2013 г.

Вспомним результаты Саммита ОБСЕ в Астане в 2010 г., когда лидерам стран-участниц так и не удалось согласовать заключительный документ и принять План совместных действий в рамках ОБСЕ по причине несовпадения позиций, в том числе,

в вопросах касающихся перспектив деятельности организации.

Громоздкий механизм принятия решений, нехватка у организации реальных полномочий приводит к уменьшению роли ОБСЕ, а единственным преимуществом этой организации остается ее общепризнанная легитимность благодаря самому широкому, из всех европейских институтов, кругу участников. Это серьезно ограничивает ее эффективность из-за сложности выработки и принятия решений. Использование ОБСЕ в качестве общих политических рамок становления более гибкой, дееспособной, институционализированной структуры с правом принятия юридически обязующих решений было бы более эффективным и целесообразным в сложившейся ситуации. В этом контексте, основными задачами для Украины во время ее председательствования в 2013 г. является увеличение степени согласованности европейской безопасности и политической функции организации, становление механизмов взаимных консультаций и принятия решений.

Проблема урегулирования конфликтов на постсоветском пространстве является актуальной и важной для стабильного и демократического развития региона, поскольку много экономических, транспортных, политических, энергетических проектов не может быть реализовано по причине существования конфликтов в Приднестровье, Нагорном Карабахе, Южной Осетии и Абхазии. Кроме того, они негативно влияют на социально-экономическое развитие и торговые связи государств, где существуют конфликты, а также, являются угрозой европейской безопасности в целом. Этот вопрос мог бы стать одним из приоритетов украинского председательствования, которое вывело бы его на надлежащий уровень внимания, возможно даже, вне рамок председательствования в ОБСЕ. Во всех конфликтах на постсоветском пространстве ОБСЕ как посредник пыталась быть связующим звеном не только между враждующими сторонами, но и между разными посредническими и миротворческими усилиями в регионе, что одновременно является и ее преимуществом и слабостью [1].

Основной целью данной статьи является краткий анализ участия Украины в урегулировании конфликтов на территории Южного Кавказа и Приднестровья в контексте председательствования нашей страны в ОБСЕ в 2013 году. Главной задачей, при этом, является сжатый анализ каждого конфликта в отдельности касательно его возникновения, ситуации по урегулированию на 2013 г. и уровня участия в этом процессе Украины и ОБСЕ, а также, возможности его дальнейшего урегулирования.

Тематику возникновения и урегулирования конфликтов на постсоветском пространстве в своих работах исследовали Г.М. Перепелица [2], О.С. Бодрук [3], А.В. Шелест [4], М.А. Воротнюк [6], К.М. Витман [7], А.И. Киссе [1] и др.

Изначально, Киев официально поддерживал территориальную целостность и суверенность Молдовы, Азербайджана и Грузии и выступал за урегулирование конфликтов исключительно мирным способом на взаимно приемлемых условиях для конфликтующих сторон.

В четырех основных конфликтах на постсоветском пространстве Украина и ОБСЕ находятся на разных уровнях задействования. Самый низкий взаимный уровень наблюдается в Грузии, причиной этому стала сложность взаимоотношений между Грузией, непризнанными республиками

Южная Осетия и Абхазия и Россией. Вероятность активизации мирного процесса в рамках ОБСЕ, или более активного привлечения Украины на данный момент сводится к минимуму.

ОБСЕ фактически потеряла авторитет в сфере урегулирования конфликтов в Грузии через низкий уровень своего участия. Главной задачей деятельности Миссии ОБСЕ в Грузии был поиск политического решения для урегулирования южноосетинского конфликта.

Дальнейшая деятельность Миссии ОБСЕ в Грузии, которая начала свою работу в разгар войны в 1992 г., была заветированна Россией в результате российско-грузинского конфликта в 2008 г., и 31 декабря 2008 г., истек срок мандат Миссии ОБСЕ в Грузии, из-за чего 1 июня 2009 г., свернули свою деятельность 20 воинских наблюдателей.

Во время председательствования Греции в ОБСЕ было предложено учредить «Офис ОБСЕ по безопасности и стабильности» (OSCE Security and Stability Office) в Тбилиси, в мандат которого входил бы мониторинг ситуации с обеих сторон административной границы Южной Осетии. В составе этого Офиса предлагалось образовать «Группу содействия ОБСЕ в Цхинвали» (OSCE Assistance Group in Tskhinvali).

Вместе с тем, российская сторона настаивала на открытии в Тбилиси и Цхинвали двух отдельных полевых присутствий ОБСЕ, что де-факто легализировало бы признание со стороны РФ независимости Южной Осетии. Кроме того, РФ категорически возражала против возможности предоставления наблюдателям ОБСЕ доступа на территорию Южной Осетии без получения согласия Цхинвали путем официальных переговоров с сепаратистским руководством [4].

До 2013 г., не удалось достигнуть согласия относительно продолжения присутствия ОБСЕ в Грузии. Таким образом, мирный процесс в этой стране фактически был перенесен в сферу ответственности ООН.

15 октября 2008 г., при посредничестве ООН, ЕС и ОБСЕ с участием США, России, Грузии, а также, представителей Абхазии и Южной Осетии, были начаты Международные дискуссии по вопросам безопасности и стабильности на Кавказе (Женевские переговоры). Однако, их результативность была низкой.

9 сентября 2009 г., на заседании 63-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН была принята предложенная Грузией резолюция «Положение внутренне перемещенных лиц и беженцев из Абхазии, Грузия, и Южной Осетии, Грузия». В ней подтверждается право перемещенных лиц и беженцев на возвращение в места их постоянного проживания. Кроме того, она содержит призыв к участникам Женевских переговоров интенсифицировать усилия, направленные на утверждение мира и реализацию мер доверия в зоне конфликта. Россия заняла особую позицию по этому вопросу, сделав акцент на политическом характере резолюции и преждевременности ее принятия.

Украина придерживается такой позиции: в ходе урегулирования конфликтов, имеющих аспект межэтнического противостояния, безусловным императивом является соблюдение прав национальных групп и меньшинств, перемещенных лиц и беженцев в соответствии с международными обязательствами, в том числе, в рамках ОБСЕ [5].

Нагорно-карабахский этно-национальный конфликт является наиболее

длительным в СНГ и остается основным дестабилизирующим фактором в регионе Южного Кавказа.

На протяжении боевых действий 1991-1994 гг. («карабахская война»), закончившихся подписанием соглашения о прекращении огня в мае 1994 г., Азербайджанская Республика (АР) потеряла не только Нагорный Карабах (НК) в пределах прежней Нагорно-Карабахской автономной области (НКАО) Азербайджанской ССР, но и 7 прилегающих к ней административных районов. Азербайджанская сторона считает, что в настоящее время около 20 % ее территории находится под армянской оккупацией [7].

В Нагорном Карабахе ОБСЕ де-факто оказалась единственным посредником и миротворцем на первых этапах развития конфликта. Минская группа, которая была создана в 1994 г. в результате Минского процесса, стала тем временным форматом, который закрепился на годы, но не принес ожидаемых результатов. Постоянные обвинения каждой из сторон конфликта в предубежденности, как всей Минской группы, так и отдельных ее членов, подрывают авторитет посредников [2].

Изначально, ОБСЕ не смогла мобилизовать достаточно дипломатических и политических механизмов для поддержания договора о прекращении огня, не хватило опыта для такого рода конфликтов и солидарности её членов. Минская группа пыталась представить несколько предложений для стабильного мирного урегулирования, которые не были поддержаны Арменией или Азербайджаном. На сегодня этот формат нуждается в реформировании, которое может состояться через расширение членов Минской группы, или какое-либо иное изменение её формата.

Сегодня наблюдается процесс, когда ОБСЕ, как организация, представлена отдельными действиями, Минская группа, как коллективный орган выступает с самостоятельными инициативами, а отдельные члены группы проводят собственную независимую посредническую политику или в некоторых случаях поддерживают одну из сторон конфликта.

После российско-грузинского вооруженного конфликта в августе 2008 г., начался дежурный этап дипломатической активности сторон. В частности, азербайджанская сторона продолжала активно призывать к его ускоренному урегулированию на основе соблюдения принципа территориальной целостности страны.

После того, как Россия в одностороннем порядке признала независимость Абхазии и Южной Осетии, в Ханкенди (Степанакерте) заговорили о том, что приближается тот день, когда международное содружество признает Нагорно-Карабахскую Республику (НКР). Ведь ситуация с этим регионом, по мнению карабахских политиков, ничем не отличается ни от Косово, ни от Абхазии и Южной Осетии. Однако, все оказалось не так, как ожидали в Ханкенди. В

Москве тоже не намеревались предпринимать радикальные шаги, которые могли бы осложнить отношения России с Западом и со сторонами конфликта. К тому же, министр иностранных дел РФ С. Лавров заявил, что урегулирование южноосетинского и абхазского конфликтов не может служить прецедентом для Карабаха.

Невзирая на это, с сентября 2008 г. переговорный процесс по карабахскому урегулированию резко активизировался, выросла частота встреч лидеров

конфликтующих сторон и, как следствие, постепенный рост оптимистичных ожиданий.

Все заинтересованные страны (США, Россия, Франция, Турция), невзирая на конкурентный характер отношений в регионе, стали демонстрировать солидарность относительно необходимости быстрого мирного решения карабахской проблемы. Казалось бы, в бесконечном и безуспешном переговорном процессе по урегулированию карабахской проблемы, в конце концов, наметилась реальная, а не имитационная активность, появились шансы на достижение прорыва. Но, вопреки известному закону диалектики, количество встреч не привело к качественному прыжку в переговорном процессе.

Ожидать быстрого решения карабахской проблемы, к сожалению, не приходится, поскольку конфликт слишком многослоен, сложен и требует длительного поэтапного решения. Работа на экспертном уровне ведется над согласованием принципов урегулирования: сочетание элементов принципа территориальной целостности, права наций на самоопределение и мирное урегулирование конфликта, что, по мнению опытных правоведов, является крайне сложным и противоречивым. Эти принципы являются основой проекта будущего соглашения, которое, в свою очередь, станет почвой для разработки дальнейшего всеобъемлющего мирного соглашения между двумя странами. Таким образом, предусматривается трехступенчатый процесс, который предполагает подписание, по меньшей мере, трех документов.

Приднестровский конфликт остается ключевым вопросом региональной безопасности. Сегодня украинское государство формально остается участником мирного урегулирования конфликта, потеряв изначально завоеванные позиции в качестве посредника. Однако, председательство Украины в ОБСЕ в 2013 г., является не только важным основанием для усиления своей роли в переговорном процессе, но и возможностью осуществить определенный «прорыв» в урегулировании этого конфликта. Такая возможность обусловлена, в частности, тем, что в Украине существует высокий уровень осведомленности и понимания причин приднестровского конфликта, хода событий в течении всего периода его существования, а также, нового контекста, который возник после изменения власти в Республике Молдова в 2009 г., и в Приднестровском регионе в декабре 2011 г.

ОБСЕ является одним из официальных посредников в урегулировании приднестровского конфликта. Миссия в Молдове постоянно способствовала проведению прямых переговоров между конфликтующими сторонами и активно сотрудничала со всеми посредниками и наблюдателями. Именно ОБСЕ были достигнуты наибольшие успехи в этом вопросе. Невзирая на то, что официальные переговоры в формате «5+2» были прерваны в 2006 г., Миссия ОБСЕ направила усилие на обеспечение проведения неформальных встреч с целью возобновления официального формата [8].

В течении 2008-2009 гг., процесс неформальных переговоров был интенсифицирован. Кроме того, меры по построению доверия между двумя сторонами были расширены в 2008 г., когда начались встречи экспертов в рабочих группах по вопросам в социальной и экономической сферах.

Вопрос приднестровского урегулирования является одним из ключевых на

каждой ежегодной встрече ОБСЕ, и, с определенной периодичностью, страна, которая председательствует в этой организации, представляет новые инициативы относительно мирного урегулирования конфликта.

Активизация переговорного процесса, благодаря вынесению вопроса урегулирования конфликтов среди приоритетов председательства Литвы и Ирландии, является весомой почвой для продолжения этой тенденции со стороны Украины. В то же время стоит отметить, что действия ОБСЕ в мирном процессе в Приднестровье идут блоками: меры по укреплению доверия, межчеловеческие контакты и политическое урегулирование.

Украина имеет хорошие возможности для конструктивной работы с обеими сторонами конфликта. Важно отметить, что в свое время и Молдова и Приднестровье ратовали за присоединение Украины к процессу урегулирования, как страну, которая, по их мнению, не была заангажирована и не имела геостратегических интересов в регионе. В этой связи, Украина является приемлемым плацдармом для проведения встреч и консультаций между представителями Кишинева и Тирасполя.

Годовое председательство Украины в ОБСЕ в 2013 г., является не только признанием со стороны стран-участниц Организации того, что это государство способно играть активную и конструктивную роль на поприще её деятельности, а также, ставит страну в ранг примера для наследования в регионе [9].

Украина осознает существование серьезных недостатков в работе ОБСЕ и, как следствие, ограниченность возможностей Организации при решении актуальных проблем в зоне своей ответственности. В связи с этим, во время председательства для Украины планировалось, что приоритетными будут вопросы направленные на укрепление доверия в военно-политической сфере и сфере энергетической безопасности, повышении транспарентности в формировании принципов военно-политической безопасности государств-участниц Организации. Киев заинтересован в ОБСЕ как действующей международной организации и поддерживает принятие Конвенции о международной правосубъектности, правоспособности, привилегиях и иммунитетах Организации и, в случае поступления предложений относительно обсуждения проекта Устава ОБСЕ, выражает готовность возглавить данный процесс [10].

Украина всячески поддерживает активизацию деятельности ОБСЕ в сфере экономики и окружающей среды, а также, углубление и тематическое наполнение диалога по вопросам борьбы с коррупцией, содействия развитию торговли и малого бизнеса, углубления сотрудничества в транспортной сфере, снятие визовых барьеров и т.п. Также, существует необходимость расширения сотрудничества ОБСЕ с другими международными организациями в вопросе содействия решению «замороженных» конфликтов, а также, предупреждению и решению чрезвычайных ситуаций [11].

Практически все страны-участники ОБСЕ согласны с необходимостью усиления значения этой Организации за счет повышения эффективности ее деятельности. В рамках ОБСЕ актуальной остается потребность в расширении многоуровневого диалога, направленного на сближение позиций сторон, укрепление доверия и формирование единой повестки дня для Организации.

Использованные источники и литература:

1. КіссеА. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз:

- [монографія] / А. Кіссе. - К.: Логос, 2006. - 85 с.
2. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. - К.: Стилос - ПЦ „Фоліант”, 2003. - 256 с.
 3. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія / О.С. Бодрук. - К.: НІПМБ, 2001.
 4. Шелест Г.В. Проблема врегулювання конфліктів в Грузії / Г.В. Шелест Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. - 2006. - №1 (21).
 5. Шелест Г.В. Перспективи залучення України до врегулювання конфліктів на Кавказі / Г.В. Шелест // Стратегічні пріоритети. - 2008. - №1(6) - С. 177-181.
 6. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М.О. Воротнюк // Стратегічна панорама. - 2009. - № 4 - С. 41-44.
 7. Вітман К.М. Етнополітичні конфлікти пострадянського простору: сучасний етап розв'язання. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/politologiya/30-politika/1553-etnopolitichni-konflikti-postradyanskogo-prostoru-suchasnij-etap-rozvyazannya.html/>
 8. Урегулирование «замороженного» конфликта в Приднестровье возможно лишь мирным путем. [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр. - Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/2146/>
 9. Павлюк О. Для України головування в ОБСЄ може стати кроком в напрямку європейської інтеграції. [Електронний ресурс] // Український журнал. - Режим доступу: <http://www.ukrzumal.eu/ukr.archive.html/1180/>
 10. Леонід Кожара назвав пріоритети головування України в ОБСЄ, Прес-служба Міністерства закордонних справ 17.01.2013 [Електронний ресурс] / КМ України. - Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245972106&cat_id=244276429/
 11. Участь України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [Електронний ресурс] / МЗС України. - Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce/>

НАСЛІДКИ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Придністровський конфлікт, що на початку 90-хрр. ХХ ст. пройшов фазу військового збройного протистояння, з часом не був розв'язаний. Перейшовши в стадію «замороженого» конфлікту, він залишається фактором ризику на регіональному рівні. Стаття присвячена розгляду наслідків впливу придністровського конфлікту на країни регіону у пострадянський період.

Ключові слова: Придністров'я, конфлікт, регіон.

Чорногор Я.А Последствия приднестровского конфликта: региональный контекст.

Приднестровский конфликт, который вначале 90-х гг. ХХ в. прошел фазу вооруженного противостояния, со временем не был разрешен. Перейдя в стадию «замороженного» конфликта, он остается фактором риска на региональном уровне. Статья посвящена рассмотрению последствий влияния приднестровского конфликта на страны региона в постсоветский период.

Ключевые слова: Приднестровье, конфликт, регион.

Chornogor I. The Consequences of Transnistrian conflict: regional context.

Transnistrian conflict which in the early 90's passed the military phase of the armed conflict, over time has not been resolved. Having passed to the stage of "frozen" conflict, it remains as a risk factor on the regional level. The report is devoted to the consequences of the Transnistrian conflict in the region during the post-Soviet period.

Keywords: Transnistria, conflict, region.

На південному-сході Європи, у безпосередній близькості до України знаходиться невизнана держава Придністров'я або Придністровська Молдавська Республіка. Територія Придністров'я формально є частиною Республіки Молдова [2], але фактично Кишинівом не контролюється. Влада належить місцевій еліті, яка перебуває під відчутним впливом Російської Федерації.

Площа Придністров'я становить 4163 кв. км, чисельність населення - близько 513 тис. жителів, які в етнічному плані діляться на молдован - 31,9%, росіян - 30,3%, українців - 28,8% (близько 160 тис.) (згідно з переписом 2004 р.) [4]. При цьому, 96 тисяч жителів Придністров'я мають українське громадянство, ще 120 тис. - російське [9].

Незадовго до розпаду СРСР, 2 вересня 1990 р., п'ять розташованих на лівому березі Дністра районів Молдавської РСР оголосили про створення Придністровської союзної республіки у складі СРСР, а потім - незалежної Придністровської Молдавської Республіки з центром у Тирасполі. Причиною такого кроку стали заяви націонал-патріотів із Народного фронту в Кишиневі про вихід Молдови зі складу СРСР і можливе її приєднання до Румунії [3].

Влада Молдови спробувала вирішити конфлікт, увівши війська до невизнаної республіки, де у 1992 р. почалися військові дії, що тривали кілька

305

місяців. У результаті цих подій Придністров'я стало неконтрольоване Кишиневом. Нині там базуються спільні миротворчі сили у складі російського, молдавського і придністровського контингентів, а також військових спостерігачів з України.

Долю придністровської автономії члени міжнародного співтовариства

обговорювали під час декількох раундів переговорів у форматі «5+2» за участю Молдови, Придністров'я, РФ, України та ОБСЄ. В якості спостерігачів на переговорах були присутні представники ЄС і США. Зрештою, переговори зайшли в глухий кут і були перервані наприкінці лютого 2006 р., після того, як їх залишила молдовська делегація, звинувативши придністровських партнерів у непоступливості.

У 2008 р. Росія доклала багато зусиль для відновлення діалогу між Кишиневом і Тирасполем. 11 квітня 2008 р. відбулася перша зустріч тодішнього президента Молдови Володимира Вороніна та лідера Придністров'я Ігоря Смирнова. Неодноразово згадувався «план Козака» 2003 р., до принципів якого, на словах, готові повернутися конфліктуючі сторони.

Цей план передбачав перетворення Молдови у федерацію, а Придністров'я - у державне утворення в складі федерації. План передбачав «розміщення на території майбутньої Федерації на перехідний період, до повної демілітаризації держави, але не пізніше 2020 р., стабілізаційних миротворчих сил Російської Федерації чисельністю не більше 2000 чоловік, без важкої військової техніки та озброєнь». Європейський Союз, ОБСЄ та Україна виступали гарантами цієї угоди.

Проте, план викликав безпрецедентний скандал після того, як лідери Придністров'я запропонували включити до нього пункт про розміщення на території Молдови російського військового контингенту строком на 30 років. Напередодні підписання вже парафованого меморандуму президент Молдови В. Воронін відкинув «план Козака» [3].

У березні 2009 р. В. Воронін і І. Смирнов домовилися відновити регулярні контакти з метою продовження переговорного процесу. Проте, невдовзі І. Смирнов відмовився продовжувати діалог з В. Вороніним щодо статусу невизнаної республіки, посилаючись на кризу влади у Молдові.

Незалежність Придністровської Молдавської Республіки не визнана жодною країною-членом ООН. Колишній лідер ПМР І. Смирнов неодноразово висловлював надію на визнання Придністров'я Києвом і Москвою - «визнання Росією, Україною та Білорусією для нас буде достатнім», - заявляв він [5].

У травні 2010 р., Д. Медведєв і В. Янукович під час зустрічі підтвердили свою прихильність щодо раніше досягнутих у переговорному процесі домовленостей та виявили намір сприяти відновленню переговорів. Щодо цього виник скандал - 19 травня глава комітету Верховної Ради із закордонних справ Олег Білорус (фракція БЮТ) заявив, що у результаті «таємних угод»

В. Януковича й Д. Медведєва невизнана Придністровська республіка може увійти до складу України, а Молдова повернеться в зону впливу Росії. Пізніше цю заяву спростувала заступник голови АП Ганна Герман [1].

4 березня 2006 р. вантажний і пасажирський залізничний рух через Придністров'я був повністю зупинений, після введення владою України та Молдови нових правил проходження вантажів через молдовсько-український кордон, що передбачають обов'язкову наявність у придністровських товарів молдавського митного оформлення. Влада невизнаної республіки Придністров'я розцінила це спільне рішення як економічну блокаду Придністров'я і блокувала залізничний рух через регіон [3]. Варто зазначити, що відновилося пасажирське сполучення між Одесою і Кишиневом, а також, вантажні залізничні перевезення через територію

Придністров'я лише з 1 жовтня 2010 р.

Яким би чином не вирішився придністровський конфлікт, це матиме надзвичайно великий вплив на кожну з країн регіону. Адже, хтось отримає переваги, а хтось зазнає поразки. Хто що отримає залежить від варіанта подальшого перебігу подій. Дослідники пропонують і обґрунтовують різні сценарії майбутнього [6; 7]. Теоретично (на нашу думку), є чотири варіанти вирішення придністровської проблеми.

Перший - ПМР буде визнана світовою громадськістю як незалежна держава. Проте, це малореальний варіант так як, досі цього не сталося. Реально ПМР може визнати Росія та ряд самопроголошених республік, але це лише ускладнить ситуацію - у Москви з'явиться ще одне проблемне питання у відносинах з ЄС та США, а Придністров'я так і залишиться невизнаною державою. Єдиною можливістю для Придністров'я утвердитися в якості визнаної держави є варіант, коли Республіка Молдова перестане існувати як така.

Другий варіант - приєднання Придністров'я до Молдови. На сьогодні це, також, малореально, так як на початку 1990-х між Кишиневом і Тирасполем стався збройний конфлікт. Повторення військових дій не допустять великі держави. Ситуація може змінитися, якщо в Молдові повністю буде відкинтий варіант інтеграції з Румунією, але це, по-суті, буде означати, що вся Молдова повинна змінити свій державний лад за придністровським зразком. Тобто, повернутися в радянські часи. Але політичної сили, щоб реалізувати такий сценарій в Молдові немає, та і її населення, особливо молодь, досить румунізоване.

Третій - приєднання Придністров'я до Росії. Не дивлячись на значну російську політичну, фінансову і військову допомогу, географічна віддаленість та реалії міжнародної системи роблять цей варіант важко здійсненним, хоча у складі РФ знаходиться Калінінградська область зі схожим географічним становищем. Таким чином, для приєднання Придністров'я до Росії потрібні дуже значні стратегічні переваги для останньої.

Четвертий - об'єднання з Україною. Цей варіант міг би бути найбільш безболісним, оскільки населення ПМР в етнічному і ментальному відношенні практично нічим не відрізняється від населення сусідніх південних областей України. Багато громадян невизнаної республіки й так мають українські паспорти і працюють в Україні. Але для його реалізації потрібна політична воля українського керівництва і реалізувати її необхідно не лише на регіональному рівні, а й на міжнародному. За весь період української державності, діячів чи політичних сил, які були б здатні реалізувати такий варіант ще не було. Крім того, зрозуміло, що Румунія буде проти, а ЄС та НАТО не залишать її без підтримки.

В економічному плані приєднання ПМР може бути вигідним для будь-якої країни. У Придністров'ї ще з часів СРСР збереглася металургія, машинобудування, а Молдовська і Дубосарська ГРЕС, незважаючи на політичні проблеми, значну частину виробленої енергії експортують до Румунії. На експорт йде і вироблений в республіці цемент, до того ж, у Придністров'ї розташований завод «Квінт», який випускає коньяк «Білий делека». Хоча існують і серйозні економічні проблеми, які вимагають значних інвестицій.

Не можна ігнорувати й чинник Румунії, яка виношує плани з поглинання

Молдови (у Бухаресті румунів та молдован вважають одним народом), а 25% молдован вже мають румунські паспорти.

Приєднання Молдови до Румунії є можливою перспективою. Молдовани румунізовані і прорумунські сили можуть з часом мати в парламенті конституційну більшість. За такого варіанту Молдова чи Румунія може відмовитися від Придністров'я. Альтернативою такого розвитку подій може стати військова операція румунських (або об'єднаних європейських) збройних сил, але лише за умов наявності відповідного мандату і спеціальних домовленостей з Росією, а «придністровське питання» стане «розмінною монетою» у великій міжнародній політиці.

Підтвердженням такого варіанту можуть слугувати реакції офіційного Бухаресту на можливі претензії України щодо ПМР. Румунія пригрозила ввести війська в прикордонні з Молдовою населені пункти і, як висловився румунський президент Траян Бесеску, «у разі необхідності готовий буде простягнути руку допомоги румунським братам у Кишиневі». «Якщо у Києва є претензії щодо повернення Придністров'я Україні, то при цьому там не повинні забувати про повернення Кишиневу Південної Бессарабії і Північної Буковини

- територій, які колишня Українська РСР отримала після Другої світової війни, - заявив Бесеску. - Москва, а зараз і Київ, намагаються створити на території, яка в кінці Другої світової війни повинна була повернутись до Румунії, псевдофедерацію з трьох політико-юридичних псевдосуб'єктів. Але ми будемо всіляко протистояти російсько-українського плану ампутації Бессарабії» [8]. А це означає, що Румунія не залишила сподівань приєднати Молдову.

За ці роки ПМР змогла утримати незалежність і цим досить ускладнила політичну ситуацію в регіоні - збройний конфлікт з молдовською стороною, із подальшим його «замороженням», привернув увагу не лише безпосередніх сусідів, але й таких великих міжнародних гравців як Росія, ЄС та США, а також, ОБСЄ. Ситуація ускладнюється й тим, що за більш ніж 20 років конфлікту ні найменшого прогресу у його вирішенні не відбулося і найближчим часом жодного реалістичного плану чи сценарію щодо його розв'язання не прогнозується.

Врегулювання придністровського конфлікту є своєрідним тестом для України, перевіркою на здатність і готовність діяти, виходячи із власних інтересів і пріоритетів. Поки що Україна з цим тестом не справилася і здається, що українська політична еліта просто самоусунулася від вирішення «придністровського питання» й обмежилася загальними заявами з надією, що «якось воно і саме вирішиться».

Як висновок, можна сказати, що за сучасної політичної регіональної та міжнародної ситуації вирішення «придністровського питання», не відбудеться. Але, коли ситуація зміниться, виграє та країна регіону, яка буде готова до цих змін, виходячи із власних інтересів і пріоритетів.

Використані джерела та література:

1. Герман назвала провокацією інформацію про входження Придністров'я до складу України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/05/20/19002>
2. ЗАКОН №173 от 22.07.2005 «Об основных положениях особого правового статуса населенных пунктов левобережья Днестра (Приднестровья)». Министерство юстиции Республики

- Молдова. [Електронний ресурс] - Режим доступу: [http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313004&lan\\$=2](http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313004&lan$=2)
3. Придністровський конфлікт. Центр дослідження міжнародних відносин. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.edu.cirs.kiev.ua/konflikty-v-suchasnomu-sviti/prydnistrovskiyi-konflikt.html>
 4. Придністровська Молдавська Республіка. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Придністровська_Молдавська_Республіка
 5. Придністров'є надеється, що Україна признає його. 31 августа 2010. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.podrobnosti.ua/power/2010/08/31/711722.1.html?cid=1198084>
 6. Сценарії розвитку Придністровського конфлікту. Виклики європейській безпеці / А. Гетьманчук, Є. Єнін, К. Зарембо, С. Солодкий. - Київ: Інститут світової політики, 2011.
 7. Шелест Г.В. Україна в системі міжнародних заходів щодо придністровського врегулювання: пріоритети та інструменти: аналітична доповідь / Г.В. Шелест, Г.В. Максименко, Ю.В. Сербіна, Л.В. Хомич; за заг.ред. В.М. Якушика. - Одеса: Фенікс, 2011.
 8. Филин Г. Россия отдала Приднестровье Украине. Москва и Киев договорились о разделе молдавских территорий / Г. Филин. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.versia.ru/articles/2010/02/24/prigipivegiouie>
 9. 96 тисяч жителів Придністров'я мають українське громадянство. Інформаційне агентство "УНІАН". 16.02.2010. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/362975-96-tisyach-jiteliv-pridnistrovya-mayut-ukrajinske-gromadyanstvo.html>

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ:
КОНФЛІКТИ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН**

Відповідальний редактор:

Лакішик Д.М.

Наукові редактори:

Кононенко С.В., Розумюк В.М, Шморгун О.О., Ялі М.Х.

Підписано до друку 14.10.2014 р. Формат 60x84/16 Друк офсетний. Обл. - вид. арк.
25,55 Умовн. друк. арк. 23,5 Наклад 100 прим. Зам. № 1228

Видавець і виготовлювач «Видавництво «Фенікс» Віддруковано на власному
обладнанні Св-во суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р. 03680, м.
Київ, вул. Шутова, 13 6 www.fenixprint.com.ua